

మహాత్మా గాంధీ

రచన :

విన్సెంట్ షీన్

అనువాదం :

విద్వాన్, దేవరకొండ చిన్నికృష్ణశర్మ

First Edition : jan. 1959, 5000 Copies

"MAHATMA GANDHI"

By

VINCENT SHEEAN

Copyright :

VINCENT SHEEAN ESQ.,

C/O CURTIS BROWN LTD.,

347, MADISON AVENUE,

NEW YORK

Published Under the Auspices of

**THE SOUTHERN LANGUAGES BOOK TRUST
MADRAS**

All Rights relating to this Telugu

Translation belong to Publishers

Translated by :

Vidwan

DEVARAKONDA CHINNI KRISHNA SARMA

Published by :

**PREMCHAND PUBLICATIONS,
VIJAYAWADA.**

Price : Rs. 2-75

Printed at Victory Press, VIJAYAWADA-1.

ప రి చ య ము

ప్రజాసామాన్యానికి ఆకర్షకంగా, విశేషోపయోగకరంగా ఉండే పుస్తకాల ప్రచురణకు దోహదంచేయ్యాలనే సంకల్పంతో దక్షిణభారత పుస్తకసంస్థ లోగడ కొన్ని పుస్తకాలను ప్రచురింపజేసింది. ఆ ప్రచురణలవలన కలిగిన అనుభవంతో ఇప్పుడు మరికొన్ని పుస్తకాలను వివిధ ద్రావిడభాషలలోకి అనువాదం చేయించి ప్రచురింపజేస్తోంది. పాఠకులలో భిన్న భిన్న అభిరుచులకు తగినట్లు ఈ పుస్తకాలను శ్రద్ధగా ఎన్నిక చేశారు. అందువల్ల మాననజీవితానికి సంబంధించిన వివిధవిషయాలను గురించిన రచనలు ఇందులో ఉండటం సహజం. భారత మహానాయకుల జీవితచరిత్రలు, వారు చేసిన ఘనకార్యాలు వివరించే గ్రంథాలు ఈ ద్వితీయ గ్రంథపరంపరలో ఒకశాఖ. మన దేశశ్రేయస్సుకోసం, అభ్యుదయంకోసం ఆ మహాపురుషులు ఏమి చేసినది, వారికి తామెంత ఋణపడిఉన్నది, ప్రజలకు ముఖ్యావశ్యకములైన హక్కులను సంపాదించడానికి వాళ్ళిన్నెన్నిపాట్లు పడినది ముందుతరాలవారంతా తెలుసుకుని ఉండటం మంచిది.

తత్వశాస్త్రం, మతం, విజ్ఞానశాస్త్రం, సాహిత్యం - ఈ గ్రంథపరంపరలోని ఇతర శాఖలు. కథానికలు, ప్రాచీనకళా సంపదలను అభివర్ణించే గ్రంథాలుకూడా ఇందులో ఉండటం ముదావహం. నాటకకళ, శిల్పశాస్త్రం, పురావస్తుపరిశోధనలు, నిరతాద్భుతావహములైన దాక్షిణాత్య దేవాలయాలను గురించిన గ్రంథాలు ఈ పరంపరలో ఉన్నవి. విజ్ఞాన వికాసదాయకములైన భిన్న భిన్న విషయాలను గురించిన ఈ గ్రంథాలు ప్రజ

లను విశేషంగా ఆకర్షింపగలవని, ఆ విధంగా ఇట్టి ప్రచురణలకు ముందుముందు విస్తారప్రచారం కలుగగలదని నా విశ్వాసం.

దక్షిణభారతభాషలలోని ఉత్తమగ్రంథాలు జాతీయ టీని మిగిలిన దాక్షిణాత్య భాషలలోకి అనువదించడేయటం ఈ ద్వితీయ గ్రంథపరంపరలోని మరొక ప్రశంసనీయమైన విశేషం. ఈ పుస్తకాలన్నీ పూర్తిగా వెలువడినప్పుడు, విద్యావంతులలో ఎక్కువమందిని వివిధవిషయాలనుగురించిన జ్ఞానాసక్తిగల పాఠకులుగా ఆకర్షించి, ఆ జ్ఞానపిపాసను తృప్తిపరచడానికి యోగ్యమైన గ్రంథాలనుకూడా వారికి అందజేసినట్లు అవుతుంది.

ఈ దక్షిణభాషా పుస్తకసంస్థ ఆశయాలు శీఘ్రగతిని సఫలం కాగలవని ఆశిస్తున్నాను.

ఇ ట్లు.

ఎ. లక్ష్మణస్వామి మొదలియార్,

వైస్ చాన్సలర్

మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం.

మద్రాసు,
7-10-1958.

తొలి పలుకు

విస్సెంట్ పీన్ రచించిన ఈ మహాత్మాగాంధీ జీవితచరిత్ర ఒక మనోహర రచన. ఇది ఒక మహాపురుషుని హృదయం లోని క్రమపరిణతిని గూర్చిన పరిశీలన. బాల్యంలో గాంధీజీ అకారణ లజ్జా సంకోచాలతో క్రుంగిపోయే వాడనటంతో సందేహంలేదు. ఎవరితో మాట్లాడవలసి వస్తుందో అనే భయం చేత ఇంటినుంచి బడికిగానీ, బడినుంచి ఇంటికిగానీ పరుగెత్తే వాడు. తోడివారితో మాట్లాడటమంటేనే ఆయనకమిత భయం. అయితే సత్యంకోసం సమస్తం త్యాగంచేసిన హరిశ్చంద్ర మహా రాజకథ నాటకరూపాన చూచినతర్వాత ఆయనలో ఒక గొప్పమార్పు వచ్చింది. అతిబాల్యంలోనే ఆయన ఆ నాటకాన్ని తనలో తానే ప్రదర్శించుకొని ఆనందించేవాడు. అప్పటి నుంచీ సత్యవ్రతాన్ని అవలంబించాలనే పట్టుదలకలిగి, అది నానాటికీ బలపడి అచంచలమైనది. అది ఆయన హృదయఫలకం మీద స్థిరంగా ముద్రితమైంది. అదే తనయావజ్జీవితానికీ పరమ లక్ష్యంగా దృఢపడేవలకూ సంతతాభ్యాసం సాగించాడు. బడిలో దుస్సహవాసాల పాలైనప్పుడు కూడా ఆ సత్యవ్రతమే ఆయనను అకార్యాలపాలుగాకుండా రక్షించింది. తాను చేసిన తప్పిదాన్ని యథాతథంగా తండ్రిదగ్గర అంగీకరించి, బాధాదుఃఖాలతో తండ్రికొచ్చిన కన్నీరుచూచి, ఇక అటువంటి తప్పెన్నడూ చేయగూడదనే నిశ్చయానికివచ్చాడు. వ్రతి ముఖ్యఘట్టంలోనూ సత్యపరిపాలనలో ఆయన సాధించిన విజ

యమే ఆయనను శక్తిసంపన్నుడుగా, ఉత్తముడుగా, ప్రజా నాయకుడుగా రూపొందించింది.

గాంధీజీ జీవితం కేవలం ఆయన ఉద్దిష్టలక్ష్యాలకు అనుగుణంగా రూపొందిన గాఢమాత్రమే అని ఈ పుస్తకం చెప్పుతున్నది. ఇదే అభిప్రాయంతో ఆయన ప్రబోధపరాజయం నిర్వచింపబడ్డది. గ్రంథకర్త ఇలా అంటున్నాడు :

“అలా చిట్టచివటకు ఆయన మహాత్ములందఱూ తప్పకుండా చేసే పొరపాటు చేశాడు : “నేను జీవితవిజయానికి కావలసిన ప్రధానలక్షణాలేవీ లేని సామాన్యవ్యక్తిని. అయినా నేను లక్ష్యాన్ని సాధించగలను. మఱి తక్కినవారందఱూ నా మాదిరిగానే ఎందుకు చేయలేరు? క్రమశిక్షణ పాటించటం మొదలయినవి అతిపరిమితశక్తిగల నాకే సాధ్యమైనప్పుడు ఇతరులకు ఇంకెంతో సులభసాధ్యం కావాలి. లేదా కనీసం నా మాదిరిగానైనా వారు వాటిని సాధించగలరు.” ఆయన చేసిన పెద్దపొరపాటు ఇదే. దక్షిణాఫ్రికాలోగానీ, భారతదేశంలోగానీ, మఱి ప్రపంచంలోగానీ ఆయన పొందిన పరాజయాని కంతటికీ ఇదే కారణం. కార్యనిర్వహణదక్షతలో ఇతరులందఱూ తనకంటే మిన్నలని భావించటంచేత తాను చేయగలిగినదంతా వారు చేయగలరని ఆయన పొరపడ్డాడు. ఈ పొరపాటు ఎంతో కీడు కలిగించింది. దీనివల్ల నే ఆయనకూడా సోక్రటీసు, గౌతమబుద్ధుడు, నాజరై తు, ఏసుక్రీస్తులతో జమ అయినాడు. మానవజాతిచరిత్రలో మహనీయులుగా లెక్కకువచ్చిన ఆ ముగ్గురూకూడా తమ జీవితలక్ష్యసాధనలో పరాజితులైనవారే. తాము చేసినది ఇతరమానవులూ చేయగలరని వారందఱూ

విశ్వసించారు. అదే వారి పొరపాటు. గాంధీజీ పొరపాటు కూడా అదే.”

తమ అనంతరంకూడా శతాబ్దాలతరబడి మానవలోకం తమ ప్రబోధాలను శిరసావహించేటట్లు చేసికోగలిగిన క్రీస్తు, బుద్ధుడూ, సోక్రటీసుకూడా జీవితలక్ష్యసాధనలో వరాజతులయినారంటే ఇక జయం సాధించేవారెవరు? కానీ, గాంధీజీ వరాజయాన్ని ఇలా నిర్వచించటంవల్ల చరిత్రలో ఆయన స్థిరం చేసికొన్న మహావిజయాన్ని ఉపేక్షించినట్లు వుతున్నది. గాంధీజీ రాజకీయరంగంలో కాలుమోపటానికిపూర్వం భారత దేశంలో జాతీయనాయకత్వం వహించినవారంతా ఒక్కేశ్రేణి వారు. వారందఱూ కేవలం ఉపన్యాసాలలోనే తమ సామర్థ్యాన్ని వినియోగించుతూ రావటంవల్ల సామాన్యప్రజలు పట్టి ప్రేక్షకులుగానే ఉండిపోయారు. అయితే గాంధీజీ అందరికీ పని కల్పించాడు. లోకసాధారణంగా బాల్యంగడపినా, అసాధారణ నాయకుడుగా రూపొందగలిగిన మహాత్ముని పరిణతి, బానిసత్వంతో క్రుంగి, అవినీతిమగ్నలైఉండే పామరులకు కూడా సంపూర్ణ మానవత్వాన్ని సాధించాలనే ఆకాంక్షనూ, ఉత్సాహాన్నీ సంఘటించింది. ఇదే మహాత్ముని విశిష్టత. ఆయన పట్టి మట్టిముద్దనుంచి మహానాయకులను సృష్టించగలిగాడు. ఇది ఇతరులపట్ల ఆయనకుగల విశ్వాసానికి విజయం. ఈ విశ్వాసమే దేశంలో ఆయనకు ప్రోత్సాహంకలిగించి, దేశ స్వాతంత్ర్యసంపాదనాపథంలో నడపింది. ఆయన అసాధారణ వ్యక్తిత్వాన్నిగుర్తించిఉండిన్నీ సహజభోరణిలోనే సిద్ధాంతీకరిస్తూ పోవటంవల్ల ఉపయోగంలేదని చెప్పితే చాలు.

మహాత్ముని చరిత్రను విస్సెంట్‌షీన్ ఈ క్రింది ప్రశంసతో ముగిస్తున్నాడు : “మానవుల నందరినీ ఆత్మసమానులుగా మన్నించిన యీ మానవునికి మనకాలంలో సమానులెవరూలేరు. మనకింతవఱకు తెలిసినంతటి దానినిబట్టి పూర్వకాలంలో సోక్రటీసును గురించి లోకం చెప్పినట్లే మహాత్ముడు ఉత్తముడూ సత్తముడూ అనిమాత్రమే చెప్పగలము.” ఇది గాఢపరిశీలనచేసి, హృదయానికి పరిపూర్ణ తృప్తికలిగి చేసిన ప్రశంస. ఇందులో అతని అసాధారణ పరిశ్రమ వ్యక్తమవుతున్నది. గీతాప్రబోధాన్ని హైందవ జీవనవిధాన పరమార్థాన్ని ప్రశంసార్థంగా అవగతంచేసికొని చేసిన యీ ప్రశంస ప్రాచ్యపాశ్చాత్య సామరస్యానికి అమూల్యమైన దోహదం చేస్తుంది. ఆ మహాత్తర పదగుంభనం పఠితలకు ఉల్లాసం కలిగిస్తుంది.

23-4-1957

భాసా సుబ్బారావు.

M/R. 23-4

మ హాత్మ గాంధీ

ప్రథమ ప్రకరణం

పోరాటానికి పూర్వం

ఈశతాబ్ది ప్రారంభంనుంచీ ప్రసిద్ధులైనవారిలో గాంధీ మహాత్మునినె ప్రజలదృష్టిని ఆకర్షించినవారు ఇంకొకరులేరు. ఆయన పలికిన ప్రతిపదమూ గ్రంథస్థమైనది; చేసిన ప్రతి కార్యమూ ప్రకటితమైనది. మహాత్ముని నాడి ఎల్లా స్పందిస్తున్నదీ, జీర్ణకోశం ఎల్లా పనిచేస్తున్నదీ అనుక్షణమూ లోకం తెలుసుకుంటూ వచ్చింది. చేసినతప్ప ఒప్పుకోకుండా దాచి పెట్టి, సత్ఫలితంకోసం ప్రయత్నించడం ఆయనకు చేతగాని పని. రోగపీడితమై చానడానికి సిద్ధంగా ఉన్న జీవ ఆవుదూడకు మత్తుచుండు ఇయ్యనలపించని మహాత్ముడు నైద్యుడికి ఉప దేశించినప్పుడు ప్రపంచం తబ్బిబ్బుపడ్డది. ఆయన నిద్రపోకపోతే లక్షలకొలది ప్రజలు నిద్రపోలేదు; ఆయన అన్నం మానితే అల్లాగే లక్షలాది ప్రజలు అన్నం ముట్టలేదు. ఆయన మృదు మధురవాక్కులు ప్రతిదినమూ అనేకపర్యాయాలు దాదాపు అర్థశుండంవలకూ ఆకాశవాణిద్వారా ప్రసారమయ్యేవి. మెరిపు దీపాల మిఱుమిట్ల మధ్యనూ, ఛాయాగ్రాహక యంత్రాల 'క్లిక్కుక్లిక్కు' మనే నవ్వుడుల నడుమనూ ఈ యిరవయ్యో శతాబ్దంలో ప్రజలకోసం యోగి అయ్యే అసామాన్య దుర

దృష్టం ఆయనకు మాత్రమే వుట్టింది. నిర్విరామంగా తన బాధ్యతలను ఏకాగ్రచిత్తంతో నిర్వహించవలసి ఉండటంచేత లోటుల విపరీతభావాలను గుఱించి ఆలోచించటానికి ఆయనకు తీరే ఉండేదికాదు. ప్రకాంతాత్మతను స్థిరపఱచుకొనటంకోసం తనకు సహజం కాని శాంతాన్ని ఆయన అత్యప్రయత్నంతో సృష్టించుకోవలసి వచ్చింది. అందుకే 'మహాత్ముల శోకాలు మహాత్ములకే తెలుసు' అని ఆయన ప్రశ్నోక్తి విసిరాడు.

ఏది యేమైనా ఒక మహాగాథ వుట్టింది. అది ప్రజానీకం నడవడినే మార్చివేసింది. చరిత్రగమనాన్నే మళ్లించింది; సామ్రాజ్యభాగ్యాన్ని మఱోదిక్కుకు నడపించింది. విడివిడిగా ఏ ఘట్టాని కా ఘట్టం మనకు తెలిసిందైనా అన్నీ కలిస్తే ఫలితం ఎల్లా ఉంటుందో ఊహించరాని యిటువంటి అద్భుత సంఘటనమటోకటిలేదు. మహాత్మునిమహిమ యిటువంటిది అని మనం వికవీకరించలేము. గాంధీమహాత్ముడు మరణించిన వెంటనే ఆ సంవత్సరం మార్చిలో ప్రకటితమైన 'ఫిలసాఫికల్ రివ్యూ' 'ప్రద్వా' పత్రికలు ఈ సందర్భంలో ప్రకటించిన అభిప్రాయాలు మార్కుస్ తత్వంమీద ఉండే వ్యామోహంతో అంత వజ్రకూ అవి ప్రదర్శిస్తూ వచ్చిన ధోరణులన్నింటికంటెనూ విభిన్నంగా ఉన్నాయి. మహాత్మునిగుఱించి వ్రాస్తూ ఇర్విన్ ప్రభువు "ఆ కొద్దిపాటి మనిషి చాలా ఉత్తముడు" అనడంలో ఎంతో సత్యం ఉన్నది. సరసుడూ, డయాళువూ అయిన ఆ రాజప్రతినిధి (ఇర్విన్) తన ప్రతిస్పర్ధి తత్వాన్ని తెలుసుకొన్నాడు. వారిద్దరూ ఒకరిని ఒకరు అర్థం చేసుకొన్నారు.

అసలు సౌజన్యమే అంతటికీ మూలమై ఉంటుంది. మహా

త్మదుకూడా ఇల్లాగే అనుకొనిఉంటాడని నా ఊహ. భగవద్గీత ఉపదేశసారాన్ని జీవించుకొని అక్షరాలా దాన్ని ఆచరణలో పెట్టి తనజీవితంలో అత్యధికభాగం దాదాపు 50 సంవత్సరాలు తదనుగుణంగా గడపడంబోసే ఆయన గొప్పతనం స్పష్టమౌతున్నది. ఆ విశిష్టత ఆయన సామ్యు. ఇది ఒక నైతికమైన అధ్యున్నతితప్ప అప్రశస్యజనిషయంకాదు, అత్యవసరకాకాదు. మహాత్ముడు తాత్త్వికుడే కాదు. ఆయన సజ్జనుడుగా ఉండా అనుకొన్నాడు. నిష్కళంశమైన జీవితం గడవవలెనని నిశ్చయించుకొన్నాడు. వంచనం అంటే తెలియని సాజన్యం ఆయనతో మైత్రిచేసింది. “నేను నిర్దుష్టమైన అహింసాలబ్ధమైన ఆహారమే స్వీకరిస్తాను.” అని ఆయన నాతో అన్నాడు. కోల్పోయిన అమాయకత్వాన్ని తిరిగి సంపాదించుకోవటం వ్యర్థప్రయత్నంగా కనిపించవచ్చును. మహాత్ముడు కొన్ని సందర్భాల్లో ఇటువంటి ప్రయత్నంలో పరాజయం పొందినట్లే భావించాడు. శరీరం నిలుపుకోటానికి అవసరమైనప్పటికీ మేకపాలు త్రాగడమనేది ఆయనకు ఎన్నటికీ నిర్దుష్టమైన పనిగా తోచలేదు. ఆయన కొన్ని సమాయాల్లో క్రోధాన్ని మఱికొన్ని సమయాల్లో విసుగుదలనూ జయించవలసివచ్చింది. కామాన్ని లోబరుచుకొనడం చాలాశ్రమ. బుద్ధదేవుడు వనగజాన్ని లోబరుచుకొన్నవిధంగా ఇది దుస్సాధ్యమైన విజయం. ఆయన అపరివక్షత లనేవి ఆయన కెల్లా కనిపించినా, జీవితనిర్వహణం కంటేనూ, నైతికప్రవృత్తిని క్రమబద్ధంచేసుకోవటం ముఖ్యంగా భావించికాని, కేవలం మంచితనంతో సమన్వితంచేసుకొనికాని, జీవించే మానవమాత్రుడు ఇంకొకడుఉంటాడని ఊహించలేము.

సౌజన్యంకూడా అలాగే గాంధీ వింతప్రభావాన్ని విశదీకరించ లేదు. ఆయన ఏకోశానా ఒక్కర్ని శాసించాలని అనుకోకపోయినా ఆయన వ్యక్తిత్వమే లోకాన్ని వశంచేసుకునే దనడం నిర్వివాదాంశం. ప్రతిపక్ష శక్తుల్ని వశపర్చుకోవడం అనేది ఆయన చరిత్రలో ఎప్పుడూ కనబడుతూనే ఉంటుంది. ఆయన నమ్ముతూనే ఉన్నది యెంతో శక్తిమంతుడుగా ఉండేవాడనడం యథార్థం. అవసానకాలానికి ఈ అత్యద్భుత రహస్యశక్తి విస్పష్టమైంది. తన శరీరాన్ని విస్మరించడంవల్లనే ఆయన తన జీవితలక్ష్యాన్ని సాధించగలిగాడు. మృతివల్ల ఆయన అనన్యపరిపూర్ణత స్పష్టమైంది. ప్రజలు ఆయనను అనుసరించకుండా అన్యమార్గాలు పట్టినసమయంలో తిరిగి అందర్నీ అది ఒక్కచోట చేర్చి ఆయనకు ఒక్కసారి భక్తిశ్రద్ధాంజలి అర్పించేట్లు చేసింది.

ఆ మహిమకు మూలం ఏదని మనం నిర్ణయించగలం? ఆ అద్భుతం దేనివల్ల కలిగిందని చెప్పగలం?

దీనికి సరైనసమాధానం ఆతిరహస్యమైనది. మనం తెలుసుకొనటానికి వీలుగానిదై, తెలియని దానిని తెలియజెప్పేది కనుకనే ఆ సమాధానం దీనికి ఉచితమైంది. క్రైస్తవ సిద్ధాంతానుసారం అది భగవదనుగ్రహం, అది ఒక్కటే దీనికంతటికీ మూలం అని చెప్పితిరాలి. కాకపోయినట్లయితే గాంధీ చరిత్రలోని ప్రత్యంశమూ వాస్తవమే అయినా దానికి కేవలం చరిత్రాత్మకమైన ప్రాశస్త్యంలేనేలేదు. ఆయనలో ఒక విశిష్టత ఉండాలి. జనసామాన్యపు నాడీమండలంలోనుంచి ఒకనాడీ, నలుదిక్కులా ప్రసరించే ఒక మహాశక్తి ఆయనలో ఉండాలి.

అందువల్లనే అందఱూ ఊహించలేని విషయాలు ఆయన ఊహించేవాడు. ఇతరులకు వినిపించని ఒకవాణి ఆయనకు వినిపించేది. సోక్రటీసువలెనే ఆయన తనజీవితంలో చాలా భాగం అనుభవపూర్వకంగా అంతర్జాణిని ఆలకించాడు. ఆయన మానవుడులాగానే జీవించినప్పటికీ, తనలో మహిమలు ఉన్నట్లు ఎప్పుడూ చెప్పుకొనకపోయినప్పటికీ, మానవజాతి మీద ఆయన యావజ్జీవితమూ ప్రసరించిన తత్ప్రభావాన్ని బట్టి ఆయనలో ఒకమహిమ ఉండేదనీ ఎప్పటికైనా అది ఒక అద్భుత విషయమేననీ నా నమ్మకం.

బొంబాయికిపైన వశ్చిమహిందూదేశంలో అనుబంధం కలిగించే ఒక చిన్న స్వదేశసంస్థానం గాంధీజీ జన్మస్థానం. ఆ సంస్థానం పోరుబండకు. గాంధీగారి తాతగారూ, తండ్రిగారూ ఒకరితర్వాత ఒకరు దానికి ముఖ్యమంత్రులుగా పనిచేశారు. వారిది వైశ్యకుటుంబం. హిందువుల్లో వారు వైష్ణవశాఖకు చెందినవారు. అనేక లక్ష్యాలతో విష్ణువును ఆరాధించే వైష్ణవులు అందఱూ ఒకే ఆచారకాండని అనుసరించకపోయినా, వైష్ణవులనే వారిసంఖ్య హిందూదేశంలో చాలా ఎక్కువగానే ఉన్నది. పదహారవ శతాబ్దంనుంచీ పాపమూ, తత్పరిహారమూ అనే వాటినిగుఱించి విశిష్టసిద్ధాంతాలు ఏర్పడుచుకొన్న ఈ వైష్ణవులలో ఒక దివ్యశక్తి ఉదయించింది. దీనిమీద క్రైస్తవ మతప్రభావం ఏమీలేదు. ఇది ఒక ఆంతరికమైన అభ్యున్నతి. శివారాధనానికి ప్రాముఖ్యంకల హిందూమతంవల్లనే ఈ అంతరభ్యున్నతి గుఱించి తెలుసుకోగలము.

పోరుబండకులో గాంధీజీ కుటుంబం నివసించినచోట

ఎట్టి పరిస్థితుల్లోనూ జీవహింస అంగీకరించని జైనులు చాలా మంది ఉండేవారు. వారు తమచూ ఏరియింటికి వస్తూ పోతూ ఉండేవారు. ఆప్తమిత్రులుగా వ్యవహరించేవారు. అందుచేత జైన విశ్వాసాలు కొన్ని ఏరికీకూడా సంక్రమించాయి అని దృఢంగా చెప్పవచ్చును. అయినప్పటికీ గాంధీజీ తన జీవితమంతా పూర్వార్చారపరాయణుడైన హిందువుగానే జీవించాడు. కుల విభేదం మొదలైన కొన్ని సిద్ధాంతాలలో హిందూ పండితులు ఆయనతో ఏకీభవించకపోయినా, హిందూమతం సర్వమత సమన్వయంకల ఒక విశాలమతం కాబట్టి ఆయన హిందువుకాడని యెవరూ ఎన్నడూ గట్టిగా అనలేదు—

ఆయన తల్లిదండ్రులు పరమభక్తులు. వ్రతాలూ మత సంప్రదాయాలూ మొదలైనవి తూ. చా. తప్పకుండా అనుసరించడంలో బాల్యంనుంచీ ఆయన ప్రవర్తన అచంచలంగా ఉండేది. అన్నింటినీ మించిన విషయం ఏమిటీ అంటే ఆయన తల్లి, దాదీ, పవిత్ర హైందవంగనలు. వారు మతాచారాలను అసిధారావ్రతంగా అనుసరించేవారు. వారి లక్షణాలు గాంధీజీకి అబ్బినాయి. వారిని ఆయన ఎన్నడూ మఱచిపోలేదు. అనేకసంవత్సరాల క్రింద చేసినశపథాన్ని అనుసరించి ఆయన తల్లి సూర్యదర్శనం కానిరోజున భోజనమే చేసేదికాదు. ఆకాశం మబ్బులమయం అయిన రోజుల్లో ఆమెబిడ్డలు సూర్యదర్శనంకోసం వేచిఉండేవారు. సూర్యుడు కనిపించగానే తల్లి దగ్గరకు పరుగెత్తుకొనివెళ్లి చెప్పేవారు. అప్పుడు కాని ఆమె ఆహారం ముట్టేదికాదు.

మహాత్ముడని బిరుదనామం పొందిన మోహనదాసు

కరంచందుగాంధీ 1869 వ సంవత్సరం అక్టోబరునెల రెండవతేదీన పోరుబందరులో జన్మించాడు. కరంచందుగాంధీకుమారుల్లో ఆయన కడసారివాడు. కరంచందుగాంధీని 'కాబా' అనే పేరుకూడా ఉండేది. ఆయన కథియవారు దేశంలోని పోరుబందరు, రాజకోట, చంక నేరు సంస్థానాల్లో చాలాసార్లు ముఖ్యమంత్రిగా ఉద్యోగంచేశాడు. కాబా గాంధీగారి తండ్రి, ఒకసోదరుడుకూడా అటువంటి పదవులే నిర్వహించారు. అయితే వారి ఉద్యోగాలు ముఖ్యమంత్రి అనే శబ్దానికి తగినవి. ఎందుచేతనూ అంటే ఆ సంస్థానాలు చాలా చిన్నవి. వారి కుటుంబంలో ఒకడు చాలా ధనం గడించారు - కాని గాంధీగారి కథనం ప్రకారం ఆయన తండ్రి ఆయన కాబా గాంధీగారు సర్వసమర్థుడు. తన సంస్థానానికి సంబంధించిన అన్ని వ్యవహారాలూ ఆయన అతి సమర్థతతో పరిష్కరించేవాడు. ఆయన నిత్యమూ దేవాలయానికి వెళ్లే పరమ భక్తుడు. జీవితాంతమువఱకూ భగవద్గీత పారాయణం చేశాడు. బాలగాంధీ మనస్సుమీద తండ్రిగారి యీ పరమ భక్తి ప్రభావం ప్రసరించింది.

అయితే బాల్యంలో గాంధీగారిలో ప్రత్యేకంగా గమనించదగ్గ విశేషాలు ఏమీలేవు - ఆయన తన్ను గురించి చెప్పకొన్నదానినిబట్టి విద్యాభ్యాసకాలంలో ఆయన విశిష్టత ఏమీ వెల్లడి కాలేదు. చిన్నతనంలో ఆయన నలుగురితో కలిసిమెలిసి ఉండడానికి సిగ్గుపడేవాడు; భయపడేవాడు. ఎవరితో మాట్లాడవలసివస్తుందో అనే భయంతో ఇంటినుంచి - బడికి వరుగెత్తుకొనే వెళ్లేవాడు - బడినుంచి ఇంటికిన్నీ అల్లాగే పాటిస్తోయేవాడు. ఆయన బాల్యజీవితంలోని ఒక చిన్న ఘట్టం

ఆయనలో ఒకమార్పు తెచ్చినట్లు కనబడుతుంది. మహాభారతేతిహాసంలోని హరిశ్చంద్రచరిత్రను ఒక నాటకసమాజం వారు ఊరూరా ప్రదర్శిస్తూ అక్కడకూడా ప్రదర్శించారు. అది సత్యంకోసం తన సర్వస్వం త్యాగంచేసి, కష్టాలనుంచి విముక్తి పొందేవఱకూ ఎన్నో బాధలుపడ్డ ఒక మహారాజు కథ. గాంధీ గారు తన అస్తమయానికి కొద్దిరోజుల ముందు ఆ కథను నాకు చక్కగా చెప్పారు. ఒకసారి మనస్సులో హత్తుకొన్న విషయం ఆయనకు ఎన్నడూ మఱపువచ్చేదికాదు. చిన్నతనంలో ఆయన తనకు తాను హరిశ్చంద్రపాత్ర అభినయించుకొనే వాడు. ఆయన అన్నట్టుగా “అలా ప్రదర్శించడం ఎన్నిసార్లు.” సర్వోత్కృష్టమైన సౌజన్యంలాగానే, ఈ సత్యదీక్షకూడా ఆయనలో చాలా చిన్నతనంతోనే నెలకొని, ఒకవృత్తంగా పెరిగింది, ఒక పుష్పంగా పరిమళించింది. కాలక్రమాన అది ఆయన ఆలోచనలన్నింటికీ కేంద్రమూ, శాసకమూ అయింది.

కుటుంబపు పరిస్థితులనుబట్టి ఆయనకు పదమూడవయేట వివాహం జరిగింది. భార్యయైన కస్తూరీబాయిపట్ల ఆయనకు వ్యామోహం అవరిమితంగా ఉండేది. తరువాత తరువాత తన వ్యామోహానికి ఆయన చాల విచారపడ్డాడు; సిగ్గుపడ్డాడు. హిందూదేశానికి కలిగిన అనర్థకాల్లో బాల్యవివాహంకూడా ఒకటి అనే దృఢాభిప్రాయం ఈ అనుభవాన్నిబట్టి ఆయనలో బాగా నాటుకొని ఉంటుంది. ఆ కాలంలో బాల్యవివాహం న్యాయసమ్మతం మూత్రమేకాదు, హిందూమతంయొక్క ఆత్మరక్షణకు అది అమూల్యసాధనంగా పరిగణింపబడేది. పూర్వ పరిచయంలేని బాలబాలికలకు వివాహసుముహూర్తం నిర్వహించేది.

చెయ్యడం, వివాహం చెయ్యడం ఇట్టే జరిగిపోయేవి. ఇందు వల్ల సాధారణంగా వివాహం సుఖప్రదమే ఔతుందని వాదించే వారు ఇప్పటికీ ఉన్నారు. గాంధీజీ విషయంలో ఇల్లాగే పరిణామించిందికూడాను. బాల్యవివాహం చేసుకున్నానుగదా అని వయస్సు వచ్చినతర్వాత ఆయన చాలా బాధపడినప్పటికీ అటుపిమ్మట కస్తూరీబాయి జీవించినంతకాలమూ ఆయన ఆమెనుచూడగానే సమస్తకష్టాలనూ మరిచిపోయేవాడు.

గాంధీగారి కథనానుసారం ఆయనబాల్యంలో కాముకుడు, మమకారబద్ధుడు, అకారణమైన అసూయకు చిక్కినవాడూనూ. ఆ కాలపు ఆచారాన్ని అనుసరించి సంవత్సరంలో నగంభాగం కస్తూరీబాయి భర్తయింటనూ తక్కిన అర్థసంవత్సరం పుట్టింటనూ ఉండేది. తనయిట్లో ఆమె ఉన్నకాలంలో గాంధీగారు వ్రతిరాత్రీ దాంపత్యసౌఖ్యం అనుభవించేవాడు. ఆమె నిరక్షరాస్యురాలు కాబట్టి తనకు తెలిసినదంతా ఆమెకు బోధించాలని బాలగాంధీ అనుకొనేవాడు. కాని ఆయన పేర్కొన్న “కామపూర్వకమైన ప్రేమ” అనేది ఆయనకు అటువంటి అవకాశాన్నే ఇయ్యలేదు. స్థానికభాష అయిన గుజరాతిభాషలో అక్షరాలు మినహా ఆమె నేర్చుకున్నదేమీ లేదు. ఆయన ఈ విషయమై పొందిన పశ్చాత్తాపమూ, చేసుకొన్న ఆత్మవిమర్శ, ఆయన జీవితచరిత్రలో మనకు చక్కగా గోచరిస్తాయి.

పెండ్లి అయినప్పటికీ ఆయన ఉన్నతపాఠశాలలో చదువుకొంటూ ఉండేవాడు—“మన ప్రస్తుత హిందూసంఘంలో మాత్రమే విద్యావివాహాలు పెట్టాపట్టాలు వేసుకున్నందు

న్నాయి" అని ఆయన అన్నాడు. బడిచదువులో ఆయన యథాపూర్వకంగానే బహుప్రయాస పడేవాడు. అయితే పదునాలగవయేడు దాటింది లగాయతూ ఆయన చదువులో రాణించినట్టు కనబడితుంది. ఒకటో రెండో బహుమతులు కూడా సంపాదించాడు. ఈ కాలంలో ఆయన రహస్యంగా మద్యమాంసాలకు అవాటుపడ్డ ఒక కుటుంబానికి కలిసి, అతన్ని అనుసరించిన ఒక విషాదఘట్టం ఆయన జీవితచరిత్రలో చిత్రించబడ్డది.

ఆ కుటుంబాడు బాలగాంధీకంటే పెద్దవాడు. ఆయన సోదరుడికి మిత్రుడు. 'హిందువులు మాంసాహారంపై తే హిందూ దేశపు కష్టాలు తీటిపోతా'యని అనేవాడు. ఈ సందర్భంలో అతను ఈక్రింద పేర్కొన్న ఒక వద్దం ఉదాహరించేవాడు.

అతిబలాధ్యుడైన యాంగ్లేయునరయు మా

అల్పహైందవునికి నతఁడు ప్రభువు

కతమదేమి యన్న నతఁడు మాంసాహారి

పొడవుమీఱ నైదుమూర లెదుగు.

అతను బాలగాంధీ కన్న వయస్సుచేతనూ శరీరబలము చేతనూ అధికుడు కాబట్టి పరుగెత్తడంలో దూకడంలో తన బలాధిక్యాన్నీ, కండరాల బిగువునూ ప్రదర్శించి, బాలగాంధీని తనదారి పట్టించగలిగాడు. తాను బలవత్తుడు కావాలనీ, భారతీయులు బలవత్తులు కావాలనీ, మాంసాహారం ఒక సంస్కారంగా ప్రచారంచేయాలనీ రకరకాల ఆశయాలతో బాలగాంధీ మాంసం తినాలని నిశ్చయించుకొన్నాడు. మొట్టమొదటి తరుణాన ఆ యిద్దరుబాబురూ నదీతీరాన ఒక ఏకాంత

ప్రదేశాన్ని మాంసాహారం ఆరగించడానికి తగుస్థలంగా నిర్ణయించుకొని, మేకమాంసం కొంత అక్కడికి తెచ్చుకొన్నారు; తిన్నారు. దానివల్ల గాంధిగారికి అస్వస్థత కలిగింది. ఆరాత్ర ఆయనకు పీడకలలు వచ్చాయి. కడుపులో మేక గిలగిల కొట్టు కొంటున్నట్లు తోచింది. తరువాత ఒక సంవత్సరంవఱకూ ఆ స్నేహితుడు మాంసంతో తయారై సులభంగా జీర్ణమయే, కొన్ని భక్ష్యాలు ఇస్తూఉండడమూ, బాలగాంధి వాటిని ఎట్లా తినాలో నేర్చుకొనడమూ జరిగాయి. అయితే తమకు డబ్బు చాలినంత లేనందువల్ల అటువంటి విందులు చాలా స్వల్పంగానే జరిగాయని గాంధిగారు తమ జీవితచరిత్రలో ఉటంకించారు. తరువాత ఆయన మాంసం తినడం పూర్తిగా మాని వేశారు. అయితే ఆ మానివెయ్యడం అది తప్ప అనే అభిప్రాయంతో కాదు. పవిత్రమైన తిల్లిదండ్రులతో ఆయన అబద్ధాలాడవలసి వచ్చినందువల్ల మాత్రమే.

ఆ పూర్వమిత్రుడే బాలగాంధిని ఒకసారి వ్యభిచార గృహానికి తీసికొనివెళ్ళాడు. అయితే అక్కడ బాలగాంధి సహజ లజ్జాప్రకృతి వజ్రవచనమై ఆయనను కాపాడింది. “దేవుడు అవ్యాజకరుణతో అవినీతివాదుల గాకుండా నన్ను రక్షించాడు.” అని ఆయన ఈ సందర్భం వివరిస్తూ అన్నాడు— అటుతర్వాత ఎన్నడుకూడా గాంధిగారు తన పత్ని అయిన కస్తూరీబాయికి ద్రోహం తలపెట్టనేలేదు.

ఈ మిత్రుల రహస్యప్రవర్తన సిగరెట్లు కాల్చడానికి చేసిన ప్రయత్నంతో శుభిమించింది. సిగరెట్లకోసం గాంధీజీ యింటిలోనుంచి కొన్ని డబ్బులు ఎత్తుకుపోవడమే కాకుండా,

తన సోదరుడి చేతితామెత్తులోని బంగారపు బిళ్ళనుకూడా అపహరించడం జరిగింది. ఈసారి గాంధీజీ అంతరాత్మ ఎల్లాగైతేనేమి తిరుగుబాటు చేసింది. ఆయన తన నేరాన్ని అంగీకరిస్తూ తన దుష్ప్రవర్తనకు తగుశిక్ష విధించవలసిందని ప్రార్థిస్తూ, తండ్రికి ఒక చిన్నచీటి వ్రాసి దాన్ని ఆయనకు స్వయంగా అందించాడు. ఇక ఎన్నడూ ఎల్లాంటి దొంగతనమున్నూ చేయ్యననే శపథం కూడా ఆ చిన్నలేఖలో పొందుపరచబడ్డది. అనాడు తండ్రివడ్డ బాధా, కార్చిన కన్నీరు, గాంధీజీ జీవితాంతం దాకా స్మరిస్తూనే ఉన్నాడు.

అటువంటి చిన్నతనపు చేష్టలు పాశ్చాత్యదృక్పథంలో ఎన్నదగినవిగానే కనిపించవు. పవిత్ర వైష్ణవ కుటుంబంలో అవి మహాపరాధాలు. వైష్ణవుల్లో ఇతరులు మాంసాహారులు ఉన్నప్పటికీ గాంధీ కుటుంబంమీద ప్రసరించిన జైనమత ప్రభావం వల్ల గాంధీజీ యింట్లో మాంసాహారం తగనే తగదనే స్థిరమైన అభిప్రాయం నాటుకుపోయింది. సిగరెట్లు కాల్చడం అంతపెద్ద తప్పు కాకపోయినా వాటికోసం డబ్బు ఎత్తుకుపోవడం మాత్రం మహాపరాధమే.

“నా ద్విగుణ పరాధవం” అని ఆయన పేర్కొన్న చిట్టచివటి పాపం కాబా గాంధీ మరణించినప్పుడు సంభవించింది. తండ్రి జబ్బులో బాలగాంధీ ఆయనకు పాదసేవ చేయ్యడం, ఇంకేమైనా ఉపచారాలు అవసరమైతే చేయ్యడం జరుగుతూ వచ్చింది. కస్తూరీబాయి ఇంట్లోనే ఉన్నందువల్ల ఆ సమయంలోనే గాంధీజీకి కామవాంఛ కలిగింది. ఒక రాత్రి వ్యాధిగ్రస్తుడైన తండ్రిని విడిచిపెట్టి, ఆయన తన వడకగదిలోకి

వెళ్ళి, కస్తూరీబాయిని మేల్కొల్పాడు. ఆమె అప్పుడు గర్భ వతికూడానూ. నాటి కామపారవశ్యానికి ఆయన పశ్చాత్తప్తుడు కావడానికి ఇదికూడా ఒక కారణం. ఆయన కస్తూరీబాయి దగ్గట ఉండగానే తండ్రి మరణించినట్లు చెప్పడానికి వచ్చిన నౌకరు తలుపుతట్టాడు.

కస్తూరిబాయికి కలిగినబిడ్డ మూడునాలుగురోజులకంటె ఎక్కువకాలం జీవించలేదు. అందువల్ల గాంధీజీకి కలిగిన గాఢ విచారం ఆ తరువాత ఎన్నో యేండ్లు గడచిన పిమ్మట ఆ సంఘటనను గుఱించి వ్రాసేటప్పుడు కూడా ఆయనగుండెని కదలిస్తూనే ఉంది.

1880వ సంవత్సరంవఱకూ హిందూ విద్యార్థుల్లో ఎవరో కాని సముద్రయానం చేసేవారు కాదు. అటువంటి ప్రయాణాలు చేసేటప్పుడు అన్యదేశీయులతో కలిసి ఉండవలసివస్తుందనీ, అన్యదేశపు ఆహారం తినవలసివస్తుందనీ, మతాచారాలు సరిగాసాగవనీ, కులభ్రష్టత కలుగుతుందనీ ఒక వాదం ఉండేది. ఈ నాడు ఇదంతా చాదస్తం అనవచ్చును. నవీనహైందవుడికి ఇది మధ్యయుగపు నమ్మకంగా తోచవచ్చును. కాని గాంధీజీజిన్నతనంలో ఇక్కడివారి అభిప్రాయం అలాగే ఉండేది. ఇంగ్లాండుకు వెళ్ళినప్పుడు హిందువులు మతభ్రష్టులైనట్లే హైందవ ప్రజల భావన. విదేశాలకు వెళ్ళినహైందవులు “విదేశీయులంత చెడ్డవాళ్లే.” ఎందుచేతనూ అంటే వారు విదేశీయ వేషమే వేసుకున్నారు. ఆ విదేశీయ వేషం శరీరంతా ఆచ్ఛాదించదు కాబట్టి అది చూడసాంపు కాదు. విదేశీయ భోజనం చేసినవాళ్లు కావడంచేతనూ

వారు చెడ్డవాళ్ళే. ఆ నాటి దృక్పథం ఇప్పుడు కూటిపోయింది. మరాయి ధరించడం అసహ్యం అనుకొనేకాలం ఈ నాడు హిందూదేశంలో ఎవరికీ జానకానికి రాకపోవచ్చును. ఈ నాడు చుట్టలుకాని సిగరెట్లు కాని కాల్పుడం తప్ప పని అనేవారు అంతగా లేదు. చాలామంది మైందపులు శాకాహారులైనా, మాంసాహారం ఈ నాడు నిషిద్ధమని భావించేవారు తక్కువ. కాని 1880 వ సంవత్సరం ప్రాంతంలో విదేశాలకు వెళ్ళి వచ్చిన బారిస్టర్ సీ, డాక్టర్లసీ, పర్తకులసీ మతభ్రష్టులుగా ఎంచడమూ వెలివేయడమూ సర్వసామాన్యమే.

వెలివెయ్యడం అనే పద్ధతి హిందూదేశంలో ఇప్పటికీ ఉన్నది. గాంధీజీ చిన్నతనంలో ఇది ఒక పిశాచంలాగా అతి భయంకర స్వరూపంతో ఉండేది. సవర్ణ హిందూశరీరంమీద ఏ భాగానైనా అస్పృశ్యుల సీడ పడ్డంతమాత్రాన ఆ సవర్ణ హిందువు పరిశుద్ధతకోసం కొంత కర్మకాండ చెయ్యవలసి వచ్చేది. పూర్వోచారపరాయణులైన వృద్ధులు ఈ నియమాల్ని ఇప్పటికీ పాలిస్తూనేఉన్నారు. సవర్ణహిందువు అస్పృశ్యుడి వద్దనుంచి పాలు పుచ్చుకోవచ్చునుగాని, నీళ్లు పుచ్చుకోగూడదు. అంత్యజాతుల్లోకూడా ఈ విధేజం అనేది ఉన్నది. అస్పృశ్యుల్లోనే ఒక తెగవారు చేసేపని మఱి ఒక తెగవారు చెయ్యగూడదు. వృత్తుల్ని బట్టి యేర్పడిన అనేకకులాలు కొంత వఱకు పేదటికాన్ని బట్టి, సంఖ్యాబాహుళ్యాన్ని బట్టి యేర్పడి ఉండవచ్చును. ఆ వేర్పాట్లనేవి బహువిధాలుగా వృద్ధిపొంది ఒక్కొక్క కులంలోనే అనేక శాఖలు ఏర్పడ్డాయి. అయితే ఈ విభిన్నకులాలు ప్రస్తుతం క్రమక్రమంగా తగ్గిపోతున్నాయి.

గాంధీజీ ఏటికి వేటికీ భయపడలేదు. కాబాగాంధీకి చిరకాలమిత్రుడై, గాంధీ కుటుంబానికి సన్నిహితుడైన నవజీవ దేవు అనే బ్రాహ్మణుడు ఇంగ్లాండుకు వెళ్ళి పదువుకోవలసిందని ఉపదేశించగానే గాంధీజీ అందుకు సిద్ధపడ్డాడు. అందు డాక్టరు కావాలని ఆయన ప్రవధమోదేశం. అయితే ఆ బ్రాహ్మణ మిత్రుడు అందుకు అంగీకరించలేదు. వైద్యవృత్తి ప్రాచీనమత సంప్రదాయానికి గిట్టనిది. పాశ్చాత్యవైద్యంలో తరీరభాగాలు యావత్తు పరిశోధించాలి; ఛేదించాలి. అంతకంటెనూ ముఖ్యమైన అభ్యంతరం ఏమిటంటే వైద్యవృత్తి అభ్యసించిన డాక్టరు ఒక రాజ్యానికి ఎన్నటికీ ముఖ్యమంత్రి కాలేడు. కుమారగాంధీ తన తాత తండ్రులవలె ఒక సంస్థానానికి ముఖ్యమంత్రికావాలని ఆ బ్రాహ్మణవృద్ధుడి అభిలాషం. అటువంటి ఉద్యోగం కావాలంటే న్యాయశాస్త్రంలో పట్టభద్రత అవసరం. గాంధీకుటుంబంలోని పూర్వులు చదువుకోనివారే. కాని, సంఘమర్యాదలూ, వ్యక్తిత్వ విశిష్టతలూ తెలిసినవారు కాబట్టి మంత్రిపదవులు నిర్వహించారు. బారిష్టరు కావటమనే నూతనాయుధంతో కుమారగాంధీ తన పూర్వులలాగా మంత్రిత్వం సాధించవచ్చును. అప్పటికి గాంధీజీ వయస్సు పద్దెనిమిది సంవత్సరాలు మాత్రమే. ఇంకా చదువుతున్నాడు కూడాను. ఆయన సోదరులు అప్పటికి చదువులు చాలించారు. అందువల్ల ఈ చిన్నవాడు ఇంగ్లాండుకు వెళ్ళి న్యాయశాస్త్రం అభ్యసించాలని ఆ బ్రాహ్మణమిత్రుడు ఉద్దేశించాడు.

కాబట్టి గాంధీజీ అందుకు పూనుకున్నాడు. అయితే అది తేలికపని కాదు. ఆయన ప్రయాణానికి విఘ్నాలు అసం

ఖ్యంగా ఏర్పడ్డాయి. మతస్థులూ, కులస్థులూ, పినతండ్రీ తల్లి కూడా ఈ పని తగదన్నారు. దైవభక్తిపరామర్శ, నిరాడంబర అయిన తల్లి సముద్రాన్ని గుఱించికానీ, దూరదేశాన్ని గుఱించి కాని జంకుపెట్టుకోలేదు. కాని విదేశాల్లోనిస్త్రీలూ, మద్యమూ, మాంసాహారమూ, మొదలయిన వానిని గుఱించి వినడం వల్ల, ఆమె చాల భయపడ్డని. “ఈ దుర్వ్యసనాలకి ఎంత మాత్రమూ నేను లొంగను.” అని కుమారుడు దృఢప్రతిజ్ఞ చేసిన తర్వాత అతివిచారంతోనైనా ఆమె అతని ప్రయాణానికి వెంటనే అనుమతించింది. ఒకప్పుడు తనకులానికే చెందిన ఒక జైనయోగిదగ్గర గాంధిజీ తల్లికోరినవిధంగా శవధంచేశాడు. ఆయనతల్లి ఇక అభ్యంతరం చెప్పలేదు. ఆ శవధాన్ని ఆయన ఎన్నడూ ఉల్లంఘించనూలేదు.

కాని బొంబాయికి రాగానే యీ కులాచారపద్ధతుల వల్ల ఆయన ఇంకా ఇబ్బందులకు లోనుగావలసి వచ్చింది. కొంత చర్చ జరిగినతర్వాత ఆయన కులభ్రష్టుడైనాడని తీర్మానం చేశారు. వైశ్యకులంతో అంతర్గతమైన బనియాశాఖకు సంబంధించిన “మోధ్ బనియా” విభాగంలో ఆయన జన్మించాడు. ఆ విభాగంలో అంతవఱకు సముద్రయానం చేసినవారెవ్వరూ లేదు. కాబట్టి ఆయనను వెలివేయవలసిందే అని కులస్థుల తీర్మానం ఆ తీర్మానాన్ని ఎంతమాత్రమూ మనోవ్యధలేకుండా ఆయన అంగీకరించాడు. అలాగే ఆయన అన్నగారు కూడా అంగీకరించాడు. గాంధిజీ మహానుభావుడైనందున కులపు కట్టుబాట్లకూ, ఆచారాలకూ అతీతుడని హిందువులు అంగీకరించినా, కులరహితుడుగానే జీవితశేషంఅంతా గడిపాడు.

తిరిగి యెన్నడూకూడా యజ్ఞోపవీతధారణం, తురకర్మ విధినిషేధాలూ మొదలయిన వర్తనియమాలను పాటించలేదు. ఆయన మనస్సులో తనకు కులంలేదన్న భావమే ఉన్నది. అలా ఉండిపోవటానికే ఆయన నిశ్చయించుకొన్నాడు.

క్రీ. శ. 1893 వ సం॥రం సెప్టెంబరు 4వ తేదీన ఆయన బొంబాయిరేవులో స్త్రీగురు ఎక్కాడు. అప్పటికి ఆయనకు సరిగా 13 ఏండ్లు. నలుగురితో మాట్లాడటానికి సిగ్గు. కాని ప్రతివిషయమూ తెలుసుకోవాలనే ఆసక్తి పెంపొందే బాల్యం. సిగ్గుతోడు తలకు ఇటువక్కలా సమకోణాలుగా పైకివచ్చిన దొన్నచెవులుకూడా నలుగురికీ పరిహాసకారణాలుగా ఉండేవి. అన్నగారూ స్నేహితులూ కొవితెచ్చిన యూరపియన్ దమ్ములను అప్పుడే ధరించాడు కూడాను. లండనులో తనకు ఆనంద దాయకంగా పరిణమించిన మెడపట్టి (నెక్ టై) మొదట్లో నిజంగా కంఠం పట్టుకొన్నట్లున్నది. చిన్న కొటూ, క్రౌజరూ (పొడుగులాగూ) ఎలాగో ఉన్నాయి. ఆ బూట్లుకూడా హాయి అనిపించలేదు. అయితే సుదీర్ఘప్రయాణానికి సన్నద్ధుడయ్యే ఉన్నాడు. ఎన్నో నూతన విషయాలు నేర్చుకోవాలనీ, విజయ సాధనాలు చేపట్టాలనీ ఉవ్విళ్లుగు తున్నాడు.

ఆ రోజులలో భారతదేశంలో మొదటి నాలుగు తరగతులూ గడవగానే యిప్పటివలెనే అన్నివిషయాలూ ఆంగ్లభాషలోనే బోధించేవారు. అందువల్ల ఇంగ్లండు చేరటానికిముందే గాంధీగారికి ఇంగ్లీషుభాషతో మంచి పరిచయం ఏర్పడ్డది. అయితే అది పాఠశాలాభాష మాత్రమే. అది మాతృభాషకానీ, నిత్యవ్యవహారంలో మాట్లాడవలసిన భాష

గానీ కాలేదు. అందువల్ల భారాళంగానూ, సహజంగానూ, ఇంగ్లీషులో ఆయన ప్రసంగించలేక పోయేవాడు. ఎవరు ఏమి చెప్పినా ముఖ్యంగా స్త్రీమరులో ఆహారపదార్థాలు అందించే వారు పలుకరించినా ఆయనకు బాగా తెలిసేది కాదు. మద్యం ముట్టననీ, స్త్రీలను తాళననీ, మాంసం భుజించననీ చేసిన శపథాలను ఎదుటివారికి తెలియజెప్పటానికికూడా భయపడి, తన గదిలో ఒంటరిగా కూర్చుని, తాను ఇంటిబద్ధులనుంచి తెచ్చుకొన్న పదార్థాలతోనే ముఖ్యంగా ఆకలి చల్లార్చుకొనే వాడు. కత్తిగానీ, ఫోర్సు (ముండ్ల చెంచా) గానీ ఎలాపట్టుకోవాలో తెలిసేదికాదు. తోడిప్రముఖులతో ఏమైనా మాట్లాడటానికి బిడియం అడ్డుపడేది. ఇంతేగాక సౌతాంప్టన్ లో దిగినప్పుడు తొడిగికొందామని తనదుస్తుల్లో శ్రేష్ఠంగా కనబడ్డ తెల్లని ఉన్నిదుస్తుల్ని దాచుకొని, ప్రయాణకాలం అంతా మాసిన నల్లని దుస్తులతోనే గడిపాడు. దీనిఫలితంగా ఇంగ్లండు చేరేసరికి తటస్థించిన శిశిరర్తువుకు అననుకూలమైన దుస్తులే ధరించవలసివచ్చింది. పరిమితమైన తనసామాను అందేవఱకూ రెండురోజులపాటు ఆ దుస్తులతోనే గడవవలసివచ్చినందుకు చాలా బాధపడ్డాడు. రాత్రిపూట చాలాసేపటివఱకూ తన ఒంటరితనాన్నీ, అపరిచిత వాతావరణాన్నీ తలచుకొని వెక్కి వెక్కి విలపించాడు. ఏ సమయంలో ఎలా ప్రవర్తించాలో తెలియదుగదా అనిభయపడ్డాడు. తన శపథాన్నీ నిలుపుకోటం ఎలాగా అని మథనపడ్డాడు. ఇంకేమైనా హైందవవిరుద్ధమైన అవవిశ్రకార్యాలు చేయవలసి వస్తుందేమో అని అద్భిర్యపడ్డాడు.

ఆయనకు ఇంగ్లాండులో అడుగుమోపగానే ఎదురైనది భోజన సమస్య. ఏ హైందవ విద్యార్థికైనా ఇప్పుడది ఒక సమస్య కానేకాదు. ఆరోజులలోకూడా చాలామంది హిందువులకు దీనినిగూర్చి ఆలోచించవలసిన పనిలేకనేపోయింది. వారు అక్కడ ఏది లభిస్తే అదే భుజించారు; ఆ తిండికి అలవాటు పడ్డారు. కాని, మహాత్ముడు శాకాహారంతప్ప తదన్యం స్వీకరించనని ప్రతిజ్ఞ చేసిఉన్నాడుగదా! దానిని పాలించాలి; లేదా, మరణించాలి; అని ఆయన నిశ్చయించుకొన్నాడు. నానబెట్టినవిగానీ, ఉడికించినవిగానీ అయినా రుచీపచీలేని ఇంగ్లీషు శాకాహారం ఆయనకు రుచించలేదు. కూరగాయలు వండటమంటే అలాగేననీ, శాకాహారం స్వరూపస్వభావాలే అంతఅనీ ఇంగ్లీషు ప్రజల భావన. ప్రారంభంలో కొన్ని వారాలనటకూ లంకణాలు చేసినట్లు మహాత్ముడు చెప్పనేచెప్పాడు. ఉదయానవచ్చే 'బిట్ల' జావ అంత అసహ్యంగా లేదుగానీ, తర్వాతసమయాల్లో భోజనానికి వెళ్లి తే, ఏమిచెయ్యాలోకూడా ఆయనకు తోచేదికాదు. ఆయన బసచేసిన వసతిగృహంలోని హైందవవిద్యార్థులే ఒక పూటకూటియిల్లు చూపించారు. వారికి ఈ నిషేధాలు ఏవీ లేవు. మాంసంతినటం వారికి ఎబ్బెట్టు అనిపించలేదు. పైగా శాకాహారమే ఆరగిస్తానని చేసినప్రతిజ్ఞనే పట్టుకొని ప్రాకులాడటం గాంధీగారి అవివేకంఅనీ, మొండితనమనీకూడా వారు భావించారు. దీనితో ఆయన ఒక భోజనవసతి గృహంనుంచి మఱొకటి, మఱొకటి సందర్శించటానికి పూనుకొని, నిరాశా నైరస్యాలతో చాల శ్రమపడ్డాడు. ఎక్కడా కడుపునిండా తినలేక పోయాడు. చివరకు ఫారింగ్డ్ వీధిలోని శాకాహార భోజన

శాలకు చేరుకొన్నాడు. “ఇప్పటికి భగవంతుడు నాకు సాయ పడ్డాడు.” అనుకొన్నాడు. అక్కడభోజనంతో సంతృప్తిపడ్డాడు. “శాకాహార పాకశాస్త్రం” అనే గ్రంథం ఒకపిల్లింగుకు కొని, తీసికొనివెళ్లాడు. అది ఆమూల్యగ్రంథం అనేకవర్షాయాలు వరించాడు. ఆసువంశికమైన శాకాహారిత్యాన్నీ, మాతృదేవికి ఇచ్చినమాటనూ, నిలుపుకొనటానికి ఒక ఆధారం లభించింది; తన అభిప్రాయాలకు, కొంతబలం చేకూరిందని ఆనందించాడు. తదనంతరకాలంలోనూ ఆయన సుదీర్ఘజీవితంలో అభ్యున్నతమైనట్లుగానే తన ఆచరణకు, విశ్వాసానికి ప్రోద్బలంకల్గిచే ఒక విషయాన్ని అప్పుడు కనిపెట్టగలిగాడు. కాబట్టి, ఆయనకు ఒక “ప్రమాణం” లభించింది. ఇందువల్ల తాను శాకాహారిగానే ఉండటానికి ఉపవృత్తి చూపించటానికి ఏలుపడ్డది.

గాంధీమహాత్ముడు యావజ్జీవితం తన అభిప్రాయాలలో విషయగౌరవం ఉన్నవైనా, లేనివైనా అన్నిటికీకూడా, ఏదో ఒకప్రమాణం కనబడేవఱకు నిద్రపోయేవాడు కాడంటే ఆశ్చర్యంగానూ ఉంటుంది; కొంతవఱకు నవ్వులాటగానూ కనిపిస్తుంది. ఒకసారి ఆయన తన్ను చూడవచ్చిన వ్యక్తితో “నేను చెప్పవలసినప్రతివిషయమున్నూ పర్వతాలవలె అతిప్రాచీనం.” అన్నాడు. పరిస్థితులూ, వాతావరణమూ బలవత్తర్జాలైతే తప్ప, తక్కిన అన్ని సందర్భాలలోనూ ఇది యథార్థమే. ఆయన అభిప్రాయాలు కొన్ని ప్రాచీనసిద్ధాంతాను సారాశే అయినా ఆయన కానీ, ఇతరులు కానీ వాటి ప్రాచీనతను గమనించి విశ్వసించటానికి ఎంతోకాలం వట్టిది. ఇటువంటి పరిశోధనలు ఎన్నోసార్లు తటస్థించకపోయినా, అవి ఆయన జీవితంలో

గొప్పగొప్ప మార్పులకు కారణాలైనాయి. ఆయన శాశ్వత హరిత్వము సహజమూ, వంశవరంపరాగతమూ, సర్వప్రాణి సమాదరణీయమూ అయింది. శాశ్వత ప్రయోజనాలనూ, నిర్దుష్టతనూ గుఱించి 'పురోగాములు' అనేపేర ప్రఖ్యాతులై, నవీనమార్గానుయాయులైన కొందఱు ఆంగ్లేయులు ప్రకటించిన గ్రంథాలూ, కరవ్రతాలూ ఆయనకు ఎంతో ఆత్మవిశ్వాసాన్ని చేకూర్చాయి. ఈ సందర్భంలో మహాత్మునిచరిత్ర అడినుంచీ అవిచలిత దృక్పథమై అమోఘ సత్సంప్రదాయాలకు ఆలవాల మైందని చెప్పక తప్పదు. ఆయనచరిత్ర అటువంటిదే అయినా, ప్రతివిషయంలోనూ తాను అనుసరించేమార్గం సవ్యమైనదే అని తనకుతాను సంతృప్తిపడటానికి అనుభవశాలులైన సజ్జనుల అభిప్రాయాలను తెలిసికొంటూ ఉండేవాడు. ఈ అపారమైన వినయసంపద ఆ మహాపురుషునిలో అగర్భజనితమై ప్రచ్ఛన్నంగానే అభివృద్ధి అవుతూవచ్చింది; లేకపోతే మొదటినుంచీ కూడా తరుణం వచ్చినప్పుడల్లా అది అతిసహజంగా ప్రకాశించటం తటస్థించేది కాదు. ఆయన ఏ విషయమై ఆలోచించినా, ఏ క్రొత్తవిశేషం కనిపెట్టినా, అది చిరకాలంగా ఆయనకు అభిమతమూ, ఆచరణలో ఉన్నదీ మాత్రమే. పైగా, టాల్ స్టాయ్, రస్కిన్, థోరూలుఆయన అభిప్రాయాలను సాధికారంగా సమర్థిస్తున్నట్లున్నూ స్పష్టపడేది. భారతీయాధ్యాత్మిక తత్వకోశమైన భగవద్గీతగానీ, క్రైస్తవుల నూతన నిబంధనగానీ ఆయన నడవడినే సమర్థించేవి.

లండనులో ఉన్న సమయంలో శాశ్వతహరిత్యయం పరిపాలించుకోటానికి క్రిందూ మీదూ అవుతూ ఉండటంతో

ఆయనకు బాగా కాలక్షేపమైంది. ఆయన హైందవస్నేహితులకు అది కేవలం అనుచితంగా తోచింది. అంతేకాక, ఆ పని దేశ కాల పాత్ర విచక్షణలేకుండా అవివేకంగా, అరోగ్యం చెడగొట్టుకోవడమే - అనిపించింది కూడాను. సహజంగా మృదు చిత్తుడై ఉండటంవల్ల, సాధ్యమైనంతవఱకు తన వేషభాషలు సహచరులకు జగుప్స కలిగించకుండా ఉండటానికీ, తన ప్రధాన లక్ష్యాలకు భంగంలేనంతవఱకు, తన ఆర్థికశక్తికి మించినంతవఱకు అంగ్లేయ సంప్రదాయాలను ఆచరించటానికీ ప్రయత్నించాడు. సాయుకాలోచిత వస్త్రాలు కొన్నాడు; నాట్య పాఠాలకు హాజరైనాడు. ఫిడేలు వాయిదించటం నేర్చుకోవటానికి ప్రయత్నం చేశాడు. ఆయన అన్నట్లుగా “ఇంగ్లీషు పెద్ద మనిషి”లాగా వ్యవహరించడానికి శక్తివంచనలేకుండా కృషి చేశాడు. మాతృదేవతవద్ద చేసిన ప్రతిజ్ఞకు కట్టుపడి ఉన్న కారణాన పాశ్చాత్యసంఘంలో విశ్రాంతిగా మెలగలేనిలోపాన్ని మహాత్ముడు ఈ విధంగా సవరించుకోవటానికి మొదటి కొన్ని నెలలు పాటుపడ్డట్లు కనబడుతున్నది. చిట్టచివఱకు ఇవి అన్నీ కట్టిపెట్టి, తన ప్రధానలక్ష్యమైన బారిష్టరు పరీక్షలో విజయం సాధించవలెనని కృతనిశ్చయమయ్యాడు. దానితో ఈ వేషాలకు అవకాశం కనబడలేదు.

ఈ దశలోని గాంధీగారి ఛాయాచిత్రాలు (ఆయనే ప్రకటించుకొన్నవి) నిజంగానే చిత్రంగా కనబడతాయి. శిరస్సుకు ఇటువైపులా సమకోణాలుగా సాగినచెవులూ, గుచ్చి వేస్తేట్టుండే నిశితవీక్షణాలూ, బలహీనత గోచరించేముఖమూ, చిరునాక గళవస్త్రమూ (కాలరు) తైలసిక్తమైన జాట్లూకల

నూనూగుమీసాల హైందవబాలుడు ఆచిత్రాలలో ప్రత్యక్షమౌతాడు. తన ఆకారం ఎంత హాస్యాస్పదంగా ఉన్నదీ ఆయనకు తెలియకపోలేదు. తనరూపం తలచుకొన్నప్పుడల్లా ఆయనకే పట్టరానిసవ్వు వచ్చేది. అలా నవ్వుని సమయం కానీ, దానిని నిరోధించుకొన్న సమయంకానీ, ఆయన జీవితం మొత్తం మీద లేనేలేవు. మృదువూ, అమాయకతా చిహ్నితమూ అయిన ఆ నవ్వు లేకపోతే ఆయనకు ఏమీ తోచేదేకాదు. ఇక రెండురోజులకు జీవయాత్ర ముగిసిపోతుందనగా కూడా ఆయన నాతోనూ, ఇతరమిత్రులతోనూ కొన్ని ఛలోక్తు లాడాడు. ఆ ఛలోక్తుల మాధుర్యం సరోజినీదేవీ, జవహర్లాల్ నెహ్రూ మొదలయినవారికి ఎన్నోమార్లు అనుభూతమైనదే. మహాత్ముని హృదయ నైర్మల్యం ఎటువంటిదో వాటివల్లనే తేటతెల్లమవుతుంది. అతి క్లిష్టపరిస్థితులలోనూడా మహాత్ముని ఛలోక్తులు ఎంత శుభ్రస్పష్టాలుగా ఉండేవో, అవి హృదయభారాన్ని ఎలా మటుమాయం చేసేవో సరోజినీదేవి కథలు వివరించగలవు.

మూడేండ్లు లండనులో ఉండటం గాంధీగారికి ఎన్నో విధాల ఉపకరించింది. ప్రాణగోడ్డాలూగా కనిపించిన వివమ పరిస్థితులు గడచిపోయినతర్వాత ఆంగ్ల సమాజంలో ఆంగ్ల పద్ధతుల్లో జీవితం ఎలా అనందమయం చేసికొనవచ్చునో; ఆయన నేర్చుకొన్నాడు. శాకాహార నియమంకూడా ఇందులో అనూహ్యంగానే తోడ్పడింది. శాకాహారి సమాజంలో సభ్యుడై, కార్యనిర్వాహకవర్గంలో ఒకడైనాడు. ఇందువల్ల కార్యదక్షత అలవడ్డది. సభలలో ప్రసంగించడానికి సిగ్గు అడ్డు

వడినప్పటికీ, ఇతర కార్యకలాపాలకు అటంకం కలుగలేదు. ఒక సారి ఆయన సభలో మాట్లాడటానికి ఉంకించికూడా లజ్జా వివశుడైతే, మఱొకరు ఆయన న్రాసిఉంచిన అంశాలను సభ వారికి చదివి వినిపించారు. నిరంతరసాంగత్యంవల్ల తొడి విద్యార్థులతోవలెనే శాకాహారి సమాజ సభ్యులతోగూడా మైత్రి పెంపొందించుకొని, మహాత్ముడు కొంతకాలానికి అనేకులతో గాఢపరిచయం సంపాదించాడు.

దుస్తులూ, ఆహారమూ, అలవాట్ల విషయంలో మొట్ట మొదట ఆయనచేస్తూ వచ్చిన ప్రయోగాలు, లండనుకు వచ్చింది చదువుకోసమనీ, ఆ విషయంలో జరిగిన కృషి అత్యల్పమనీ ఆయన గమనించేసరికి తటాలున అంతరించాయి. బారిష్టరు తరగతిలో కూర్చుంటే చాలు; ఎక్కువగా చదువ వలసిందేమీ లేదు; పరీక్షలూ సులువు; విద్యార్థి మూడేండ్ల పాటు అక్కడ ఉండి “పన్నెండు త్రైమాసికాలు” సమంగా పాటిస్తేనే బారిష్టరు పరీక్షలో ఉత్తీర్ణుడయేవాడు. అందుచేత గాంధీజీ లండన్ మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షకు చదవటానికి ఒక సంవత్సరం వినియోగించాడు. పరీక్షలు ఆటునెలల కొకసారి జరిగేవి. ఆయనకు మొదటి వర్షాయం అయిదుమాసాలే మిగిలినవి. లాటిన్ భాష ఆయనకు క్రొత్తది అయినందువల్ల తప్పిపోయాడు. రెండోవర్షాయం లాటిన్ విడిచిపెట్టి, వేర్వేలు విషయాలు తీసుకొని, పరీక్షలో కృతార్థుడైనాడు. శ్రమించి చదువదగిన వివిధ విషయాత్మక గ్రంథాలపఠనం పూర్తిగా అనవసరమని యితరులందఱూ అభిప్రాయపడ్డారు. కాని, అందు వల్ల ఆయనకు చాలా మేలే కలిగింది. పరీక్షలో మంచి

మార్కులు రావటమేకాకుండా, ఆ పరిశ్రమ ఆయన జీవితాన్ని అదర్శనంతంగా దిద్దుకొనటానికి ఉపయోగించింది.

ఇంతేకాకుండా భగవద్గీతా, క్రైస్తవనూతన నిబంధనా ప్రప్రథమంగా ఇంగ్లండులోనే చదివాడు. దివ్యజ్ఞాన సమాజ సభ్యులైన ఇద్దఱు ఆంగ్ల సోదరులు భగవద్గీత పఠించవలసిందని గాంధీజీని ప్రోత్సహించారు. శాకాహార భోజనశాలలో పరిచితుడైన మఱొక ఆంగ్లేయుడు బైబిలు ముఖ్యంగా చదువవలసిందని ప్రబోధించాడు. బైబిలులో ప్రాతనిబంధన భాగం ఆయనకు సరిగా బోధపడలేదుగానీ, నూతన నిబంధనమాత్రం చక్కగా అర్థమైంది. అంతకుముందే గీత ఆర్థం చేసికొనిఉండటం ఇందుకు ఎంతో ఉపకరించింది. నూతననిబంధన ఆయనకు చాలా నచ్చింది. “అది నా హృదయంలోపలికి చొచ్చుకొని పోయింది.” అన్నాడాయన.

ఇంగ్లండుకు రాకముందే, సంస్కృతంలో కానీ, గుజరాతీలో కానీ గాంధీజీ గీత చదివిఉండకపోవటం ఆశ్చర్యమే. ఎందువల్లనంటే ఆయన తండ్రిగారికి ఉభయభాషలలోనూ గీత పఠించితమైఉంటుంది. ఆ ఆంగ్లేయ సోదరుల సాయంతో సర్ ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డు అనువదించిన గీతను పఠించాడు. ఆంగ్లానువాదా లన్నింటిలో ఇదే ఆయనకు అభిమానపాత్ర మైనది. ఆయనకది ప్రమాణ గ్రంథమైంది. అసలు దివ్యానుభవం అనేది మహాత్మునికి మొదటినుంచీ స్వానుభవసిద్ధమై ఉండాలి. లోక దృష్టికి విరుద్ధంగానూ, స్వదృష్టికి సవ్యంగానూ కనిపించే అనేక భావాలూ, అలవాట్లూ గీతాసమ్మత విషయాలే అని ఆయన గ్రహించాడు. రణరంగంలో అర్జునునికి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ

చేసిన ఉపదేశం గాంధీజీ అభిప్రాయాలను అన్నింటినీ సమర్థిస్తున్నట్లు గోచరించింది. ఆ సూత్రాలమీదనే గాంధీజీ జీవితం అంతా నడచింది. భగవద్గీత అభిప్రాయానికి విరుద్ధంగా, ఆయన ఎన్నడూ ఏపనికూడా చేయలేదంటే అతిశయోక్తికాదు. స్వతస్సిద్ధమైన జ్ఞానపిపాస ఆయనలో ఉండటంచేతనూ, అదిన్నీ ఎక్కడ ఏ విషయం కనబడ్డా తత్తణం దాన్ని సమూలంగా శోధించి గుణగ్రహణం చేసేవటకూ నిద్రించనిది కావటం చేతనూ, గీతాపరమార్థం అవ్యక్తంగా ఆయనలో ఆదినుంచీ స్పందిస్తూనే ఉండేదని ఊహించవలసి వస్తున్నది. గీత చేపట్టిన సమయానికి ఆయన వయస్సు 20 సంవత్సరాలు మాత్రమే. ఐశేనేమి? ఇంద్రియవాంఛలను అరికట్టుకొనటానికీ, జిహ్వాచాపల్యాన్ని నిరోధించటానికీ, విశేషించి విహితసంసర్గంనుంచి అతీతుడుకావటానికీ తీవ్రమైన కృషి ప్రారంభించాడు. ఆయనకు ప్రకృతిసిద్ధమైన సత్కర్మాచరణపరాయణత్వాన్ని భగవద్గీత నూతనవికాసంతో తేజరిల్లజేసి, జీవయాత్ర ముగిసేవటకున్నా ధర్మాధర్మనిర్ణయానికి అదే ప్రమాణమై, ఆయనను ఉన్నతాదర్శాలవైపు పురోగమింపజేసింది.

నూతన నిబంధనా, అందులోనూ ముఖ్యంగా “పర్వతాగ్రాన ధర్మోపన్యాసం” ఆయనకు పరమప్రమాణంగానే తోచేదికానీ, పుట్టుకచే హిందువు కావటంవల్ల ఈ క్రైస్తవ గ్రంథంకంటే భగవద్గీతనే ఆయన ఎక్కువగా ప్రమాణీకరించుకొనేవాడు. కాని కొంతకాలం గడిచేసరికి నూతన నిబంధనకూ భగవద్గీతకూ ఏమీ తేడాలేదనీ, అది భగవద్గీతకు వివరణం వంటిదేననీ ఆయనకు తోచింది. ఈ గ్రంథంలోని “ఎదురు

కొనకుమా అకృత్యమున్" (Resist not evil) అనే ఉత్తమ గీతం ఆయనను ఎంతో ఆకర్షించింది. ఆ గీతం చిరకాలం ఆయనకు జ్ఞాపకంలోనే ఉండేది. అది తలంపునకు వచ్చినప్పుడల్లా ఆయన ఆనందపరచుకు ఉండేవాడు.

అయితే ఈ తాత్త్విక గ్రంథాలు కేవలం వైరాగ్య సంపాదనకోసం ఆయన చదువలేదు. మతపరమార్థాన్ని గూర్చిన విచారణ కలగటానికి అప్పటికి ఆయనకు ఇంకా ఇరవై ఏండ్లైనా నిండలేదుగదా! ఆ రోజులలో చాలామంది విద్యార్థులు పాఠ్య గ్రంథాలు చదువటానికి శ్రమపడేవారే కారు. పరీక్ష ఇంకా కొద్దివారాలలో పడిందనగానే, ఆయా గ్రంథాలకు పరీక్షా దృష్టిలో విరచితమైన ప్రశ్నలూ జవాబులూ కల పుస్తకాల్ని మాత్రం చదివి ఏదో వ్రాసేవారు. అదృష్టవశాన తెలిసిన ప్రశ్నలే వస్తే సమాధానాలు వ్రాసి కృతార్థులయ్యేవారు. మహా త్ముడు ఇందుకు భిన్నంగా పాఠ్యగ్రంథాలు ఓపికతో చదివి, అర్థంచేసికొనేవాడు. రోమను న్యాయశాస్త్రంగుడించి లాటిన్ భాషలో ఉన్న జస్టినియన్ గ్రంథం చదవాలని నిశ్చయించుకొన్నాడు. అందువల్ల ఆయనకు ఎప్పుడూ చాలినంత పని ఉండేది. ఇంతేకాక తన ఆహారవిహారాలకు మితవ్యయం అత్యవసరం కావటంవల్ల తల్లి దగ్గరచేసిన ప్రతిజ్ఞను పాలించటానికి ఆయన ఎక్కువ మధనపడవలసిన అవసరం లేకుండాపోయింది. తోడి విద్యార్థుల మాదిరిగా ఇతరపుస్తకాలు ఎక్కువ చదువక పోయినప్పటికీ పాఠ్యగ్రంథాలు తుణ్ణంగా చదివి ఉన్న కారణం చేత చాలామంది ఆంగ్లేయ విద్యార్థులకంటే ఆయన పరీక్షలో చక్కని సమాధానాలు వ్రాశాడు.

క్రీ. శ. 1891 వ సంవత్సరం జూన్ నెల 10వ తారీఖున ఆయన పరీక్షలో కృతార్థుడై బారిస్టర్స్ కేజిలో చేరాడు. 11వ తారీఖున ఉన్నత న్యాయస్థానంలో పేరు నమోదుచేయించు కొని 12వ తేదీన హిందూ దేశానికి తిరిగిరావటానికి స్తీమరు ఎక్కాడు.

మహాత్ముని జీవితకాలంలో ఈ సంవత్సరాలు చాలా అమూల్యమైనవి. మనోవికాసానికి, బాహ్యచరణకూ తగ్గ దోహదం అంతా ఈ కాలంలోనే జరిగింది. రోమను న్యాయ శాస్త్రం అర్థంచేసికొనటానికి, జస్టినియన్ గ్రంథం సాకల్యంగా చదవటం ఉత్తరోత్తరాన ఆయనకు ఎంతో ఉపకరించింది. డచ్చి న్యాయశాస్త్రం రోమను న్యాయశాస్త్రపు పునాదులమీద ఏర్పడ్డదే కాబట్టి, దక్షిణాఫ్రికాకు ఆయన వెళ్ళినప్పుడు బారి స్టరు వృత్తిని ఆయన చాలా చక్కగా నిర్వహించగలిగాడు. అయితే సభాకంపంకలవాడు కావటంచేత ఏదైనా వాదించేయ వలసివస్తే చాలా బాధపడేవాడు. కాని ఆయన అనుమానించి సంతగా శ్రమపడవలసిన అవసరంలేదు. వృత్తినిర్వహణకు అవ సరమైన దానికంటే విశేషవిజ్ఞానం ఆయన సంపాదించాడు. భావికార్యక్రమానికి ఆవశ్యకమైన మానసిక వికాసం ఆర్జిం చాడు. కాని, నలుగురితో కలసిమెలసి తిరుగలేని లజ్జాభుత్వం ఆయనకు చాలా ప్రతిబంధకమైంది. అది తదనంతర కాలంలో గూడా ఆయనకు జ్ఞాపకం వచ్చేది. అయితే ఆ వయస్సులో ఆయనవలె న్యాయశాస్త్రజ్ఞానం కల న్యాయవాదు లెవరూలేరు. సకల గ్రంథాలూ ఆయనవలె ఆమూల్యగంగా ఇతరులు చదవలేదు.

బారిస్తరై వచ్చినతర్వాత గాంధీజీ రెండేండ్లు హిందూ దేశంలో ఉన్నాడు. ఆ రెండేండ్లూ ఆయన అభిప్రాయం ప్రకారం వ్యర్థంగానే గడచాయనాలి. ఆ కాలంలో ఆయన సాధించింది ఏమీలేదు. ఇంటికి తిరిగిరాగానే మాతృ మరణ వార్త విన్నాడు. ఆయన ఇంగ్లండులో ఉండగానే ఆమె మరణించింది. ఆ కాలంలో ఇల్లు దిద్దుకొంటూ, తమ్మునికి కావల్సిన సాము పంపుతూ ఉన్న అన్నగారు తల్లి మరణించిన విషయం మాత్రం తెలియజెయ్యలేదు. అలా తెలియజేసి ఉంటే, తండ్రి గతించినప్పటికంటే మహాత్మునిహృదయం ఎక్కువ గాయపడి ఉండేది. విచారంవల్ల తమ్ముని చదువు ఏమీ సాగదని అన్నగారు అభిప్రాయపడ్డాడు.

ఇంగ్లీషు రోమను న్యాయశాస్త్రాలలో ఎంత పాండిత్యం ఉన్నా, భారతీయ న్యాయశాస్త్రంతో ఆయనకు ఎక్కువ పరిచయం లేకపోయింది. అందువల్ల భారతీయ న్యాయ శాస్త్రం ఆయన మొదటినుంచీ పరిశీలించవలసివచ్చింది. కాబట్టి అందుకు తగిన కృషిచేస్తూ, బారిష్టరుగా నూతన జీవితాన్ని ఆరంభించాడు.

అయితే మొదటి అభియోగంలో న్యాయస్థానానికి వెళ్లినప్పడే బారిష్టరుగా మహాత్ముడు రాణించలేకపోయాడు. ఆయన న్యాయస్థానంలో వాదితరపు సాక్షులను అడ్డుప్రశ్నలు వెయ్యటానికి నిలబడ్డాడే కాని నోటినుంచి మాటరాలేదు. కొంతసేపు అలా నిలబడి ఏమీ తోచక కుర్చీలో కూలబడి, తన కక్షీదారు ప్రతినిధిని పిలిచి, తన వకాలతు రద్దుచేసుకోవలసిందనీ, మఱొక న్యాయవాదిని ఏర్పాటు చేసికొమ్మనీ

చెప్పాడు. భారత దేశపు న్యాయస్థానంలో బారిష్టరుగా మహాత్ముడు నిలబడటం అదే మొదటిసారి, చివరిసారి కూడా అయింది.

న్యాయస్థానంలో నోరు విప్పలేని న్యాయవాది బొంబాయిలో జీవించటం సుకరం కాదు. అన్నివస్తువులూ ఎంతో డబ్బుపెట్టి కొనాలి. ఇంటిఅద్దెకూడా సామాన్యంకాదు. అటువంటి పరిస్థితులలో మహాత్ముడు అక్కడ నిలువగలగటం ఎలాగు? అందువల్ల ఆయన రాజకోటకు చేరుకొని, ఇతర న్యాయవాదులకు చేదోడుగా ఉంటూ, దరఖాస్తులు తయారు చేయటం, అభియోగాలకు కావలసిన న్యాయసూత్రాలు సమకూర్చటం మొదలయిన పనులతో కాలక్షేపంచేయటం మొదలుపెట్టాడు. ఇక్కడ ఆయన ఒకానొక బ్రిటిషు ఉద్యోగి దురహంకార ప్రవర్తనను గుర్తించాడు. ఆ ఉద్యోగి లండనులో ఉండగా మహాత్మునికి తెలిసినవాడే. మాటిమాటికీ, న్యాయస్థానంలో అందరికీ ఏదో కొంత ముట్టజెప్పడం, పలుకుబడిమీద పనులు చేయించుకోవడం, లోపాయికారీ పనులు చేస్తూఉండటం, న్యాయనిర్ణయంలోకూడా అల్పరాజకీయాలండటం, ఆయనకు ఏమాత్రమూ గిట్టలేదు. ఇంతకంటే మరిచివృత్తి దొరికితే బాగుండుననిపించి దాయనకి.

ఇంతలో అటువంటి అవకాశం ఒకటి రానేవచ్చింది. అప్పటికి భారతీయులనేకులు దక్షిణాఫ్రికాకు వెళ్లటం, అక్కడే స్థిరపడటం జరిగింది. కొందఱు పెద్దఎత్తున రకరకాల వ్యాపారాలు నిర్వహిస్తున్నారు. అంతకంటే అధికసంఖ్యాకులు

“కంట్రాప్టు కూలీలు”గా వచ్చారు. ఈ రెండవవిషయం గాంధీ జీకి తరువాత తెలిసింది.

దక్షిణాఫ్రికాకు ఆహ్వానం మహాత్ముని అన్నగారు సంపాదించి పెట్టినదే. “దాదా అబ్దుల్లా అండ్ కంపెనీ” అనే ఒక ముస్లిం వాణిజ్యసంస్థకు దక్షిణాఫ్రికా నుంచి 40 వేలపానులు రావాలి; కాని దక్షిణాఫ్రికా న్యాయస్థానాలలో తటస్థస్థాపున్న కాలయాపనవల్ల, అభ్యంతరాలవల్ల ఆ సొమ్ము ఎంత కాలానికీ వాణిజ్యసంస్థకు దక్కకుండా ఉన్నది. మహాత్ముడు ఆ వాణిజ్యసంస్థ ప్రతినిధిగా దక్షిణాఫ్రికాకు వెళ్ళి, అక్కడ ఒక సంవత్సరంపాటు ఉండాలనీ, ఆ కాలంలో ఆయనకు అయేఖర్చు అంతా భరించి, నూటఅయిదు పానులు ఇస్తామనీ, అందుకుగాను ఆయన అక్కడి ధనం రాబట్టటానికి న్యాయస్థానం ద్వారా నడపవలసిన చర్యలు ఏవో ఆలోచించి, తగువిధంగా ప్రయత్నం చేయించాలనీ కంపెనీవారు కోరారు. మొత్తంమీద మహాత్ముడు ఆ కంపెనీలో ఒక ఉద్యోగిగా పనిచేయ్యాలన్నమాట.

యథార్థానికి అదేమీ గొప్ప అవకాశంకాదు. కానీ మహాత్మునికి హిందూదేశంలో తనకు న్యాయవాదిగా మంచి భవిష్యత్తు లేదనిపించింది. మహాత్మా తనకు చేతగాదు. అందుచేత తనవారి సందఱినీ విడిచిపెట్టి, వెళ్ళవలసి వచ్చినా, అందుకు అంగీకరించాడు. అప్పటికే ఆయనకు ఇరవైనాలుగువండ్లు మాత్రమే. దక్షిణాఫ్రికాలో తాను ఒక నూతన జీవితం ఆరంభిస్తాననీ, మహాత్ముడనిపించుకొని జాతీయ పీఠుడై ఇండియాకు తిరిగివస్తాననీ, అనన్యమైన గౌరవానికి పాత్రుణ్ణి తాననీ,

ఆయన కలగనలేదు. అది ఒక అద్భుత సంఘటన. రెండు దశాబ్దాలకు తటస్థించబోయే నవ్యచరిత్రకు అది అంకురార్పణం వంటిదైంది. దక్షిణాఫ్రికాలో నడచిన అపూర్వకథ ఒక మహాత్ముణి సృష్టించింది. ఆ మహాత్మునికీ, ఆయనతో ఉన్నవారికీ కూడా తర్వాత జరిగినదంతా తలచుకొంటే అంత ఉజ్వల చరిత్ర తమమూలాననే ప్రవర్తిల్లిందంటే, అత్యాశ్చర్యం అయింది. ఎందువల్లనంటే, పరిస్థితులను అనుసరించి మనం ఏదో ఒకపని చేస్తాము. అది క్రమేణ మహాకార్యాలకు బీజమై ఎంతెంతో అద్భుతాలు చేయించవచ్చును. అంతా జరిగిన తర్వాత, ఇదంతా ఒక పూర్వాలోచనతోనే సాగింది అనిపించ వచ్చును. మహాత్ముని జీవితంలో ఈ పరిస్థితులన్నీ ఒకదాని వెంట ఒకటి నిరంతరంగా సంఘటిల్లి క్రమక్రమంగా, అవకాశం కలగగానే ఒక మహోద్యమాన్ని నడిపించాయి. ఆయా పరిస్థితులకు తగినట్లుగా తన్నుతాను మలచుకొని గాంధీజీ మహాత్ముడై నాడు.

ద్వితీయ ప్రకరణం

దక్షిణాఫ్రికాలో నూతన దర్శనం

1893 వ సంవత్సరంలో గాంధీజీ దక్షిణాఫ్రికాకు వెళ్లాడు. ఆనాటి ప్రభుత్వమే ఈనాటి ఐక్యప్రభుత్వంగా పరిణమించింది. ఆకాలంలో నేటాలు, ఆరెంజ్ ఫ్రీస్టేట్, ట్రాన్స్ వాల్, కేప్ కాలనీలు నాలుగూ నాలుగు ప్రత్యేక భాగాలుగా ఉండేవి. వీటిల్లో చిట్టచివరిదైన కేప్ కాలనీలో మాత్రమే అంగ్లేయులుండేవారు.

ట్రాన్స్‌వాల్, ఆరెంజ్‌ఫ్రీస్టేట్లలో బోయర్ ప్రజాస్వామికా
లుండేవి. నేటాలులో విభిన్నజాతులు నివసించేవారు. ఇది
1845వ సంవత్సరంలో బ్రిటిషుసామ్రాజ్యంలో చేరిపోయింది.
అయినా ఆంగ్లేయవర్తకులు ఎక్కువమంది ఇక్కడ స్థిరపడలేదు.
దీనికి రాజధాని డర్బన్. గాంధీజీ నాతలేకాక మిగిలిన ఆధా
రాలను బట్టికూడా విచారిస్తే దక్షిణాఫ్రికా ఆ కాలంలో
చాలా గందఱగోళంగా ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది. అనేక సాహసి
కులు ఈ కాలంలో బయలుదేరారు. ట్రాన్స్‌వాల్‌లో అధ్య
క్షుడుగా ఉన్న పాల్ క్రూగరూ, ఆరెంజ్‌ఫ్రీస్టేట్ అధ్యక్షుడైన
యఫ్. డబ్లియు. రెయిట్జూ, గుడ్‌హాప్ అగ్రప్రాంతానికి
ప్రధానిగాఉన్న సిసిల్ రోడ్స్ ఈ యుగంలోని ప్రసిద్ధ పురు
షులు. చాలా మేధావీ, ఎంతో పలుకుబడికలవాడూ అయిన
జాన్ హెన్రీ బ్రాండ్ ఆరెంజ్‌ఫ్రీస్టేటుకు చిరకాలంగా అధ్యక్షు
డుగా ఉంటూ అప్పటికి నాలుగేళ్ళకిందట గతించాడు. దూర
దృష్టిగల విజులండటూ ఈ నాలుగు ప్రాంతాలున్నూ భాగోళి
కంగా ఏకఖండంగానే ఉన్నవి గాబట్టి, ఎప్పటికైనా ఒకటే
ప్రభుత్వంక్రిందికి రాగలవని ఊహించారు. కాని, భాష, జాతి
విభేదతత్వాలు బలపడి ఉండటంచేత సంకుచిత దృష్టికే తప్ప,
హేతుబద్ధమైన ఋజుదృష్టికి అవకాశం కనబడకపోయింది.
బోయర్లకు ఆంగ్లేయులంటే విపరీతమైన ద్వేషం ఉన్నట్లు కన
బడేది. ఐర్లండుప్రజలకు ఆంగ్లేయులపట్ల ఒకవ్వుడు ఏర్పడ్డ
ద్వేషం వంటిదే ఇదిన్నీ. అయితే ఇది అంతకంటే తీవ్రరూపం
తాల్చింది. దక్షిణాఫ్రికా అంతా తమదేనని బోయర్లు అను
కొనేవారు. ఆంగ్లేయులు తమదేశాన్ని దోచుకొనటానికి

వచ్చారని వారి ఊహ. ఆంగ్లేయులు కేప్ కాలనీని ఆక్రమించి నప్పుడు విశేషమైన పశువుల మందలతో సహా సమస్తసామగ్రినీ తరిగివేసి మహాక ప్రాంతానికి వలసవెళ్ళారు. తిరిగి నేటాలులో ఇంగ్లీషువారు ప్రవేశించినప్పుడూ ఇలాగే చేశారు. చివరికి వీరు ట్రాన్సువాల్ ఆరెంజిస్టేట్స్ లో, పశువుల పెంపకం, వ్యవసాయం, గుఱ్ఱాలు కొని అమ్మటం మొదలయిన వృత్తులు అవలంబించారు. వీరందఱూ డచ్చి గోపాలకజాతికి చెందినవారు. వైదేశీకుడంటేనే గిట్టనివారు వీరు. ఈ భూభాగంలో బంగారమూ, వజ్రాలూ దొరికటం ప్రారంభమైనది లగాయతూ ప్రపంచంలోని నానాదేశాలనుంచీ జనప్రవాహాలు ఇటువైపు నిరంతరంగా సాగాయి. బోయర్లు వీరిని “విదేశీయులు” అనేవారు. ఈ విదేశీయులంటే స్థానికప్రజలకు ఎంతమాత్రమూ గిట్టేదికాదు. ఏదోవిధంగా విదేశీయులను హింసించటం బోయర్లకు అలవాటైంది. ప్రభుత్వంలో విదేశీయులకు స్థానంలేకపోవటం అలాఉండగా వోటుహక్కుకూడా ఉండేదికాదు. ట్రాన్సువాల్ ప్రెసిడెంటు పాల్ క్రూగర్ ఈ వైదేశీకులను తనరాష్ట్రంలో లేకుండా చెయ్యాలని గాఢంగా అభిలషించాడు. కాని, బంగారమూ, వజ్రాలూ అతని రాష్ట్రంలో దొరికుతూ ఉన్నాయి కాబట్టి వైదేశీకులరాక తప్పలేదు. ఇటువంటి పరిస్థితులవల్ల ఒక్క కేప్ కాలనీలోతప్ప, తక్కిన దక్షిణాఫ్రికా అంతటా ఎప్పుడు ఏ కల్లోలం చెలరేగుతుందో అన్నట్లు ఉన్నది. ఇప్పటికి రెండేండ్లు జరిగినతర్వాత నౌకాయుద్ధాలలో నిపుణుడైన రోడ్సు ‘జేమ్స్ డళం’ అనే వటాలాన్ని సంసిద్ధపఱచాడు. ఈ వటాలం బోయర్లమీద

దెబ్బకుదెబ్బ తీయడానికి సిద్ధపడ్డది. లండన్ లోని బ్రిటిషు ప్రభుత్వం వందొమ్మిదో శతాబ్దం మొత్తంమీద ఇటువంటి విషయాలలో తన ప్రతినిధులవలె చురుకుగా వ్యవహరించేది కాదు. కాని క్రీ. శ. 189 వ సంవత్సర ప్రాంతంలో మొత్తం దక్షిణాఫ్రికా అసూయా ద్వేషాలకు ఆలవాలమై యూరోపియన్లు కూడా శాంతియుతంగా జీవించటానికి అవకాశం లేకపోయింది. అట్టి స్థితిలో యూరోపియన్లు కానివారికి భయాందోళనలు తప్ప లేదంటే ఆశ్చర్య మేమున్నది?

ఈనాడు దక్షిణాఫ్రికాలోని జాతివిభేదతత్వాలు ఎలా ఉన్నదీ మనకు తెలుసు. “యూరోపియన్” అంటే స్వచ్ఛమైన శ్వేతజాతీయుడు. “స్వదేశీయుడు” అంటే ఆఫ్రికా ఖండంలో తరతరాలుగా నివసిస్తున్న అనాది జాతీయుడు. “రంగుజాతి” అంటే మిశ్రజాతి. “ఆసియను” అంటే ఆసియా ఖండంలో ఉత్పత్తి అయిన జాతి. ఈ పదం ముఖ్యంగా భారతీయులకే వర్తించినా ఆసియాలోని ఇతర దేశాలవారుకూడా కొద్దిగా ఇక్కడికి వస్తూఉండేవారు. ఏ తెగ అయినప్పటికీ మొత్తం మీద ఈ నాలుగురకాల ప్రజలూ ఆఫ్రికావాసులే అయినారు. కాని ఈ భేదదృష్టి ఇప్పటికీ సాగుతూనే ఉన్నది. అయితే గాంధీజీ ఆఫ్రికాకు వెళ్ళిన సమయానికి ఈ విషవృక్షం మంచికాపులో ఉన్నది. యూరోపియనులుకానీ ఆసియావాసులుకానీ నవీనంగా వచ్చినవారు. ఈనాడు దక్షిణాఫ్రికాలో ప్రాముఖ్యంకల రంగుజాతి అప్పటికి చాలా స్వల్పంగానే ఉన్నది.

గాంధీజీ శీలం ఇంతవఱకూ మనం గమనించకపోయినట్లయితే అకాలంనాటి ఆయన ఆత్మకథా, ఉత్తరాలూ, పరి

చయాలూ గమనిస్తే చాలా ఆశ్చర్యం కలుగుతుంది. ఆనాటి దక్షిణాఫ్రికా అంతరంగిక పరిస్థితులను ఆయన అంతగా గమనించలేదు. ఆయన చుట్టూకైనవాడూ యువకుడూ అయిఉండటం చేత తప్పకుండా అప్పటి పరిస్థితులను గమనించి ఉండవలసింది. కాని స్వభావసిద్ధంగా అసాధారణమైన సాహసంతో భారతీయుల కోసం భారతీయులతోనే ఆయన జీవించాడు. ఆయన దక్షిణాఫ్రికాలోఉన్న ఇరవైసంవత్సరాలూ కేవలం హిందూ దేశంలోఉన్న హిందువుకంటే విశేషమైన ఆధ్యాత్మిక దృక్పథంతో కాలంగడిపాడు. అసలు దక్షిణాఫ్రికాలో ఉన్నప్పుడే ఆయన సంస్కృతం బాగా అభ్యసించాడు. భగవద్గీతఅంతా కంఠస్థంచేశాడు. విహిక సుఖాలను వర్జించాడు. మహాత్ముడున్నా అయినాడు. దక్షిణాఫ్రికాకు వెళ్ళేటప్పుడు బిరుసైన గళ వస్త్రమూ, పొడుగైన కోటూ ధరించి మొదటితరగతిలో ప్రయాణించేసి, నికరమైన న్యాయవాదిగా వైభవంగా జీవించాలని సంకల్పించాడు. అక్కడనుంచి తిరిగివచ్చేటప్పుడు మాతృదేశంలో పేద భారతీయుడు మాదిరిగానే జీవయాత్ర గడపాలని నిశ్చయించుకొన్నాడు.

ఐరోపావారిలోనే బయలుదేరిన అంతఃకలహాలుగానీ, వారికిన్నీ దక్షిణాఫ్రికా స్థిరనివాసులకున్నా తటస్థిస్తూవచ్చిన పోరాటాలుగానీ ఆయనను ఏమాత్రమూ చలించజేయలేదంటే ఆశ్చర్యమే. ఆయనలో దైవదత్తమైన ఒక మహాశక్తి ఉన్నది. ఒక ప్రత్యేకవిధిని నిర్వహించటానికి, నిర్దిష్టమైన ప్రత్యేక కార్యక్రమంతో పనిచేస్తున్న ఒక విశిష్టసాధనం మాదిరిగా ఆయన ప్రవర్తించాడు. ఆయన జీవితం అంతాకూడా అలాగే గడి

చింది. ఆఫీసాలో గాంధీజీ భారతీయులకోసమే నివసించాడు. వారినిగుఱించిమాత్రమే ఆలోచించాడు. తనదేశీయుల కష్ట సుఖాలకు కారణాలైనంతవఱకే ఇతరుల వ్యవహారాలు పరిశీలించాడు. విద్యేషపూరితమైన ఆనాటి వాతావరణంలో దక్షిణాఫ్రికా వాసులందఱి భవిష్యత్తు ఎలా మాటుతుంది అనే ప్రశ్న ఆయనకు పట్టలేదు. భారతీయుల భవిష్యత్తు ఏమిటి అని మాత్రమే ఆయన తర్కించుకొన్నాడు. లక్ష్యసాధనకు ఆయన చేసిన కృషి నిశ్చయంగా పరమ పవిత్రమైనది. అయితే అది దక్షిణాఫ్రికా ప్రజాబాహుళ్యానికి ఎక్కువగా ఉపకరించనే లేదు. ఇందువల్లనే ఆయన అక్కడ సాధించిన విజయం పాక్షికమూ, తాత్కాలికమూ అయినదేకానీ అంతకంటె పెద్ద మార్పులేవీ సాధించలేకపోయింది. నిజానికి ఆయన సాధించినది సామాన్యవిజయంకాదు. కాని 1914 వ సంవత్సరంలో ఆయన దక్షిణాఫ్రికా విడిచివెళ్ళిన తర్వాత దక్షిణాఫ్రికాలో భారతీయులు స్వతంత్రించి చేసిన మహాకార్యం ఏమీలేదు. వారి పూర్వస్థితికంటె ఈనాటిస్థితి ఎన్నోవిధాల మాటినప్పటికీ, 1893 వ సంవత్సరంలో గాంధీజీ వారిని తొలిసారి కలిసికొన్నప్పుడు వారిదైనట్లం ఎలా ఉండేదో ఇప్పుడున్నూ అలాగే ఉన్నది.

బొంబాయిలో స్త్రీమ రెక్కేనాడు ఆయనకు ఇక్కడి విషాదపరిస్థితులు తెలియనే తెలియవు. ఆయన ఎక్కిన ఓడ పేర్వేలు చేవులలో ఆగుతూ డర్బన్ చేరేసరికి ఆటువారాలైనది. నౌకలో ప్రయాణికులు క్రిక్కిరిసిఉన్నారు. నౌకాధికారి మంచివాడు కావటంవల్ల అతని గదిలోనే గాంధీజీకి

కొంచెం చోటు చిక్కింది. ఆ అధికారి ఆయనకు చతురంగం నేర్పాడు. తోడి ప్రయాణికులున్నూ కలుపుకోలుతనంగా ఉన్నారు. డర్బన్ లో నౌకదిగి సేట్ అబ్దుల్లాను కలిసికొనే వఱకూ ఐరోపావారు భారతీయులపట్ల ఎలా వ్యవహరిస్తున్నారో ఆయనకు తెలియలేదు. అచిరకాలంలోనే, అంటే చాలా కొద్దిరోజులలోనే, ఆయనకు ఎన్నో విషయాలు తెలిశాయి.

సేట్ అబ్దుల్లా మహమ్మదీయ వర్తకుడు. అతను శ్రీచుంతుడేకాని విద్యావంతుడు కాడు. అసలు అక్షరజ్ఞానమే లేనివాడనాలి. అతనికి గాంధీజీతో ఎలా వ్యవహరించాలో తోచలేదు. గాంధీజీవంటివారు, అంటే లండన్ లో బారిస్టరు పరీక్షకు చదివి కృతార్థులై, ఆంగ్లేయవేషంలో నేటాలుకు వచ్చిన భారతీయులు ఒక్కరూ లేరు. దక్షిణాఫ్రికాకు 'భారత దేశంనుంచి వచ్చిన వర్తకులు సంపన్నులే కాని యీ క్రొత్త దేశంలో వారి తెలివితేటలూ చొరవా తప్పితే వర్తకానికి ఇతర సదుపాయాలేవి లేకపోయాయి. ఆరోగ్యసూత్రాలనూ, గాలీ, వెల్తురూవంటివాటిని వారు లక్ష్యంచెయ్యలేదు. ఇవి గాంధీజీకి చాలా ముఖ్యం అని మనకు తెలుసు. వీరికి ఇంగ్లీషు తెలియదు. ఏదైనా సంఘంమొత్తానికి అపడ ముంచుకొనివస్తే అందఱూ నిర్బంధంగా ఒక చోటికి చేరుతారేకాని సాధారణంగా సహకార జీవనం ఎఱుగరు. యూరపియను దొరలు తిట్టినా, అసమానించినా, రోషపడకుండా సహించటం వారికి అలవాటైనది. వర్తకులలో ఎక్కువమంది ముస్లిములు. కొందఱు పార్సీలు, కొందఱు క్రైస్తవులూ కూడా ఉన్నారు. ముస్లిములు తాము "అరబ్బులం" అనీ, పార్సీలు "పర్షియన్లం"

అనీ చెప్పకొనేవారు. “భారతీయులం” అంటే ఏమి దురవస్థ పట్టుతుందో అని భయపడేవారు. భారతీయుల వృత్తిగానీ, కులం గానీ, మతంగానీ విచారించకుండానే యూరపియన్లు అందరినీ “కూలీలు” అని మాత్రమే పేర్కొనేవారు. దక్షిణాఫ్రికాలో ఒకే ఒక భారతీయపు బానిసత్వ గాంధీజీకి కొద్దికాలంలోనే “కూలీ బారిస్టరు” అని పేరు స్థిరపడిపోయింది.

ఆయన పరిస్థితులన్నీ చాలా తొందటగానే గ్రహించు కొన్నాడు. ఒక్కొక్కటి చెవినిపడుతూఉంటే ఎంతగానో విస్మయపడుతూవచ్చాడు. సేట్ అబ్దుల్లా సమస్తమూ ఆయనకు విశదపటచాడు. ఆయనలో ఒకవిధమైన పట్టుదల బయలుదేరింది. భాగ్యవంతులయిన భారతీయవర్తకులుగానీ, వారి సంస్థలలో పనిచేసే భారతీయోద్యోగులుగానీ, కూలీలుగా ఉన్న భారతీయులతో ఎటువంటి సంబంధమూ పెట్టుకోరు; కూలీలు కూలీలే! అయిదేళ్ళపాటు కూలిపని చెయ్యటానికి ఒప్పకొని వారు మాతృదేశంనుంచి ఇక్కడకు వచ్చారు. వారిలో ఎక్కువమంది దక్షిణభారతంనుంచి వచ్చినవారే. ఆ దక్షిణభారతీయులలోను, తమిళమో, తెలుగో మాట్లాడేవారే ఎక్కువ. ఇక వర్తకులలో ఎక్కువమంది ఔత్తరాహులు. వారు మాట్లాడేది ఏదో ఉత్తరభారతభాష. ఈ విభేదం ఇలాఉండగా కూలీలందఱూ అక్షరజ్ఞానంలేనివారు. అందఱూ ఏదో తక్కువ కులానికి చెందినవారే. మాతృదేశంలోనే వారికి పదుపు ప్రతిష్ఠలు లేవు. ఈ విదేశంలో ఎలా వస్తాయి? ఇటువంటి కూలీల పరిస్థితి అంతా తెలియగానే గాంధీజీ మనస్సంతా కూలీలను గురించే ఆలోచించటం మొదలుపెట్టింది. కాని కొంతకాలం

వజ్రకూ వారితో ఆయనకు ఎటువంటి సంబంధమూ పెట్టుకొనటానికే వీలులేకపోయింది. ఆయన సేట్ అబ్దుల్లా వ్యవహారం పరిష్కరించటానికి నియమితుడైనాడు గదా !

ఆ దావాకూడా సామాన్యమైనది కాదు. 40,000 పౌనులు రాబట్టాలి. దానికి ఎన్నోచిక్కులున్నాయి. అవి అన్నీ తెలుసుకోవాలంటే వాణిజ్యపు లెక్కలన్నీ అవగాహనం చేసికోవాలి. అందుకోసం ప్రత్యేకంగా గాంధీజీ ఎంతో కృషి చెయ్యవలసివచ్చింది. స్వయంకృషితో కొంతకాలానికి ఆయన చిట్టా ఆవరణ వగైరా లెక్కల పుస్తకాలు సరిచూడగలిగాడు. అటుతర్వాత న్యాయస్థానంతో సంబంధం లేకుండానే ఎదుటి వతుంవారితో సంప్రదింపులు జరిపి వ్యవహారం పరిష్కరిస్తానని సేట్ అబ్దుల్లాతో అన్నాడాయన. న్యాయవాది వృత్తిలో ఉన్నంతకాలమున్నూ ఈ పద్ధతిమీదనే ఆయన మనస్సు లగ్నమై ఉండేది. ఎన్నో వ్యవహారాలు ఈ విధంగానే పరిష్కరించటంకూడా జరిగేది. న్యాయస్థానాలకు ఎంతో సొమ్ము ధారపోయకుండా సరిపోతుంది కాబట్టిన్నీ, అసలు అబ్దుల్లా వ్యవహారం ఒకప్పుడు స్నేహితులుగా ఉండి, ముందున్నూ ఆ స్నేహసంబంధం కాపాడుకోవలసిన బంధువులమధ్య నడుస్తూ ఉన్నదే కాబట్టిన్నీ, ఈ పద్ధతి మాత్రమే ఉచితమైనదని గాంధీజీ ఉద్దేశించాడు.

దర్బారుకు వచ్చినతర్వాత మూడురోజులకు ఒకనాడు సేట్ అబ్దుల్లా, ఆయనను న్యాయస్థానానికి తీసికొనివెళ్ళాడు. అక్కడ వ్యవహారాలు ఎలా జరిగేదీ తన న్యాయవాదికి అవగతం చెయ్యాలని అతని అభిలాష. ఆ రోజులలో గాంధీజీ

ఇంగ్లీషువారివలెనే దుస్తులు ధరించినా, ఊరదేశపు 'వస్త్రి' వంటి తలపాగా ధరించేవాడు. ఈ తలపాగా ధరించినవారు ఎక్కడికి వెళ్లినా దానిని తీసివెయ్యవలసిన పనిలేదు. ఇది భారతీయ సంప్రదాయం. అయితే ఆంగ్లేయులు ఒక ఇంటికిగానీ ప్రభుత్వ కార్యాలయానికిగానీ, మతవ్యతిరేక కలిసికొనటానికి గానీ వెళ్ళినప్పుడు టోపీ తీసివెయ్యటం వారికి మర్యాద. న్యాయాధికారి తనవంక వింతగా చూస్తూ ఉన్నా, గాంధీజీ తలపాగా తీసివెయ్యకుండానే న్యాయస్థానం ప్రవేశించాడు. తర్వాత ఆ న్యాయాధికారి గాంధీజీని చూచి తలపాగా తీసి వెయ్యవలసిందని చెప్పాడు. గాంధీజీ అందుకు సమ్మతించక, బయటికి వెళ్ళిపోయాడు.

ఇందువల్ల కొంత అలజడి బయలుదేరింది. భారతీయ మైన తలపాగా ఎల్లప్పుడూ ధరించటానికి తనకు గల హక్కును సమర్థించుకొంటూ గాంధీజీ పత్రికలకు వ్యాసాలు వ్రాశాడు. ఆ విషయమై జరిగిన వాదోపవాదాలతో గాంధీజీపేరు నేటాలులో చాలా తొందరగా వ్యాపించింది. ఇంకొకవిధంగా అయితే ఆయనకు ఇంతవేగంగా ప్రసిద్ధి వచ్చేది కాదేమో! ఈ సందర్భ పరిస్థితిలో భారతీయుడుగా తన ఆత్మగౌరవం నిలుపుకొనటానికే ఆయన ఉద్దేశించినప్పటికీ, ఇంగ్లీషు టోపీ గనుక ధరిస్తే ఏ తగాదాలూ ఉండవని భావించి ఆ విధంగా రాజీ కుదుర్చుకొందామనుకొన్నాడు. కాని సేట్ అబ్దుల్లా అందుకు అంగీకరించలేదు. గాంధీజీ అతనిని కాదనలేకపోయాడు. అప్పటినుంచీ తలపాగా ఆయన స్వాతంత్ర్యానికి ఒకవిధమైన చిహ్నమైనది. ఇంగ్లీషుటోపీ ధరించవద్దన్న సేట్ అబ్దుల్లా

గాంధీజీకి తన పట్టుదలకు గల ఇంకొక కారణం ఇలా వెలిబుచ్చాడు : “మీరు ఇంగ్లీషుటోపీ పెట్టుకొంటే, అచ్చంగా నొకరు కుట్టవాడి మాదిరిగా ఉంటారు.”

దావా వ్యవహారాలన్నీ తనకు పూర్తిగా బోధపడ్డాయన్న విశ్వాసం కలిగినతర్వాత ఎదుటి పక్షంవారివద్దకు వెళ్ళటానికి తాను సంసిద్ధుణి అని గాంధీజీ అబ్దుల్లాతో చెప్పి, అతని అనుమతిమీద ప్రతికక్షులనివాసస్థానమైన ప్రిటోరియాకు బయలుదేరాడు. అయితే అబ్దుల్లా కొంతకంగారు పడ్డాడు. ప్రిటోరియా ట్రాన్సువాల్ రాజధాని. నేటాల్ భారతీయులకు మంగలం వంటిదైతే, ట్రాన్సువాల్ మండుతున్న ప్రాయ్వివంటిది. అది గాక అది దగ్గతా దాపూ కాదు. అసలు ప్రిటోరియాలో గాంధీజీ ఎక్కడ బసచెయ్యాలి?— అనేదికూడా ఒక సమస్య. అయినా మన యువకన్యాయవాది నదురూ బెదురూలేకుండా ఒకటవ తరగతి టిక్కెట్టుకొని రైలుకాడు.

రైలుబండి నేటాల్ రాజధాని అయిన మారిట్జుబర్గ్ చేరేసరికి గాంధీజీ ఎక్కిన పెట్రెలోపలికి ఒక ఆంగ్ల ప్రయాణికుడు వచ్చాడు. ఒకటవ తరగతి పెట్రెలో గాంధీజీ కూర్చుని ఉండటం చూచాడు. మాట్లాడకుండా వెళ్ళిపోయి, కొంతమంది రైల్వే ఉద్యోగులను వెంటబెట్టుకొని వచ్చాడు. ఆ ఉద్యోగులు గాంధీజీని అక్కడనుంచి వెళ్ళిపోవ్వన్నారు. సాధారణంగా భారతీయులందఱూ ఎక్కే తక్కువరకం పెట్రెలో ఎక్కవలసిందని ఆజ్ఞాపించారు. ఆయన అందుకు ఒప్పుకోలేదు. తతణం ఉద్యోగులు ఒక రక్షకభటుణ్ణి పిలవటం, అతను గాంధీజీని ఒకటవ తరగతి పెట్రెలోనుంచి మూటాముల్లతో బయటకు ఈడ్చి

వెయ్యటం జరిగాయి. మఱొక పెట్టెలో తాను ఎక్కనని భీష్మించిన గాంధీజీ మార్టిబర్గ్ రైల్వేస్టేషనులో ఎముకలు కొఱ్ఱికే చలిలో ఆరాతి అంతా గడవవలసి వచ్చింది. తెల్ల వారగానే ఆయన రైల్వే అధికారమండలికి, సేట్ అబ్దుల్లాకూ తంఱివార్తలద్వారా విషయం తెలియబఱచాడు. అబ్దుల్లా వెంటనే మార్టిబర్గ్ లోని భారతీయవర్తకులను గాంధీజీ విషయమై తగు జాగ్రత్త తీసికోవలసిందని తంఱిమూలకంగా అభ్యర్థించాడు. ఆ వర్తకులు గాంధీజీని సందర్శించి తమకున్నా అటువంటి యిబ్బందులెన్నో కలుగుతూ ఉండటం చెప్పుకొన్నారు. ఆ సాయంకాలపు రైలుబండిలో గాంధీజీకి సుఖంగా నిద్రించడానికి అనువైన స్థలం ప్రత్యేకించటం జరిగింది. ఆ యేర్పాటుకు ఆయన అంగీకరించాడు. డర్బన్ లో రైలుబండి ఎక్కేటప్పుడే ఇటువంటి యేర్పాటు ఆయన చేసికొని ఉంటే మార్టిబర్గ్ లో ఈ యిబ్బంది తటస్థించేదికాదు. తన యజమానిచేత అనవసర వ్యయం చేయించటం ఇష్టంలేక అప్పుడాయన అందుకు సమ్మతించలేదు.

మఱుసటి ఉడయానికి రైలుబండి ఛార్లెస్ టౌన్ చేరింది. అంతటితో రైలుమార్గం అంతమైపోయింది. అక్కడ నుంచి జోహాన్సుబర్గ్ కు అంచెశకటంలో వెళ్ళాలి. ఇక్కడ ఇంకా ఇబ్బందులు కలిగాయి. మొదట ఆ శకటపు ఏజంటు ఆయనను బండిలో ఎక్కించుకొనటానికే ఒప్పుకోలేదు. కాని గాంధీజీ తన ప్రయాణావసరం విశదీకరించిన మీదట బండిలో చోటు ఇవ్వడానికి ఒప్పుకొన్నాడు కాని, ప్రయాణీకులందఱితో బాటు పెట్టెలోపల కాక, డ్రైవరు ప్రక్కనే పెట్టెకు

బయట కూర్చోవలసిందన్నాడు. మన యువన్యాయవాది తాను చెప్పకొన్నట్లు “అవమానాన్ని బాగా దిగ్గ్రుంగి” బండిలో ఎక్కాడు. కాని కొంతదూరం వెళ్ళినతర్వాత ఆ శకటపు ఏజంటు తాను ధూనుపానం చెయ్యటానికి అనువుగా శకట చోదకుని ప్రక్కకు చేరదలచి, గాంధీజీని అక్కడనుంచి లేచి శకటంలోపలికి ఎక్కే మెట్టువద్ద కూర్చోవలసిందని ఆజ్ఞాపించాడు. గాంధీజీ ఈసారి ఆత్మగౌరవాన్ని నిలబెట్టుకోదలచాడు. తాను కూర్చున్న చోటినుంచి కదలనన్నాడు. శకటపు ఏజంటు మండిపడి ఆయనను కొట్టటానికి బయలుదేరాడు. నోటికి నచ్చినట్లు తిట్టాడు కూడాను. ఇతర ప్రయాణికులు అతనిని మందలించ బోయారు కానీ ఫలితం లేకపోయింది. రాత్రికి శకటం స్టాండ్ ర్ట్ లో ఆగింది. కొంతమంది భారతీయవర్తకులు గాంధీజీని ఆదరించారు. మఱుసటి ఉదయం వేతొక శకటంలో ఇటువంటి ఘర్షణ యేమీ లేకుండానే ఆయన జోహాన్స్ బర్గ్ కు ప్రయాణమై వెళ్ళాడు.

జోహాన్స్ బర్గ్ లో కొత్తచిక్కు వచ్చివడ్డది. గ్రాండ్ నేషనల్ హోటలులో ఆయనకు ప్రవేశం లభించలేదు. ఆయన కైవచ్చిన భారతీయవర్తకులు పొరపాటున స్టేషనువద్ద కలుసుకోలేకపోయినా, తరువాత తటస్థపడి ఆయన కథ విని, భారతీయులెవరూకూడా ఆదేశం హోటళ్ళలో అడుగుపెట్టడానికి వీలులేదని చెప్పారు. ఇంగ్లీషువారి పాలనలో ఉన్న నేటాలులోకంటే డచ్చివారి పాలనలో ఉన్న ట్రాన్సువాలులో భారతీయులస్థితి మఱీ అధ్వాన్నంగా ఉంటుందనికూడా చెప్పారు. భారతీయులు రైలుబండిలో మూడవతరగతిలో మాత్రమే ప్రయాణించేయ్యాలట! ఈ నియమాన్ని ఎవరూ ఉల్లంఘించటానికి వీలులేదు.

గాంధీజీ తన భవిష్యజీవితంలో మృదుమార్గాననే పట్టిన పట్టు ఎలా చెల్లించుకొంటూ వచ్చాడో అలాగే ఈ సమయంలోనూ తన పట్టుదల నిర్వహించుకొనటానికి ఉద్యుక్తుడైనాడు. ఇది కేవలం సిద్ధాంతం నిలబెట్టుకొనటానికి చేసిన పని. తనకు న్యాయమని తోచినదానిని ఆయన విడిచిపెట్టలేడుగదా! ముందుగానే లేఖమూలకంగా తన అభిప్రాయాన్ని అక్కడి రైల్వేస్టేషన్ అధికారికి తెలియజేసి, తర్వాత సకాలానికి వెళ్ళి ఒకటవ తరగతి టికెట్టు కొన్నాడు. ఆ స్టేషన్ అధికారి హాళండునుంచి వచ్చిన డచ్చి జాతీయుడే. అతను గాంధీజీకి టికెట్టు ఇస్తూ అటుపైన తటస్థించే చిక్కులలో తన్నుమాత్రం ఇటికించవద్దని చెప్పాడు.

అయితే గాంధీజీకి ఆరోజు మంచిదైంది. సహృదయులైన ఇద్దఱు యూరోపియనులు ఈ ధైర్యశాలికి తోడ్చేనారు. టికెట్లు కొనం రైల్వేగార్డు గాంధీజీ ఉన్న పెట్టెలోపలికి వచ్చి ఆయనను చూడగానే మూడవతరగతి పెట్టెలోపలికి వెళ్ళి పొమ్మన్నాడు. ఆ సమయంలో గాంధీజీ ఉన్న పెట్టెలో ఇంకొక్క ప్రయాణికుడు మాత్రమే ఉన్నాడు. అతను ఆంగ్లేయుడే అయినా గాంధీజీపక్షం అవలంబించి ఆయనను పెట్టెదిగి వెళ్ళనక్కఱలేదని కూర్చుండబెట్టాడు. గార్డు అతనిని చూచి నవ్వుతూ “కూలీతో కలసి ప్రయాణం చేయటానికి నీకు అభ్యంతరం లేకపోతే నాకేమి బాధ?” అని వెళ్ళిపోయాడు. మఱొక సంఘటన ఏదీ తటస్థించకుండానే రైలుబండి ప్రిటోరియా చేరింది.

ప్రిటోరియాలో మన ప్రయాణికుణ్ణి కలసికొని యోగ

క్షేమాలు విచారించినవారే లేరు. మనక మనక దీపాలతో చీకటి దోబూచులాడుతున్నట్లున్న రైల్వేస్టేషనులో నిలబడి ఎక్కడికి వెళ్ళాలో, ఏమి చెయ్యాలోతోచక ఆయన తబ్బిబ్బు వడ్డాడు. ప్రయాణికులందఱూ వెళ్ళిపోయిన తర్వాత ఒంటరిగా ఉన్న టిక్కెట్టు కలెక్టరును చూచి తన సమస్య ఆయనకు నివేదించాడు. ఆ రాత్రికి తాను భోజనం చెయ్యటానికీ, బస చెయ్యటానికీ వీలైన చిన్న హోటలు ఎక్కడున్నది? అనేది గాంధీజీ ప్రశ్న. టిక్కెట్టు కలెక్టరు ఆ ప్రశ్నకు సమాధానం చెప్పలేకపోయాడు.

అంతలో దైవవశాత్తు అమెరికాదేశపు నీగ్రో ప్రయాణికు డాక్టరు అక్కడికి వచ్చాడు. అతను గాంధీజీ ప్రశ్న విన్నాడు. తనకు తెలిసిన హోటల్ ఒకటి ఉన్నదనీ, తన తోబాటు గాంధీజీ అక్కడికి రావచ్చుననీ చెప్పాడు. ఆ హోటలు యజమాని అమెరికా దేశీయుడే. గాంధీజీ ఆ నీగ్రో వెంట “జాన్ స్టన్ కుటుంబపు హోటల్”కు వెళ్లాడు. జాన్ స్టన్ గాంధీజీ బసకు ఒక గది యివ్వటానికి తన కేమీ అభ్యంతరం లేదన్నాడు. అయితే గాంధీజీ తాను బసచేసే గదిలో తప్ప భోజనశాలలో అందఱితోబాటు భోజనం చెయ్యటానికి వీలు లేదని అతను ఒక చిన్న షరతు పెట్టాడు. గాంధీజీ గదిలో ప్రవేశించాడు. పరిస్థితులను గుఱించి తీవ్రంగా ఆలోచిస్తున్నాడు. ఈ లోపల జాన్ స్టన్ తన హోటలులో భోజనం చెయ్యటానికి వచ్చిన యూరోపియన్లతో గాంధీజీ విషయమై సంప్రతించాడు. గాంధీజీతో కలసి ఒకే గదిలో భుజించటానికి తమ కేమీ అభ్యంతరంలేదని వారు అతనితో అన్నారు. అతను

వెంటనే గాంధీజీపద్దకు వచ్చి జరిగినదానికి తుమాపణ చెప్పి కొని భోజనశాలలోవలకు తీసికొని వెళ్ళాడు.

మఱుసటిరోజున సేట్ అబ్దుల్లా ప్రతినిధి ఎ. డబ్లియు బేకర్ గాంధీజీని కలసికొని బసయిచ్చినందుకూ, భోజనం పెట్టినందుకూ వారానికి ముప్పై అయిదు పిల్లింగులు ఇచ్చే పద్ధతిమీద ఒక పేదరాలి యింటిలో బస యేర్పాటుచేశాడు. భారతీయుడైన అతిథిని పెట్టుకొన్న అవమానం భరించడానికి ఆమె అంగీకరించింది.

ఎ. డబ్లియు. బేకరునుగుఱింపి గాంధీజీవల్ల మనకు చాలా విషయాలు తెలుస్తున్నవి. అయితే ఆ విషయాలు ఏమీ కూడా బేకరు న్యాయవాది వృత్తి ఎలా సాగిందో చెప్పేవి కావు. అతను గాంధీజీకి క్రైస్తవమత దీక్ష యివ్వడానికి పూను కొన్నట్లు కనిపిస్తుంది. అతను క్రైస్తవమతాన్ని గాఢంగా విశ్వసించినవాడు. మతప్రచారం చేయాలనే ఉద్దేశంతో న్యాయవాదివృత్తిని కూడా విసరించాడు. అయితే అప్పటికి మతప్రబోధంలో అతనికి పెద్దనైపుణ్యం కలగలేదు కూడాను. ప్రిటోరియాలో సొంతఖర్చుమీద ఒకచర్చి నిర్మించి, అందులో రోజూ మతప్రబోధం చేసేవాడు. గాంధీజీనికూడా అక్కడికి రావలసిందని ఆహ్వానించాడు. చర్చికి తరచూ వచ్చేవారిలో కొందఱు స్త్రీలుకూడా ఉండేవారు. వారందఱూ కుమార గాంధీకి త్వరలోనే వరిచితులైనారు. వీరేకాక మఱికొందరు పురుషులుకూడా అయినతో స్నేహించేశారు. అలా స్నేహించేసినవారందఱిలోనూ మైఖేల్ కోట్స్ గాంధీజీకి ఆ రోజులలో ముఖ్యమిత్రుడైనట్లు కనబడుతుంది. ఈ మైకోల్ కోట్సు జార్జి

ఫాక్స్ స్థాపించిన 'క్వేకర్ మిత్రమండలి'లో సభ్యుడు.

అయితే గాంధీజీకి క్రైస్తవమతం స్వీకరించాలనే సంకల్పం అప్పుడుగానీ, మఱి యెప్పుడైనాగానీ కలగనేలేదు. కారణం ఏమంటే క్రైస్తవమతంలోని ప్రధానసిద్ధాంతంమీద ఆయనకు విశ్వాసం ఏర్పడలేదు. హిందూమతంపట్ల దృఢమైన విశ్వాసంకలవారందరివలెనే గాంధీజీకికూడా క్రైస్తవమతాన్నే ఏకైక సత్యమతంగా విశ్వసించటం అసాధ్యమైపోయింది. గాంధీజీ వయస్సు అప్పటికే 21 సంవత్సరాలని మనం జ్ఞాపకం పెట్టుకొంటే ఆయన అప్పుడు క్రైస్తవమతం ఎందుచేత అంగీకరించలేదు అనే ప్రశ్న రాదు. మానవులందరూ భగవంతుని కుమారులేనని ఆ వయస్సువఱకు సమ్మత గాంధీకి ఏనుమాత్రమే దైవసంభూతుడని సమ్మతకర్త కాలేదు.

అదీగాక మఱొక సమస్యకూడా ఆయనను బాధించింది. ఆత్మలనేది అంతటా ఒకటే అని ఆయన గట్టిగానమ్మిఉన్నాడు. మఱి మనుష్యులకు మాత్రమే ఆత్మవున్నదనీ, ఇతర జంతువులకు అది లేదనీ అంటే ఆయనకు విడ్డూరంగా తోచింది. అయితే ఆయన అప్పటికి హిందూమత సిద్ధాంతాలన్నీ అవగతం చేసికొనలేదు కానీ, బాల్యంనుంచీకూడా జన్మాంతరం ఉన్నదనీ జనన మరణాలు ఒక చక్రంలాగా పరిభ్రమిస్తూ ఉంటాయనీ విశ్వాసం ఆయనలో వేళ్లు పాదుకొని ఉన్నది. అంతేగాక ఆయనకు తన మతాన్ని గుఱించి సంపూర్ణంగా తెలిసినా తెలియకపోయినా, ఆ మతంమీద సంపూర్ణ విశ్వాసం కలిగినా కలగకపోయినా, దానికి ఎంతో భిన్నమైన మఱొక మతాన్ని విశ్వసించటంమాత్రం సాధ్యంకాలేదు.

కైస్తవమతం సర్వోత్కృష్టమన్న విశ్వాసంకల మిత్రులందరూ తమ మతగ్రంథాలు ఆయనచేత చదివించి, తమ మతం అవలంబించవలసిందని చెప్పినకొద్దీ, తనమతం ఏమిటో చక్కగా తెలిసికోవాలన్న అభిప్రాయం ఆయనకు బలపడ్డది. స్వమతంపట్ల అభిమానం ఎక్కువైనది.

నేను అనుకొంటున్నట్లు గాంధీజీ ప్రతిభ ప్రధానంగా మతవిషయికమే అయితే, ప్రిటోరియాలో గడచిన మొదటి రోజులు ఆయన జీవితంలో దానిని అభివృద్ధి చేసికొనటానికి తోడ్పడిఉంటాయనటంలో సందేహంలేదు. ఇతర మత ప్రచారకులతో ఆయన ముఖాముఖంగా వాదించవలసిన అవసరం ఇప్పుడే కలిగింది. లండనులో ఉండగా ఆయనను కైస్తవ మతంలోకి ఆకర్షించటానికి ఎవరూ ప్రయత్నించి ఉండలేదు. ఇప్పుడు ఇక్కడ ఇటువంటిది తటస్థించేసరికి ఆయన తన వైష్ణవ మత సంప్రదాయాలనూ, వాటి ఉత్కృష్టతనూ చక్కగా అవగతం చేసికొంటానికి అవకాశం కలిగింది. మానసికశక్తిని బాగా అభివృద్ధిచేసికొని, సహేతుకంగానూ, ఆవేశరహితంగానూ వాదోపవాదాలుచేసే శక్తి యేర్పడ్డది. పాపమూ, దాని పరిహారమూ వివరించే కైస్తవ మతగ్రంథాలు ఆయన చదివాడు. “పాపఫలితాలనుంచి కాక పాపంనుంచే విముక్తి పొందాలి.” అని వాంఛించిన గాంధీజీకి జీససుద్వారా పాప పరిహారం పొందటం సత్యసమ్మతంగా తోచలేదు. స్లిమత్ సోదరులలోని మతప్రచారకుడొకడు ఆయనకు తటస్థపడ్డాడు. అతను మత ప్రచారమే పరమలక్ష్యమైనవాడు. అంతేగాక తాను ఎంతపాపమైనా చేయ్యవచ్చుననీ, ఏమిచేసినా ఏసుక్రీస్తును

ప్రార్థిస్తే ఆ పాపానికంతా పరిహారం జరుగుతుందనీ అతని వాదన. అతనుకూడా క్రైస్తవ సిద్ధాంతాలన్నీ వివరించే పుస్తకాలు గాంధీజీని చదవవలసిందని యిచ్చాడు. అయితే అవి గాంధీజీని అంతగా ఆకర్షించలేకపోయాయి. “పర్వత శీఖరం మీద సందేశం” అన్నది ఎప్పుడో గాంధీజీ చదివినదే. అది ఆయనను ఆకర్షించిన మాటకూడా వాస్తవమే. అయితే అప్పుడుగానీ, తర్వాతగానీ ఆయన క్రైస్తవమతాన్ని స్వీకరించటానికి మాత్రం అంగీకరించలేదు.

గాంధీజీ చుట్టుకైనవాడూ కష్టపడి పనిచేసేవాడూ అయినా, ఇతర కార్యభారంవల్ల ఆయనకు ఇప్పటివఱకూ మతంవైపు దృష్టి మళ్ళించటానికీ, తాను విశ్వసించిన మతాన్ని గురించి పరిశోధన చేయటానికీ అవకాశం కలగలేదు. చదువు కొనే రోజులలో ఆయనకు ఇందుకు తీరికలేకపోయింది. ఇప్పుడైతే సేబ్ అబ్దుల్లా వ్యవహారంలో మఱికొందఱు న్యాయవాదులుకూడా పనిచేస్తూ ఉండటంవల్ల ఆయనకు ఎక్కువపని లేకపోయింది. ఎంతో తీటుబడి చిక్కింది. అందుచేత ముందు క్రైస్తవమతమూ తర్వాత మహమ్మదీయమతమూ, హిందూ మతమూకూడా సవిమర్శకంగా పరిశీలించినమీదట, స్వతస్సిద్ధమైన ప్రతిభావిశేషంతో తర్కించుకొన్న గాంధీజీకి, విశ్వక్రేయమైన హిందూమతమే సర్వోత్కృష్టమన్న నిశ్చయం కలిగింది.

ప్రిటోరియాకు వెళ్ళేటప్పుడు కలిగిన అనుభవాలతో ట్రాన్స్ వాల్ లో భారతీయులకు ఏపాటి గౌరవం ఉన్నదీ ఆయనకు బాగా తెలిసినప్పటికీ, కాబట్టి యిక్కడ ఉండగానే భార

తీయుల పరిస్థితిని చక్కబఱచటానికి తాను చెయ్యగలిగిన దంతా చెయ్యాలని ఆయన భావించాడు. తమ కంపెనీకి ప్రతి స్పర్థిగా ఉన్న సేట్ తియాబును కలిసికొని మాట్లాడి, అతనితో స్నేహం చేసికొన్నాడు. తియాబు గాంధీజీసౌజన్యం చూచి ముచ్చటపడ్డాడు. ఒకసారి గాంధీజీ కోరికమీద తియాబు ట్రాన్స్‌వాల్ రాజధానినగరంలోని భారతీయుల నందఱినీ ఒక చోట సమావేశపఱచాడు. స్థానిక వర్తకులలో మేటి అయిన ఒక ముస్లిము ఇంటిలో సభ జరిగింది. గాంధీజీ ఆ సభలో ఉపన్యసించాడు. అదే ఆయన మొట్టమొదటి ఉపన్యాసం.

సభలో ప్రసంగించటం అంటే సిగ్గుపడే గాంధీగారి ఆ తొలి ప్రసంగం చాలా చక్కగా సాగిందంటే ఆశ్చర్యమే. భారతీయులకు తన వల్లనైనంత సాయం చెయ్యాలని ఆయన సంకల్పం. అయితే ముందుగా వారి విధులేమిటో స్పష్టపఱచాడు. వాణిజ్యంలో సత్యపాలన మొట్టమొదటి ప్రతంగా భావించవలసిందని సభ్యులను అర్థించాడు. వర్తకంలో సత్యానికి తావులేదని భారతీయ వర్తకులు భావించినట్లు అంతకు ముందే ఆయన తెలిసికొన్నాడు. చాలా విచారపడ్డాడు. కాబట్టి వర్తకంలోగానీ, మఱియే వృత్తిలోగానీ సత్యపాలన అవసరమై ఉండటమే కాక, సత్యమే లేకపోతే భారతీయ జాతి మొత్తానికి ఎంతప్రమాదం కలుగుతుందో ఆ ప్రసంగంలో వారికి నచ్చజెప్పాడు. ఒక్క భారతీయ వర్తకుడు వ్యాపారంలో దగాజేస్తే 'అందఱు భారతీయ వర్తకులూ వంచకులే!' అనే అపవాదం పుట్టుతుందని హెచ్చరించాడు. ఆ అపవాదం వల్ల విదేశాలలో ఉన్న భారతీయులందఱి గతీ అధోగతీ అని

కూడా విశదీకరించాడు. తర్వాత ఆరోగ్యసూత్రాలు పాటించ వలసిన అక్కట స్పష్టీకరించాడు. మతాలు వేటుగదా అని ఒకరికొకరు దూరంకాక, అందఱమూ భారతీయులమే, భార తీయులందఱూ ఒకే జాతి అని విశ్వసించి హిందువులూ, ముస్లి ములూ, పార్సీలూ, క్రైస్తవులూ, పంజాబీలూ, మద్రా సీలూ మొదలయిన వారందఱూ ఐకమత్యంతో ప్రవర్తించవల సిందని ప్రబోధించాడు. భారతీయుల కష్టసుఖాలు విచారించి, వారి హక్కులను నిలబెట్టుకొనటానికీ, ప్రభుత్వాన్ని అభ్య రిస్తూ తగిన సౌకర్యాలు సంపాదించుకొనటానికీ ఒక ఒక భజార తీయ సంఘం ఏర్పడటం అవసరమని సూచించాడు.

మొదటినుండి చిట్టచివరవరకూ ఆయన చేసిన ప్రసంగా లకు ఇది ఒక మచ్చుతునక. భారతీయులకోసం తనవల్ల కాదగి నంత కృషి తాను చేస్తాననే హామీతో ఈ ప్రసంగాన్ని ముగించాడు.

గాంధీజీ ఉపన్యాసం సభ్యులలో నూతనచైతన్యం కలుగ జేసింది. వెంటనే ఒక సంఘమున్నూ ఏర్పడింది. ముగ్గురు యువ కులు గాంధీజీని సందర్శించి తమకు ఆంగ్లభాష నేర్పవలసిందని అడిగారు. ట్రాన్స్ వాల్ రైల్వే నిబంధనలన్నీ సాకల్యంగా పర శీలించినమీదట గాంధీజీ సంఘంవఱూన రైల్వే అధికారులకు ఒకఉత్తరం వ్రాశాడు. అందులో భారతీయులు రైలుబండిలో ఏ తరగతిలోనైనా ప్రయాణం చెయ్యటానికి రైల్వే నిబంధ నలు అడ్డు రావటంలేదు గనుక, వారు కొన్న టిక్కెట్టుకు తగిన తరగతిలో ప్రయాణం చెయ్యటానికి అనుమతించవలసిందని అభ్యర్థించాడు. అప్పటినుంచీ భారతీయులకు ఒకటి రెండవ

తరగతులలో ప్రయాణం చెయ్యటానికి అభ్యంతరం ఉండదనీ, 'ఉచితమైన దుస్తులు' ధరించిన భారతీయులకు ఆ తరగతుల టిక్కెట్లు అమ్మటం జరుగుతుందనీ రైల్వే అధికారులు జవాబు ఇచ్చారు. కాని ఏ దుస్తులు ఉచితమైనవో నిర్ణయించేది టిక్కెట్లు అమ్మే మనిషే !

ఆ విధంగా ప్రిటోరియాలోని కొద్దిమంది భారతీయులకు తప్ప ఇతరు లెవరికీ తెలియకుండానే మహాత్మగాంధీ మహోద్యమం సన్నసన్నగా ప్రారంభమైనది. ఈ కృషికి ఆయన 'ప్రజాసేవ' అని పేరుపెట్టాడు. ఇందుకు ఏ విధమైన ప్రతిఫలమూ తీసికోరాదని నిశ్చయించుకొన్నాడు; ఇటువంటిపని అంతకు ముందెన్నడూ ఆయన చేసి ఉండలేదు. కాలం గడచినకొద్దీ ఈ "ప్రజాసేవ" తనను ఏ విధంగా నడిపిస్తుందో ఆయన ముందుగానే ఊహించి ఉంటాడన్నది సందేహాస్పదమే. అయితే ఆ 1893 వ సంవత్సరంలో ప్రిటోరియాలో ఆయన పాల్గొన్న సభలో చేసిన తొలి ప్రసంగంలోనే "ప్రజాసేవ"కు బీజం వెయ్యటం జరిగింది. ఆత్మగౌరవాన్ని నిలుపుకొనటానికీ, పారతంత్ర్యంనుంచి విముక్తి పొందటానికీ భారతీయులు సత్యమే వచించటం, పరిశుభ్రత పాటించటం, ఆరోగ్యవద్ధతులకు తగినట్లు ఇండ్లు బాగుపఱచుకొనటం, ఇంగ్లీషు నేర్చుకొనటం, తమలోని విభేదాలు మఱచిపోవటం, అత్యవసరమనీ, క్రమశిక్షకు లోబడిఉండటం ముఖ్యమనీ గాంధీజీ హెచ్చరించాడు. అటుతర్వాత 50 సంవత్సరాల దీర్ఘకాలం ఆయన చేసిన ప్రబోధంలోనూ ఇదే పరమార్థం గర్భితమై ఉన్నది. ఇది రాజకీయపు ఎత్తుగా ఆయన భావించలేదు. నిజానికి ఆయన సందే

శంలూ రాజకీయపు వాసన లేనేలేదని స్పష్టపడుతూనే ఉన్నది. గాంధీజీ అన్నట్లు “భారతీయులు సామాజిక శ్రేయస్సుకోసం అనుసరించవలసినపద్ధతులు” మాత్రమే ఆ సందేశవివరిస్తున్నది.

ట్రాన్స్ వాల్, ఆరెంజి ప్రీస్టెట్లో నివసిస్తున్న భారతీయులకు శ్రోతకష్టాలూ, శ్రోతదుఃఖాలూ, శ్రోతై యిబ్బందులూ వచ్చిపడుతున్నట్లు గాంధీజీకి ప్రతిదినమూ, ప్రతివారమూ వార్తలు వచ్చేవి. ప్రీస్టెట్లో కొన్ని అల్పవృత్తులలో తప్ప తక్కినవాటిలో భారతీయులకు స్థానమేలేదు. ట్రాన్స్ వాల్ లో శాసనసభ భారతీయుల విషయంలో జాలి అనేదే చూపటంలేదు. వారికి అక్కడ నోటు హక్కులేదు. ఎక్కడో నిర్దిష్టప్రాంతాలలో తప్ప నుటిబక-చోట వారు భూమి కొనటానికిగానీ, ఇండ్లు కట్టుకొనటానికిగానీ వీలులేదు. “నిజానికి ఆ నిర్దిష్టప్రాంతాలపైనా వారికి స్వామ్యం లే”దని గాంధీజీ అన్నాడు. అసలు ట్రాన్స్ వాల్ లో అడుగుపెట్టటానికే భారతీయులు తలకు ఏ పానులు వన్ను చెల్లించవలసివచ్చేది. ప్రత్యేకమైన అనుమతిలేకుండా రాత్రి తొమ్మిదిగంటలు దాటినతర్వాత భారతీయు డెనడూ వీధిలోకి వెళ్ళగూడదు. రాజవీధిలో నడిచేటప్పుడయినా ప్రజలందరితోబాటు ప్రక్కబాటనగాక, మృగాలతో సమానంగా రోడ్డుమీదనే నడచిపోవాలి. ఒకసారి గాంధీజీ రాజవీధిని ఇతర ప్రజలతోబాటు నడుస్తూ ఉంటే ప్రెసిడెంట్ క్రూగర్ ఇంటిసమీపంలో ఒక రక్షకభటుడు ఆయనను హఠాత్తుగా అడ్డగించాడు. అదివరకు ఆయన చాలా సార్లు అలా వెళ్లాడు కానీ ఇటువంటి అవరోధం ఎన్నడూ కలగలేదు, యథార్థానికి ఈ ప్రయాణనియమాలు రక్షకభటుల

చిత్తవృత్తులనుబట్టి మాత్రమే సాగుతున్నవి. భారతీయులు వీటిని ఎదిరించి పరిస్థితులు చక్కబెట్టచుకొనలేక రక్షకభటుల దయాదాక్షిణ్యాలమీద ఆధారపడవలసి వచ్చేది.

కాని భారతీయుల స్థితిగతులను చక్కబెట్టచాలని గాంధీజీ ఎంత ఆరాటపడుతున్నా తాత్కాలికమైన తన కార్య భారాన్నిబట్టి కొంతకాలం ప్రజాసేవను ఆపివేయవలసివచ్చింది. సేట్ అబ్దుల్లాకున్నూ అతని బంధువైన సేట్ తియాబుకున్నూ మధ్య నడుస్తున్న వ్యవహారంలో గాంధీజీకూడా గట్టిగా పని చెయ్యవలసిన ఒత్తిడి కలిగింది. తన తరపు ప్రతినిధి(అటార్నీ)కి వ్యవహార పరిస్థితులను విశదపఱచటంకోసమే అబ్దుల్లా గాంధీ జీని నియమించాడు. అయితే ఆ ప్రతినిధి గాంధీజీ సూచన లలో కొన్నింటిని ఆమోదించాడు; కొన్నింటిని తిరస్కరించాడు. ఆ ప్రతినిధి తన సూచనల నన్నిటిని సంతోషంగా బారిస్టరుకు నివేదించగా, ఆయన వాటిలో కొన్నిటినే ఆమోదించాడు. న్యాయశాస్త్రంలోనూ, వాణిజ్యపు లెక్కలలోనూ, భాషానువాదంలోనూ ఇందువల్ల తనకు మంచి అనుభవం కలిగిందని గాంధీజీ అన్నాడు.

ఎలాగైతేనేమి మొత్తంమీద ఉభయపక్షాలకూ కోర్టు ఫీజులూ, ఇతర వ్యయాలూ కలిసివచ్చే వద్దతి గాంధీజీ సూచించటంచేత ఒక ఒప్పందం జరిగింది. మిత్రుడుగా మాటిన ప్రతి స్పర్థి సేట్ తియాబు గాంధీజీసలహాలను ఆమోదించి ఒకమధ్యవర్తి ఆదేశానుసారం నడచుకొనటానికి అంగీకరించాడు. ఆ మధ్యవర్తి ఉభయపక్షాలవాదనలూ విన్నాడు. చివరకు గాంధీజీ కక్షీదారుకే విజయం కలిగింది. అయితే సేట్ తియాబు చెల్లించ

వలసిన పైకం చాలా పెద్దమొత్తం కావటంచేత అది దఫాల వారీగా పుచ్చుకొనటానికి సేబ్ అబ్దుల్లాకు ఒప్పించవలసిన భారం గాంధీజీమీద పడ్డది. మొత్తం అంతా ఒక్కసారి చెల్లించ వలసిన సే తియాబు దివాలా తీయవలసిందే. అనేక సంవత్సరాల దీర్ఘకాలపు వాయిదాలలో తియాబు బాకీ మొత్తం తీర్చే టట్లు ఒప్పందం కుదిరింది. ఇందుకు తియాబు సంతోషించాడు. ఏదోవిధంగా తనసొమ్ము తనకు వస్తున్నదిగదా అని అబ్దుల్లా కూడా ఆనందించాడు. అప్పటినుంచీ ఏ అభియోగాన్నైనా ఇలాగే శాంతి సామనస్యాలతోనే సాధించటం గాంధీజీకి ఒక అలవాటైంది. న్యాయవాదులకైతే ఇది వింతగానే కనిపిస్తుంది గానీ ఈ పద్ధతి గాంధీజీ నిపుణతకు సరిపోయింది.

ఇప్పటికీ అబ్దుల్లా న్యవహారం నిమిత్తం గాంధీజీ దక్షిణాఫ్రికాలో ఉండవలసిన సంవత్సరకాలం ముగిసింది. అందు వల్ల ఆయన భారతదేశానికి తిరిగి వెళ్ళిపోవటానికి సిద్ధపడ్డాడు. ఆయన జీవితంలో ఆ సంవత్సరం ఎంతో విలువైనది. ప్రపంచ పరిస్థితులూ, మతతత్త్వాలూ తెలిసికొనటానికి అవకాశం అప్పుడే కలిగింది. “భగవంతుని రాజ్యం నీలోనే ఉన్నది.” అన్న టాల్ స్టాయ్ రచన ఆయన అప్పుడే చదివాడు. సనాతన క్రైస్తవ సిద్ధాంతాన్ని టాల్ స్టాయ్ ఆ గ్రంథంలో చాలా వృద్ధునిగా చిత్రించాడు. మానవులు “పరస్పర శిఖరంమీద వినబడ్డ సందేశం” ప్రకారమే జీవించినట్లయితే, ప్రభుత్వం, రక్షకభటులు, సైన్యం అనేవి నిరర్థకాలన్న టాల్ స్టాయ్ వాదం గాంధీజీకి నచ్చింది. అప్పటికి గాంధీజీకి ఒక లక్ష్యం అంటూ ఏర్పడకపోయినా, టాల్ స్టాయ్ రచన అటువంటి లక్ష్యం ఒకటి

అయిన ఏర్పడుచుకొనటానికి తగ్గ ప్రోత్సాహం. ఇచ్చిందనటంలో సందేహంలేదు. అయిన టాల్ స్టాయ్ తో ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలు జరపటానికి, 1919 వ సంవత్సరం నాటికిగాని సాహసించకపోయినా, టాల్ స్టాయ్ ప్రభావం అయినమీద ప్రసరించటం దక్షిణాఫ్రికాలో గడచిన ఆ మొదటి సంవత్సరంనుంచే ప్రారంభమైనదని చెప్పక తప్పదు. క్రైస్తవమతగంస్థ (చర్చి) మీదనూ, రాజ్యాంగంమీదనూ టాల్ స్టాయ్ చేసిన ఉజ్వలమూ, నిశితమూ అయిన విమర్శ, అధర్మఖండనా. క్రైస్తవులలో మాటకూ చేతకూ గల వ్యత్యాసాన్ని నిరూపిస్తూ చేసిన వ్యంగ్యరచనా పాఠకునిలో అపూర్వమైన ఆవేదనను కలిగిస్తాయి. గ్రంథం చదవటం పూర్తి అయిన పిమ్మట టాల్ స్టాయ్ అభిప్రాయాలను గుఱించి కొంతసంశయం కలగవచ్చును. కాని పుస్తకం చదువుతూన్నప్పుడు మాత్రం ఎంతో నమ్మకం ఏర్పడుతుంది. టాల్ స్టాయ్ గ్రంథం చదవటం ముగించిన పాఠకునిలో “రక్షకభటశాఖ అనేది లేకుండానే దేశంలో శాంతిభద్రతలను ఎలా రక్షించవచ్చును?” అనే ప్రశ్న ఉదయించి తీటుతుంది. దానిని గుఱించి అతను దీర్ఘాలోచన చెయ్యటం ప్రారంభిస్తాడు. క్రీస్తుబోధనలను అందఱు తు. చ. తప్పక ఆచరిస్తే శాంతిభద్రతలను రక్షించటానికి ఏ ప్రభుత్వశాఖ కూడా అక్కఱలేదని టాల్ స్టాయ్ మనకు జవాబు చెప్పి తున్నాడు. అతను చెప్పిన జవాబులో వంకపెట్టటానికి ఏటు లేదుగానీ, అతను అన్నట్లు జరగటం ఈ మానవసమాజంలో ఎన్నటికీ సంభవంకాదు. గాంధీమహాత్ముడుకూడా తన జీవిత కాలం అంతా “ఈ సిద్ధాంతం ఎంతవఱకు ఆచరణసాధ్యం అవు

తుంది?" అని విచారించి చిట్టచివరకు టాల్ స్టాయ్ వట్ల మొట్ట మొదట కలిగిన అభిప్రాయాన్ని కొంతనజకు సవరించుకొన్నట్లు కనబడుతుంది. ఇక రెండురోజులకు కీర్తిశేషుడౌతాడనగా ఆయన నాతో ఇలా అన్నాడు : "బహుశా యోగం లేకుండా ఏ సామాన్య ప్రభుత్వంకూడా మనలేదని జ్ఞాపకం పెట్టుకోండి!"

దక్షిణాఫ్రికాలో యువకగాంధీకి అనుభవపూర్వకమైన దివ్యశక్తి (అనుభవమే దివ్యశక్తి అయితే) ఇంకా పెలుగవలసి ఉన్నది. టాల్ స్టాయ్ అభిప్రాయాలను అత్యంతాసక్తితో పరిశీలించిన మీదట ప్రాచీనవిజ్ఞానుల రచనలు (పర్వత శిఖరం మీద సందేశమూ, భగవద్గీతా) ఆజ్ఞాపించినట్లు ప్రవర్తిస్తే మానవసమాజంలో సహజంగా కలిగే పరస్పరమైదుధ్యాలకు తాను అతీతుడుగా ఉండవచ్చునని గాంధీజీ భావించాడు. అచిర కాలంలోనే ప్రపంచపటంలోని వేర్వేలు ప్రదేశాలను నావికుడు గుర్తుపెట్టుకొని ప్రయాణం సాగించినట్లు, ఈగ్రంథాలలోని సిద్ధాంతాలను చక్కగా జ్ఞాపకంపెట్టుకొని తదనుగుణంగా జీవయాత్ర సాగించాడు.

తర్వాత గాంధీజీ డర్బనుకువెళ్ళి తన ప్రయాణానికి సన్నాహాలు చేశాడు. ఆయనకు వీడ్కోలు ఇవ్వటానికి అబ్దుల్లా డర్బనులోని భారతీయుల నందరినీ పిలిచి ఒకసమావేశం ఏర్పాటుచేశాడు. ఆ సమావేశంసమయంలో దైవికంగా గాంధీజీ దృష్టి ఒక వార్తాపత్రికమీద పడ్డది. అందులో ఒకచోట నేటాలు శాసన సభలో చర్చకు వచ్చిన "భారతీయ పౌరసత్వ శాసనం" గురించిన వివరాలు కొన్ని కనిపించాయి. ఆ శాసనం ప్రకారం భారతీయులకు వోటు హక్కు ఉండరాదు. ఇటు

వంటి దారుణశాసనం పూర్తిగా శాసనసభ ఆమోదాన్ని పొందినట్లే కూడా కనిపించింది. గాంధీజీ అది అంతా చదివి ఆశ్చర్యంతో తన భారతీయ మిత్రులను “మీరు ఈ విషయంలో చెయ్యగలిగింది ఏమీ లేదా?” అని ప్రశ్నించాడు. వారు చెయ్యగలిగింది ఏమీ లేనిమాట వాస్తవమే. ఆ దేశంలో తమకు ఎంత గౌరవం ఉన్నదీ వారికి తెలుసు. పెనగులాట నిష్ప్రయోజనమని వారు భావించారు. అందుచేత ఆ విషయమై వారు ఎక్కువశ్రద్ధ చూపలేదు. అప్పుడు గాంధీజీ పౌర సత్వం ప్రాముఖ్యమూ, నోటు విలువా ఎటువంటివో వారికి నచ్చజెప్పి, నోటుహక్కు లేకపోతే వారిస్థితి ముందుముందు ఎంత శోచనీయంగా మారుతుందో బోధపటచటానికి యత్నించాడు. “అలా అయితే, మీరు మాతో ఉండి, ఎప్పుడు ఏమి చెయ్యాలో అది అంతా చేయించండి.” అని వారు ఆయనను అభ్యర్థించారు.

వారు ఆ శాసనాన్ని ఎదిరించి పోరాడటానికి తగిన ధన బలం సమకూర్చుకోగలిగితే, తాను ఒక నెలరోజులు అక్కడనే ఉండగలనని ఆయన అన్నాడు. ఆ ప్రయత్నంలో తనకు ఏమీ ప్రతిఫలం అక్కటలేదనికూడా చెప్పాడు. అయితే కాగితాలు అచ్చువేయటానికీ, పూర్వోత్తర సంఘటనలూ, పరిపాలనా పద్ధతులూ పరిశీలించటానికీ, న్యాయశాస్త్రజ్ఞులతో సంప్రతించటానికీ, ప్రయాణాలకూ కొంతధనంఖర్చుఅవుతుందనీ, ఇందుకు ఒక్క మనిషివల్ల అన్నిపనులూ జరుగవనీ, అనేకులు కలసి పనిచేయవలసి ఉంటుందనీ చెప్పాడు. అందుకు కొంతమంది స్వచ్ఛందసేవకుల అవసరంకూడా ఉంటుందనీ అన్నాడు.

ఆయన జీవితకాలంలో ఇతరోద్యమాలన్నింటిలోనూ, జరిగినట్లే యీ సందర్భంలోకూడా పిలిచినంతలోనే స్వచ్ఛంద సేవకులు ఎందఱో ఆయన దగ్గఱకు వచ్చారు. దానితో ఒక నెలపాటు (అదే తర్వాత కొన్ని సంవత్సరాలుగా మాటిందనుకోండి) ప్రయాణం వాయిదావేసికొని ఆయన ఉద్యమంలోకి దిగాడు. దక్షిణాఫ్రికా భారతీయ యువకులలో చాలామంది క్రైస్తవులు. వారు హిందువులతోనూ, మహమ్మదీయులతోనూ కలసిమెలసి ఉండరు. అది ఆయనకు తెలుసు. అయితే ఆయన వారినే స్వచ్ఛంద సేవకులుగా వరించాడు. వారు యువకులూ, కొంచెమో గొప్ప చదువుకొన్న వారూకూడా. వారు కూడా ఆయన పిలవగానే అసంఖ్యాకులుగా వచ్చారు.

భారతీయులకు ఈ శాసన విషయాలు తెలిసేవట కున్నా శాసనసభలో ఈ విషయం చర్చకు పెట్టక రెండు రోజులు గడువియ్యవలసిందని స్పీకరును (శాసనసభను ప్రవర్తింపజేసే సభాపతిని) అభ్యర్థిస్తూ తంతివార్త పంపటం మొదటివని. వెంటనే అభ్యర్థన రూపొందించటం జరిగింది. దానికి మూడు ప్రతులు తయారైనాయి. ఒకటి శాసనసభకూ, రెండవది ముద్రణకూ పంపారు. మూడవది భారతీయ సంఘ కార్యాలయంలో భద్రపఱచారు. స్పీకరు రెండురోజులే గడువిచ్చాడు. ఈ రెండురోజుల లోపల నేటాలు భారతీయులందఱికి ఈ శాసన స్వరూపం, దీనివల్ల కలిగే ఫలితాలూ తెలియజేయ్యవలసి ఉన్నది. గాంధీజీ స్వచ్ఛంద సేవకులతో ఆహారాత్రాలు శ్రమించాడు. గడువు దాటకుండానే భారతీయుల అభ్యర్థన వ్రతం శాసనసభకు చేరింది. సభవారు దానిని పరిశీలించి

చర్చలు జరిపారు. ఈ లోపల పత్రికలలో ఈ విషయం ప్రకటించబడ్డది. దేశంలో అలజడి బయలుదేరింది. అయినా శాసనసభ భారతీయుల అభ్యంతరాన్ని లెక్కచేయ్యలేదు; శాసనం సభ ఆమోదాన్ని పొందింది.

చివరి నిమిషంలో అటువంటి అపజయం కలిగినా గాంధీజీ నిరుత్సాహపడలేదు. అదే ఆయనలోని విశిష్టత. ఆ అపజయం భవిష్యత్కార్యక్రమాలను చక్కగా నడపటానికి దోహదం చేసింది. డర్బనులో ఎవరితోనూ వారిదే అన్నట్లున్న భారతీయులు ఈ అనుభవంతో ఒకటి అయినారు. అపజయం కలిగితే నేమి? ఈ ఐక్యత్యం సంభవించటం గొప్ప విషయంకాదా! నేటాలులోఉన్న భారతీయజాతివారిలో సాధ్యమైనంత అత్యధిక సంఖ్యచేత సంతకాలు చేయించిన అభ్యర్థనప్రత్యం ఒకటి లండనులోని వలసరాజ్యాల కార్యదర్శికి (రిప్పనుప్రభువుకు) పంపాలని వారు నిర్ణయం చేసికొన్నారు.

అయితే ఇంతవఱకు పడ్డ శ్రమకంటె ఇప్పుడు ఇంకా ఎక్కువ శ్రమపడాలి. నేటాలు చాలా పెద్దరాష్ట్రం. అందులోని గ్రామాలుకూడా దూరదూరంగా ఉన్నవి. గాంధీజీ స్వచ్ఛంద సేవకులకు ఇప్పుడు ఊపిరిపీల్చుకొనటానికైనా తీజనంతపని కల్గింది. భారతీయులకు ఐక్యత్యం కలగటమూ, వారిలో ఒక కార్యనిర్వహణచాతుర్యం, జాతీయతాప్రచారం ఏర్పడటమూ దక్షిణాఫ్రికాలో ఎన్నడూ కనీవినీఎఱుగని విషయాలు. అయితే స్వచ్ఛందసేవకుల వర్మటన ఈ అపూర్వఫలాలను సాధించటమే కాక, భవిష్యత్తు చక్కగా నిర్మించుకొనటానికితగ్గ పరిస్థితులను కూడా సృష్టించగలిగింది. అంతవఱకున్నా తోడి భారతీయు

లకు ఎడముఖం పెడముఖంగా ఉంటున్న భారతీయు క్రైస్తవ యువకులు గాంధీజీ అడుగుజాడలలో నడవటానికి నిశ్చయించుకొని పాటుపడటం ఇంకను ఒక నిదర్శనం. గాంధీజీ లండనులో నేర్చిన ఆంగ్లేయభాషా, ఆంగ్లేయ వేషమూ, జాతీకంతా గర్వకారణమైన బారిస్టరువృత్తి భారతీయులను కొంతవఱకు ఆకర్షించాయనుకొన్నా, ముఖ్యంగా ఆయన సాధుత్వమూ, నిరంతర ప్రబోధమూ ఎంతో ఆకర్షణహేతువులైనాయని చెప్పక తప్పదు. రెండువారాలలో అభ్యర్థనపత్రంమీద పదివేలమంది చేత సంతకాలు చేయించటం జరిగింది. ఇండియా, ఇంగ్లాండు దేశాలలోనూ, మఱి యితర దేశాలలోనూ ప్రచారంకోసం ఈ అభ్యర్థనపత్రానికి వెయ్యిప్రతులు ముద్రించటమున్నూ జరిగింది. పత్రికలతో అనుబంధం వర్పడింది. ఎప్పటికప్పుడు వార్తలు ప్రకటిస్తున్నారు. లండనులోని టైమ్సుపత్రికా, టైమ్స్ ఆఫ్ ఇండియా అనే బొంబాయి పత్రికా భారతీయుల వోటు హక్కును సమర్థించాయి. దక్షిణాఫ్రికాలో తలయెత్తిన జాతి ద్వేషంవల్ల ఉత్పన్నమైన సమస్యలు ఎటువంటివో ఇంగ్లాండు భారతదేశాలకు తెలిసింది ఇప్పుడే.

నిరంతరమైన యీ కార్యక్రమంలో నెలరోజులూ గిట్టున తిరిగిపోయాయి. అయితే గాంధీజీ ప్రయాణం ఉద్యమ సార్థకత్వంకోసం వాయిదావేయ్యవలసి వచ్చింది. ఆయనపైనే నేటాలుభారతీయుల భవిష్యత్తు ఆధారపడిఉన్నది. వారికోసం ఆయన చేయ్యవలసినది యెంతైనాఉన్నది. డర్బను భారతీయులు ఆయనను విడిచిపెట్టటానికి అంగీకరించలేదు. కాని తానుచేసే ప్రజాసేవకు ప్రతిఫలం ద్రవ్యరూపంగా గానీ, మతేరూపాన

గానీ స్వీకరించటానికి ఆయన సమ్మతించడు. అందువల్ల ఒక సంవత్సరంపాటు ఆయన న్యాయవాదవృత్తితో జీవించటానికి అనువైన యేర్పాట్లు చెయ్యాలని డర్బను భారతీయ వర్తక సంఘం నిశ్చయించింది. ఆయన కోరికకూడా అంతే. లండను బారిస్టరుహోదాకు తగినట్లు గౌరవంగా జీవించటానికీ, ఒకటవ తరగతిలో ప్రమాణం చెయ్యటానికీ, సంవత్సరానికి మూడు వందల పౌనులు కావాలి. ఈ ద్రవ్యం సులభంగానే సమకూడింది.

నేటాలులోని (సుప్రీముకోర్టు) సర్వోన్నత న్యాయస్థానం గాంధీజీని న్యాయవాదిగా ప్రవేశపెట్టుకొనటానికి ఆయన ఎన్నో శ్రమలు పడవలసి వచ్చింది. అక్కడ పనిచేసే న్యాయవాదు లందఱూ యూరోపియనులే. వారు ఆయన న్యాయస్థానంలో ప్రవేశించటానికి అంగీకరించలేదు. కాని ప్రధాన న్యాయమూర్తి వారి అభ్యంతరాలను లెక్కచేయలేదు. న్యాయశాస్త్రానికి 'రంగుజాతులు, శ్వేతజాతులు అనే భేదం లేదని చెప్పి గాంధీజీని వెంటనే న్యాయస్థానానికి పిలిపించి ప్రమాణం చేయించాడు. అయితే గాంధీజీ తలపాగ మాత్రం తీసివెయ్యక తప్పలేదు. "గాంధీగారూ! ఇప్పుడు మీరు మీ తలపాగ తొలగించాలి" అన్నాడు న్యాయమూర్తి. న్యాయమూర్తిని గాంధీగారు ఈ విషయంలో ఇప్పుడు ప్రతిఘటించలేదు. భారతీయాత్మగౌరవానికి చిహ్నంగా ఇంత కాలమూ తలపాగను తాను విడువలేదు. ఈ క్లిష్ట సమయాన, న్యాయస్థానంలో తాను నిలబడటమే ఉత్తరోత్తరంగా జాతీసేవకు ఉపకారకం అని గుర్తించాడు. అందుచేత తలపాగ తీసివేశాడు.

అటుతర్వాత ఉద్యమాన్ని చుటుకుగా నడిపించటానికి ప్రయత్నాలు ప్రారంభించాడాయన. నేటాలుభారతీయుల పక్షాన ఒక సంఘం ఉండాలని నిశ్చయించి, మిత్రులందరితోనూ సంప్రతించి “నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెస్” అనే సంఘాన్ని ఏర్పరచాడు. ఈ పేరు ఎన్నుకోటం అంతసులువైన పనికాదు. ఇండియాలో “భారత జాతీయ సంఘం” (ఇండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెస్) అప్పటికే ఏర్పడి ఉన్నది. మార్పు అంగీకరించని సామాజ్య వాదాన్ని ఎదిరించటానికి అది అప్పుడే కృషి చేస్తున్నది. ఆ కృషి అప్పటికి తీవ్రంగా సాగటం మాత్రంలేదు. ఏది యేమైనప్పటికీ భారతీయులంతా ఒకటే అన్న భావం పేరులోనే స్ఫురించాలంటే తాను ఎన్నుకొన్న పేరే సంఘానికి ఉండాలని గాంధీజీ నిశ్చయించాడు. భారత దేశంలో జాతీయతకు పర్యాయంగా “కాంగ్రెస్” అన్న శబ్దమే తీసుకొన్నారు. అందుచేత గాంధీజీ తన ఆశయాలూ “ఇండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెస్” ఆశయాలూ అభిన్నాలు కాకపోయినా, ఎప్పుడైనా ఎవరైనా అభ్యంతరం చెప్పటానికి అవకాశం ఉన్నా ఈ సంఘానికిన్నీ ఆ పేరే ఉంచాలని అభిప్రాయ వడ్డాడు.

ఉద్యమ ప్రారంభం చాలా ఉత్సాహంగా జరిగింది. సభ్యులవద్దనుంచి చందాలూ విరాళాలూ సంపాదించటానికి ఎక్కువ శ్రమ లేకపోయింది. కాని చందాలు ఇస్తామని సంతకాలు చేసినవారంతా ఆ చందాలు ఇచ్చేటప్పుడు మాత్రం సవ్యంగా ఇచ్చేవారు కారు. బాకీ పద్దులు వసూలు చెయ్యటానికి గాంధీజీ, స్వచ్ఛంద సేవకులూ చాలా శ్రమా బాధా

పడవలసివచ్చింది. ప్రజోపయోగకోసం ఇచ్చేసాము. ఎప్పుడూ నగదు రూపంలో తతణం చెల్లించాలనీ, బాకీపెట్టరాదనీ ఈ అనుభవంతో గాంధీజీ యావజ్జీవనియమం ఏర్పటచుకొన్నాడు. ఈ నియమంతోబాటు ఆయన ఇంకొకటికూడా నిశ్చయించుకొన్నాడు. ఎప్పుడైనా సరే అవసరమైన ధనంకంటే ఎక్కువ చేతిలో ఉండగూడదు. ఈ రెండు నియమాలనే దృఢత్వంతో భాలమీద అవ్వగానీ, అధిక ధనంకానీలేకుండా నేటాల్ ఇండియన్ కాంగ్రెస్ సౌధాన్ని ఆయన నిర్మించాడు. దానివల్ల కనీసం ఇరవై సంవత్సరాలవఱకున్నూ ఆ సంఘం చెక్కుచెదరకుండా నిలవగలిగింది. ఎవరు ఎంత స్వల్పధనం చెల్లించినా రసీదు ఇచ్చేవారు. జమ ఖర్చు లెక్కలు చాలా జాగ్రత్తగా వ్రాయటం ఉండేది. “సరిఅయిన జమకర్చు లెక్కలు లేకపోతే సత్యాన్ని అకళంకంగా పాలించటం అసంభవం” అని గాంధీజీ అన్నాడు.

కాంగ్రెస్ సమావేశాలు సక్రమంగా జరిగేవి. ఒక్కొక్కప్పుడు వారాని కొక సమావేశం జరిగేది. ఎప్పుడైనా ఇందుకు భిన్నంగా జరిగినా కనీసం నెల కొకసారి తప్పక జరిగేది. సభానియమాలూ, తీర్మానాలూ మొదలయిన ఈ వ్యవహారం అంతా ఆ సభ్యులకు మొదటిలో చాలా క్రొత్తగా ఉండేది. గాంధీజీ వారికి సావధానంగా అన్ని విషయాలు బోధపఱచేవాడు. వారుకూడా ఎంతో ఆసక్తితో అవి అర్థంచేసుకొనేవారు. ఒక గ్రంథాలయమూ, ఒక వాగ్వర్ధినీసభ, విద్యాపంతులయిన యువకులనందఱిని సంఘంలో చేర్పించటానికి ఒక ప్రత్యేక ప్రచారకవర్గమూ అతిశీఘ్రకాలంలోనే యేర్పటచటం

జరిగింది. భారతీయుల వాంఛితాలు ప్రజామోదం పొందేటట్లు చెయ్యవలసిన పనిఅంతా గాంధీజీవంతు అయింది. ఈ సమయంలో ఆయన “దక్షిణాఫ్రికాలోని ప్రతి ఆంగ్లేయునికీ ఒక విజ్ఞప్తి” అనీ, “భారతీయ పౌరసత్వమూ-ఒక విజ్ఞప్తి” అనీ రెండు రకాల కరపత్రాలు తయారుచేశాడు. ఈ రెండున్నూ ఒక్కదక్షిణాఫ్రికాలోనేకాక, ఇంగ్లాండు హిందూ దేశాలలోగూడా చాలవఱకు ప్రచారమైనాయి. చాలామంది సానుభూతిపరులు బయలుదేరారు. ఇప్పుడు భారతీయుల సమస్య ఒక్క దక్షిణాఫ్రికాకే సంబంధించింది కాలేదు. ఒక్క భారతీయులేకాక, తక్కినవారు కూడా దీనిని గురించి ఆలోచించటం మొదలుపెట్టారు.

తలపెట్టిన ఉద్యమం ఇలా పరివ్యాప్తమౌతూ ఉండగా, తప్పనిసరిగా ఒక సంఘటన జరిగింది. ఇప్పుడు గాంధీజీకి దక్షిణాఫ్రికాలో కూలిపనులతో పొట్టగడపుకొంటున్న భారతీయ ప్రజలతో సాన్నిహిత్యం ఏర్పడ్డది. ఎంతో కాలంనుంచీ వీరి కష్టసుఖాలు విచారించాలని గాంధీజీ అనుకొంటూ ఉన్నప్పటికీ, ఆయన న్యాయవాదివృత్తికి సంబంధించిన ఒత్తిడిపనులతో ఇందుకు అవకాశమే చిక్కలేదు. ఆయనకు ఎప్పుడూ వర్తకులతోనూ, ఆ వాణిజ్య సంస్థలలో పనిచేస్తూ ఉన్నవారితోనూ మాత్రమే సంబంధం ఉండేది. కాని ఆయన చేస్తున్న కృషిమాత్రం భారతీయులందఱూ, తెలుసుకొంటున్నారు.

ఒకనాడు ఒక తమిళకూలీ, నిలువునా కంపిస్తూ, దుఃఖం భరించలేక విలపిస్తూ గాంధీజీకార్యాలయంలోపలికి వచ్చాడు. అతని నోరు రక్తమయమై ఉన్నది. ముందుపండ్లు విడిగి

పోయాయి. బారిష్టరుగాంధీని చూడగానే విస్మయంతో తల పాగ తొలగించి చేతపట్టుకొని తనకథ విన్నవించుకొనటం మొదలుపెట్టాడు. గాంధీజీకి తమిళం తెలియదు. కాని, ఆయన వద్ద ఉన్న గుమాస్తా దక్షిణభారతంనుంచి వచ్చినవాడు. అతనికి తమిళభాష తెలుసు. అందుచేత ఆ కూలీ చెప్పతున్న విషయాలను అతను గాంధీజీకి ఆంగ్లంలోకి అనువదించి చెప్పాడు. జరిగిన విషయమేమంటే, ఆ కూలీని అతని యజమాని ఆయన ఒక యూరోపియన్ కొట్టాడు. ఆ యజమాని బాగా ప్రసిద్ధి కెక్కినవాడు కూడా. గాంధీజీ వెంటనే ఆ కూలీని డాక్టరువద్దకు పంపి, తగిలినదెబ్బలను వివరించే కాగితం వ్రాయించి తెప్పించి, న్యాయస్థానంలో అభియోగం చేయించాడు. న్యాయమూర్తి ఆ యూరోపియన్ యజమానికి న్యాయస్థానానికి రావలసిందని ఆజ్ఞాపత్రం పంపించాడు.

లిఖితపూర్వకంగా ఒకరివద్ద కూలిపనులకు ఒప్పుకొన్న వారి విషయంలో ప్రభుత్వ శాసనాలు చాలా నిర్దయగా ఉండేవి. కూలివాడు తాను చేస్తూఉన్న పని విడిచిపెట్టి వెళ్ళి పోవటానికి వీలులేదు. అలా వెళ్ళినట్లయితే అతనిని ప్రభుత్వం క్రూరంగా శిక్షిస్తుంది; చెఱసాలపాలుకూడా చేస్తుంది. ఇదీ ఆ నాటి అక్కడి న్యాయం. కాబట్టి ఆ కూలిపనికిన్నీ బానిస తనానీకీన్నీ ఎక్కువభేదం లేదు. బానిసతనంవలె కాక దీనికి కాలపరిమితి ఉన్నది. కాని స్వతంత్రించి యే పనిచెయ్యటానికి వీలులేదు. దక్షిణాఫ్రికా పరిస్థితులను పరిశీలించిన గాంధీజీ ఆ యజమాని దౌర్జన్యానికి అతనిని శిక్షారుణి చెయ్యాలని అనుకోలేదు. అతని సేవలోనుంచి యీ కూలీని

తప్పించి, వీలైతే మత్తెక్కడైనా చేర్పించాలని మాత్రమే ఆయన సంకల్పం. ఆ యూరోపియన్ కూడా కొంత భయపడ్డాడు. గాంధీజీ న్యాయస్థానంలో అతని వాఙ్మూలం తీసికొన్న తర్వాత, శ్రామికవర్గం కష్టసుఖాలు విచారించే ప్రభుద్యోగివద్దకు వెళ్ళి ఆ కూలీని ఆ యజమానిదగ్గఱనుంచి తప్పించి యింకెవరి వద్దనైనా నియోగించవలసిందని అభ్యర్థించాడు. ఆ ఉద్యోగి ఆయనమాట తీసివెయ్యలేదు. పర్యవసానంగా కూలీకి మొదటి యజమానికొలుపునుంచి విముక్తి లభించింది. అప్పటికి గాంధీజీకి యూరపియనులతో కొంతపరిచయం ఏర్పడి ఉండటంచేత, ఆయన సులువుగానే ఆ కూలిమనిషికి ఇంకొకరి వద్ద నొకరి యిప్పించగలిగాడు.

ఈ కూలిమనిషి పేరు బాలసుందరం. గాంధీజీ ఈ పేరు ఎన్నడూ మఱచిపోలేదు. బాలసుందరం దెబ్బలతో బాధపడుతూ, దిక్కుతోచని అయోమయస్థితిలో గాంధీజీకార్యాలయానికి పరుగెత్తుకొనివచ్చాడు. దక్షిణభారతంనుంచి వచ్చిన పేదకూలీల మొఱు ఆలకించి తగినరక్షణ కల్పించగల స్థానం అదే అని అతను అంతకుముందే విన్నాడు. అతను ఆవిధంగా రావటం దైవికంగా గాంధీజీ ఉద్యమానికి దోహదపేతువైనది. ఈవిధంగా బాలసుందరం ఒక చరిత్రను సృష్టించటానికి మూలకారణమైనాడు. అతనికి తెలియకుండానే గాంధీజీ దివ్యసందేశ ప్రచారానికి ప్రధాన సాధనమైనాడు.

ఈ కథ అతిశీఘ్రంగా ప్రచారంలోకి వచ్చింది. చిలవలు పలవలతో అందఱూ దీనిని మాటిమాటికీ చెప్పుకొనటం మొదలుపెట్టారు. దెబ్బలుతిన్న పేదకూలీని రక్షించటానికి ఒక

పెద్దమనిషి పూనుకొన్నాడనీ, అతను చాలా గొప్పవాడనీ, దక్షిణాఫ్రికాలో బారిష్టరుగా ఉన్న భారతీయుడు అతను ఒక్కడే ననీ ఆ రాత్రికిరాత్రే కూలీలు ఇంటింటా చెప్పకొన్నారు. ఈ కథ దక్షిణ భారతానికి, అందులోనూ మద్రాసుకూ అతి వేగంగా ప్రాకింది. భారత దేశంనుంచి దక్షిణాఫ్రికాకు త్రొత్తగా వలస వచ్చేవారందరికీ దక్షిణాఫ్రికాలో తమకు గాంధీజీ అనే మిత్రుడు ఉన్నాడని తెలిసింది. ఇక నేటాలులో చెప్పవలసిందేముంది? కష్టాలకు గుటిఅవుతూఉన్న కూలీలందరూ గాంధీజీని సందర్శించటం మొదలుపెట్టారు. బాలసుందరం వ్యవహారంతో గాంధీజీకి దక్షిణాఫ్రికాలో విశేషమైన పలుకుబడి కలిగింది. ఉత్తరఆఫ్రికాలో ఆయనకు కలిగిన ప్రచారం దీనికి తోడ్పడింది.

గాంధీజీ బాలసుందరం సంఘటనతో చలించిపోయాడు. ఆ కూలిమనిషి బాధకంటే అతను తలపాగా చేతితో పట్టుకొని దైన్యంతో తనదగ్గరకు పరుగెత్తుకొనిరావటం ఆయన హృదయాన్ని కలవరపరిచింది. 'అన్యధాశరణంనాస్తి' అనే స్థితిలో ఉన్న ఎవరికైనా తాను తోడ్పడాలని ఆయన చిరకాలం క్రిందటనే భావించినది యిప్పుడు మఱికొంచెం దృఢపడింది. ప్రత్యేకంగా తలపాగ తొలగించుకొని విధేయత ప్రకటించటమనేది ఆయనను ఎంతోకదల్చివేసింది. దానికి కారణం అటువంటిసంఘటనలు ఆయనకు ఎన్నో అనుభవంలోకి వచ్చాయి. దెబ్బతిన్న మనిషి రక్షణ యెఱుగక దీనతతో ఆయనకోసం పరుగెత్తుకొని వచ్చాడు. తలపాగ మళ్ళీ పెట్టుకోవలసిందని గాంధీజీ బాలసుందరంతో అన్నాడు. అతను జంకుతూనే సంతోషంతో తలపాగ తిరిగి పెట్టుకొన్నాడు. గాంధీజీకి న్యాయశాస్త్రంలోగానీ కార్య

నిర్వహణంలోగానీ ప్రకటితమైన సామర్థ్యంకంటే ఇటువంటి చిన్న విషయాలలో ఆయన నిగూఢప్రభావం ఎంతైనా ఇమిడి ఉన్నది. కొద్దిరోజులలో నేటాలు మొత్తంమీద ఈ ప్రభావాన్ని గమనించని కూలిమనిషి లేడంటే అతిశయోక్తి కాదు.

నేటాల్ ఇండియన్ కాంగ్రెసు ఉద్యమాన్ని నడిపిస్తూ, న్యాయస్థానంలో న్యాయవాదిగా తన జీవితకు కావలసిన ధనం ఆర్జిస్తూ, తీటిక తక్కువగా ఉన్న కాలంలో కూడా గాంధీజీ ప్రిటోరియాలోని క్రైస్తవుల సాహచర్యంతో తనలో ప్రబుద్ధమైన మతతత్వ జ్ఞానను సంతృప్తిపటచుకొనటానికి యత్నించాడు. డర్బనులోని క్రైస్తవులలో ప్రధానుడూ, దక్షిణాఫ్రికా సాధారణ ప్రచారకసంఘానికి అధ్యక్షుడూ అయిన స్పెన్సరుగారు గానీ, ఆయన భార్యగానీ తనను క్రైస్తవుణ్ణిగా మార్చటానికి ఎటువంటి ప్రయత్నమూ చెయ్యకపోయినా, క్రైస్తవప్రచారకులైన మిత్రులతో గాంధీజీ తటచూ సమావేశమవుతూనే ఉన్నాడు. క్రైస్తవగ్రంథాలు ఎన్నో ఆయనకు అందుబాటులో ఉండేవి. అయినా ఆయన వెనుకటికంటే శ్రద్ధాసక్తులతో తన మతానికి సంబంధించిన గ్రంథాలను చదవటం మొదలుపెట్టాడు. ఈ కాలంలో అంటే 1893-96 సంవత్సరాల మధ్యనూ, ఇటు తర్వాతనూ కూడా గాంధీజీకి హైందవమతస్వరూపం బోధపడటానికి బొంబాయివాసి అయిన రాయచంద్రుడనే ముఖ్యమిత్రుడు ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలద్వారా ఎంతో తోడ్పడ్డాడూ. గాంధీజీ ఈ మిత్రుణ్ణి “రాయచంద్రభాయ్” (రాయచంద్రన్నయ్య) అని పిలిచేవాడు. లండన్ నుంచి హిందూదేశానికి తిరిగివచ్చిన క్రొత్తలో మహాత్మునికి రాయచంద్రునితో పరి

చయం కలిగింది. రాయచంద్రుడు మహాత్మునికంటె పెండు మూడేండ్లు పెద్దవాడు. ఆయనకు ఒక నగలదుకాణం ఉండేది. ఆ వ్యాపారం చేస్తూనే ఆయన కవిత్వం వ్రాస్తూ, మతగ్రంథాలు పరిశీలిస్తూ ఉండేవాడు. ఆయన ఛలోక్తులూ, విజ్ఞానమూ, ప్రవర్తనా గాంధీజీని ఆకర్షించాయి. రాయచంద్ర మహా శయుడు హైందవ గ్రంథాలేకాక ఐరోపావాసుల ఆధునికరచనలుకూడా చదువుతూ ఉండేవాడు. పూర్వకాలపు బ్రాహ్మణులకు సహజమైన ప్రజ్ఞాప్రాభవాలు ఆయనలో నెలకొన్నాయి. ఆయన శతావధాని, ఏకసంధాగ్రాహి; ఏ భాషలోగానీ, ఏ క్రమంలోగానీ, ఎవరు ఏ మాటలన్నా ఆ మాటలన్నింటినీ అదే పరుసలో అదే నుడికారంలో ఆయన తిరిగి చెప్పగలిగే వాడు. ధారణశక్తి అంటే ఇదే. భారతదేశంలో లిపి పుట్టక పూర్వం బ్రాహ్మణులు తమ విద్యలన్నింటినీ అనేక శతాబ్దాలతరబడి ధారణచేతనే నిలబెట్టుకోగలిగారు. క్రమం, జటా, ఘనా అనే చిత్ర ప్రక్రియలతో ధారణను పటిష్ఠం చేసికొని వేదాలను పొల్లుపోకుండా అధ్యయనంచేసి, శాస్త్రాదులనూ అలాగే జిహ్వగ్రాలమీద నర్తిపజేశారు. అపారమైన ఆర్యవాఙ్మయం అంతా బ్రాహ్మణులకు కంఠస్థమైనది. దానిలో లవలేశమున్నూ విస్మృతిపాలు కాలేదు. రాయచంద్రునితో బాంబాయిలో గోష్ఠి జరిపినదిసాలలో ఆ శతావధాని ప్రతిభా వ్యుత్పత్తులకు గాంధీజీ ముగ్ధుడైనాడు. అప్పటినుండి వారిద్దరిమధ్యనూ గాఢమైన స్నేహసంబంధం ఏర్పడ్డది. ఇదే రానురాను గురు శిష్య సంబంధంగా పరిణమించింది. గాంధీజీ రాయచంద్రునికి పరమభక్తుడైనాడు. దక్షిణాఫ్రికాలో ఉన్న కాలంలో గాంధీజీ

లేఖామూలకంగా రాయచంద్రుని ఉపదేశాలను తెలిసికొని వాటినిబట్టి తనజ్ఞానను సఫలం చేసికొనేవాడు.

రాయచంద్రుని సలహాతో గాంధీజీ హైందవ వాఙ్మయాన్ని (ఆంగ్లానువాదంలోనే) అందులోనూ ఉపనిషత్తులనూ పఠించాడు. ఇవి దివ్యజ్ఞాన సమాజంవారు ప్రచురించినవి. హైందవ వాఙ్మయం గుఱించి, మాకున్నట్లుగా మొదలయిన రచయితలు చేసిన రచనలు ఆయన చదివాడు గుజరాతీ భాషలో వెలువడ్డ కొన్ని మతగ్రంథాలనుగూడా పఠించాడు. ఇందువల్ల ఆయనకు తనమతం వల్ల గౌరవమూ, ఆ మతసిద్ధాంతాలను బాగా అవగతం చేసుకోవాలనే కుతూహలమూ పెరుగుతూ వచ్చాయి. ఈ సమయంలోనే ఆయన ఇస్లాము వాఙ్మయంలోని గ్రంథాలుకూడా చాలా చదివాడు. వాషింగ్టన్ ఇర్వింగ్ రచితమైన “మహామ్మదు జీవితం” ఈ గ్రంథాలలో ఒకటి. వీటితోడు టాల్ స్టాయ్ షిస్టున్న కరవత్రాలున్నూ ఆయన చదువుతూ వచ్చాడు. వాటిలో “సందేశసారం” “కింకర్తవ్యమ్” అనేవి రెండున్నూ, వాటి తర్వాత ఒకసంవత్సరానికి ప్రకటితమైన “కళ అనగా ఏమిటి?” అనేది ఒకటిన్నీ ఆయనకు ఉత్తమ రచనలుగా తోచాయి. అయితే టాల్ స్టాయ్ రచనలోని పరమవైచిత్ర్యం ఎట్టిదో, జీవితనిర్వహణంలోనూ, ఆశయ సాధనంలోనూ, రచనకూ ప్రవర్తనకూ గల వ్యత్యాసం ఎట్టిదో గాంధీజీ యావజ్జీవితమూ గుర్తించనేలేదు. గాంధీజీ అమాయకుడు. “పర్వత సందేశమే ఏకైక సిద్ధాంతం”మని ఎవరన్నా అంటే ఆ అన్నవారు నిజంగా అది ఏకైక సిద్ధాంతంగానే స్వీకరించి ఆచరిస్తున్నారని ఆయన నమ్మేవాడు. అందువల్ల క్రమక్రమంగా

ఆ సిద్ధాంతాన్ని తానుకూడా ఆచరణలో పెట్టటానికే ప్రయత్నించేవాడు. ఒక సిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించినవ్యక్తి స్వయంగా దానిని ఆచరించడంలేదని ఆయన ఎన్నడూ అనుకోనేవాడుకాదు. తాను చదివినదంతా అనుభవగోచరం చేసికొనటానికి యత్నించినట్లే అందఱూ యత్నిస్తారని గాంధీజీ భ్రమ! దీనితో మహాత్ములందఱూ చేసిన పొరపాటే ఆయనా చేశాడు. “నేను జీవిత విజయానికి ప్రత్యేక సామర్థ్యం ఏమీలేని దుర్బలుణ్ణి. అయినా అందుకు నేను చెయ్యవలసినది చెయ్యగలను! కాబట్టి తక్కిన వారు మాత్రం అలా ఎందుకు చెయ్యలేరు? క్రమశిక్షణ నియమాలను పాటించటానికి అశక్తులైన నేనే ఇలా చెయ్యగలిగితే, నా కంటే ఎన్నో రెట్లు మెఱుగైన యితరులందఱూ దీనిని ఇంకా సులువుగా నిర్వహించగలరు; లేదా కనీసం నా మాదిరిగానైనా చేయగలుగుతారు.” ఇలా భావించటమే ఆయన చేసిన పెద్ద పొరపాటు. దక్షిణాఫ్రికాలో, హిందూదేశంలో, సర్వప్రపంచంలో ఆయనకు ఎప్పుడైనా ఏ ఉద్యమంలో అయినా అపజయం అంటూ కలిగితే దానికి కారణం ఇదే. కార్యనిర్వహణ సామర్థ్యంలో లోకులందఱూ తనకంటే అధికులని ఆయన భావించేవాడు కాబట్టి, తాను చెయ్యగలిగినంతా లోకులు చెయ్యగలరని ఆ అమాయకుడు అభిప్రాయపడ్డాడు. ఈ పొరపాటు ఎంతైనా ప్రమాదకరమైనది. చరిత్ర ప్రసిద్ధ మహానీయ వ్యక్తులయిన సోక్రటీసూ, గొతమ బుద్ధుడూ, ఏసుక్రీస్తూ ఏ పొరపాటులో బడి అపజయాలకు గుఱికావలసి వచ్చిందో గాంధీజీకూడా ఆ పొరపాటులోనే పడ్డాడు. ఆ మహానుభావులు అందఱూ తాము చెయ్యగలిగినంతా పరులు చెయ్యగలరనే

విశ్వసించారు. ఆ విశ్వాసం చివరకు విదళితమై పోక తప్పలేదు. వారి మాత్రాన్నే అనుసరించిన గాంధీజీకి మాత్రం అంతకంటే వేరొక ఘటం ఎలా తటస్థిస్తుంది?

దక్షిణాఫ్రికాలో, మూడేండ్లుగడుస్తూ పూర్తికాగానే గాంధీజీ మళ్ళీ తన భవిష్యత్తు విషయమై ఆలోచించవలసి వచ్చింది. హిందూదేశానికి వెళ్ళిపోవచ్చును. అలా వెళ్ళితే ఇక్కడ ప్రారంభించిన ఉద్యమం ఏం కావాలి? అందువల్ల ఆయన ఉర్చునులోని ముస్లిము మిత్రులతో సంప్రదించాడు. వారు ఆయనను హిందూదేశానికి వెళ్ళి కుటుంబాన్ని తెచ్చుకోవలసిందనీ, వెనుకటి మాదిరిగానే న్యాయవాదిగా ధనార్జన చేస్తూ, ఉద్యమాన్ని సడిపించవచ్చుననీ చెప్పారు. అప్పుడాయన తనయందు గాఢభక్తి కల స్వచ్ఛందసేవకుల కిద్దరికీ తాను హిందూదేశం నుంచి తిరిగివచ్చేవఱకూ నేటాల్ ఇండియన్ కాంగ్రెస్ నువడిపే బాధ్యత ఒప్పగించి, బొంబాయి స్టీమ రెక్కాడు.

తృతీయ ప్రకరణం

సత్యాగ్రహం

హిందూదేశానికి తిరిగివస్తూఉండగా గాంధీజీ నౌకలోని బ్రిటిషు ఉద్యోగస్తుల సాయంతో తమిళం ఉర్దూలను నేర్చుకొనటం మొదలుపెట్టాడు. ఈ రెండుభాషలనూ నేర్చుకోవాలని ఆయన చాలాకాలంనుంచీ అనుకొంటున్నాడు. ఇప్పటికి కార్యభారం తగ్గుటంవల్ల ఆ కోరిక తీర్చుకొనటానికి అవకాశం

కలిగింది. అసలు ఆయన జీవితకాలం అంతటా ఆంగ్లేయులు ఆయనను ప్రేమిస్తూనే వచ్చారు. ఆయనతో స్నేహం చేసికో గోరారు. ఆయన ఉద్యమాలకు తోడ్పడుతూవచ్చారుకూడాను. ఆయన నడవడి వారిలో అటువంటి అభిమానాన్ని రేకెత్తింప జేసింది బ్రిటిషు ప్రజల సుదీర్ఘచరిత్రలో గాంధీజీవలె నీతిమం తుడూ ప్రేమపాత్రుడూ అయిన ప్రతిస్పర్థి మఱియొకడు కనబడ లేదని చెప్పటంలో అతిశయోక్తిలేదు. తమిళం ఆయనకు పట్టు వడ లేదుగానీ ఎలాగో చదువుకుపోవటంమాత్రం అలవాటైంది. ఉన్నా తేలికగానే వచ్చిందిగానీ, దానిమీదనూ సంపూర్ణమైన అధికారం కలగలేదు. తర్వాతి చెఱసాలలో ఉన్నప్పుడు ఆ భాష నేర్చుకొనటానికి ఇంకా కృషిచేశాడుగానీ చెప్పకో దగినంత పాండిత్యం లభించలేదు. •

హిందూదేశం చేరినతర్వాత తనకుటుంబాన్ని దక్షిణాఫ్రి కాకు తీసికొనిపోవటానికి అనసరమైన ఏర్పాట్లు చేసికొంటూనే తనకు ఆవశ్యకాలుగాతోచిన విషయాలన్నింటినీ తెలిసికొని జ్ఞానాభివృద్ధి చేసికొనటానికి ఆయన కృషిచేస్తూ వచ్చాడు.

దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయుల స్థితిగతులనుగుఱించి కరపత్రం ప్రకటించటంతో గాంధీజీ హిందూదేశంలో తన ఉద్యమానికి బలంసంపాదించటానికి ప్రయత్నాలు మొదలు పెట్టాడు. ఆ కరపత్రం ఒక ఆకుపచ్చని అట్టలో ఉండటంవల్ల దానికి “ఆకుపచ్చ కరపత్రం” అనే పేరు వచ్చింది. ఈ కర పత్రం ప్రతులు ఇండియాలోనూ ఇంగ్లాండులోనూ కల ప్రసిద్ధ వార్తాపత్రికల కన్నింటికీ చేరాయి. అంతేకాక ఇండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెస్ లోనూ, అధికారుల్లోనూ, ముఖ్యులయిన

వారికందఱికి అందాయి. ఈ ఉద్యమంపట్ల కుతూహలం కలవారికి కూడా కరపత్రాలు పంపటం జరిగింది. దీనితో పెద్ద సంచలనం కలిగింది. ఉభయ దేశాలలోని వార్తాపత్రికలూ ఈ కరపత్రం గురించి సంపాదకీయాలుగూడా ప్రకటించాయి. రూటర్స్ వార్తాసంస్థ లండనునగరానికి కరపత్రసారాంశం అందజేసింది. అక్కడి సంస్థ ఈ సారాంశాన్ని మఱింత సంగ్రహపఱచి నేటాలుకు పంపింది. దీనిఫలితంగా తరువాత గాంధీజీ ఎంతో చిక్కుల పాలు కావలసి వచ్చింది.

గాంధీజీ స్వస్థానమైన రాజకోటలో ఒక వెయ్యి కరపత్రాలను స్వచ్ఛంద సేవకులద్వారా పంచిపెట్టించాడు. అయితే ఇందుకు ఆయన ఉపయోగించుకొన్నది బాలురను మాత్రమే. చిన్న పిల్లలకు ఇటువంటిపని అప్పగించటం గాంధీజీ జీవితంలో ఇదే మొదటిసారి. తర్వాత ఇటువంటిపనులు అవసరమైనప్పుడల్లా ఆయన వారి తోడ్పాటునే తీసికొనటం మొదలుపెట్టాడు. పిల్లలుకూడా ఇందులో ఎక్కువ ఉత్సాహంగా పాల్గొనేవారు. తాము ఏదో ఘనకార్యం చేస్తున్నట్లు పొంగిపోయేవారు.

ఈసమయంలో బాంబాయిలో ప్లేగువ్యాధి తీవ్రంగా విజృంభించింది. యథాప్రకారంగా గాంధీజీ ఇప్పుడున్నూ ప్రజా సేవకు నడుముకట్టాడు. ఇందువల్ల భారతీయ గృహాలలోని మఱుగుదొడ్లూ, ఆరోగ్యసదుపాయాలూ వీధిలో ఉన్నాయో గ్రహించటానికి ఆయనకు అవకాశం కలిగింది. బీదల ఇండ్లూ ముఖ్యంగా అస్పృశ్యుల యిండ్లూ ఆయన పరీక్షించటం తటస్థించింది. అస్పృశ్యుల యిండ్లకు ఆయన వెళ్ళటంకూడా ఇప్పుడే మొదలయింది. అయితే బాగ్యవంతుల యిండ్లకంటే

ఈ నిజుపేదలయిండ్లే ఆరోగ్యసదుపాయాలకు ఎక్కువ వీలుగా ఉన్నట్లు ఆయనకు తోచింది. అగ్రవర్ణుల యిండ్లలోని మఱుగు దొడ్లను గుఱించి గాంధీజీ చేసిన వర్ణనలుచూస్తే చాలా ఆశ్చర్యం కలుగుతుంది. ఉత్తమకులాల హిందువులు అటువంటి ముఱికిసూపాలలో నివసిస్తారంటే అసంభవం అనిపిస్తుంది. అయినా గాంధీజీ చూచినయిండ్లు అలా ఉన్నాయి. వాటిలోని దుర్గంధాన్ని ఆయన స్వయంగా ఆఘాణించి మతీ అలా వ్రాశాడు.

బొంబాయిలో ఉండగా భవిష్యత్తులో తనకు సహాయకారులు కాగల ఫిరోజ్ మెహతా అనే ప్రసిద్ధ న్యాయవాది తోనూ, ఇంకా అనేక హిందూ పారసీక ముఖ్యులతోనూ ఆయన స్నేహంచేసికొన్నాడు. వీరందఱితోనూ గాంధీజీని అత్యధికంగా ఆకర్షించిన వ్యక్తి గోఖలే. ఆయన అప్పుడు ఇండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెసులో ప్రముఖుడుగా ఉన్నాడు. ఆయన గాంధీజీని పుత్రవాత్సల్యంతో ఆదరించాడు. నాటి భారతీయులలో గోఖలే అన్నివిధాలా ప్రసిద్ధుడైనవ్యక్తి. ఆయన కాంగ్రెసు సంస్థకు వేసిన పునాదీ, భారతీయుల చిత్తవృత్తులలో కలుగజేసిన ఉత్తేజమూ గాంధీజీ కాంగ్రెసు నాయకత్వం వహించినప్పుడు ఎంతో ఉపయోగపడ్డాయి. గోఖలే కృషిలేనిదే గాంధీజీ తన ఉద్యమంలో కృతకృత్యుడుకాలేకపోయేవాడంటే అతిశయోక్తి కాదు. వయస్సులో ఎంతో వ్యత్యాసం ఉన్న యీ ఇద్దఱిక్కినీ కలిగిన పరిచయం అచిరకాలంలోనే చాలా దృఢపడింది. గాంధీజీ గోఖలే ప్రసక్తివచ్చినప్పుడల్లా తన “రాజకీయగురువు”

అనీ, ప్రజాసేవావిధానంలో ఆయనే తనకు మార్గదర్శి అనీ పేర్కొనేవాడు.

గాంధీజీ యీ కాలంలోనే ఒకమాటు మద్రాసు పట్టణం సందర్శించాడు. బాలసుందరం కథ ఆంధ్ర తమిళ దేశాలు రెంటిలోనూ ప్రాకి ఉన్నది. మద్రాసు రాష్ట్రంనుంచి దక్షిణాఫ్రికాకు వెళ్ళిన కంట్రాక్టు కూలీలందరికీ గాంధీజీ రక్షకుడు. అయితే గాంధీజీ తమిళంలో ఉపన్యాసం ఇవ్వలేడు. కాబట్టి ఆంగ్లంలోనే దక్షిణాత్య సభలలో ప్రసంగించేవాడు. తర్వాత దశాబ్దాల తరబడి ఆయన దక్షిణభారతంలో ముఖ్యంగా మద్రాసు రాష్ట్రంలో చేసిన ఉపన్యాసాలన్నీ ఆంగ్లంలోనే జరిగాయి. అయినా “ప్రేమకు అభేద్యమైన దుర్గం ఏమున్నది?” అని ఆయన అన్నాడు.

వంగదేశంలో పరిస్థితి మహాక విధంగా ఉన్నది. దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయులకు తోడ్పడగల ప్రసిద్ధ పత్రికా సంపాదకులకోసమూ, ఇతర వర్గాలలోని ముఖ్యులకోసమూ గాంధీజీ గంటల తరబడి కాచుకొని ఉండవలసి వచ్చింది. అసలు రహస్యం ఏమిటీ అంటే, వంగదేశీయులలో ఎవ్వరున్నూ అంత వఱకు దక్షిణాఫ్రికాకు వెళ్ళి ఉండలేదు. అందుచేత కలకత్తాలోని కార్యాలయాలు ఈ సమస్యను అంత పటింఛుకోదగ్గదిగా భావించలేదు. అయితే మొదటినుంచీ తటస్థిస్తున్నట్లే యిక్కడ కూడా గాంధీజీకి ఆంగ్లేయ సాహాయ్యంవల్లనే కొంతవఱకు చేపట్టిన పని నిర్వహించటానికి ఏలుచిక్కింది. “ఇంగ్లీష్ మన్” అనే పత్రికకు సంపాదకుడైన “సౌండర్స్” అనే ఆంగ్లేయుడు ఆయనకు కార్యాలయంగా ఒక గది ఏర్పాటుచేసి, తన పత్రి

కలో ఆయన రచనలకు స్థానం ప్రత్యేకించి, ఇంకా ఆయనకు ఎప్పుడూ ఏ సాయం కావలసి వచ్చినా చెయ్యటానికి సిద్ధపడ్డాడు. అయితే ఇంతలోనే దక్షిణాఫ్రికా మిత్రులు ఇచ్చిన ఆటనెలల గడువు ముగిసిపోవటంచేత గాంధీజీ వారి పిలుపు అందుకో గానే 1896వ సంవత్సరంలో కలకత్తా విడిచి బొంబాయికి వెళ్ళక తప్పలేదు. అక్కడ తన భార్యనూ, ఇద్దరు కుమారులనూ, ఒక తోబుట్టువు కుమారుణ్ణి తీసికొని దక్షిణాఫ్రికాకు బయలుదేరాడు.

2

ఈ ప్రయాణంలో తన భార్య, పిల్లలూ ఎటువంటి దుస్తులు తాల్చిందీ గాంధీజీ తన ఆత్మకథలో చెప్పాడు. భారతీయులను భారతీయులుగానే గౌరవించేటట్లు ఆంగ్లేయులకు బుద్ధి పుట్టించాలని ఆయన సంకల్పించాడు. అయితే ఆ సమయంలోకూడా తన వస్త్రాలంకరణ విషయమై ఆయన ఏమీ ఆడంబరాలకు పోలేదు. సమస్త భారతజాతికీ తాను ప్రాతినిధ్యం వహించాలని ఆయన ఉద్దేశంకదా! భారతీయుల పోరాటానికి తాను చిహ్నంగా ప్రవర్తించాలి. ఆయన పిల్లలూ భార్య యూరోపియనుల మాదిరిగా వేషభారణ చెయ్యలేకపోవటం వల్ల భారతదేశంలో యూరోపియను వస్త్రాలంకరణకు సన్నిహితంగా ఉన్న పార్సీ పద్ధతిలో దుస్తులు ధరించారు. అంటే పిల్లలు కోటూ, లాగూ ధరించారు. ఇక కస్తూరీబాయిమాత్రం పార్సీ కాంతవలె చీరకట్టి బూట్లు తొడిగికొన్నది. పాపం ఆమె గ్రానీ, పిల్లలుగానీ అంతకు ముందెప్పుడూ బూట్లు తొడిగి

యెఱుగరు. అందువల్ల వారి బాటన ప్రేరేపిస్తున్న పక్షాన్ని మేజోశ్వవల్ల ఉక్కపోసి వాననపుట్టేది. భోజనంచేసేటప్పుడు కత్తి, ముండ్ల చెంచా ఉపయోగించవలసిందని కూడా గాంధీజీ వారిని ఆజ్ఞాపించాడు. పరిశుభ్రంగా ఉన్న చేతులతోనే ఆహారం తీసికొనే అలవాటున్న భారతీయులకు ఈ కత్తులతో, ముండ్ల చెంచాలతో ఆహారం భుజించాలంటే, ఇప్పటికీ గిట్టదుగదా?

సేట్ అబ్దుల్లా కంపెనీకి సంబంధించిన పడవ బొంబాయి నుంచి డర్బనుకు సరాసరి బయలుదేరింది. అయితే అంతకు పూర్వపు ప్రయాణంలో మాదిరిగా ఆటవారాలుగాకుండా 18 రోజులలోనే ప్రయాణం ముగిసింది. కానీ బొంబాయిలో కలరా ఉన్నదనే కారణాన ఈ పడవను డర్బనులో అయిదు రోజులపాటు ఆపుచెయ్యవలసి వచ్చింది. అయితే బొంబాయి నుంచి 18 రోజుల క్రిందటనే బయలుదేరిన పడవను ఇప్పుడు ఇక్కడ అయిదురోజులపాటు ఆపటంలో వైద్యుల ఉద్దేశం ఏమిటో మనం తేలికగా ఊహించుకోవచ్చును. ఈ ఆపుదలకు కలరా అనేది ఒక మిషమాత్రమే. గాంధీజీని ఎలాగైనా డర్బనుకు చేరకుండా చెయ్యటమే వారి ఉద్దేశం.

అసలు నేటాలు ప్రభుత్వానికి ఇందులో ఎంతవఱకు జోక్యంఉన్నదో చెప్పటానికి ఆధారాలు కనబడటంలేదుగానీ, నేటాలులోని తెల్లవారు గాంధీజీ తమకు చాలా ఇబ్బందులు తెచ్చిపెడతాడనీ, అందువల్ల ఆయనను తమదేశంలో అడుగు పెట్టకుండా చెయ్యాల్సిన సంకల్పించినట్లు రూఢిగా తెలుస్తున్నది.

గాంధీజీనీ, ఆయనతోబాటు నౌకలోఉన్నవారిని మాత్రమే కాక, వారి నౌక వెనుకనే లంగరు వేసిఉన్న మతౌక నౌక లోని వారిని తిరిగి హిందూదేశానికి వంపించివెయ్యాలని వారి కోరిక. ఆ రెండవ నౌకలో ఉన్నవారుకూడా భారతీయులే. కలరానెపాతో నౌకల్ని ఆపుచేసిన అయిదురోజులలోనూ నేటాలు శ్వేతవర్ణుల ప్రతినిధులు కొందఱు నౌకలలో ప్రవేశించి, అక్కడి ప్రయాణికులతో “మీరు హిందూదేశానికి తిరిగి వెళ్ళేట్లయితే మీ మీ వస్తువులతో పోనిస్తాము. లేక పోతే అందఱిని సముద్రంలో వడద్రోస్తాము.” అని బెదిరించారు. కాని గాంధీజీ అచంచల ధైర్యస్థైర్యాలతో ఈకుట్రను ఎదుర్కొన్నాడు. ప్రయాణికులందఱితోనూ ప్రశాంతంగా ఉండి ఏమిజరుగుతుందో నిరీక్షించవలసిందని చెప్పాడు.

క్రిస్మస్ రోజున ప్రయాణికులకు తెల్లవారు చివరి సెంచ్యుటిక చేశారు. దానిప్రకారం భారతీయులు హిందూదేశానికి తిరిగి పోస్తానా పోవాలి; చావుకైనా సిద్ధపడాలి. అయితే అయిదురోజులనుంచీ గాంధీజీ మాటలు వింటూఉన్న ప్రయాణికులందఱూ ఏకకంఠతో నేటాలురేవులో దిగటానికి తమకు హక్కు ఉన్నదనీ, వెనుకకు తిరిగి వెళ్ళేది లేదనీ చెప్పి వేశారు.

రేవులో అడుగుపెట్టేసరికి గాంధీజీమీదఉన్న కసితోనే తెల్లవారు ఇలాచేశారని భారతీయులందఱికి తెలిసివచ్చింది. నౌకలను రేవులోనికి రానియ్యకుండా ఆపటానికి న్యాయశాస్త్ర రీత్యా ఇంకేమీ అవకాశంలేనందున తెల్లవారు తమ ప్రయత్నాన్ని విరమించుకోక తప్పలేదు. ప్రయాణికులు తమతమ

సామానులతో నేటాలు భూమిమీద అడుగుపెట్టారు. అయి
సప్పటికీ గాంధీజీమాత్రం జాగ్రత్తపడవలసి వచ్చింది. అబ్దుల్లా
కంపెనీతాలూకు ఒక ఆంగ్లన్యాయవాది దగ్గరనుంచి గాంధీజీకి
ఒకకబురు వచ్చింది. దానిప్రకారం ఆయనగానీ ఆయన కుటుం
బంగానీ చీకటిపడేవటకున్నూ రేవులో అడుగుపెట్టకూడదు.
నేటాలు శ్వేతవర్ణంపరిస్థితి చాలా ఉద్రిక్తంగా ఉన్నది.
న్యాయవాదిసలహాను గాంధీజీ ఆమోదించాడు.

తర్వాత అబ్దుల్లా తాలూకు న్యాయవాదులలో ఒక
డైన లాఫ్టన్ గాంధీజీవద్దకు వచ్చాడు. కస్తూరీబాయి ఆమెతో
ఉన్న పిల్లలూ పడవదిగి ఒకబండిలో భారతీయమిత్రుడైన
రుస్తుంజీ ఇంటికి చేరుకోవాలనీ, గాంధీజీమాత్రం కాలినడకనే
యెలాగో అక్కడికి చేరాలనీ చెప్పాడు. గాంధీజీ ఇందుకుకూడా
అంగీకరించాడు.

చిట్టచివరకు గాంధీజీ పడవ దిగాడు. ఆయన భార్య
పిల్లలూ నిరపాయంగా రుస్తుంజీ యింటికి చేరుకొన్నారు.
లాఫ్టన్ తోకలిసి గాంధీజీ కాలినడకను బయలుదేరాడు. కొంత
దూరం వెళ్ళేసరికి కొందఱు తుంటరికుట్టవాళ్లు “గాంధీ!
గాంధీ!” అంటూ కేకలువేస్తూ బయలుదేరారు. కొద్దిసేపటిలో
ఒక పెద్దగుంపు ఆయనను చుట్టుముట్టింది. లాఫ్టన్ వెంటనే ఒక
రిక్షాను పిలిచాడు. నిజానికి గాంధీజీకి రిక్షాఎక్కటమే గిట్టదు.
ఆ పరిస్థితులలో రిక్షా ఎక్కనంటే అపాయం తప్పదుగదా!-
అయితే ఇంతలో ఆ రిక్షామనిషి యీ గుంపు దౌర్జన్యానికి
బడిసి గాంధీజీదగ్గరకు రాకుండానే పరుగెత్తుకొనిపోయాడు. ఇక
గాంధీజీ లాఫ్టన్ను పాదచారులైపోక తప్పలేదు. ఆ తుంటరిమూక

ఒక్కమృడిగా. ఆ మిత్రద్వయాన్ని చుట్టుముట్టి విడదీశారు. గాంధీజీమీద తాత్కాలిక ఇటుకముక్కలూ క్రుశ్చిన కోడిగుడ్డూ వర్షించటం మొదలుపెట్టారు. ఆయన తలపాగ చిరిగిపోయింది. శరీరంలోదెబ్బతగలని చోటులేదు. అటువంటి ఆపత్సమయంలో ఒక అంక్లేయవ్యక్తే ఆయనను రక్షించింది. ఆ వ్యక్తి అలెగ్జాండరు భార్య. అలెగ్జాండరు రక్షకభటాధికారి. ఆమె గాంధీజీని ఎఱిగి ఉన్నది. ఒక దుర్బలవ్యక్తిని దుండగులు చుట్టుముట్టి హింసిస్తూ ఉంటే ఆమె చూచి సహించలేకపోయింది. తత్క్షణం అక్కడికి పరుగెత్తుకొని వెళ్లి ఆయన ప్రక్కను నిలిచి తన గొడుగుచాటున ఆయనను దాచింది. ఆ గొడుగు కేవలం నామమాత్రపు రక్షణేకాని, ఆ దారుణశిలావర్షంనుంచి గాంధీజీని ఎలా రక్షించగలదు? అయితే అలెగ్జాండరు వత్నిని ఎటు గనివారు ఆ గుంపులో లేనేలేదు. తాము ఏమాత్రం ఉద్రేకపడ్డా ఆమెకు ప్రమాదం కలుగుతుందని వారు జంకారు. అందువల్ల చేసేదిలేక అక్కడినుంచి తిరోగమించారు. గాంధీజీకి గండం తప్పింది.

రక్షకభటాధికారి అయిన అలెగ్జాండరుకూడా సమయానికి అక్కడికి వచ్చాడు. ప్రత్యేకరక్షణతో గాంధీజీని రుస్తుంజీ యింటికి చేర్చాడు. కాని అక్కడ మళ్ళీ దుండగులు మూగారు. గాంధీజీని కడతేర్చితీరాలని ఉద్దేశించారు. ఈ సమయంలో అలెగ్జాండరు సామాన్య రక్షకభటునివేషంతో గాంధీజీని దొడ్డిగుమ్మంగుండా బయటికివంపి, తాను ఆ గుంపు దగ్గరకు వెళ్ళి ఇలా పాడుతూ వారిని కొంతసేపు ఆకర్షించాడు:

“ముసలిగాంధినివట్టి, రేగుచెట్టుకుకట్టి, చక్కగా ఉరి దీముడి.”

తర్వాత రెండుమూడు రోజులపాటు గాంధీజీని రక్షక భటాలయం (పోలీసుస్టేషను)లో ప్రత్యేకరక్షణక్రింద ఉంచే యేర్పాటుజరిగింది. కాని ఆయనపైని విషుచుకుపడ్డ తుపాను విరిసిపోగానే యీ పనివల్ల ఆయనకు మేలే జరిగిందని తేలింది. ఆయనమీద శ్వేతపరులకు కలిగిన అనుమానాలన్నీ నిరాధారాలని స్పష్టమైనది. రెండు ఓడలలోనూ బయలుదేరివచ్చిన భారతీయులనందరినీ గాంధీజీయే ప్రోత్సహించి తీసికొనివచ్చాడని పాశ్చాత్యుల అపోహ. గాంధీజీకి ఆ భారతీయులకూ ఓడలోనే పరిచయమైనదికానీ, వారివలన ఆయన ప్రోత్సాహంతో జరిగినదికాదు. వారిలో చాలామంది వెనుకటినుంచీ దక్షిణాఫ్రికాలో ఉన్నవారే. మాతృదేశం చూడాలనే కాంక్షతో హిందూదేశానికివెళ్ళి తిరిగివస్తున్నారు. నేటాలు పరిస్థితులను గురించి గాంధీజీ ప్రకటించిన విషయాలను వివరీతార్థంతో రూటర్స్ వార్తాసంస్థ లండనునగరానికి అందజేసింది. అదే మఱిత సంతకీప్తంగా దక్షిణాఫ్రికాకు అందింది. అయితే గాంధీజీయే యీ అసత్యవార్తలను చాటించాడని నేటాలు తెల్లవారికి ఆయనమీద కోపంకలిగింది. ఈ అనుమానమూ, ఆగ్రహమూ అన్నీ అకారణంగా ఏర్పడ్డవే అని స్పష్టమైనతర్వాత నేటాలు శ్వేతజాతిఅంతా గాంధీజీపట్ల సుప్రసన్నమైంది. గాంధీజీకి గౌరవాదరణలు విస్తరించాయి. ఆయనకూడా పైసంఘటన తన. భవిష్యత్కార్యక్రమానికి దోహదపేతువౌతుందేగాని భంగకరంకాదని విశ్వసించాడు.

పందొమ్మిదో శతాబ్ది అంతానికి ఆయన జీవితవధంలో ఒక నవ్యమార్గం ఏర్పడ్డది. సహజంగా ఆయన అంతవఱకూ కామపరాయణుడుగానే ఉన్నాడు. ఆయనకు దక్షిణాఫ్రికా లోనే ఇద్దరు కుమారులు కలిగారు. డాక్టరురాక ఆలస్యం కావటంచేత ఒక కుమారుణి ఆయనే తల్లిగర్భంనుంచి వెలువరించాడు. అయితే అప్పటికే స్త్రీ సాంగత్యంమీద మనస్సు లగ్నం చేయటం తన ఉద్యమానికి భంగకరం అని భావించటం మొదలుపెట్టాడు. హిందూమతంలో స్త్రీ సాంగత్యం లేకుండా ఉండటాన్ని బ్రహ్మచర్యం అంటారు. బ్రహ్మచర్యం అంటే భగవంతుణ్ణి తెలుసుకొనటమే. బ్రహ్మచర్యవ్రతానికి ఆత్మ సంయమనమూ, కామ హేతువులైన ఆహారపదార్థాలను వర్జించటమూ ముఖ్యమైన నియమాలు. హిందువులందరికీ బాల్యంలోనూ, వార్ధకంలోనూ ఈ వ్రతాన్ని పాటించటం అత్యవసరం అనే భావం చిరకాలంనుంచీ ఉన్నది. మానవ జీవితాన్ని బాల్య యౌవన కౌమార వార్ధకాలని నాలుగు భాగాలుగా హిందూమతం విభజిస్తున్నది. ఈ నాలుగింటిలో ప్రథమ చతుర్థ భాగాలలో బ్రహ్మచర్యం పాటించటం అత్యవసరం అని హైందవ సిద్ధాంతం. గాంధీజీకి హిందూమతాన్ని గురించి తగినంత విజ్ఞానంలేకపోయినా బ్రహ్మచర్య వ్రతపాలనమాత్రం అవసరమే అనే భావం ఆయన హృదయంలో మొదలటం మొదలుపెట్టింది.

ఇంతేకాక ప్రజాసేవావిషయంలో ఆయనకు గల ఆశయాలు అస్పష్టంగా లేవు. అయినా అవి చాలా నిదానంగా

మ హా త్మా గాంధీ

యలకెత్తుతున్నాయి. 1920వ సంవత్సరంలో స్వరాజ్యోద్యమం గారంభించే వఱకూ “రాణిని దేవుడు రక్షించుగాక!” ని ఆయన బ్రిటిషు ప్రభుత్వంపట్ల భక్తి విశ్వాసాలతోనే న్నాడు. బోయరు యుద్ధం ప్రారంభమైనప్పుడు ఈ రాజభక్తిని ఆయన విడిచిపెట్టలేకపోయాడు. అది కొన్ని సంవత్సరాలపాటు ఆయనలో తిష్టవేసికొనేడన్నది. అయితే గాంధీజీకి బోయర్ల పట్ల సానుభూతి లేకపోలేదు కాని రాజభక్తి దానిని తలదన్నింది. ఆయన హృదయంలో నిజంగా ఈ రైటింగ్ సంగ్రహ జరిగిందనలేము. బోయర్లపట్ల ఆయనకు సహజంగా ఏర్పడిన సానుభూతి ఈసందర్భంలో ఆయనను ఏవిధంగానూ మార్చలేదు. బ్రిటిషుప్రభుత్వం కలదేశంలో పుట్టిఉండటమూ, రాజభక్తి ప్రమాణంచేసిఉండటమూ ఆయన హృదయాన్ని గట్టిగా బంధించి బ్రిటిషుప్రభుత్వంవైపు లాగికొనిపోయాయి. అందుచేత ఆయన ఆ యుద్ధకాలంలో భారతీయ వైద్యదళాన్ని సంఘటించి యుద్ధంలో గాయపడ్డ బ్రిటిషుసైనికులకు సేవచేయ్యటానికి ఏర్పాట్లుచేశాడు. స్పియన్ కాప్ మొదలయిన అనేక రంగాలలో అగ్నివర్షంకుదుస్తున్నా లక్ష్యంచేయ్యకుండా ఈ వైద్యదళంవారు వెయ్యిమందిన్నీ అమోఘమైన సేవచేసి బ్రిటిషు అధికారుల ప్రశంసలకు పాత్రులైనారు. ఈ పనిపల్ల గాంధీజీకి కొంత ప్రతిష్ఠ హెచ్చింది. దక్షిణాఫ్రికా భారతీయులపట్ల సానుభూతిని సంపాదించటానికి ఇంకా అవకాశమున్నూ కలిగింది. అయితే గాంధీజీలో ఆదినుంచీ పాదుకొన్న సేవాధర్మానికి ఇవాళ ప్రాసంగిక ఫలం మాత్రమేనని జ్ఞాపకంపెట్టుకోవాలి.

యథార్థానికి వ్యాధిపీడితులకు సేవచేయ్యటం అనేది

గాంధీజీకి చాలా ఇష్టమైనది. అది ఇప్పటినుంచీ ఆయనకు ముఖ్య కార్యక్రమాలలో ఒకటిగా రూపుదాల్చింది. ఆయన తనపిల్లలకు అనారోగ్యం కలిగినప్పుడే రోగిసేవచెయ్యటం అనేది ఆచరణలో పెట్టాడు. ఒక కుమారుని జననకాలంలో ఆయనే మంతరసానిగా పనిచేశాడని మనం ఇదివఱకే తెలిసికొన్నాము. ఇక ఈ బోయరుయుద్ధం అంతమైనప్పటినుంచీ పేదభారతీయులు చికిత్సపొందే ఉచితవైద్యశాలలో ఆయన ప్రతిదినమూ రెండుగంటలు రోగిసేవచెయ్యాలని నియమం ఏర్పాటుచేసికొన్నాడు. యావజ్జీవితమున్నూ ఆయన మనస్సును లోగొన్న ఈ రోగిసేవాభిలాష ఈవిధంగా ఇప్పటినుంచీ క్రమక్రమంగా అభివృద్ధిపొందింది. అందుచేతనే యుద్ధసమయంలో శతగాత్రులకు సేవచెయ్యాలనే సంకల్పం అతిసహజంగా ఆయనను కార్యరంగంలోకి నుమికించింది. ఆయన యిటువంటివాటికి ప్రాధాన్యమిచ్చేవాడు. ఒకకుష్ఠరోగికి సేవచేసేసందర్భంలో ఆపవిపూర్తి అయ్యేవఱకూ మంత్రివర్గాలనూ, మొత్తంసామ్రాజ్యాన్నీ తన కొఱకై వేచియుండేటట్లుచేసేవాడు. ఆవిధంగాచేయడానికి ఆయన సందేహించేవాడుకాదు. మహిమానిధులుగా ప్రసిద్ధికెక్కిన అవతారపురుషులందఱి మాదిరిగానే గాంధీజీలోకూడా కొన్ని మహిమలుండేవి. అయితే ఆయన మహిమలు కొన్ని ఆయన ఓర్పుతో వ్యాధిగ్రస్తులకు సేవచెయ్యటంవల్ల పుట్టినవే. హిందూదేశానికి. తిరిగివచ్చినతర్వాత ఒకప్పుడు వైద్యులు మరణించిదని నిర్ధారణచేసిన బాలిక ఆయన పరిచర్యలో బ్రతికింది. ఇది యేదోమహిమ అనుకొనేవారినిఉద్దేశించి ఆయన యిలాతీవంగా అన్నాడు : “మహిమయేమిటి? అలాఅనుకోవటం అవివేకం.

ఆ బాలికకు నేనుచేసినదల్లా విశేషసాధకం (ఎనిమా) చెయ్యటం మాత్రమే! విశేషసాధకం చెయ్యటమూ, గాయాలకు కట్టు కట్టటమూ, పట్టీలువెయ్యటమూ, రోగిపరిస్థితిని చక్కగా ఊహించి అందుకు తగిన పరిచర్య చెయ్యటమూ తన యీ రోగినేవాపద్ధతికి ముఖ్యమైన విషయాలుగా ఆయనభావించాడు. ఆయన యిందులో కృతకృత్యుడు కావటానికి ముఖ్యంగా ఆ మృదుప్రసంగమూ, కోమలహస్తస్పర్శా, నిరాడంబరమైన ప్రాణి వాత్సల్యమూ ముఖ్యకారణాలనటంలో సం దేహంలేదు. తాను ఎంత అస్వస్థుడుగాఉన్నా, ఎంత అశాంతితోఉన్నా రోగులకుమాత్రం స్వస్థతా, శాంతిచేకూర్చగలిగేవాడు.

అప్పట్లో ఆయనకు నిజంగా శాంతి లేకపోయింది. బ్రహ్మచర్యం సులభసాధ్యంగా కనిపించలేదు. దానిని సాధించటానికి కొన్ని సంవత్సరాలు పట్టింది. 1901వ సంవత్సరంలో బోయరుయుద్ధం ముగిసినతర్వాత, ముందుగా ఏ విధమైన శవధాలూ చెయ్యకుండానే ఆత్మనిగ్రహంతో బ్రహ్మచర్య సాధనకు ఉపక్రమించాడు. 1906వ సంవత్సరంవఱకూ గాంధీజీ బ్రహ్మచర్యం పాటించగలనని నిస్సం దేహంగా అనలేక పోయాడు. అంటే శరీరసౌఖ్యాన్ని (స్త్రీ సంతోగాన్ని) వర్జించటానికి చేసిన ప్రయత్నంలో ఆయన ఇన్ని యేండ్లూ అపజయం పొందుతూనే ఉన్నాడన్నమాట. శారీరిక వాంఛలను అధిగమించి, తద్వారాగాని తన ఆశయాలను సాధించటానికి వీలు లేదని ఆయన అభిప్రాయపడిఉండటంచేత ఆయన ఆత్మ ఎవ్వడూ దైహిక బంధాలనుంచి విముక్తి సంపాదించవలసిందని ప్రబోధించటం మొదలుపెట్టింది. కాని యీ విషయంలో

బ్రహ్మచర్యసాధనవిషయించే హైందవవాఙ్మయాన్ని పరిశీలించటం వల్లనే ఆయనకు ఇటువంటి నిశ్చయం కలిగినట్లు కనిపించదు. స్వతస్సిద్ధంగానే ఆయనకు బ్రహ్మచర్యంపైన అభిమానం కలిగిందనీ, అటుతర్వాతనే ఆయన ఆ గ్రంథాలను పరిశీలించాడనీ తోస్తుంది. మొదట ఆయన తన ఉద్దేశాన్ని కస్తూరీబాకు తెలిపాడు. అంతవఱకున్నూ ఆయన కాముకతవల్ల బాధపడుతూ ఉన్న ఆ యిల్లాలు తత్తణం భర్తఉద్దేశాన్ని సమర్థించింది. తన కాముక వాంఛలన్నీ ఆమె మీదనే కేంద్రీకృతాలయినవని ఆయన ఆమెతో తటమా చెప్పతూ ఉండడంవల్లనూ, ఆమెకు ఎన్నడూ ద్రోహం తలపెట్టనివాడని ఆయనయందు ఆమెకు దృఢవిశ్వాసం ఏర్పడిఉండటంవల్లనూ, నిరాక్షేపణగా ఆయన నిశ్చయాన్ని ఆమోదించింది.

4

బోయరుయుద్ధం ముగిసినతర్వాత గాంధీజీ మళ్ళీ హిందూదేశానికి వచ్చాడు. ఆ పర్యాయం ఇక భారతదేశంలో స్థిరపడాలని ఆయన నిశ్చయించాడు. ఎందుచేతనంటే అంత వఱకున్నూ ఆయన మాతృదేశానికి దూరంగానే ఉండిపోయాడు. అయితే నేటాల్ ఇండియన్ కాంగ్రెస్ వారు తాము కోరినప్పుడు తమ తోడ్పాటుకు ఆయన తిరిగివచ్చే పరతుమిద ఆయన ప్రయాణానికి అంగీకరించారు. అంతవఱకున్నూ పాల్గాన్న ప్రజాహిత కార్యక్రమాలలో ఆయన ఎటువంటి ప్రతిఫలమూ పుచ్చుకోని కారణాన దక్షిణాఫ్రికాను ఆయన విడిచిపెట్టేనాడు ఎందుకో మిత్రులు ఎన్నో బహుమతులు

ఇచ్చారు. కాని ఆయన హృదయం ఆ బహుమతులను తీసికొనటానికి అంగీకరించలేదు. వాటిలో ఎన్నో గొప్పవిలువగల వస్తువులుకూడా ఉన్నాయి. అందుచేత వాటినిన్నిటినీ ఆయన ఒక నిధిలో భద్రపరిచాడు. భారతీయులకు ఎప్పుడైనా అవసరమైతే, వాటిని అందుకోసం వినియోగించాలని ఆయన నిశ్చయించాడు. ఈ సంవత్సరంలో కన్పూర్‌లో ఆయన అభిప్రాయాన్ని మార్చాలని చాలా ప్రయత్నించింది. అయితే పిల్లలందరూ తండ్రి అభిప్రాయాన్నే సమర్థించారు. కాబట్టి గాంధీజీ కనకరత్నమయ్యలైన అమూల్య వస్తువులన్నీ భారతీయుల సహాయనిధిగా ఏర్పరిచ గలిగాడు. అటుతర్వాత అత్యవసర సందర్భాలలో ఈ ఆభరణాలద్వారా సులభంగా ధనం సేకరించటానికి ఆయనకు అవకాశాలు కలిగాయి.

ఆ 1901వ సంవత్సరంలో కలకత్తాలో ఇండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెస్ సమావేశం జరుగుతుందని తెలిసి, అందులో తానుకూడా పాల్గొనాలని గాంధీజీ ఉద్దేశించాడు. రాజకీయ చరిత్రలో అపూర్వసృష్టి అయిన ఈ సంస్థ వెలసి అప్పటికి 16 సంవత్సరాలు మాత్రమే అయింది. దీనిని స్థాపించినవాడు ఒక ఆంగ్లేయుడే ఆయన పేరు అలాన్ అక్టావియన్ హ్యూమ్. ఈయన 1907వ సంవత్సరం వరకూ కూడా దీనికి కార్యదర్శిగా ఉన్నాడు. ఆ కాలంలో రాజ ప్రతిపదిగా ఉన్న డ్రఫ్ట్ ప్రభువు ఈ సంస్థలో భారతీయులను ఎక్కువగా చేర్చాలని అవిధంగా సంస్థను బలపరిచాలని ఉద్దేశించాడు. అందువల్ల కాంగ్రెస్ సమావేశాలలో ప్రసంగించవలసిందనీ, దానిని స్వీకరణగా సాగించవలసిందనీ వారిని ఆయన కోరుతూ వచ్చాడు. అప్పటికి

ఈ కాంగ్రెస్ ఆశయాలు సాంఘిక రాజకీయాలు రెంటికీ పరిమితాలుగా ఉన్నాయి. భారతీయులలో జాతీయభావం మొలకెత్త జెయ్యాలనీ, హిందువులూ ముస్లిములూ కూడా సమరసభావంతో శాసనబద్ధమైన జాతీయోద్యమం నిర్వహించాలనీ కాంగ్రెస్ ఉద్దేశించింది. జనసామాన్యపు శ్రేయస్సుకోసం చెయ్యగలిగినదంతా చెయ్యటమూ, ప్రజావాంఛితాలను ప్రభుత్వానికి తెలియజెయ్యటమూ దాని లక్ష్యాలు. అయితే అప్పటికి భారతీయులలో చాలామంది నిరక్షరాస్యులు. సంస్కృత ప్రారంభమైన తర్వాత ఆరాతీస్తే, దేశంలో నూటికి తొంభైమంది పైగా నిరక్షరాస్యులున్నట్లు తేలింది. కనుక సంస్థలో నడిమితరగతి కుటుంబాలకు చెందిన విద్యావంతులూ, న్యాయవాదులూ, వర్తకులూ మొదలయినవారు మాత్రమే సభ్యులుగా ఉన్నారు. వీరు దేశంపట్ల ప్రభుత్వంతో ఏమి చెప్పవలసివచ్చినా, కొంత జంకుతో వ్యవహరించేవారే కానీ, నిర్భయంగా చెప్పలేకపోయేవారు. అయినప్పటికీ దేశానికి ప్రాతినిధ్యం వహించే సంస్థ నుండేదన్నీ లేకపోవటంవల్ల గాంధీజీ ఇదే దేశానికి “జీవరక్తం” గా భావించాడు. కాంగ్రెస్ తనచేతులలో మున్ముందు ఎటువంటి అద్భుతసాధనంగా రూపొందుతుందో ఊహించకముందే గాంధీజీ 1901వ సంవత్సరంలో ఈ సమావేశంలో పాల్గొనాలని నిశ్చయించాడు.

దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయుల ఉద్యమాన్ని బలపరచే తీర్మానం ఇందులో ఆమోదింపజెయ్యాలని గాంధీజీ ముఖ్యంగా వాంఛించాడు. అయితే ఈ సమావేశంలో పాల్గొనేవారు ఒకరూ ఇద్దరూకారు. దేశం నలుమూలలనుంచీ వస్తారు. వ్యవధి

కూడా రెండుమూడు రోజులకంటే ఎక్కువలేదు. ఈ కొద్ది గడువులో తీర్మానాన్ని సర్వామోదికరంగా రూపొందించటం ఎలాగు? అదీగాక కాంగ్రెస్ సమావేశం జరిగేచోటు కూడా ఆరోగ్య సదుపాయాలదృష్టిలో ఉత్తమంగా కనబడలేదు. అందుకు ఆయన చాలా బాధపడ్డాడు. ఇతరుల అభ్యంతరం లేకపోతే మఱుగుదొడ్లన్నీకూడా ఆయనే స్వయంగా బాగు చేసి ఉండేవాడు. అక్కడికి తనమఱుగుదొడ్డిని మాత్రం ఆయనే బాగుచేసికొన్నాడు. స్వచ్ఛంద సేవకుడుగా చేరి, గుమాస్తా విధులు అన్నీ అతి జాగ్రత్తతో నిర్వహించాడు. అక్కడి పరిస్థితులు ఆయనకు ఎంతో ఇబ్బంది కలిగించినా, యథార్థమైన జాతీయ సమావేశంలో పాల్గొనగలుగుతున్నాననే ఉత్సాహంవల్ల ఆయన వాటిని లెక్కచేయలేదు. పాపం! ఆయన తీర్మానాన్ని సభలో చదవవలసి వచ్చేసరికి చాలా ఆలస్యం అయింది. అంతకు పూర్వం సభలో వచ్చిన తీర్మానాలన్నీ ఏకగ్రీవామోదాం పొందాయి. ఆయన చదువుతూ ఉన్న దేమిటో చాలామంది వినిపించుకోనేలేదు. అయితే మహానీయుడైన గోఖలే శ్రద్ధగా తీర్మానాన్ని పరికించి ఆమోదింపటం చేత మొత్తంమీద అది సభవారి ఆమోదం పొందగలిగింది.

కాంగ్రెస్ సమావేశం ముగిసినతర్వాత గాంధీజీ ఒక నెలరోజులపాటు గోఖలేయింట అతిథిగాఉన్నాడు. ఈ అనుభవాన్ని ఆయన ఎన్నడూ మఱచిపోలేదు. కలకత్తాలో ఈ నెల శుభాశుభమిశ్రమంగా గడచింది. గోఖలేద్వారా గాంధీజీ కలకత్తాలోని ప్రసిద్ధవ్యక్తులను చాలామందిని సంపర్కించాడు. దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయులకు తోడ్పాటు ఇయ్యాలని వారికంద

టీకీ ఆయన విజ్ఞప్తిచేశాడు. ఆనాడు ఇది తన ప్రథమకర్తవ్యంగా భావించిన గాంధీజీ తనయత్నం కొంతవఱకైనా ఫలించగలదని విశ్వసించగలిగాడు. అయితే ఒకమాటు కాళికాలయానికి వెళ్లటం తటస్థించింది. దేవిపేర అక్కడ జరుగుతున్న జీవహింస చూచి ఆ అహింసాప్రియుడు నిలుపునా నీరైనాడు. గొట్టగానీ, మేకగానీ మనుష్యులవంటి ప్రాణులే అని ఆయనభావంకదా ! రక్తతర్పణంతో చేసేపూజ ఆయనకు ఎంతమాత్రమూ గిట్టనిది కాబట్టి ఇటువంటి ఆచారాలను అరికట్టటానికి ఆయన జీవితాంతం వఱకూ కృషిచేశాడు.

ఒకసారి రంగూను చూచిరావాలనే సంకల్పం కలగటం చేత గాంధీజీ కలకత్తాలోని గోఖలే ప్రభృతులయిన మిత్రులను వీడ్కొని, ముందు బొంబాయికి చేరుకొన్నాడు. పేదభారతీయుల యిక్కట్లను తెలిసికోవాలనే కోరికతో, ఆయన యీ ప్రయాణం మూడవతరగతిలోనే చెయ్యాలని అనుకొన్నాడు. భారతీయులు ప్రయాణించే మూడవతరగతిఅప్పుడేమీ, యిప్పుడేమీ, ఒకేవిధంగా అవరిశుభ్రతకూ, అనారోగ్యానికీ ఆలవాలమై ఉన్నది. ఇక రద్దీమాట చెప్పనేఅక్కటలేదు. అందుచేత గాంధీజీ ప్రయత్నాన్ని విరమింపజేయ్యటానికి, గోఖలే చాలా చెప్పిచూచాడుగానీ, ప్రయోజనం లేకపోయింది. గాంధీజీ చూపులకు కొద్దిపాటిమనిషే అయినా, ఆయనచేసేతీరాలనుకొన్నవనిని మాననిపట్టుదలమాత్రం అఖండమైనది. కాళితో సహా నాలుగైదుచోట్లమాత్రం దిగాలని నిశ్చయించుకొని, అనుకొన్నట్లుగా సాధారణపు రైలుబండ్లమీదనే ప్రయాణం సాగించాడు. మూడవతరగతిప్రయాణికునిమాదిరిగానే భారతీయ

వేషం ధరించటంకూడా ఆయనకు ఇదే ప్రథమం. ఒక చొక్కా దోవతీ ధరించాడు.

ఆ ప్రయాణంలో తన్ను విస్మయపరిచిన సంఘటనలన్నింటినీ ఆయన గ్రంథస్థం చేశాడు. అప్పటినుంచీ ప్రతివర్షాయమూ ఆయన ఏ రైలు ప్రయాణంచేసినా మూడవతరగతిలోనే చేశాడు. ఇలా చెయ్యటంవల్ల మూడవతరగతిపెట్టెలో కల అసౌకర్యాలకు అసమ్మతి తెలియజెయ్యటమూ, తోడి ప్రయాణికుల యిక్కట్లు స్వయంగా తెలిసికొనటమూ జరుగుతుందని ఆయన భావించాడు. 1918-19 సంవత్సరాలలో తీవ్రంగా జబ్బు పడ్డప్పుడు మాత్రమే గాంధీగారి యీ ప్రతానికి భంగం కలిగింది. అయితే ఆయన మూడవతరగతి రైలుపెట్టెలోనే ప్రయాణం చేస్తాడని తెలిసి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమూ, తర్వాత వచ్చిన భారతీయ ప్రభుత్వమూకూడా ఆయన ఎక్కే పెట్టెలో మాత్రం అపరిశుభ్రతలేకుండా చూస్తూ వచ్చాయి. ఆయన శరీరం చాలించిన తర్వాత దేశంలోని పవిత్రనదులన్నింటిలోనూ ఆయన అస్థిని మజ్జనం జరిగినప్పుడుకూడా ఆ అస్థుల్ని మూడవతరగతి పెట్టెలోనే ప్రత్యేకంగా తీసికొని వెళ్ళటం జరిగింది.

కాశీ దేవాలయాలలో ముఖ్యంగా విశ్వనాథుని (ప్రపంచ నాథుని) ఆలయంలోనూ గల కాలువ్యమూ దైవం పేర యాత్రికుల వద్దనుంచి సామ్యగుంజటమూ చూస్తూ ఉంటే ఆయనకు కలిగిన దుఃఖక్రోధాలకు అంతలేదు. దేవాలయాలకు చేరే మురికి ఇటుకుతో వలూ, ఈగలు ముసిరే అంగళ్లూ, అసహ్యమైన వాతావరణమూ ఆయనకు చాలా దుఃఖం కలిగించాయి. తర్వాత కూడా, అనేక పర్యాయాలు ఆయన కాశీ సందర్శనం

చేశాడు. అయితే అప్పటికి మహాత్ముడనే పేరు ఆయనకు బాగాస్థిరపడ్డది. ప్రజలు తండ్రోవతండాలుగా ఆయనకు స్వాగత మర్పాదలు జరిపేవారు. అయినప్పటికీ కాశీపరిస్థితులు ఆయనకు ఎప్పడూ దుఃఖకరాలుగానే ఉండేవి.

ఒకమాటు ఆయన అస్వస్థురాలుగాఉన్న ఆనిబిసెంటును చూడటానికి వెళ్లాడు. అప్పటికి ఆమె కొంచెంకొంచెం కోలు కొంటూ ఉన్నది. ఆనిబిసెంటు అసాధారణమైన ఉజ్జ్వలవ్యక్తి. 'సోషలిజం' మొదలైన అనేక విశ్వాసాలద్వారా చివరకు దివ్యజ్ఞాన సమాజమును చేరుకొన్నది. అలా చెయ్యటంద్వారా ఆమె భారతీయులలో తమ వాఙ్మయాన్నీ పూర్వాచారాలనూ చక్కగా అవగతం చేసికోవాలనే ఆకాంక్షను రేకెత్తించి, భారత వర్షానికి అమోఘమైన సేవ చేసింది. హిందూదేశమంతటా ఉపన్యాసాలిస్తూ సంచారంచేసింది. పుట్టుకచేత ఆంగ్లేయవనిత అయినప్పటికీ, ఆంగ్లేయుల వలసరాజ్యంలోని ప్రజలకు చెందిన వ్యక్తిగానే ఆమె భాసించింది. ముఖ్యంగా హిందూదేశంలో ప్రాచీన సదాచారాలను పునరుద్ధరించే కార్యక్రమంలో ఆమె ప్రధానపాత్ర వహించింది. ఈ ఉద్యమంవల్లనే భారతవర్షానికి, ఆమెకూ కీర్తియునుమడించింది. గాంధీజీ ఆనాడుగానీ తర్వాత ఎన్నడుగానీ దివ్యజ్ఞానసమాజంలో సభ్యుడుగా చేరకపోయినా, ఆనిబిసెంటు గుణగౌరవాన్ని గమనించి, ఆమెయందు ఎంతో భక్తివిశ్వాసాలు ప్రదర్శించేవాడు.

బొంబాయికి తిరిగివచ్చిన తర్వాత ఆయన న్యాయవాది వృత్తిలో కాలక్షేపం చేద్దామనుకొన్నాడు. కాని దైవసంకల్పం మహాక విధంగా ఉన్నది. దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయులకు

ఆయన తోడ్పాటు అవసరంగా తోచి, వారు తతణం బయలు దేహిరావలసిందని తంతివార్త పంపించారు. జోసెఫ్ ఛేంబర్లెను దక్షిణాఫ్రికాకు వస్తున్నాడనీ, గాంధీజీ వెంటనే తిరిగి రావలసిందనీ అందులో ఉన్నది. డర్బను నగరంనుంచి బయలుదేరేటప్పుడు గాంధీజీ తన మిత్రులకు చేసిన వాగ్దానాన్ని అనుసరించి తతణం అక్కడికి బయలుదేరిత తప్పలేదు. ఈ పర్యాయం తనకు సహాయులుగా ఉండటం నిమిత్తం ఆయన నలుగురైదు గురు యువకులను తనతోబాటు దక్షిణాఫ్రికాకు తీసికొని వెళ్ళాడు. ఈ యువకులలో మగన్ లాల్ గాంధీ ఒకడు. ఇతను గాంధీజీ అన్నగారి కుమారులలో రెండవవాడు. దక్షిణాఫ్రికాలో ఈ పర్యాయం జరుగనున్న పోరాటంలో ఇతను గాంధీజీకి అండదండలుగా నిలవటానికి నిశ్చయించుకొన్నాడు.

సరిగా నిర్ణీతసమయానికి గాంధీజీ డర్బను నగరం చేరుకొన్నాడు. ఇండియన్ నేటాల్ కాంగ్రెస్ వాంఛితాలను లిఖిత రూపాన ఛేంబర్లెనుకు అందజేయవలసి ఉన్నది. ఛేంబర్లెను దక్షిణాఫ్రికాకువచ్చింది. అక్కడధనసహాయం అందుకోటానికి, వీలైతే కడచినయద్ధంనాటి బ్రిటిషు-బోయరు విద్వేషాన్ని చల్లార్చటానికిమాత్రమే! భారతీయుల స్థితిగతులు ఆయనకు పట్టలేదు. కాబట్టే వలసరాజ్యాలలోని ప్రభుత్వాలను అదుపులోపెట్టటం బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి సాధ్యంకాదనీ, అఫ్రికాలోనే ఉండదలచుకొంటే భారతీయులు అచ్చట యూరోపియనులతో సమాధాన పడకతప్పదనీ ఆయన ప్రకటించాడు.

నేటాల్ నుంచి గాంధీజీ వెంటనే ట్రాన్సువాలుకు వెళ్ళవలసి వచ్చింది. ఎందువల్లనంటే ఛేంబర్లెను అక్కడకు

వెళ్లనున్నాడని తెలిసింది. ట్రాన్సువాలులోని భారతీయుల వత్సాన కూడా అతనికి ఒక విజ్ఞప్తి యిటువంటిదే అందజేయ్యాలని గాంధీజీ ఉద్దేశం. నేటాలుతో పోల్చిచూస్తే ట్రాన్సువాలు భారతీయులకు మఱింత దుర్భరమైన ప్రదేశం. ఎంతో పలుకుబడి ఉండి, అనేక సందర్భాలలో అత్యధికమైన లంచం చెల్లించడం సాధ్యమైతేనే కాని, భారతీయులు ట్రాన్సువాలులో అడుగుపెట్టే అవకాశంలేదు. యుద్ధకాలపు బ్రిటిషు-బోయర్ విద్యేషం మఱీ తీవ్రమైపోయింది. విజేతలయిన బ్రిటిషు-వారు హిందూదేశంనుంచి, సింహళంనుంచి ఇంకా ఎక్కడెక్కడనుంచో క్రొత్తవారిని తీసికొనివచ్చి ప్రభుత్వోద్యోగాలలో నియమించారు. ఈ క్రొత్త ఉద్యోగస్థులు దేశానికి పూర్తిగా అపరిచితులై చాలా నిరంకుశంగా వ్యవహరించటం మొదలుపెట్టారు. గాంధీజీ తనకొకప్పుడు ప్రాణదానంచేసిన పూర్వకాలపు మిత్రుడైన పోలీసుసూపరింటెండెంటు అలెగ్జాండరు సాయంవల్ల ప్రయాణానికి అనుమతిపత్రం సంపాదించగలిగాడు. కాని ప్రిటోరియాలో క్రొత్తగావెలసిన ఆసియాకార్యాలయం గాంధీజీకి కేవలం వ్యతిరేకంగా వ్యవహరించింది. ఆ కార్యాలయోద్యోగులలో చాలామంది హిందూదేశంనుంచి వచ్చిన ఆంగ్లేయులు. ఛేంబర్లనును దర్శించటానికిగానీ, ఆ సందర్భంలో ఎటువంటి ప్రమేయం కల్పించుకోటానికిగానీ ఆ ఉద్యోగులు గాంధీజీకి అనుమతి ఇవ్వలేదు. పైపెచ్చు ట్రాన్సువాలులో అడుగుపెట్టటానికి కూడా అవరోధాలు కల్పించారు. అందువల్ల గాంధీజీ తాను తయారుచేసిన విజ్ఞప్తిపత్రాన్ని ట్రాన్సు

వాలులోని ఒక భారతీయ క్రైస్తవ న్యాయవాదికి పంపి, అతనిచేత ఛేంబర్లను సమక్షాన చదివించాడు.

అయితే కొద్ది రోజుల అనుభవంతో నేటాలులోని భారతీయుల కంటే, ట్రాన్సువాలులోని భారతీయులకే తాను ఎంతో చేయూత ఇయ్యవలసిన అవసరం ఉన్నదని, ఆయనకు అవగతమైంది. అందుచేత జోహాన్సుబర్గ్ లో న్యాయవాదిగా వ్యవహరిస్తూ, ట్రాన్సువాలు భారతీయులకు తాను చెయ్యగలిగిన ఉపకారమంతా చెయ్యాలని, ఆయన నిర్ణయించాడు. అయితే జోహాన్సుబర్గ్ న్యాయస్థానంలో ఆయన న్యాయవాదిగా వ్యవహరించటానికి ఎవరివల్లనూ ఎటువంటి అవరోధాలూ లేకపోవటం ఆయనకు ఆశ్చర్యం కలిగించింది. నిరాశ్లేషంగా సర్వోన్నత న్యాయస్థానంవారు ఆయనకు అందుకు అనుమతి ప్రసాదించారు.

ట్రాన్సువాలులోని భారతీయులు ఇతర ప్రదేశాల కెక్కడికైనా వెళ్ళి తిరిగివచ్చినప్పుడు కూడా, వారికి దేశంలో అడుగుపెట్టటానికి అనుమతి సులభంగా లభించేదికాదు. ఈ విషయాన్ని భారతీయ ప్రతిష్ఠకు భంగకరం కానివిధంగా ప్రభుత్వానికి సచ్చజెప్పి భారతీయుల యిబ్బందిని తీర్చటం తన ప్రథమ కర్తవ్యంగా గాంధీజీ భావించాడు. యుద్ధసమయంలో చాలామంది భారతీయులు ట్రాన్సువాలునుంచి బయటికి వెళ్ళారు. వారు మళ్ళీ స్వగృహాలకు రాగోరినప్పుడు ప్రభుత్వానుమతి ప్రతానికి లంచం నూతేసిపొనులవటకూ కూడా చల్లించుకోవలసివచ్చింది. గాంధీజీ ఎంతో ఓపికతో తగిన సామ్యంతా సేకరించి రక్షకభటశాఖాధికారి దగ్గరకు

వెళ్ళాడు. న్యాయవిచారణ సంఘం ఎదుట లంచాలు పుచ్చుకొన్న ఉద్యోగస్తులను విచారించటం జరిగింది. జ్యూరర్లు వారిని నిర్దోషులని విడిచిపెట్టినా, అవకీర్తిమాత్రం వదలలేదు. ఉద్యోగాలనుంచి బర్తరపు చెయ్యటం జరిగింది. భారతీయులకు కొంతవఱకు కష్టాలనుంచి విముక్తి కలిగింది. భారతీయ రక్షకుడుగా గాంధీజీకి కలిగిన ప్రతిష్ఠ ఈ సంఘటనతో ఇంకా విస్తరించింది.

క్రమంగా గాంధీజీ పెద్దకుటుంబానికి అధిపతిగా జీవితం సాగించాడు. అప్పటికి ఆయన వయస్సు 30 సంవత్సరాల ప్రాంతమే అనే విషయం గమనించదగ్గది. హిందూదేశంనుంచి తాను తీసికొనివచ్చిన యువకులతో బాటు ట్రాన్సువాలు లోని కొందఱు యువకులను గూడా తన కార్యాలయంలో గుమాస్తాలుగా నియమించుకొని, గుమస్తాలతోబాటు ఒక చోటనే నివాసం ఏర్పఱచుకొన్నాడు. ఈ క్రొత్త యువకులలో కొందఱు ఆంగ్లేయులున్నారు. మఱికొందఱు ఇతర పాశ్చాత్యదేశీయులున్నారు. వీరందఱితోనూ తన పరిచయం వృద్ధిచేసికొని వీరిచిత్తవృత్తులను తాను అర్థంచేసికోవాలని ఆయన ఉద్విఘ్నరాడు. తాను ఎక్కడఉన్నా, ఏమిచేసినా, అతనిరాడంబరంగా ఉండటానికి యత్నించాడు. ఈయన గృహంలోఉండే అతిథులుగానీ, అభ్యాగతులుగానీ ఈ యింటి నియమాలను సంతోషపూర్వకంగా అంగీకరించి ఆచరించేవారు. గాంధీజీ ఉదయం ఆఱుగంటలకు మేల్కొన్నవాడు. అయితే అదే చాలా ఆలస్యంగా మేలుకొనటమని ఆయన భావించినట్లు కనబడుతుంది. ప్రాతఃకాలంలో ఏదైనా ఆహారం

తీసికొనే పద్ధతి అనావశ్యకమని ఆయన ఒకాకొక గ్రంథంవల్ల తెలుసుకొన్నాడు. ఈ కాలంలో ఆయన కేవలశాకాహారిగా ఉండటమే కాకుండా, ఆహార విషయంలో కొన్నివిధి నిషేధాలను పాటిస్తూ కొన్ని పరిశోధనలుకూడ మొదలుపెట్టాడు. జోహాన్సుబర్గ్ లో ఉండగానే, ప్రప్రథమంగా ఆయనపండ్లూ, పప్పులతో ఊధాగ్నిని చల్లార్చుకొనటానికి ప్రయత్నం చేశాడు. తర్వాత ఈప్రయత్నమే సంవత్సరాలతరబడి బలమైన అభ్యాసంగారూపొందింది. మత విషయాలలో ఆసక్తి క్రమంగా వృద్ధిపొందుతూ వచ్చి, ఆయన ఇక్కడ ఉన్నంతకాలమూ హైందవ మతగ్రంథాలు నిర్విరామంగా చదువుతూ వచ్చాడు.

ఆయన అనుచరవర్గంలో ఇద్దఱు పాశ్చాత్య బాలికలు అతిసమర్థతతో తమవిధులు నిర్వర్తించేవారు. వారిలో డిక్ కన్య మొట్టమొదటిది. ఈమె స్కూల్ లోందే శిష్టురాలు. స్వదేశంనుంచి అఫ్రికాకు అప్పడేవచ్చింది. ఒక భారతీయునివద్ద పనిచేయ్యటానికి తానుమనస్ఫూర్తిగా అంగీకరిస్తున్నట్లు గాంధీజీతో అన్నది. ఆమె ఉత్తమ సేవచేసిందని గాంధీజీ ప్రశంసించాడుకూడా. అయితే కొంతకాలానికి ఆమె మాడ్డోనాల్డ్ అనేయువకుణ్ణి ప్రేమించింది. గాంధీజీ వారివివాహసమయంలో తానే సంతోషపూర్వకంగా, కన్యాదాతగా వ్యవహరించాడు. తర్వాత వచ్చినది మైసిగ్ కన్య. ఈమెదక్షిణాఫ్రికాలో స్థిరపడ్డ జర్మన్ కుటుంబంలో జన్మించింది. తర్వాత ఉపాధ్యాయవృత్తి చేపట్టింది. ఈమె నిష్కపటస్వభావం కలది. ఎంతో చాకచక్యంతోనూ, విశ్వాసంతోనూ వర్తించేది. ఒకప్పుడు గాంధీజీతో బాటు దాదాపు ఆయన అనుచరులందఱూ కారాగారంలో నిర్బంధంపాలుకాగా, ఆమె ఒక్కతే స్వయంగా

భారతీయోద్యమం సర్వతోముఖంగా నిర్వహించింది. తన అనుచరులలో ఈమెను ప్రశంసించినట్లు గాంధీజీ మఱి ఎవ్వరినీ ప్రశంసించలేదు. ఆమె నెలకు పదిపానులజీతంకంటే ఎక్కువ పుచ్చుకొనటానికి అంగీకరించలేదు. ఒకసారి గాంధీజీ వేతనం హెచ్చించ ప్రయత్నిస్తే ఆమెకు కోపంవచ్చిందికూడానూ. 17 సంవత్సరాల యీడున ప్లేసిన్ కన్య గాంధీజీవద్దకు వచ్చింది. ఉద్యమం క్లిష్టపరిస్థితులలో ఉన్నంతకాలమూ ఆమె ఆయనవద్దనే ఉన్నది.

గాంధీజీకి “భారతీయహృదయం” (Indian Opinion) అనే వారపత్రికను ప్రచురించటం తన కర్తవ్యంగా తోచింది. ఆయన 1904 వ సంవత్సరంలో ఈ పత్రికను ప్రకటించటం ప్రారంభించాడు. భారతీయజాతికి సంబంధించిన అన్ని విషయాల మీదనూ తన అభిప్రాయాలు ఎటువంటివో ఈ పత్రికద్వారా గాంధీజీ పదేండ్లపాటు నిరాఘాటంగా వివరిస్తూ వచ్చాడు. యథార్థానికి ఆయన ఈ పత్రికకు యజమానీకాడు; సంపాదకుడూ కాడు. కాని న్యాయవాదవృత్తిమూలాన ఆయన అర్జించిన సొమ్ములో చాలాభాగం ఈ పత్రికకోసమే కర్చయ్యేది. అంతేకాక దక్షిణాఫ్రికాలోని పత్రికాపాఠకులందరికీ “భారతీయ హృదయం” సంపాదకీయం వ్రాసేది గాంధీజీయే అని తెలుసు. ఈ వార్తాపత్రిక చేతిలో ఉండటంచేతనే దక్షిణాఫ్రికాలో తన విజయానికీ, ముఖ్యంగా ‘స్వచ్ఛందంగా ఆత్మార్పణ’ చేయడమనే సత్యాగ్రహోద్యమం సఫలం కావటానికీ అవకాశాలు కలిగాయని గాంధీజీకి విశ్వాసం కలిగింది. పత్రికలలోని ఆయనరచనలకు ఫలితంగా దేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలనుంచి ఆయనకు అనుదినమూ అనేక లేఖలు వస్తూఉండేవి. వాటినిబట్టి

ఆయన వ్రాసినవన్నీ దేశంలో ఎందఱో శ్రద్ధగా చదువుతూ ఉన్నట్లు స్పష్టపడ్డది. ఇది ఆయన ఉద్యమవ్యాప్తికి ఎంతో సహాయమైంది. ప్రారంభంలో ఈ పత్రిక ఆంగ్ల, హిందీ, తమిళ, గుజరాతీ భాషలు నాల్గింటిలోనూ వెలువడుతూఉండేది. అయితే అటుతర్వాత ఇంగ్లీషు గుజరాతీ భాషలు రెంటిలోనూ పత్రిక వెలువరిస్తే చాలునని గాంధీజీ అభిప్రాయపడ్డాడు. అందుకు కారణం ఆ రెండు భాషలు తెలిసినవారే ఎక్కువగా ఉండటం మాత్రమే. కాబట్టి ఆయన ఆదేశాన్ని అనుసరించి పత్రికా సంపాదకులు ఆ రెండుభాషలలోనే పత్రికా ప్రచురణ సాగించారు. ఈ రెండున్నూ ఆయనకు సుపరిచితాలైన భాషలు. గుజరాతీ మాతృభాషే. ఇంగ్లీషా చిరపరిచయంచేత మాతృ భాష వంటిదే అయింది. తర్వాత పదేండ్లపాటు గాంధీజీ ఉద్యమానికి “భారతీయ హృదయం” (Indian Opinion) ప్రధాన సాధనమైంది.

ప్రజాసేవలో ఆయన ముందుగా చేయవలసివచ్చిన పని పేద భారతీయులకు రక్షణ కల్పించటం. వారిలో చాలామంది లిఖితరూపాన కూలిపనులకు ఒప్పుదలచేసికొన్న కూలీలు. తమకు నిలవనీడ లేకుండా వారు బానిసతనానికి గుఱికావలసి వచ్చింది. దక్షిణ అమెరికాలో స్వీగ్రోల మాదిరిగా ఇక్కడి యీ కూలీలు నివసించే పేటలు దుర్గంధభూయిష్టాలై, అనారోగ్య దేవతకు ఆటపట్టులై ఉండేవి. ఈ పేటలన్నీ జోహాన్ను బర్గు నగరానికి వెలువలనే ఉండేవి. పురపాలకసంఘం కూలీల పేటల దుస్థితి పరికించేదే కాదు. చివరకు ఈ పేటలలోని కాలుష్యంవల్ల ప్రజాసామాన్యం అంతటికీ అపాయకర వ్యాధులు

సోకుతాయని భయపడవలసి వచ్చింది. అప్పుడు పురపాలక సంఘంవారు పేటలను విడిచిపోవలసిందని కూలీలను ఆజ్ఞాపించారు. కూలీలపేట లన్నింటినీ నిర్మూలించవలసిందని నిశ్చయించారు. ఇక భారతీయులకు జోహాన్సుబద్దలో తలదాచుకొనే చోటేలేని దుస్థితి సంభవించింది.

నిరావాసులయిన భారతీయులందరికీ గాంధీజీ న్యాయవాది అయినాడు. ఆయన 70 అభిమ్రోగాలలో వాదించాడు. వాటిలో ఒక్కటిమాత్రమే బీరుపోయింది. భారతీయులందరూ చివరకు నిరక్షరాస్యులకూడా ఆయన తమకు అత్యంతాప్తుడని గుర్తించారు. సోదరుడు అని అర్థంవచ్చే “భాయీ” అనే పదంతో వారు తన్ను సంబోధిస్తూ ఉంటే ఆయనకు ఎంతో ఆనందం కలిగేది. దక్షిణాఫ్రికాలో సాధారణంగా అందరూ ఆయనను ఈ పేరుతోనే పిలిచేవారు. తన్ను ఎండలు ఎంత గౌరవంతో ఏ పేర పేర్కొంటూ ఉన్నప్పటికీ, గాంధీజీకి “భాయీ” అన్న సంబోధన వింటేనే చాలా తృప్తి కలిగేది. “మహాత్ముడు” అన్న బిరుదు ఆయనకు ఎన్నడూ గిట్టలేదు. “బాపూ” (తండ్రి) అన్నది ఆయనకు వార్ధకంలో వచ్చినపేరు. ఈ పదం భాయీ పదంవలె సంతృప్తి కలిగించక పోయినా, “మహాత్ము” పదంవలె ఆయనకు అంతగా గిట్టనిది మాత్రం కాలేదు.

భారతీయుల గృహవసతులనుగూర్చిన వ్యవహారాలలో ఆయన మునిగి తేలుతూఉండగా, బొబ్బలలో గంకంటే భయం కరమైన నల్లపేగు లేక శ్వాసకోశాలలో పేగు అనే అంటు వ్యాధి బయలుదేరింది. ఇది ముందుగా చాలామంది ఆఫ్రికా

సీగ్రోలు పనిచేసే బంగారుగనులవద్ద పుట్టింది. ఈ సీగ్రోల తోబాటు కొందఱు భారతీయులకూడా ఇక్కడ పనిచేసేవారు. ఒకనాటి సాయంకాలం ఈ వ్యాధికి గుటిఅయిన 21 మంది మంది భారతీయులు గనులనుంచి బయటికి వచ్చారు. కూలీల పేటలో జనసమృద్ధం విపరీతంగా ఉంటుంది. వ్యాధిమాట విన గానే గాంధీజీ తనదగ్గఱ ఉన్న నలుగురు భారతీయ యువకులతో ఆ ప్రదేశానికి బయలుదేరాడు. ఈ అయిదుగురున్నూ నిర్మానుష్యంగా ఉన్న ఒకయింటికి చేరి వ్యాధిగ్రస్తులైనవారినందఱిని అక్కడికి రప్పించి డాక్టర్ విలియమ్ గాడ్ఫ్రీ అనే వైద్యుని చేత చికిత్స చేయించటం మొదలుపెట్టారు. ప్లేగు ఎంత తొందరగా వ్యాపిస్తున్నా రోగులనందఱిని ఆ రాత్రికే అక్కడికి తీసికొని వచ్చారు.

మఱుసటిరోజున పురపాలకసంఘంవారు గాంధీజీకి ఒక ప్రత్యేక గృహం ఏర్పాటుచేసి వ్యాధిసీడితులయిన భారతీయులకు అది చికిత్సామందిరంగా ఏర్పాటుచేశారు. రోగులను ఇక్కడికి తరలించటం జరిగింది. ప్లేగు సోకినవారికి కొంత నిర్దిష్ట విరామంతో బ్రాందీ ఇవ్వటం ఆ కాలంలో ముఖ్య చికిత్సగా ఉండేది. అయితే గాంధీజీకి బ్రాందీ యిప్పించటం గిట్టదు. దీనివల్ల రోగం తగ్గుతుందని ఆయనకు నమ్మకం లేదు. తన సలహాకు అంగీకరించిన ముగ్గురు రోగులకు ఆయన మట్టితో నీటితో చికిత్స ప్రారంభించాడు. ఈ చికిత్స అప్పటికప్పుడు ఆయన కనిపెట్టిందే. స్వయంగా ఆ రోగులవద్ద ఉండి వ్యాధి తీవ్రరూపంలో ఉండగా తలకూ రొమ్మకూ పల్చని బురద పట్టివేయించి కనిపెట్టుకొని ఉన్నాడాయన. ఆ ముగ్గురి

లోనూ ఇద్దఱు జీవించారు. మూడవరోగి మాత్రం మరణించాడు. అయితే బ్రాందీతో చికిత్స నడచిన ఇరవైమందీ నిశ్చేషంగా మరణించారు.

మఱుసటిరోజున పురపాలకసంఘంవారు ఒకదాదిని పంపించారు. కాని గాంధీజీ ఆమెను రోగులవద్దకు రానీయలేదు. వారిని తాకితే ఆమెకుకూడా వ్యాధి సోకుతుందని ఆయన హెచ్చరించాడు. అయితే ఇంకొకరోజున ఆమెకూడా ఆ రోగానికి చిక్కి అతిశీఘ్రకాలంలో గతించింది. గాంధీజీ కానీ, ఆయనతో ఉన్న నలుగురు భారతీయ యువకులు గానీ రోగ బాధకు గుఱికాలేదు. ఇటువంటి అద్భుతం ఆయన జీవితకాలంలో చాలా పర్యాయాలు తటస్థించింది. కలరా, కుష్ఠము మొదలైన అనేకములైన అంటువ్యాధులు చెలరేగినప్పుడు ఆయన అనేకరోగులకు దగ్గఱ ఉండి పరిచర్యలు చేశాడు. తనకు ఏ అంటువ్యాధికూడా సోకకపోవటానికి గాంధీజీ వైజ్ఞానికులకు సమ్మతమైన కారణం చూపలేకపోయాడు. అయితే అటువంటి అపాయకరపరిస్థితులలో తన ఆహారనియమమే చాలావఱకు తన్ను రక్షించిందని ఆయన నమ్మేవాడు.

చివరకు ఇద్దఱు రోగులు మిగిలారు. వీరిని జోహాన్ను బర్గుకు ఏడుమైళ్ళదూరాన ఉన్న ప్లేగు చికిత్సాలయానికి చేర్చారు. అంతటితో గాంధీజీ ఇక చెయ్యవలసిన పనిలేక పోయింది.

ఇదేసమయంలో దేశాన రోగం ప్రీవంగా ప్రబలుతూ ఉన్నప్పుడే గాంధీజీకి ఒకనూతన మిత్రుడు శాకాహారభోజన శాలలో తటస్థపడ్డాడు. ఆయన పేరు ఆల్బర్టు వెస్ట్. ఈ ఆల్బర్టు

వెన్ట్ ఈ సమయంలో గాంధీజీకి తోడుగా పనిచేశాడు. ఈయనకు ఒక ముద్రాక్షరశాల ఉన్నది. డర్బనులోని భారతీయ హృదయ (Indian opinion) ముద్రాక్షరశాలను ఈ మిత్రుడు నిర్వహిస్తే బాగుండునని గాంధీజీకి తోచింది. ఆయన తన అభిప్రాయాన్ని మిత్రునికి తెలియజేయగానే ఆయన తత్తా అందుకు అంగీకరించాడు. తర్వాత గాంధీజీ దక్షిణాఫ్రికాలో ఉన్నంతకాలమూ అల్బర్ట్ వెన్ట్ ఆయనకు చేదోడువాదోడుగానే ఉన్నాడు.

స్వేగు వ్యాధి మఱివ్యాపించకుండా ఉండాలంటే, కూలీల పేట పూర్తిగా తగులబెట్టాలని జోహాన్నెబర్గ్ లోని ప్రభుత్వోద్యోగులు అభిప్రాయపడ్డారు. ఆ పేటలో నివసిస్తున్న భారతీయులందరూ అక్కడికి 13 మైళ్ళదూరాన ఉన్న గుడారాలలోపలికి తఱలివెళ్ళవలసి వచ్చింది. ఈ సందర్భంలో గాంధీజీ పురపాలక సంఘంవారికి తన సర్వశక్తులా సహకరించాడు. తాము చిరకాలంగా నివసిస్తున్న యిండ్లను అగ్నిహోత్రుని పాలుచేసి ఎక్కడో పదమూడుమైళ్ళ దూరాన కల గుడారాలకు వెళ్ళటానికి మనసొప్పకపోయినా భారతీయులు గాంధీజీ సలహాను కాదనలేకపోయారు. ఎటువంటి సంఘర్షణాలేకుండా పురపాలకసంఘంవారు తలపెట్టిన కార్యక్రమం సాగిపోయింది. నిస్సహాయులైన భారతీయులు అయోమయస్థితిలో పడ్డారు. వారిలో చాలామంది 'ఓ' అంటే 'న' రానివారు. చరాస్తులను బ్యాంకులలో భద్రపఱచుకొనటమంటే ఏమిటోవారికి తెలియదు. కనుక తమ సర్వస్వాన్ని గాంధీజీకే బప్పజెప్పాలని

వారు నిశ్చయించుకొన్నారు. వారు అంతవఱకు కొన్ని పెన్నీలూ కొన్ని వెండి నాణాలూ నిలవచేసికొన్నారు. చాలామంది ఈ ధనాన్ని అంతవఱకూ అక్కడక్కడ పాతిపెట్టుకొని ఉన్నారు. ఈ పూడ్చిపెట్టిన ధనం అంతా బయటికి తీసి తమ ఏకైక మిత్రుడైన గాంధీజీకి ఒప్పజెప్పవలసి వచ్చింది. ఆయన వారి అభ్యర్థనను అంగీకరించి వారు ఇచ్చినవన్నీ జాగ్రత్తచేశాడు. ఈ విధంగా ఆయన చేతికి 60,000 పౌనుల ధనం వచ్చింది. ఎవరు ఎంత చిన్న మొత్తం ఇచ్చినా, దానికి గాంధీజీ రసీదు వ్రాసి యిచ్చాడు. గాంధీజీ బ్యాంకులో భారతీయులందఱూ తమ ధనాన్ని భద్రపఱచుకొన్నారు. తర్వాత ఆయన తాత్కాలికంగా వారు దాచుకొన్న ఈ మొత్తాలను అలాగే నిలవచేసి కొంటూ ఉండవలసిందని ప్రబోధించాడు. ఈ ప్రబోధం ఫలంగా గాంధీజీ నిధి క్రమక్రమంగా వృద్ధిఅయింది. నిధివల్ల ఉండే ఉపయోగం ఏమిటో భారతీయులకు చక్కగా తెలిసి వచ్చింది. కూలీలు గుడారాలకు తఱలిపోగానే పేట యావత్తు అగ్ని దేవునికి అర్పితమైంది.

గుడారాలకు చేరిన మొదటిరోజున కొంత చికాకుగా ఉన్నా మఱుసటిదినంనుంచీ కూలీలు స్వగృహాలలో ఉన్న ట్రేడ్లలా సంతోకాలక్షేపం చెయ్యగలిగారు. గాంధీజీ ప్రతిదినమూ తన సైకిలుమీద వారివద్దకు వెళ్ళి కుశల ప్రశ్నలు చేసేవాడు. పరిశుభ్రమైన వాయువు వీచే ఆ మైదానంలో వారి ఆరోగ్యం చక్కగా ఉండగలదని ఆయన సంతోషించాడు.

వెన్ట్ డర్బనుకు వచ్చిన తర్వాత గాంధీజీ అనుకొంటున్నంత చక్కగా పత్రికా వ్యవహారాలు సాగటంలేదని తెలిసికొన్నాడు. పత్రికమీద లాభం ఏమీ రావటంలేదని అతను అభిప్రాయపడ్డాడు. అయితే జమ కర్చు లెక్కలు నిర్దుష్టంగా తయారు కానందువల్ల తాను చెయ్యబోయే పనిలో లాభమే వస్తుందో, నష్టమే వస్తుందో అతను నిశ్చయించుకోలేకపోయాడు. ఈ విషయం తెలియగానే గాంధీజీ నేటాలుకు వెళ్ళాలని నిశ్చయించుకొన్నాడు. జోహాన్సుబగ్గునుంచి డర్బనుకు చేసిన యీ ప్రయాణంలో గాంధీజీ జాన్ రస్కిన్ రచించిన “అంతిమక్షణం వఱకు” (Unto This Last) అనే గ్రంథం చదవటం జరిగింది. ఈ గ్రంథం ఆయనను చాలా ఆకర్షించింది అత్యుత్సాహంతో దానిని చదివి, తనజీవితానికి అది మార్గదర్శకమవుతుందని ఆయన గ్రహించాడు. అప్పటినుండి ఇది ఆయనకు ఒక ప్రమాణగ్రంథం అయింది. డర్బనులో రైలు దిగకముందే తాను ఇందులో చదివిన ప్రకారం ఆచరించాలని ఆయన నిశ్చయించుకొన్నాడు. ఈ గ్రంథం విషయమై గాంధీజీ ఏర్పటచుకొన్న అభిప్రాయాలు ఎట్టివో ఆయన ఆత్మకథలోని 18వ అధ్యాయం చదివితే తేటతెల్లమౌతాయి.

ఆయన ఇలా అంటున్నాడు : “నా గాథ విశ్వాసాలు కొన్ని రస్కిన్ రచించిన ఈ మహాగ్రంథంలో ప్రతిఫలిస్తూ ఉంటడం నేను గమనించాను. అందువల్లనే ఇది నన్ను ఎంతో ఆకర్షించింది. దీనిలోని సిద్ధాంతాల ప్రకారం నా జీవితం

చక్కదిద్దుకొన్నాను. మానవ హృదయంలోని సద్బుద్ధిని ఉద్దీపింపజేసినవాడే కవి. కవుల ప్రభావం అందఱిమీదా ఒకే విధంగా ఉండదు. కారణమేమంటే అందఱి ఒకే విధమైన సంస్కారం పొంది ఉండజాలరు.

“అంతిమక్షణంవఱకు” (Unto this last) గ్రంథంలో నాకు కన్పించిన సారాంశాలు ఇవి.

1. వ్యక్తియొక్క శ్రేయస్సు లోక శ్రేయస్సులోనే ప్రకాశిస్తుంది.

2. న్యాయవాది వృత్తికి గల విలువ ఎట్టిదో మంగలి వృత్తికి గల విలువకూడా అట్టిదే. ప్రతి వ్యక్తికూడా జీవనోపాధికి తన వృత్తివల్లనే ధనం ఆర్జించే అధికారం ఉన్నది కనుక వృత్తినిబట్టి ఎక్కువ తక్కువలు లేవు.

3. శ్రమ జీవితం అనగా రైతు, లేక చేతిపనివానిదే ప్రళంసారమైన జీవితం.

వీటిలో మొదటిది నాకు అనుభవగోచరమైనదే. రెండవది నాకు అప్పటికి ఇంకా సంపూర్ణంగా బోధపడలేదు. మూడవది నాకు ఎన్నడూ అనుభవంలోలేనిది. ఈ రెండవ మూడవ సిద్ధాంతాలు రెండున్నూ మొదటి సిద్ధాంతంలోనే గూఢంగా ఉన్నాయని నాకు ఈ గ్రంథం చదవగా చదవగా విస్పష్టమైంది. దానితో నాలో ఒక క్రొత్తచైతన్యం కలిగింది. ఈ సిద్ధాంతాలను ఆచరణపూర్వకంగా అర్థంచేసికోవాలని నిశ్చయించుకొన్నాను.”

ఈ పుస్తకం చదవటంద్వారా గాంధీజీ హృదయంలో నూతనభావం ఒకటి ఉదయించింది. సహకారపద్ధతిమీద ఏ పనినైనా నడపించటం ఆయనకు చాలా ప్రీతికరమైనది. అయితే

రస్కిన్ గ్రంథం చదివేవటకూ ఆయన ఆ సంకల్పం మనోగతం గానే ఉండిపోయింది. ఆ గ్రంథం చదివిన తర్వాత చిరకాలం నాటి ఆ ఆశయాన్ని ఆచరణలో పెట్టాలని ఆయన నిశ్చయించుకొన్నాడు. డర్బనులో రైలుబండి దిగి, తన ఆప్తమిత్రుడైన వెస్టును కలిసికొనగానే 'ఇండియన్ ఒపీనియన్'లో పనిచేసే వారినందరినీ, ముద్రాక్షరశాలతో సహా, కృషియోగ్యమైన విశాలభూమియందే కుటీరాలు నిర్మించి అక్కడికి తరలించాలనీ, ప్రతివ్యక్తీ నెలకు మూడుపానులు నిశ్చితవేతనంమీద పనిచేసేట్లున్నూ అందరికీకూడా నియమితమైన పరిశ్రమా, సమానమైన జీతమూ ఉంచాలనీ నిర్ణయించాడు. కులంతోగానీ, జాతితోగానీ నిమిత్తంలేకుండా, సమానవేతనాలు ఇవ్వాలని కూడా నిశ్చయించాడు. అయితే ఈ పత్రికలో పనిచేసేవారు పన్నెండుగురున్నారు. వీరికి ఏకాభిప్రాయం కలుగలేదు. కొంతమంది డర్బనులోనే ఉన్నారు. సహకారపద్ధతిలో శ్రమించటం అనేది కొందరికి గిట్టలేదు. ఇటువంటివారికి నూతనప్రదేశంలోనే నివసించాలనే అభిప్రాయం కలిగినప్పుడే అక్కడికి రావచ్చునని గాంధీజీ ఒక అవకాశం ఇచ్చాడు.

రెండురోజులలో గాంధీజీ ఈ వ్యవహారాన్ని కుదిర్చాడు. వెంటనే డర్బనుసమీపంలో తమ ముద్రాక్షరశాలకూ, పనివాండ్ర వసతికీ సరిపడ్డ కాళీస్థలం ఒకటి కావలసి ఉన్నదని పత్రికలో ప్రకటన జరిగింది. ఒకవారంలోపల డర్బనుకు 14 మైళ్ళదూరాన కల ఫోనిక్సు రైల్వేస్టేషనువద్ద గాంధీజీ నూతనవికరాల పొలం కొన్నాడు. ముస్లింవర్తకులలో తనకు మిత్రులయినవారి సహకారంతో ఇందునిమిత్తం ఆయన వెయ్యి

పానులు వెచ్చించి స్థలం కొనగలిగాడు. బోయరు యుద్ధ కాలంలో ఓతగాత్రులకు చికిత్స చేస్తున్నప్పుడు తనతోబాటు పాల్గాన్న భారతీయ యువకుల తోడ్పాటుతో ఒక్కనెలలో గాంధీజీ ముద్రాక్షరశాలకుగాను ఒక పెద్దపాక వేయించగలిగాడు. కూలీలందఱూ స్వచ్ఛందంగా వచ్చి పనిచేయటంవల్ల కూలినిమిత్తం సొమ్ము వెచ్చించవలసిన పని లేకపోయింది. వర్తకులు పాకవెయ్యటానికి తగినసామగ్రి ఉచితంగానే ఇచ్చారు.

అప్పటినుంచీ నేటాలులో గాంధీజీ ఉద్యమాని కంఠటికీ కేంద్రంగా పరిణమించిన ఫోనిక్సు కుటీరంనుంచే 'ఇండియన్ ఒపీనియన్' వెలువడుతూవచ్చింది. ఈ సహకారసంస్థలోకి తన బంధుమిత్రుల నెండటినో ఆకర్షించాలని గాంధీజీ యత్నించాడు గానీ వారందఱూ ఇతర వ్యాపారాలలో విశేషధనం సంపాదిస్తూ ఉన్నందున ఆయన ఉపదేశం ఆలించలేదు. ఆలించినవాడల్లా ఒక మగన్‌లాల్ గాంధీ మాత్రమే. అతను గాంధీజీ అన్నగారి కుమారుడనీ, గాంధీజీయందు విశేష భక్తిశ్రద్ధలు కలిగి చివరి సారి గాంధీజీ డక్షిణాఫ్రికాకు వస్తున్నప్పుడు ఆయనను అనుసరించి ఆయనకు సర్వదా కుడిభుజంగా వ్యవహరిస్తూవచ్చాడనీ వెనుకనే తెలిసికొన్నాము కదా! అతను చేతిపనులలో చక్కని నైపుణ్యంకూడా సంపాదించినవాడు.

ఫోనిక్సు కుటీరంలో తొలిసారి వెలువడిన 'ఇండియన్ ఒపీనియన్' చేతి అచ్చుతోనే బయలుపడవలసివచ్చింది. చివరి నిమిషంలో అచ్చుయంత్రం చెడిపోయి పనిచేయకపోవటమే దీనికి కారణం. ఈ క్లిష్టపరిస్థితిలో గాంధీజీ ముద్రాశాలలో పనిచేస్తున్నవారిచేతనే కాక, తనకు అండగా ఉన్న స్వచ్ఛంద

సేవకులచేతగూడా పనిచేయించాడు. నలుగురేసి మనుష్యులు కలసి కొంత నిర్ణీతకాలం చేతితోపట్టి చక్రాన్ని త్రిప్పేటట్లు వంతులు ఏర్పఱచి రాత్రిఅంతా మనుష్యులచేత పనిచేయిస్తూనే ఉన్నాడు. ఈ సందర్భంలో హఠంచేసిన యంత్రాన్ని కూడా మానవులకు లొంగేట్టుచేశానని గాంధీజీ ఆనందించిఉంటాడని మనం ఈహించవచ్చును. నిజంగానే కొంతసేపు గడిచిన తర్వాత పనివారు తైలయంత్రాన్ని అలాగే విడిచి చేతితో త్రిప్పతూనే వ్రతకను ముద్రించారు.

పాకలకు చుట్టూఉన్న స్థలాన్ని మూడేసి ఎకరాల చొప్పున కొన్నిభాగాలుగా విభజించి గాంధీజీ ఒక్కొక్క వ్యక్తికి ఒక్కొక్కభాగం ఒప్పగించాడు. ఆ వ్యక్తి తన భాగానికి వచ్చిన భూమిని సేద్యంచెయ్యాలి. ఈ యేర్పాట్లు కాగానే గాంధీజీ యినుపరేకులతో కొన్ని పాకలు వేయించాడు. (యధా ర్థానికి ఆయనకు ఇటుకలతోగానీ మట్టి అడుసుతోగానీ నిర్మించిన పాకలే (ప్రియమైనవి) ఈ యినుపరేకులపాకలమీద ఆయనకు మోజులేదు. కాకపోతే యిది చౌకగా తయారైనాయి. ఈ నవీన కుటీరాలలో నివసిస్తున్న ప్రతిభారతీయుడూ అక్షరాలు కూర్చటం, ముద్రాయంత్రం నడిపించటం మొదలైన పనులు విధిగా నేర్చుకోవాలి అని నియమం చేశాడు గాంధీజీ. ఇందువల్ల పనివాండ్రకోసం నిరీక్షించవలసిన దురవస్థ కలుగజోదని ఆయన ఆశించాడు. అయితే అక్షరాలు కూర్చటంలో తనకంటే అసమర్థుడు లేడని ఆయనే అంగీకరిస్తూ, తన అన్నకుమారుడు మగన్‌లాల్ ఈ విషయంలో చాలా నిపుణత గడించాడని స్వీయచరిత్రలో ఉంటుంటున్నాడు.

భోనికుల్లో ఈ యేర్పాట్లు ముగిసినవెంటనే గాంధీజీ జోహాన్సుబద్గకు వెళ్ళవలసివచ్చింది. అసలు ఈ పర్యాయం దక్షిణాఫ్రికాలో ఉన్నంతకాలమూ గాంధీజీ ట్రాన్సువాలులో ఒకకాలూ, నేటాలులో ఒకకాలుగా వ్యవహరించవలసిన పరిస్థితులు కలిగాయి. సామాన్యుడు ఆ పరిస్థితులకు తట్టుకోగలిగేవాడు కాడు.

గాంధీజీకి క్రమక్రమంగా అభివృద్ధి జౌతూఉన్న భౌతిక సుఖనిముఖత యిప్పటికి ఒక స్థాయికి వచ్చింది. రస్కిన్, టాల్స్టాయ్, వసుక్రీస్తు, బుద్ధుడు, ఇతర హైందవ వాఙ్మయమూ ఆయన మనస్సుపై ఆధిపత్యం వహించినట్లే జూలూ యుద్ధ సంఘటనకూడా ఆయన చిత్తాన్ని కొంత వైరాగ్యమార్గాన ముందుకు నెట్టగలిగింది. నేటాలులో జూలూయుద్ధం ప్రజ్వరిల్లిన తత్క్షణమే తన భారతీయ సేవాదళంతో శ్రీతగాత్రులకు చికిత్స చెయ్యటానికి గాంధీజీ సిద్ధపడ్డాడు. వెనుక బోయరు యుద్ధంలో ఆయన చేసిన సేవను గుర్తించిన కారణాన నేటాలు రాజప్రతినిధి ఈ పర్యాయం అతిశీఘ్రంగా అందుకు అనుమతి యిచ్చాడు. నిజం చెప్పవలసివస్తే గాంధీజీకి జూలూలపట్ల సేసానుభూతి ఉన్నది. అయితే బ్రిటిషు సామ్రాజ్యం పట్ల గల భక్తి విశ్వాసాలు ఆయనను లొంగదీసికొన్నాయి. ఇరవై నలుగురు భారతీయులతో సేవాదళాన్ని నిర్మించి జూలూ యుద్ధంలో తన కర్తవ్యాన్ని నిర్వహించాడు. ఈ సేవాదళం అస్వస్థలూ శ్రీతగాత్రులూ అయిన జూలూలకు కూడా సేవ చెయ్యటం ఆయనకు చాలా సంతోషం కలిగించింది.

జూలూ యుద్ధంపల్ల ఆయన మనస్సులో ఏర్పడ్డ ద్వైధీ

భావం (జూలూలపట్ల సానుభూతితో పాటు చెక్కుచెదలని రాజభక్తి) ఆయనను ఒక సందిగ్ధపరిస్థితికి తీసికొనివచ్చింది. అది ఆయనకు వ్యక్తిగతమైన బ్రహ్మచర్యం విషయమే. కొన్ని సంవత్సరాలనుంచీ తనకుతోచిన సాధారణమార్గాలలో స్త్రీవాంఛను అరికట్టుకొని ఆత్మసంయమనం చేసికొనటానికి ప్రయత్నిస్తూవచ్చాడు. ఈ ప్రయత్నానికి ఆహారనియమం చాలవరకు తోడ్పడ్డది. ఇప్పుడు భవిష్యజీవితం అంతటా బ్రహ్మచర్యం పాలించేటట్లు ప్రతిజ్ఞ చెయ్యగల సామర్థ్యం వచ్చిందని ఆయన అభిప్రాయపడ్డాడు. తన అభిప్రాయాన్ని సహచరులందరికీ తెలియబఱచి దానిలోని సాధకబాధకాలనుగూర్చి వారితో తర్కించాడు. వారుగూడా ఆయనవలెనే బ్రహ్మచర్యం పాలించేటట్లు శపథం చెయ్యటానికి అంగీకరించారు. (అయితే గాంధీజీ సహచరులు తమ ప్రతిజ్ఞలను సర్వత్రా పాలించలేకపోయేవారుకానీ, ఆయనమాత్రం ఏ విధమైన శపథం చేసినా దానిని ఉల్లంఘించి యెటుగడు. గాంధీజీకి ఈ ప్రతిజ్ఞ శారీరిక సౌఖ్యవిసర్జన మాత్రమేకాక, మనోనైర్మల్యప్రదంగా కూడా తోచింది. కనుక ఏండ్లకొలదీ దీనిని సాధించగల సామర్థ్యంకోసం, మనోవ్యాపారం జ్ఞాతంగా ఉన్నప్పుడూ, అజ్ఞాతంగా ఉన్నప్పుడూ కూడా స్త్రీవాంఛకు లోబడని అతీంద్రియశక్తి కోసం, ఆయన కృషిచేశాడు. ఈ అమోఘప్రతిజ్ఞ చేసిన నాటికి (1906వ సంవత్సరం మధ్యభాగంలో) ఆయన వయస్సు 36 సంవత్సరాలు మాత్రమే. ఇప్పటినుంచీ ఒక్కొక్క సంవత్సరం గడుస్తూ ఉన్న కొద్దీ స్వార్థరహితమైన ఏ ఉద్యమంలో విజయం సాధించాలన్నా, ఆత్మైక్యత్యమూ, బంధరాహిత్యమూ

సిద్ధించాలన్నా బ్రహ్మచర్యమే వాటికి ఏకైక సాధనమని ఆయనకు అనుభవగోచరమవుతూ వచ్చింది. వెనుకటి ఊలాయ మాసస్థితి యిప్పుడులేకపోయిందని చెప్పటానికి వీలులేక పోయినా, బ్రహ్మచర్యం పాలిస్తూ ఉంటే, కస్తూరీబా సాంగ త్యంలో నేడు ఆయనకు ఒక నవీనత గోచరించింది. ఆయనకు భార్య పరమభక్తిగల నెచ్చెలిగానూ, తోడుగానూ కనిపించింది. పూర్వం ఇద్దరి నడుమనూ చెలరేగుతూండే అభిప్రాయ భేదాలూ, అంతఃకలహాలూ క్రమంగా అంతరించి పోయాయి. ఇది అంత సులసాధ్యమైన పని కాలేదుగానీ, ఈ ఆత్మపారిశుధ్య మనేది తన ఐహికబంధ విముక్తికే కాక, ప్రపంచాన్నే మార్చి వేసిన సత్యాగ్రహభావమనే అపూర్వ సృష్టికి మూలకారణ మైనది.

సత్యాగ్రహం అనేది ఆయన దానికి ఆపేరు పెట్టక ముందే ఉత్పన్నమైనది. సత్యంకోసం ఆత్మార్పణ చెయ్యటం, సంఘసేవలో స్వచ్ఛందంగా పాల్గొని సర్వశక్తులూ కృషి చెయ్యటం, అక్రమమైన చట్టాలనూ అన్యాయమైనవిధానాలనూ ఎదుర్కొనటం అనేవి అనేక సంవత్సరాలనుంచీ ఆయనకు అలవాటైపోయాయి. ఈ అలవాట్లు కాలక్రమాన మఱిత బలపడుతూవచ్చాయి ఇప్పుడు అక్షరజ్ఞానశూన్యడైనా సంగతులను తెలుసుకోవాలనే ఆసక్తి కల ప్రతిభారతీయునికి ఈ ఉత్తమాశయాలను తేటతెల్లం చెయ్యవలసిన అవసరంకలిగింది.

(తన కామవాంఛను అరికట్టుకొనటం కోసం) ఆయన ఆహార విషయంలో తీవ్రమైన నియమాలను అలవలచుకొనే కాలంలో దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయజాతినీ, అందఱికంటే

ముందు తన్నూ పై సత్సంకల్పాలకు అనుగుణంగా మలచుకొనటంకోసం కల ఈ ఆశయాలన్నీ ప్రతిఫలించేట్లు ఈ కృషికి ఒక పేరు పెట్టాలని ఆయన ఆలోచించుతూండేవాడు. తన ఉద్దేశాలనూ వాటిని సాధించటానికి అమలుపటచే ఆచరణ విధానాన్నీ వివరిస్తూ తన 'ఇండియన్ ఒపీనియన్' పత్రికలో ఇందుకు తగ్గ నామకరణం చేసినవారికి కొంత బహుమతి ఇస్తానని ప్రకటించాడు. గాంధీజీ అన్నకుమారుడు "సదాగ్రహ" మనే పదాన్ని సూచించి యీ బహుమతి గెలుచుకొన్నాడు. "సత్" అంటే నిజం; "అగ్రహం" అంటే పట్టుదల, లేక శక్తి. ఇలా ఈ రెండు సంస్కృత పదాలూ, ఈ విధంగా ఇదివఱకెన్నడూ విశిష్టమైన అర్థంలో సమన్వితం కాలేదు.

తనకు కావలసినది ఈ పదమే అని గాంధీజీ నిశ్చయించాడు. అయితే సంస్కృతంలో పరిచయంలేని సామాన్య భారతీయులకు ఈ "సదాగ్రహం" అనేది సుబోధకం కాదని అనుకొన్నాడు. అందువల్ల సత్ అనేపదానికి బదులు 'సత్య' మనేది ఉపయోగించి "సత్యాగ్రహం" సృష్టించాడు. సత్యం అనేది సంస్కృతశబ్దమే అయినా అందఱికి (భారతీయులకు) తేలికగా బోధపడే పదం. అప్పటినుంచీ యీ సత్యాగ్రహ పదమూ, దీనిభావమూ వ్యాప్తిలోకి వచ్చాయి. ఇవి భారతీయుల పారతంత్ర్యాన్ని పటాపంచలుచేసి ప్రపంచంలోని మహత్తర సామ్రాజ్యాన్ని అంతరింపజేయ్యవలసినవైనాయి. దీనికే సత్యవ్రతబలమూ, సత్యపరాయణతా, ఆత్మశక్తి అనే వ్యాఖ్యానాలు బయలుదేరాయి. ఇవి అన్నీకూడా "అప్రతిరోధం" (non-resistance) వంటి అంగ వివరణాలకంటె

మేలుగా ఉన్నాయి. ఇందులోని ప్రతిభావాన్నీ 'సత్యాగ్రహ' మనే దానిలోనే ఇముడ్చుకొని, తన ఉద్యమంలో ఆచరణ పూర్వకంగా అనుసరిస్తూ వచ్చాడు.

6

తర్వాత కొంతకాలానికి జోహాన్సుబర్గ్ నమిషంలో ఫోనిక్స్ ఆశ్రమం మాదిరిగానే మతాక సహకారపద్ధతి ఆశ్రమం ఆయన ఏర్పాటుచేసి, దానికి టాల్స్టాయ్ ఆశ్రమం అనిపేరు పెట్టాడు. ఫోనిక్స్ ఆశ్రమంలోవలెనే యిక్కడకూడా ఆయన తనలో కలిగిన ఉద్దేశాల నెన్నో ఆచరణలో పెట్టటానికి కృషి చేశాడు. టాల్స్టాయ్ ఫోనిక్స్ ఆశ్రమాలు రెండున్నూ స్త్రీ పురుషులతో పసిబిడ్డలతో కలకలలాడుతూ దినదినాభివృద్ధి అవుతూ వచ్చాయి. విద్యలోనూ, వృత్తిశిక్షణలోనూ, ఆహార నియమంలోనూ, క్రమశిక్షణలోనూ గాంధీజీ అభిప్రాయాలకు అనుగుణంగా ప్రయోగాలు సాగి, అటుతర్వాత ఆయన నిర్వహించదలచిన నిర్మాణాత్మక కార్యక్రమాన్ని ప్రారంభించటానికి తగిన దోహదం లభించింది. ఈ నాడు హిందూదేశంలో అతిశీఘ్రంగా వ్యాపిస్తున్న వృత్తిశిక్షణ సహితమైన విద్యా విధానం ఫోనిక్స్ టాల్స్టాయ్ ఆశ్రమాలలో మొట్టమొదట తలయెత్తి అభివృద్ధి చెందుతూవచ్చింది. గాంధీజీ ముగ్గురుకుమారులూ ఇతర విద్యార్థులతోబాటు ఇక్కడ విద్యాభ్యాసం చేశారు. ఒకమాటు ఫోనిక్స్ ఆశ్రమంలో అవినీతి కార్యం ఒకటి (బహుశః కాముకమైనది) జరిగింది. ఇది తెలియగానే గాంధీజీ తన కార్యక్రమం అంతా రద్దుచేసి, ట్రాన్సువాలు

నుంచి నేటాలుకు వచ్చి, జరిగిన అకృత్యానికి పరిహారంగా తాను ఏడురోజులపాటు నిరాహారదీక్ష పూనాడు. ప్రాయశ్చిత్తమూ, ప్రార్థనా, ఆత్మసంయమనమూ ముఖ్యాశయాలైన ఇటువంటి ఉపవాసదీక్షలు ఒకసంవత్సరంకంటె మతొకసంవత్సరంలో బలపడుతూ ఈ నాటికి ఆయన చేపట్టిన ఉపవాసదీక్ష ఆయన అనుచరులనూ, మిత్రులనూ చాలా కలవర పెట్టింది. వారుకూడా ఆయనతోబాటు ఉపవసించారు. భారతీయులూ, ఆంగ్లేయులూకూడా, ఒకేవిధంగా, ఈ సమయంలో ఆయనను అనుసరించారు. గాంధీజీకి మిత్రుడూ, అనుచరుడూ అయిన హెర్మన్ కెలెస్ బాక్ అనే జర్మనీదేశస్థుడుకూడా ఉపవాసం చేశాడు. గాంధీజీ ప్రభావమూ, విశిష్టశక్తి జాతిమత విభేదాలు లేకుండా అందరినీ లోబఱచుకొని మతప్రధానమైన దృష్టిలో సాగుతూవచ్చాయి. గాంధీజీ చేసినపనికి స్పష్టమైన కారణాలు ఎవరూ చెప్పలేకపోయినా, ఆయన ఏదిచేసినా 'అంతరాత్మ' ఆదేశానికి అనుగుణంగా మాత్రమే చేసేవాడు. అందువల్ల అది ఫలించేది.

దక్షిణాఫ్రికాలో సత్యాగ్రహోద్యమం 1906 వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు 11 వ తేదీన ప్రారంభమైనది. వైరాగ్యంలో ఆయనకు పరిపక్వత కలిగిన ఈ 1906 వ సంవత్సరం ఆయన జీవితంలో నూతనవికాసానికి ప్రారంభకాలమైనది. ఆక్రిందటి నెలలోనే (జూలైలో) ట్రాన్సువాలు ప్రభుత్వం ఆ రాష్ట్రంలో నివసిస్తూఉన్న భారతీయులలో రి సంవత్సరాల వయస్సుదాటిన వారందఱ ఊతమపేర్లు ప్రభుత్వప్రతాలలో నమోదుచేయించుకోవాలని ఒకశాసనం చేసింది వారందఱూ వ్రేలిముద్రలు

నేనీ, ప్రభుత్వంవద్దనుంచి సమోదుప్రతాలు పొంది, తాము ఎక్కడికి వెళ్ళినా వాటిని వెంట దీసికొనేవెళ్ళాలి. ఈ విధంగా ట్రాన్సువాలు ప్రజాసముదాయంలో భారతీయజాతి ఒక నీచ జాతిగా పరిగణించబడే ప్రమాదం వచ్చినట్లేది. దీనికి ఎవరైనా వ్యతిరేకిస్తే వారు చెఱసాలపాలు గావాలి; లేదా దేశభిక్షి మ్మారానికి గుటికావాలి. ఒక్కొక్కప్పుడు రెండుశీక్షలూ అనుభవించాలి కూడా.

జోహాన్నబర్గ్ లోని భారతీయులందఱూ ఒక నాటకశాల వద్ద పెద్ద సమావేశం ఏర్పాటుచేసికొన్నారు. కొంతసేపు ప్రసంగాలు జరిగిన తర్వాత అధ్యక్షుడు సభకు వచ్చిన వారందఱూ 'భగవత్సాక్షిగా' ఒక ప్రమాణం చెయ్యవలసి ఉంటుందని సూచించాడు. ఈ సమయాన గాంధీజీలో ఒక ఉద్రేకం కలిగింది. సహజంగా సభాకంపం వెన్నాడుతూ ఉన్నప్పటికీ ఆయన ఒక మహోపన్యాసం చేశాడు. సభలోఉన్న మూడువేలమంది కూడా తాముచేయబోయే ప్రమాణాన్ని త్రిశరణశుద్ధిగా పాటించదలచుకొంటేనే తప్ప "భగవత్సాక్షిగా" అనవద్దని హెచ్చరించాడు. కారాగారంకానీ, ఇంకేవిధమైన అవదగానీ, చివరకు మృత్యువుగానీ తటస్థించినా తటస్థించవచ్చుననీ, అన్నిటినీ సహించదలచుకొంటేనే ప్రమాణం చెయ్యవలసిందనీ కూడా హెచ్చరిక చేశాడు. సభాసదులందఱూ ఆయన ప్రతి శబ్దమూ జాగ్రత్తగా విని అర్థంచేసికొన్నారు.

ఈ ప్రమాణం చెయ్యటంవల్ల కలిగే అద్భుతశక్తిని గాంధీజీ గుర్తించాడు. స్వచ్ఛందంగా ఆత్మార్పణం చెయ్యటం అనే యీ సత్యాగ్రహాన్ని ప్రారంభించేముందు ఒక్కమాటు

ఇంగ్లాండుకు వెళ్ళి అక్కడి అధికారవర్గాలకు విజ్ఞప్తి చేస్తే, సత్ఫలం వచ్చేనా కలుగుతుందేమో ప్రయత్నించి చూడాలని అనుకొన్నాడు. అప్పటికి వలసరాజ్యాల కార్యదర్శిగా ఉంటూ (అంతకు ముందు హిందూదేశంలో రాజప్రతినిధిగా పనిచేసిన) ఎల్జిన్ ప్రభువునూ, హిందూదేశ కార్యదర్శిగా ఉన్న జాన్ మార్లేనీ, స్వయంగా సందర్శించి మాట్లాడాడు. వారు దక్షిణాఫ్రికా శాసనసభ ఉద్దేశించిన చట్టాన్ని ఆమోదించలేదు. అయితే ఆ సంవత్సరంతానికి ట్రాన్సువాలు ప్రభుత్వం స్వపరిపాలనాధికారం కల వలసరాజ్యమైంది. అందువల్ల 1907 వ సంవత్సరం అక్టోబరు నెల 31వ తేదీన ట్రాన్సువాలు శాసనసభ నిస్సంగోచంగా తాను వెనుక తలపెట్టిన పై శాసనాన్ని ఆమోదించింది.

గాంధీజీ తలపెట్టిన సత్యాగ్రహోద్యమం అప్పటి కింకా సాగలేదు. దాని స్వరూపస్వభావాలు చాలామంది భారతీయులకు బోధపడలేదు. కాని వారికి ఒక్కటిమాత్రం తెలిసింది. ప్రభుత్వం ఎంత నిర్బంధించినప్పటికీ, తమ ఆత్మగౌరవానికి భంగకరమైన యీ శాసనానికి తల ఒక్కరాదని వారు నిశ్చయించుకొన్నారు. అందుచేత వారిలో చాలామంది తమ పట్టుదలను ఎంతమాత్రమూ విడువకుండా నిలబడగలిగారు. అలా నిలిచిన వారిలో మొదటివాడైన గాంధీజీని ప్రభుత్వంవారు కోర్టుకు హాజరుకమ్మన్నారు. 1908వ సంవత్సరం జనవరి 11వ తారీఖునాడు గాంధీజీ న్యాయమూర్తి ఎదుట హాజరై తనకు పూర్తి శిక్ష విధించవలసిందనీ, అందుకు తాను అర్హుడననీ చెప్పకొన్నాడు. అయితే న్యాయమూర్తి ఆయనకు రెండు నెలలు

మాత్రమే సామాన్య కారగారవాస శిక్ష విధించి, అందులో కఠినమైన పని చేయ్యవలసిన అవసరంలేదని తీర్పుచెప్పాడు. గాంధీజీ కారాగారంలో తొలిసారిగా అడుగుపెట్టాడు.

అయితే చెఱసాలలోగూడా ఆయన ఆనందంగానే కాలక్షేపంచేశాడు. అంతవఱకూ అనేక కార్యక్రమాలతో సతమతమవుతూ ఉన్న ఆయనకు ఇప్పుడు విరామం లభించింది. ప్రొద్దున భగవద్గీతా, సాయంకాలం ఖురాను, చదివేవాడు, రస్కిన్, టాల్స్టాయ్, బేకన్, ప్లేటోల రచనలు చదివేవాడు. తనతోబాటు చెఱసాలలో ఉన్న ఒక చీనాదేశపు క్రైస్తవునికి బైబిలుద్వారా ఆంగ్లభాష బోధించాడు. కాని ఆయన చెఱసాలలో గడపినకాలం చాలా తక్కువే. స్కూలు సేనాని ఆయనను చూడగోరాడు. జోహాన్సుబర్గ్లోని రక్షకభట ముఖ్యాధికారి స్వయంగా చెఱసాలకు వచ్చి, ఖైదీ దుస్తులతో, డబ్బుగాని, సామానుగానీ ఏమీలేని గాంధీజీని తత్క్షణం ట్రాన్సువాలు ప్రధానమంత్రి అయిన స్కూలు సేనాని వద్దకు ప్రిటోరియాకు తీసికొనివెళ్లాడు.

ట్రాన్సువాలులోని భారతీయులు స్వచ్ఛందంగానే తమ పేర్లను ప్రభుత్వ ప్రతాలలో నమోదుచేయించుకొనే మరతు మీద రాజీకి రావాలని స్కూలు సూచించాడు. అలాజరిగే టల్లయితే నిర్బంధంగా ఈ నమోదుకార్యక్రమం ఆమలు పఱచటం ఉండదని హామీ యిచ్చాడు. అతను గాంధీజీతో చాలా సాదరంగా మాట్లాడాడు. తనకైతే ఆ శాసనం విషయం పట్టింపు లేకున్నా, ట్రాన్సువాలులోని పాశ్చాత్యులందఱూ పట్టపట్టటంచేత తాను వారి అభిప్రాయాన్ని ఆమోదించక

తప్పదని చెప్పాడు. స్కూలుకుకూడా గాంధీజీవల్ల వ్యక్తిగత మైన సానుభూతి కలదని ఊహించవలసి వస్తున్నది. గాంధీజీకి కూడా అతనిమీద ఆదరభావం కలగడం సహజమే ఎలాగైతే నేమి రాజీ జరిగింది. అంతటితో గాంధీజీ కారాగార విముక్తుడని స్కూలు అన్నాడు. మఱి అంతవఱకూ చెఱసాల లలో ఉన్న భారతీయుల సంగతి యేమిటని గాంధీజీ ప్రశ్నించాడు. వారినందరినీ మఱుగుటిరోజు ఉదయానికి బంధవిముక్తులను చెయ్యటం జరుగుతుందని స్కూలు జవాబుచెప్పాడు. పాపం గాంధీజీకి తిరుగు ప్రయాణానికి పైకం లేకపోయింది. స్కూలు కార్యదర్శి వద్దనుంచి ఆయన కొంత సొమ్ము చేబదులు తీసికోవలసి వచ్చింది.

కాని, స్కూలు గాంధీజీకి ఇచ్చిన వాగ్దానం నిలుపుకోలేదు. గాంధీజీ చాలామంది భారతీయులను స్వచ్ఛందంగా తమ పేర్లను ప్రభుత్వ ప్రతాలలో నమోదు చేయించుకోవలసిందని సలహా యిచ్చిన తర్వాత స్కూలు 'ఆసియా జాతుల చట్టాన్ని' శాసనసభచేత ఆమోదింపజేశాడు. గాంధీజీ ఎంతో శ్రమపడి తోడి భారతీయులను ప్రభుత్వంతో రాజీపడవలసిందని అనేక విధాల నచ్చజెప్పిఉన్నాడు. పైగా తనపేరే ముందుగా నమోదు చేయించుకొంటానని పట్టుపట్టినందుకు కుపితులైన పఠానులచేత తీవ్రంగా దెబ్బలుతిన్న గాంధీజీకి, స్కూలుచేసిన పని గొప్ప ఆఘాతమైనది. ఆయన ఎన్నో ప్రతిఘటనలను ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది. పైగా తనశక్తినంతా వినియోగించి గొప్ప పోరాటం సాగించవలసి వచ్చింది.

1908వ సంవత్సరం ఆగస్టునెల 16వతేదీనాడు

జోహాన్సుబర్డు సమావేశంలో రెండు వేలమంది భారతీయులు స్వచ్ఛందంగా తమ పేర్లను నమోదు చేయించుకొని ప్రభుత్వం వద్దనుండి పొందిన తమ యోగ్యతా పత్రాలమీద కిరోసిన్ నూనెపోసి తగలజెట్టారు. ఆసియా జాతులచట్టం ప్రకారం వారందరూ కారాగారావాస శిక్షకు గురికావలసివచ్చింది.

పెద్ద గుంపుగా సాగకపోయినా, స్వచ్ఛంద సేవకు లనేకులు గాంధీజీ ఎన్నిక ప్రకారం యోగ్యతాపత్రాలు లేకుండా, నేటాలునుంచి ట్రాన్సువాలుకు ప్రయాణమైనారు. వీరిలో అప్పడే భారత దేశంనుంచి వచ్చిన గాంధీజీ జ్యేష్ఠపుత్రుడు హరిలాల్ కూడా ఉన్నాడు. గాంధీజీకూడా శాసన ధిక్కారం చేసి 1908వ సంవత్సరం అక్టోబరు నెల 10వ తేదీనాడు నిర్బంధంపాలు అయినాడు.

ఈ ద్వితీయ కారాగారవాసంలో గాంధీజీ ధోరూ ప్రభృతుల రచనలను పఠించాడు. “శాంతిపూర్వక ప్రతిఘటనం” (civil disobedience) అనే శీర్షికతో ధోరూ వ్రాసిన వ్యాసాన్ని (దీనిని ఉపన్యాసమే అనవచ్చును) చదివాడు. బానిస విధానమూ మెక్స్ కోయిడ్లము మూలంగా 1849 వ సంవత్సరం నాటి అమెరికా ప్రభుత్వంపట్ల ధోరూకు ఏర్పడ్డ తిరస్కారాన్ని ఈ వ్యాసం బలపఱచేదిగా ఉన్నది కాబట్టి, దీనియందు గాంధీజీకి విశేషమైన ఆసక్తి కలిగింది. ఈ వ్యాసం చాలా ఉద్దేశపూరితంగా ఉన్నది. ఇందులోని అభిప్రాయాలు సంవత్సరాల తరబడి ఆయనకు అనుభవంలో ఉన్నవే అయినా, తన ఈ అభిప్రాయాలు మఱి ఒకరికి ఒకప్పుడు కలిగినవే అని ఆయనకు తెలియదు. ఇవే అభిప్రాయాలు రస్కిన్ టాల్ స్టాయ్ ల

రచనలలోగూడా కనిపిస్తున్నవని గ్రహించటంచేత ఇక అని ప్రామాణికాలే అన్న నిశ్చయం ఆయనకు కలిగింది. ఒక ప్రక్క ఇలా గ్రంథపఠనంచేస్తూనే, ఆయన చెఱసాలలోని 75 మంది భారతీయులకు వంటమనిషిగా కూడా సేవచేసేవాడు. మఱుగు దొడ్లు బాగుచేయటానికి స్వచ్ఛందసేవకులు కావలసివస్తే, తానే ముందంజవేసేవాడు.

1909 వ సంవత్సరం డిసెంబరు 13 వ తేదీతో ఈ రెండవ కారాగారవాసం పరిపూర్తి అయింది. కాని చెఱసాల నుంచి విడుదలకాగానే, ఆయన తిరిగి సత్యాగ్రహం ప్రారంభించటంవల్ల మళ్ళీ కొలదికాలంలోనే మూడవసారి చెఱసాలకు (1909 వ సంవత్సరం ఫిబ్రవరి నెల 25 వ తారీఖున) వెళ్ళవలసి వచ్చింది. జోహాన్సుబర్గ్ లోని బందీలలో గ్రంథాలయంనుంచి ధోరూ రచనలను ఎరువు తీసికొన్నాడు. ప్రిటోరియాలో ఉండగా ఎమర్సన్ వ్యాసాలు ఆయన చూచినట్లు కనబడుతుంది. ఎందుచేతనంటే, ఆ కాలంలో ఆయన తాను జాబులు వ్రాసినవారికి ఆ వ్యాసాలను చదవవలసిందని ప్రోత్సహించాడు. ధోరూ ఎమర్సనుల రచనలు గాంధీజీని ఆకర్షించటం సహజమే. అయితే ఈ సందర్భంలో మనం గుర్తించవలసిన విశేషం ఒకటి ఉన్నది. ఆ రచయిత లిద్దరూ భగవద్గీతనూ, ఉపనిషత్తులనూ ఊర్ణంగా పఠించి అందులో తాము తేల్చుకొన్న నిగ్గునే తమ రచనలో చొప్పించారు. అంటే భారతీయవిజ్ఞానమే ఉపాధి భేదంతో మళ్ళీ భారతీయులను చేరుతున్నదన్నమాట. హెన్రీ ధోరూ మరణించేసరికి అతనిదగ్గర ఉన్న ఒకేఒక పుస్తకం భగవద్గీత. దానిని అతను వాల్టెన్ పాండ్ లోని తన కుటీరంలో

అంత్యకాలంవఱకూ చెంతనే ఉంచుకొన్నాడు. ప్రాచ్యసంపత్తి సర్వస్వంకంటెనూ ఆ గ్రంథమే ఉత్కృష్టమని అతని భావం. ఈ కాలంనాటికి గాంధీజీ భగవద్గీతలోని చాలా శ్లోకాలను కంఠస్థం చేయ్యగలిగాడు. నిత్యమూ ముఖతొరం చేసికొనటానికి ఉపయోగించుకొనే అద్దంపైన శ్లోకం తర్వాత శ్లోకం కలకాగితం అతికించుకొంటూ కంఠస్థం చేసికొనేవాడు. అమెరికాలో అంత ప్రభావం పొందిన 'దివ్యగీత' స్మరణ ఆఫ్రికాలోని బందీల గ్రంథాలయం ధర్మాన గాంధీజీకి ప్రాప్తించటం చాలా విచిత్రమే! ఎందువల్లనంటే ఈ కాలంలోనూ ఇటు తర్వాతనూ ఆయన చాలామార్లు ఈ విషయాన్ని ప్రస్తావించేవాడు. ఈ తృతీయకారగారవాస సమయాన స్మృత్సుసేనాని మతసంబంధమైన రెండుగ్రంథాలను గాంధీజీకి పంపించాడు.

ఈ మాటు చెఱనుండి విడుదల అయిన తర్వాత పీడిత భారతీయుల రక్షణకోసం పోరాటం సాగుతూనే ఉన్నప్పటికీ దక్షిణాఫ్రికాలోని న్యాయస్థానాలకంటె ఉత్తమాధికారంగల బ్రిటిషుప్రభుత్వంవద్ద తనవాదం వినిపించి జయం సాధించాలని, గాంధీజీ లండనుకు వెళ్లి 1909 వ సంవత్సరంలో జులై నెల మొదలుకొని నవంబరు నెలవఱకూ అక్కడనే ఉండి, తనవాదం వినిపించే అవకాశంకోసం నిర్విరామంగా అనేకులతో ప్రసంగిస్తూ, పత్రికలలో వ్యాసాలు వ్రాస్తూ ఉన్నాడు. దక్షిణాఫ్రికాలో ప్రభుత్వ సమాఖ్య ఒకటి ఏర్పడనుండటం, ఆయన లండను ప్రయాణానికి ముఖ్యకారణం. అప్పటికే బోతా, స్మృత్సుకూడా లండనుకు వెళ్ళి ఉన్నారు. వారి ముఖ్యోద్దేశం దక్షిణాఫ్రికాలో ట్రాన్సువాలు శాసనసభ ఆమోదించిన

క్రూరశాసనాన్ని దేశం అంతటా అమలులోఉంచి భారతీయులను శాశ్వతంగా అణగద్రొక్కటం మాత్రమే. ఈ సమయంలో గాంధీజీ కోరిందల్లా భారతీయరక్షణకు ఒక హామీ పొందటం. దీనినే ఆయన “వలసజాతులకు న్యాయరీత్యా, లేక సిద్ధాంతరీత్యా, సమానత్వం కల్పించటం.” అన్నాడు. అలా హామీ గనుక సంపాదించగలిగి, భారతీయుల ఆత్మగౌరవానికి భంగకరమైన పరిస్థితిని తొలగించగలిగితే, తర్వాత తక్కిన సదుపాయాలన్నీ సాధ్యపడిఉండేవి.

కాని బ్రిటిషు ప్రభుత్వం కూడా ఒత్తిడి చేసినప్పటికీ, స్కట్సు అంత ముందడుగు వెయ్యటానికి అంగీకరించలేదు. భారతీయులకు వ్యతిరేకంగా ఏర్పడ్డ ట్రాన్సువాలు శాసనసభ తీర్మానాన్ని ఇంగ్లాండులోనివారు అనేకులు అనేక కారణాలవల్ల తిరస్కరించారు. కొందఱు పాపభీతిచేతనూ, కొందఱు అన్యాయం గిట్టకపోవటంచేతనూ, కొంతమంది భారతదేశంలోని బ్రిటిషు సామ్రాజ్యానికి ముప్పు సంభవింపవచ్చుననే భయంతోనూ, ఎలాగైతేనేమి అందఱూ భారతీయ వ్యతిరేక విధానాన్ని ఖండిస్తున్నారు. గాంధీజీ దేశంలో వలుకుబడి గల చాలామంది ఆంగ్లేయులను తన వాదానికి సుముఖులను చేసికోగలిగాడు. స్కట్సు తప్పనిసరిగా ఆసియాజాతుల వలసచట్టాన్ని అమలులో లేకుండా చెయ్యటానికి అంగీకరించవలసివచ్చింది. భారతీయులు దక్షిణాఫ్రికాకు వలసరావటానికి అనుమతించే వలసి వచ్చింది. అయితే అలా వలసవచ్చే భారతీయుల సంఖ్య చాలా పరిమితంగా ఉండాలనీ, ఆ వచ్చేవారు విద్యావంతులై ఇంగ్లీషుభాష మాట్లాడగలిగేవారై (అనగా గాంధీజీ లక్షణ

లకు సరితూగేవారు) అయిఉండాలనీ మరతుపెట్టాడు. న్యాయ రీత్యా లేక సిద్ధాంతరీత్యా సర్వజాతి సమానత్వాన్ని కల్పించటానికి మాత్రం అంగీకరించలేదు. “హీనతాచిహ్నం” అని గాంధీజీ భావించినది మాత్రం అలాగే ఉండిపోవలసిచ్చింది.

ఆ సంవత్సరాంతానికి గాంధీజీ దక్షిణాఫ్రికాకు తిరిగి వచ్చాడు. “సత్యాగ్రహం” అని సుప్రసిద్ధమైన తన పోరాటపు విధానాన్ని ఇంకా తీవ్రంగానడపించాలని నిశ్చయించేసి కొన్నాడు. అంగ్లంలో “శాంతిపూర్వక ప్రతిఘటనం” (civil disobedience) ‘సాత్వికనిరోధం’ (passive resistance) అనే వాటికంటే విశేషార్థవంతమైన స్వచ్ఛందమైన ఆత్మార్పణం అయిన సత్యాగ్రహాన్ని పాలించిన వారికందటికీ సత్యాగ్రహులనే పేరు ఏర్పడ్డది. గాంధీజీ నిర్వచనానుసారం సత్యాగ్రహి దారిద్ర్యానికి జంకగూడదు. పవిత్రత త్యజించగూడదు; పూనిన దీక్ష విడువగూడదు. ఆత్మార్పణ చెయ్యగలిగిన ఆత్మ నిగ్రహాన్ని అలవటచుకొని ఉండాలి. ఇంతా అయితే సత్యాగ్రహి చెఱసాలలో ఉండగా అతని కుటుంబ పోషణకు ఏమిచెయ్యాలి అనే సమస్య గూడా విచారణీయమైనది.

ఈ క్లిష్ట పరిస్థితులలో గాంధీజీ మిత్రుడూ సహచరుడూ అయిన (జర్మనీ యూదుజాతీయుడు) హెర్మన్ కెలెన్ బాక్ జోహాన్నబర్గుకు 21 మైళ్ళదూరాన ఉన్న ‘లాల్’ అనేచోట కొంత భూమి కొని, సత్యాగ్రహుల కోసం వినియోగించవలసిందని గాంధీజీకి సమర్పించాడు. అది బాగా నీటి వసతిగల ప్రదేశం. దాని వైశాల్యం దాదాపు వెయ్యి ఎకరాలు. అందులో నారింజ, అపికట్ మొదలైన ఫలవృక్షాలుకూడా

ఉన్నాయి. గాంధీజీ ఇక్కడ ఫోనిక్సు ఆశ్రమ వద్దతుల లోనే ఒక సహకారజీవన విధానాన్ని ఏర్పరిచి దానికి టాల్ స్టాయ్ ఆశ్రమం అని పేరుపెట్టి సకుటుంబంగా అక్కడ నివాసం ఆరంభించాడు. “కారాగారంలో లేని కాలంలో సత్యాగ్రహి ఈ ఆశ్రమంలో సకుటుంబంగా జీవించవచ్చును. అతను కారాగారంలో ఉంటే అతని కుటుంబానికి ఇక్కడ రక్షణ ఉండాలి.” అని గాంధీజీ భావించి, అందుకు తగ్గయేర్పాట్లు చేశాడు.

ఈ టాల్ స్టాయ్ ఆశ్రమంలో ఉండగా గాంధీజీ నిరాడంబర జీవితవిధానం నిలకడగా సాగుతూ ఒక స్థిరస్వరూపానికి వచ్చింది. ఆవులనుగానీ, కేదెలనుగానీ (పాలువృద్ధిచేసే నిమిత్తం) హింసపెడతారని ఆయన చదివినందువల్ల, ఆవు పాలుగానీ కేదెపాలుగానీ త్రాగనని శపథం చేశాడు. పండ్లూ, పేరు సెనగకాయలూ ఆలివ్ నూనె మాత్రమే ఆహార పదార్థాలుగా వినియోగిస్తూ తనమిత్రుడైన కెలెస్ బక్ తో గలసి యీ నవీనాహార పద్ధతికి అంకితుడైనాడు. కెలెస్ బక్ ధనవంతుడైనప్పటికీ గాంధీజీయందు గల గౌరవంచేత ఆయన తోబాటు శరీరకష్టంచేసి, ఆయనవలెనే భుజించి, తెల్లవాటు జాములందు ఆరోగ్యరక్షణకోసం గాంధీజీతోబాటు చాలా దూరం నడవటమున్నూ అలవాటు చేసికొన్నాడు.

1912 వ సంవత్సరంలో శిశిరర్తువునందు గాంధీజీ రాజకీయ గురువైన గోఖలే దక్షిణాఫ్రికాకు వచ్చినది లగాయతూ భారతీయుల హక్కులకోసం సాగుతున్న పోరాటంలో ఒక మార్పు వచ్చింది. గోఖలే అంటే హిందూదేశంలోనూ, ఇంగ్లాండు

లోనూ కూడా విశేషమైన గౌరవం ఉన్నది. కాబట్టి, దక్షిణాఫ్రికా ప్రభుత్వంవారు ఆయనకు తమయందు సదభిప్రాయం కలిగేటట్లు చేసికోవాలని భావించారు. గోఖలే ఆఫ్రికా సంచారంలో గాంధీజీ ఆయనవెంట బయలుదేరాడు. కాని ప్రిటోరియాలో స్మట్సు బోతాలను సందర్శించేటప్పుడు మాత్రం ఆయనతో లేడు. స్మట్సు బోతాలు భారతీయులకు అంతవఱకూ గల దీనపరిస్థితి అటుతర్వాత లేకుండా చెయ్యగలమని గోఖలేకు వాగ్దానంచేశారు. గాంధీజీ గోఖలేవల్ల ఈ విశేషం విన్నాడు గానీ, ఆ వాగ్దానం ఫలిస్తుందని ఆయన నమ్మలేదు. ఇందులో ఆయన ఎంతమాత్రమూ పొరబడలేదు.

నేటాలులోని ఐరోపాజాతులవారు వ్యక్తిసుంకాన్ని ఎత్తి వెయ్యటానికి అనుమతించటంలేదని ప్రకటించటంద్వారా, స్మట్సు భారతీయులమీద అంతిమయుద్ధం ప్రారంభించాడు. భారతీయులను బానిసలుగా పరిగణించటం ప్రారంభించినది నేటాలుప్రభుత్వమే. ఇప్పుడు ఈ అన్యాయాన్ని ఎదుర్కొనటానికి గాంధీజీ తత్క్షణం కుటుంబసహితంగా నేటాలులోని ఘోనిక్కు ఆశ్రమానికి బయలుదేరాడు. మిత్రులందఱూ ఆయనను అనుసరించారు. కేప్ కాలనీలోని సర్వోన్నత న్యాయస్థానంవారు భారతీయుల వివాహాలలో ఒక్క క్రైస్తవ వివాహాలనే శాస్త్రీయమైనవిగా పరిగణిస్తామన్నారు. ఇది గాంధీజీ ఉద్యమవ్యాప్తికి చాలా సహాయమైనది. ఆ న్యాయస్థానంవారి నిర్ణయాన్నిబట్టి భారతీయ గృహిణులందరూ కులటలూ, వారిబిడ్డలు అక్రమ సంతానమూ అనిపించుకోవలసిన దుర్భరపరిస్థితి కలిగింది. దీనివల్ల భారతీయులు వెనుక ఎన్నడూ ఎఱుగని క్రోధావేశానికి

వశులయినారు. భారతీయ మహిళలు అవమానం సహించలేక తమ గౌరవాన్ని రక్షించుకొనటంకోసం ఎంత త్యాగమైనా చెయ్యటానికి సిద్ధపడ్డారు. దీనితో సత్యాగ్రహం భారీఎత్తున సాగటానికి అవకాశం కలిగింది.

ట్రాన్సువాలునుంచి నేటాలుకు ఒక మహిళాదళమూ, నేటాలునుంచి ట్రాన్సువాలుకు ఒక మహిళాదళమూ ప్రభుత్వానుమతి లేకుండా ప్రయాణం సాగించాలని గాంధీజీ నిర్ణయించాడు.

ట్రాన్సువాలునుంచి బయలుదేరిన సోదరీమణులను (గాంధీజీ స్త్రీలను అలాగే పిలిచేవాడు) నేటాలు సరిహద్దులలోని రక్షకభటులు నివారించకపోతే వారు న్యూకాజిల్లోని బొగ్గుగనులవద్దకు వెళ్ళి అక్కడ పనిచేస్తున్న కూలీలను సమ్మెలో పాల్గొనవలసిందని ప్రబోధించాలని నిర్ణయం జరిగింది. తర్వాత పరిస్థితి ఈ నిర్ణయానికి అనుకూలంగానే పరిణమించింది. నేటాలు రక్షకభటులు మహిళాదళాన్ని నిరోధించలేదు. ఆ సోదరీమణులు న్యూకాజిల్ బొగ్గుగనులయందు పనిచేస్తున్న అయిదు వేలమంది కూలీలచేత సమ్మె కట్టించారు. ట్రాన్సువాలు రక్షకభటులు ఆ గుంపును నిర్బంధించటం, గుంపులోనివారికి మూడు నెలలు కారాగార శిక్షపడటం జరిగాయి.

గాంధీజీ తత్క్షణం న్యూకాజిల్ కు వెళ్ళాడు. అక్కడి కూలీలు ఆయన నాయకత్వం వరించి సమ్మె కొనసాగించటానికి సిద్ధపడ్డారు. భారతీయ వర్తకుల సహకారంతో గాంధీజీ సమ్మెదారులకు వసతి ఏర్పాటుచేసి, వారి కర్తవ్యం ఏమిటో విశదపరిచాడు. వారందరూ ఆయన సైనికులు. ఆయన 'ఊ!'

అంటే వారు చెజిసాలలలో వడటానికైనా సిద్ధులైనారు. ఆయన వారితో నిష్కపటంగా సంభాషించాడు. తన ఆదేశానుసారం నడుస్తూ ఉంటే, ముందుగా ఎదురుకోవలసిన యిక్కట్లు ఎటు వంటివో సంపూర్తిగా విచరించాడు. తాను చేస్తున్న పని సవ్యమైనదే అని వారికి విశ్వాసం కలిగితేనే వారంతా తనను అనుసరించవలసిందని చెప్పాడు. సమ్మోదారులలో ఒక్కరు కూడా వెనుకంజ వేయటంలేదని గ్రహించిన తర్వాత, ఇక తన పథకం ఆచరణలో పెట్టటానికి పూనుకొన్నాడు. వారందరూ సరిహద్దులు దాటి, ట్రాన్సువాలు ప్రవేశించి, చెజిసాలలకు వెళ్లాల్సి ఆయన ఆదేశించాడు.

ఇక ఈ సత్యాగ్రహ యాత్రాకాలంలో ఆయన చేసిన యేర్పాట్లు చాల జాగరూకతతోనూ, ఔచిత్యంతోనూ, విశిష్టతతోనూ సాగాయి. సత్యాగ్రహుల ఆరోగ్యానికి ఎక్కడా భంగం కలుగనివిధంగా, యాత్ర సాగించటానికి తగిన నియమాలు, ముందుగానే ఆయన ఏర్పాటు చేశాడు. ఆయన అనుచరులలో ఎవ్వరూ, ఎవరితోనూ, ఎందుకూగూడా పెనగులాడరాదు; రక్షకభటులు నిర్బంధింపవస్తే, ఎదురు తిరుగుగూడదు; పాటిపోగూడదు; ఎదిరిపక్షంవారి అనుగ్రహాన్ని ఆసించగూడదు. ఈ అందరికీ భోజనసదుపాయాలు చూడటం, ఆరోగ్య నియమాలను అనుసరింపజేయటం అనే రెండు బాధ్యతలూ ఆయన తనమీదనే వేసికొన్నాడు. సత్యాగ్రహ ప్రథమ లక్షణంగా ఆయన తన శాంతిసైన్యం ఎప్పుడు సత్యాగ్రహానికి బయలుదేరినది ముందుగా దక్షిణాఫ్రికా ప్రభుత్వానికి తెలియజేశాడు. అటుపిమ్మట 1913వ సంవత్సరం నవంబరు

నెల 6 వ తేదీనాడు ప్రొద్దున ప్రార్థన ముగిసిన తర్వాత సత్యాగ్రహదళం పురోగమించింది.

ట్రాన్సువాలు సరిహద్దులవద్ద సత్యాగ్రహులు మొదటి సారి విశ్రమించారు. అక్కడ గాంధీజీని రక్షకభటులు నిర్బంధించారు. అయితే కెలెన్ బాక్ వెంటనే జామీనుమీద ఆయనను విడిపించాడు. ఆ మఱుసటిరోజున మళ్ళీ గాంధీజీని రక్షకభటులు నిర్బంధించటం, జామీనుమీద విడుదలచెయ్యటం కూడా జరిగాయి. తర్వాత రెండురోజులు గడవగానే, తిరిగి గాంధీజీ నిర్బంధానికి గుటిఅయినాడు. ఈ పర్యాయం జామీనుపై విడుదల జరుగలేదు. అయితే టాల్ స్టాయ్ ఆశ్రమం వఱకూ గాని, ఈలోపుగా, రక్షకభటులు నిర్బంధించేవఱకూ గాని, యాత్ర సాగించవలసిందని ఆయన తన అనుచరులను ఆదేశించాడు.

న్యాయమూర్తి ఎదుట నిలబడ్డ గాంధీజీ తన నేరాన్ని అంగీకరించి, అందుకు తగ్గ కఠినతను శిక్షను విధించవలసిందని అడిగాడు. కాని న్యాయమూర్తి గాంధీజీని దోషిగా అంగీకరించలేదు. ఏదైనా సాక్ష్యం ఉంటేనే కానీ, ఆయనను దోషిగా భావించి శిక్షించటానికి ఏలులేదన్నాడు. గాంధీజీ ఆప్తమిత్రులిద్దఱు ఆయన నేరం చేసినట్టు సాక్ష్యం ఇచ్చారు. న్యాయమూర్తి చేసేదిలేక, గాంధీజీకి మూడునెలల కారాగారవాస శిక్ష విధించాడు. వెంటనే తన మిత్రులిద్దఱిమీద గాంధీజీ సాక్ష్యం ఇచ్చి, శిక్ష వేయించాడు. ముగ్గురూ కలిసి జైలుకు వెళ్లారు.

తర్వాత ఇదేవిధంగా అనేకులు రక్షకభటులవల్ల నిర్బంధ

ధించబడటం జరిగింది. మొత్తం సైన్యం నేటాలు సరిహద్దులను దాటిపోయినందుకు చెఱసాల పాలైంది. అంతలో నేల యీని నల్లుగా నూతనంగా స్వచ్ఛందసేవకులు బయలుదేరారు. అందఱూ న్యాయస్థానంలో శిక్షలు పరిగ్రహించటానికి సిద్ధపడ్డారు.

తగిన పర్యవేక్షణలో శాంతిసైనికదళం న్యూ కాజల్ లోని బాగ్గుగనులకు చేరుకొన్నది. రక్షకభటులవల్ల దెబ్బలు దినవలసివచ్చినా, లంకణాలు^{పై} చెయ్యవలసివచ్చినా వెనుదీయ లేదు. గనులలో పనిచేయటానికి అంగీకరించలేదు. ఈ దళంలో ఇంకా అనేకులు చేరారు. అతిశీఘ్రకాలంలో సమ్మెఉద్యమం దేశంలో చాలా దూరం విస్తరించింది. 50 వేలమంది బానిస (ఐరోపా జాతులవారు కూలీలను బానిసలనే అనేవారు) కూలీలు ఏ కూలిపని కూడా చెయ్యబోమని భీష్మించారు. గాంధీజీవంటి వేలకొలది భారతీయులు చెఱసాలకు వెళ్లారు.

ఆ కాలంలో హిందూదేశాన రాజప్రతినిధిగా ఉన్న హార్డింజ్ ప్రభువు ఈ విషయానికై ఒక పరిశీలక సమితిని నియమించాలని ఉద్ఘాటించాడు. లండను అధికారులు ఇందుకు అంగీకరించారు. బోతా స్మట్సులు ఇప్పుడు అపూర్వ క్లిష్ట పరిస్థితులను ఎదుర్కొనవలసి వచ్చింది. కెలెన్ బాక్ పోలీస్ వంటి మిత్రులతో సహా గాంధీజీని తత్క్షణం చెఱసాలనుంచి (1913వ సంవత్సరం డిసెంబరు నెల 13వ తేదీన) విడుదల చెయ్యటం అత్యవసరం అని వారు నిశ్చయించుకొన్నారు. కాని గాంధీజీ కోరినది ఇది కానేకాదు. బయట ఉన్నప్పటికంటే చెఱసాలలో ఉన్నప్పుడే నిజంగా ఇయన ఎంతో సాధించగలిగేవాడు. కారా

గారంనుంచి విడుదల కాగానే, మళ్ళీ ఉద్యమాన్ని నడిపించటానికి ఆయనకు మంచి అవకాశం లభించింది. దానిని చక్కగా వినియోగించుకొన్నాడు. పరిశీలకసంఘ సభ్యులందరూ భారతీయులకు ఎటువంటి హక్కులూ ఇయ్యరాదనే వారే కాబట్టి, ఆ సంఘంవల్ల లాభంలేదని ఆయన తీవ్రంగా విమర్శించాడు. 1914వ సంవత్సరంలో సంవత్సరాదినాడే భారతీయుల ననేకుల్ని సమీకరించి, అందరినీ వెంటబెట్టుకొని, కారాగార శిక్ష పొందటంకోసం డర్బనుకు వెళ్ళునున్నానని ప్రకటించాడు.

ఈ సమయంలో దక్షిణాఫ్రికా రైలుమార్గాల నిర్మాణంలో పనిచేస్తున్న తెల్లకూలీలు సమ్మె ప్రారంభించారు. ఉభయుల లక్ష్యాలూ ఒక్కటే అని శ్వేతపక్షాలు భావించి, భారతీయులకూడా తమకు తోడ్పడతారని అనుకొనిఉంటారు. కాని, గాంధీజీ ఇందుకు వ్యతిరేకించాడు. సత్యాగ్రహం అతి పవిత్రంగా నిర్దుష్టంగా నడవాలనీ, శత్రువులను అవమానపటచడంగానీ, కోపోద్దీపితులను చెయ్యడంగాని పనికిరాదని తనవారి కందటికీ తెలియజెప్పి సంవత్సరాదినాడు జరగవలసిన సత్యాగ్రహయాత్రను విరమింపజేశాడు. ఆఫ్రికాప్రభుత్వంవారు చిక్కులో ఉన్నారు; సైనికశాసనం ప్రకటించారు. ఇట్టిస్థితిలో గాంధీజీ వారిపట్ల ఓర్పుతో ప్రవర్తించాలని నిశ్చయించాడు.

మొదట తలపెట్టినప్రకారం సత్యాగ్రహయాత్ర సాగించకుండా, ఈ విధంగా ఓర్పుతో ప్రవర్తించడంవల్లనే ఆయన భారతీయులకు ఎక్కువ అవకాశాలు సాధించగలిగాడు. ఏమైతే నేమి, తనతో మాట్లాడటానికి ప్రిటోరియాకు రావలసిందని స్పష్టంగా గాంధీజీని ఆహ్వానించాడు. ఇంగ్లండునుంచీ హిందూ

దేశంనుంచీ మిత్రులు రానున్నారు; రాజప్రతినిధి భారతదేశం నుంచి భారతీయులను సమర్థించటానికి సర్ బెంజామిన్ రాబర్ట్స్ సన్ అనే ఆయనను ప్రత్యేకాధికారాలిచ్చి పంపించాడు.

1914 వ సంవత్సరం తొలినెలలలో స్మట్సు గాంధీజీల మధ్య చాలాకాలం సంభాషణలు జరుగుతూవచ్చాయి. ఈ ఇద్దరికీ ఎన్ని అభిప్రాయభేదాలున్నా ఒకరియందు ఒకరికి విశేషగౌరవం ఉండేదనటంలో అనుమానంలేదు. “ఇరవైవేల మంది భారతీయులను చెఱసాలలో ఉంచలేము” అని స్మట్సు అన్నాడు. నిజంగా అంతమందిని నిర్బంధించి ఉంచటానికి నాటి దక్షిణాఫ్రికా ప్రభుత్వపు కారాగారాలు చాలవు. స్మట్సుకు ఇది పెద్దసమస్య అయింది. సత్యాగ్రహం మూలంగా ఇటు వంటి ఇబ్బంది కలిగినా స్మట్సుకు గాంధీజీపట్ల గౌరవం ఏర్పడినది. ఆ గౌరవమే విస్మయంగాను ప్రేమగాను పరిణామం చెందింది. చిట్టచివటికు ఇద్దరిమధ్యనూ ఒక ఒప్పందం కుదిరింది. 1914 వ సంవత్సరం జూన్ 30 తేదీన వారిమధ్య నడచిన ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలలో ఈ ఒప్పందం రూపొంది, ‘భారతీయ విముక్తి శాసనం’గా తయారైంది. జూలై నెలలో దక్షిణాఫ్రికా ప్రభుత్వం దీనిని ఆమోదించింది. దీనిప్రకారం భారతీయ (హిందూ, ముస్లిం, పార్సీ) జాతులలో జరిగే వివాహాలు శాస్త్రీయమేనని ప్రభుత్వం గుర్తించటం జరిగింది. కంట్రాక్టు కూలీలకు విధించే మూడుపానుల వ్యక్తి సుంకం రద్దయింది. శాసనం నాటికి ఈ సుంకం చెల్లించవలసిన వారెవరైనా ఉన్నా వారిదగ్గనుంచీ ఆ బాకీలు వసూలుచేయటం కూడా ఆగిపోయింది. దక్షిణాఫ్రికాకు భారతీయుల వలస 1920 వ

సంవత్సరంతో ఆగిపోవాలనికూడా ఈ శాసనం పేర్కొన్నది. అనుమతిలేకుండా భారతీయులు ఒక రాష్ట్రంనుంచి మరొక రాష్ట్రానికి వెళ్ళటానికి అవకాశంలేకపోయినా, దక్షిణాఫ్రికాలో జన్మించిన భారతీయులు మాత్రం కేప్ కాలనీ ప్రవేశించవచ్చునని ప్రభుత్వసమాఖ్య అంగీకరించింది.

ఇప్పటికి సత్యాగ్రహం ఒక అమోఘమైన ఆయుధమని ఋజువైంది. ఆ కాలంలో ఇది లోకానికి అతి విచిత్రంగా కనబడ్డది. భారతదేశంలోగానీ ఇంగ్లాండులోగానీ సత్యాగ్రహం అంటే ఏమిటో అప్పటికింకా బోధపడనేలేదు. ఆత్మ సంయమనానికి అవసరమైన నిశితక్రమశిక్షణకూ, అహింసకూ ఆలవాలంగా గాంధీజీ సృష్టించిన ఈ ఆయుధం మానవులు ఆ నాటివఱకూ శత్రువులను ఎదుర్కొనటానికి వినియోగించిన శస్త్రాస్త్రాలన్నిటికంటెనూ అద్భుతమైనదిగా ప్రసిద్ధికెక్కింది. హిందూదేశంలోనూ, ఇంగ్లాండులోనూ దీని ప్రభావం అందఱికి విశదం కావటానికి కొన్ని సంవత్సరాలు పట్టింది.

ఇప్పటికి దక్షిణాఫ్రికాలో గాంధీజీ కర్తవ్యం పరిపూర్తి అయింది. 1914 వ సంవత్సరం జూలై నెల 14 వ తారీఖున ఆయన భార్య కస్తూరీబాతోనూ, మిత్రుడు కెలెన్ బక్ తోనూ ఇంగ్లాండుకు వెళ్ళటానికి ఓడ ఎక్కాడు. తన ప్రయాణానికి ముందు సోన్యా ప్లేసిన్, హెన్రీ పోలక్ అనే మిత్రులను పిలిచి, తాను చెఱసాలలోఉండగా, తయారుచేసిన పాదరక్షలను ఇచ్చి, వాటిని స్కట్సుకు బహూకరించవలసిందని చెప్పాడు. స్కట్సు ఈ పాదరక్షలను 25 సంవత్సరాలపాటు వాడుకొన్నాడు. 1939 వ సంవత్సరం అక్టోబరు 2 వ తేదీనాడు గాంధీజీ 70 వ

జన్మదినోత్సవం జరుగనున్నప్పుడు మైత్రీచిహ్నంగా అతను వీటిని తిరిగి గాంధిజీకి పంపాడు. ఆ సమయంలో అతను ఇలా అన్నాడు : “నేను ఈ పాదరక్షలను 25 వేసపులలో ఉపయోగించాను. అయితే అట్టి మహాపురుషుడు నిర్మించిన పాదరక్షలపై అడుగుపెట్టటానికి అర్హుణ్ణి కానని నాకు తెలుసు.”

చతుర్థ ప్రకరణము

హిందూదేశమూ, యుద్ధమూ.

తన నలభై అయిదవయేట గాంధిజీ దక్షిణాఫ్రికానుంచి చివరిసారి బయలుదేటి వచ్చాడు. అప్పటికి ఆయన వ్యక్తిత్వం పరిపూర్ణత పొందింది. ఆహారమూ, రోజుకు పనిచేయవలసిన కాలపరిమితి, శరీరపరిశ్రమ, ధ్యానమూ, ప్రార్థనా, శాసనమూ మొదలైన ఆత్మ సంయమన నియమాలన్నీ ఆయన ఇప్పటికి బాగా అలవాటు చేసికొన్నాడు. అయితే వీటిలో కొన్ని అప్పటికింకా సుస్థిరాలు కాలేదు. వారాని కొక రోజు మానం పాటించటం వీటిలో ఒకటి. అయితే ఇవి అన్నీ అప్పటికే ఆయనకు అనుభవగోచరాలైనాయి. దుస్తుల విషయంలో ఒక నిర్ధారణ జరుగలేదు. బహిరంగ సమావేశాలలో భారతీయ పద్ధతినే వేషధారణ చేసినా, ఆయన అప్పటివరకూ ఆంగ్లేయులవలె కూడా దుస్తులు ధరిస్తూ వచ్చాడు. రాట్నం ఇంకా ఆయన ఉపయోగించలేదు గానీ ఉద్దేశం మాత్రం కలిగింది. హిందూదేశానికి చేరిన తర్వాత అది చేబట్టాలని అనుకొన్నాడు. హిందూదేశాన్ని సముద్ధరించటానికి తగిన

శక్తి సంపద ఆయనకు ఇప్పటికీ కలిగింది. భారతీయులు తన వినూతన నియమాలను పాలించటానికి వెంటనే సన్నద్ధులు కారని ఆయన అభిప్రాయం. కాని హిందూదేశానికి వచ్చిన కొంత కాలానికి ఆయనకు తన లక్ష్యాల సనుసరించి ఉద్యమం నడపటానికి అవకాశం కలిగింది.

సత్యం, అహింసా, బ్రహ్మచర్యమూ అనే అద్భుత విజయసాధనాలు సృష్టిలోకి వచ్చాయి. చాలాకాలంనుంచీ సత్యవ్రతపాలనకు ఆయన తీవ్రంగానే కృషిచేస్తూ వచ్చాడు. అయితే దక్షిణాఫ్రికానుంచి బయలుదేరిన తర్వాత ఇక తన జీవితాంతంవరకూ సత్యపరిపాలనవిషయంలో అనుసరించదగు మార్గాలను ఆయన కొంత సంస్కరించుకొని మతంత నిష్కళంకంగా చేసికోవాలని అభిప్రాయపడ్డాడు. హిందూమతంలో వేళ్ళు పాదుకొన్న సహనమూ, భూతదయూ ప్రాతిపదికాలైన అహింస ఆయనకు పుట్టుకనుంచే అలవాటైంది. దానిని ఆయన అతిదీక్షతో పాటిస్తూ వచ్చాడు. దీనినే క్రైస్తవులు “ప్రేమ” లేక “ఔదార్యం” అన్నారు. దీనిని కేవలం అహింస అనటం సరికాదు. దీనిలో హింస అనేది లేకపోతేమీ కాకుండా ప్రతి ప్రాణికి సాధ్యమైనంత ఉపకారం చేయాలనే భావంకూడా ఇమిడి ఉన్నది. ఇక “బ్రహ్మచర్యం” అనేది విద్యార్థులకూ, సన్న్యాసులకూ విధి అని హిందూమతం శాసించిందే. (మానవ జీవితాన్ని నాలుగు దశలుగా విభజించగా, మొదటిదశలోనూ, నాలుగవ దశలోనూ బ్రహ్మచర్యం విధి అని హైందవ సిద్ధాంతం. అట్టి బ్రహ్మచర్యం గాంధీజీ తన నిరవ సంవత్సరం నుంచే

పాటించటం మొదలుపెట్టాడు. ఇందుకు తగ్గ మనోనిగ్రహం కోసం ఆయన పడ్డ పాట్లు ఎన్నో!

దక్షిణాఫ్రికా భారతీయులను వారి మానవస్వత్వాలను సాధించి విజయంపొందటానికి సన్నద్ధులనుచేసి ఆయన సాధించిన బాహ్య విజయానికి చాలావఱకు ఆయన ఆత్మవిజయమే కారణం. తాను పవిత్రుడై తేగాని ఇతరులకు నాయకత్వంవహించే అర్హత తనకు కలగదని ఆయన విశ్వసించాడు. “ప్రాపంచిక సుఖ పరిత్యాగం” చెయ్యకుండా ఎవడున్నా భారతీయులకు నాయకత్వం వహించలేడని అనేక పర్యాయాలు అంతకుపూర్వమే ఎందఱో ఉద్ఘాటించటం జరిగింది. గాంధీజీకి వైరాగ్యం అకస్మాత్తుగా ఉదయించిందికాదు అనీ, అది క్రమక్రమంగా కాలూని చివఱకు ఆయన తిరివ యేట మాత్రమే సుస్థిరత్వాన్ని పొందగలిగిందనీ మనకు తెలుసు. అంతవఱకూ ఆయన న్యాయవాది వృత్తిద్వారా సంపాదించిన ధనంనుంచే కుటుంబపు కర్బులు సరిపెట్టుకొనేవాడు. 45వ సంవత్సరం వచ్చేసరికి ఆయన ఈ పిరాగతలో చాలా ముందుకు వెళ్లాడు. ప్రీసాంగత్యాన్నీ, జిహ్వాపల్యాన్నీ జయించటమేకాకుండా, ధనం కూడబెట్టటం, భీమాలు చెయ్యటం, ఆస్తిసంపాదించటం వగైరా జీవిత నిర్వహణావసరమైన ధనసంచయం పట్లనే వైముఖ్యం పెంపొందించుకొన్నాడు. ఒక్క భారతజాతి ఆత్మగౌరవాన్ని నిలబెట్టటమే తప్ప మఱి ఒక వాంఛ ఆయనకు లేక పోయింది. వైరాగ్యంలో పరివర్తనైతి రావటానికి ఆయన చెయ్యవలసిన సాధన దాదాపు అంతా పూర్తి అయింది. సర్వ సంగపరిత్యాగం చేసిన సన్న్యాసికి కలిగే శక్తి యెటువంటిదో

యెవరికీ నిర్ణయించరానిది. ఇక గాంధీజీ విషయంలో ఆ శక్తి సర్వాధికారి అయింది. ఇలా అద్భుతశక్తులు కొన్ని యిక్కడ సమ్మిళితమైనాయి. ఇటువంటి సమ్మేళనం ఒక అపూర్వ సంఘటన అనాలి. ఆయన “నా” అనేది ఏదీ లేని యథార్థ పరివాజకత్వం అవలంబించినా, ఆ గాఢవైరాగ్య మహిమచేత సామాజ్యాలను శాసించి, చరిత్రగతినే చక్కదిద్దాడు. ఇలా అంటే చాలా విరుద్ధంగా కనబడవచ్చును. కాని యిందులో అసమంజసత యేమీలేదు. యథార్థంగా జరిగింది. ఆధునిక ప్రపంచమంతా చక్కగా చూస్తుండగానే కండ్లకుకట్టి నట్లు యిది సంభవమైనది. కాబట్టి యిక్కడ వాదోపవాదాలకు తావు లేదు.

ఆయన రూపమా సమున్నతమైనదికాదు; స్వభావమా పరమసాధువైనది. పీడితప్రజల దుర్గతులకు విచారపడుతూ, విషాదం ప్రతిఫలిస్తున్న సేత్రాలతో, శిరస్సుకు సమరోణాలుగా ఉన్న చెవులతో లోకానికి అతి సామాన్య వ్యక్తిగా కనిపించేవాడు. అయితే ఆయన శరీరదార్ధ్యం సామాన్యమైనదికాదు. ఒక్కొక్కప్పుడు టాల్ స్టాయ్ ఆశ్రమంనుంచి జోహాన్నబర్గ్ కు నడచివచ్చి, ఆ రోజుననే తిరిగి అంతదూరమూ వెళ్ళేవాడు. మొత్తం రోజుకు 50 మైళ్లు నడచేవాడన్నమాట. ఇంత పరిశ్రమ చేసినా ఆయనతీసికొనే ఆహారమాత్రం ఎప్పటివలె అతిసులభంగా జీర్ణమయే సామాన్యపదార్థం మాత్రమే. ఆహారమంటే కొన్నిపండ్లూ పప్పులే. పాలుగానీ, ఇంకేమైనా కూరగాయలుగానీ తీసికొనటం కూడా లేదు. ప్రార్థనాభాగంగా ఉపవాసం చెయ్యటమనేది అప్పటికి అలవాటైపోయింది. ఇలా

ఉపవసించేటప్పుడు ముందుగా ఏదో శపథం చెయ్యటం, దాని ప్రకారం గడువుముగిసేవఱకూ నిరాహారదీక్ష పాటించటం జరిగేవి. ఒకసారి తనఅనుచరులలో ఎవరో చేసిన అశృత్వానికి వారంలోజులు తానుఉపవసించాడు గదా ! ఆయన చేసిన శపథాన్ని భంగవఱచగల దృశ్యాదృశ్యశక్తులేవీ లేవు. తర్వాత తర్వాత గడువేలేకుండా కూడా ఉపవాసాలు సాగించేవాడు. అయితే ఎప్పుడో అంతర్వాణి సందేశం వినిపించేది. అలా విని పించినప్పుడు ఆ ఉపవాసాన్ని విరమించేవాడు. మొదట్లో ఈ సుదీర్ఘోపవాసాలు దైవప్రార్థనాత్మకాలుగానూ, ఉద్దిష్ట లక్ష్య సాధనాలుగానూ సాగుతూవచ్చాయి. అటుతర్వాత పెద్దపెద్ద ప్రభుత్వాలనుగూడా తనదారికి త్రిప్పటానికి ఆయన ఉపవాసాలుచేసి లక్ష్యసాధించటంతో ఇవి రాజకీయమైన ఒత్తిడి తీసికొనిరాదగిన అపూర్వసాధనాలుగా పరిణమించాయి. బాహ్యజగత్తుతో సంబంధంలేకుండా ప్రత్యేకించి ఆత్మశాంతి కోసమే దక్షిణాఫ్రికాలో ఉండగా ఆయనప్రారంభించిన యీ నిరాహారదీక్షావిధానం ఆయన జీవితవిజయానికి ఎంత అవసరమైనదో మనం గుర్తించవచ్చును.

గాంధీజీ దక్షిణాఫ్రికాలో అంకురారోపణంచేసి హిందూ దేశంలో మహావృక్షంగా పెంచిన యీ సత్యాగ్రహంలోని విశిష్ట లక్షణం ప్రతిస్పర్థిపట్ల గూడా విశ్వాసపాత్రంగా వ్యవహరించటం. సత్యాగ్రహి తాను ఏమి చేయబోతున్నదీ నిశ్చితంగా తన ప్రతిస్పర్థికి తెలియజేయాలి. అలా ప్రకటించిన కార్యక్రమాన్ని ఎంతమాత్రమున్ను మఱొకవిధంగా మార్పు చేయగూడదు. తాను సత్యాగ్రహం ప్రారంభించకముందు

ప్రతిస్పర్థివల్ల కలిగే కష్టనష్టాలను భరించటానికి సిద్ధపడితేనే, అందుకు సాహసించాలి గనుక, కార్యరంగంలోనికి దిగిన తరువాత, ప్రతిస్పర్థి యేమిచేసినా సహించవలసిందే. తన సత్యాగ్రహానికి ప్రతిస్పర్థి విధించవలసిన కఠినతను శిక్షను విధించవలసిందని, స్వయంగా సత్యాగ్రహి అడగటంకూడా ఉంటుంది. ప్రతిస్పర్థితో చెప్పేది ఒకటి, చేసేది ఒకటిగా, ఎన్నడూ వ్యవహరించకూడదు. అంటే, మోసంద్వారా అతనిని జయించాలని ప్రయత్నించరాదు. సత్యాగ్రహి ఉద్దేశాలన్నీ ప్రతిస్పర్థికి ఎప్పుడూ సమగ్రంగా తెలుస్తూ ఉండాలి. యథార్థానికి సత్యాగ్రహికి ప్రతిస్పర్థికూడా మిత్రుడే. ఒక తాత్కాలికమైన అభిప్రాయభేదం మాత్రమే వారిని కొంతకాలము ఎడంగా ఉంచుతున్నది. కాబట్టి ప్రతి సత్యాగ్రహి ప్రతిస్పర్థి తనకు మిత్రుడే అన్నవిషయాన్ని ఎన్నడూ మఱచిపోకూడదు. గాంధీజీ హిందూ దేశానికి తిరిగి రాకముందే ఈ సత్యాగ్రహ లక్ష్యాలన్నీ అనుభవపూర్వకమైన అభ్యాసాలద్వారా బాగా దృఢపడుతూ వచ్చాయి. వాటి మూలాసనే అనేక సందర్భాలలో గాంధీజీకి ప్రతిస్పర్థులైన కారాగ్రహాధికారులూ, రక్షకభటులూ, పత్తేదారులూ, కారాగార శాఖలోని వైద్యులూ, ఇంకా ఇటువంటి వారెందరో కాలక్రమాన ఆయనకు ఆప్తమిత్రులైనారు.

2

దక్షిణాఫ్రికానుంచి గాంధీజీ ఇంగ్లండు చేరుకొన్న నాటికి రెండురోజులు ముందుగానే ప్రథమ ప్రపంచయుద్ధం ప్రారంభమైనది. వెంటనే ఆయన బ్రిటిషుసేనలో యుద్ధరంగాన

గాయపడ్డవారందఱికి సేవచేయడంకోసం ఒకభారతీయ సేవాదళాన్ని సమీకరించటానికి బయలుదేరాడు. బ్రిటిషు వారి పాలనవల్ల కలిగే సత్ఫలాన్ని తానుకూడా అనుభవిస్తున్నానని ఆయన విశ్వసించి ఉన్నందున, ఆ ప్రభుత్వానికి తాను కొంత ఋణవడి ఉన్నానని ఆయనభావించాడు. నాడే కాక అటుపై ఐదు సంవత్సరాలకు కూడా ఆంగ్లేయుల ప్రభుత్వంవల్ల ఆయనకు గల భక్తివిశ్వాసాలు అలాగే అచంచలంగా ఉన్నాయి. తానుకూడా బ్రిటిషు సామ్రాజ్యంలోని పౌరుడై ఉన్నందువల్ల, ప్రభుత్వంవల్ల భక్తివిశ్వాసాలు ఉండటం పౌరధర్మంకాబట్టి, కొన్ని ప్రత్యేక మతాలవారివలె (క్రైస్తవులలోని 'క్రైస్తవ' అను శాఖవలె) హింసాత్మకమైన యుద్ధములో పాల్గొనటానికి మనస్సు అంగీకరించకపోయినా, తన నియమాలకు విరుద్ధం కాకుండానే, ప్రభుత్వానికి శక్తివంచనలేకుండా తోడ్పడటం తన విధి అని ఆయన అనుకొన్నాడు. నిశితంగా తర్కించినట్లయితే ఆయుధపాణులై హింసకుపూనుకొన్నవారికి సేవచేయటం ఒక విధంగా హింసచేయటమే అవుతుందని ఆయన గుర్తించక పోలేడు. ఐనప్పటికీ పాపపుణ్యవిచక్షణ చేస్తూఉండే ఆయన అంతరాత్మ ఇందుకు అంగీకరించింది.

కాని కొన్నివారాలకే ఆయన జబ్బుపడ్డాడు. ఇది ఊపిరితిత్తులకుసంబంధించిన శ్లేష్మప్రకోపంగల వ్యాధిఅయింది. కొన్నాళ్లు ఆహారపు మార్పిడివల్ల దానిని నివారించుకొనటానికి యత్నించి చివరకు వైద్యునిసలహాలను అనుసరించి హిందూ దేశానికి బయలుదేరాడు. అయితే ఆయనతోపాటు ఆయన మిత్రుడైన కెలెన్ బాక్ మాత్రం బయలుదేరటానికి ప్రభు

త్వానుమతి లభించలేదు. భారతదేశ రాజప్రతినిధి అయిన హార్డింజ్ ప్రభువుకూడా అతనికి అనుమతి ఇవ్వడానికి ఇష్టపడలేదు. ఇందుకు ప్రధానకారణం కెలెన్ బాక్ జర్మనీదేశస్థుడు కావటమే.

భారతదేశానికి తిరిగి రావటం గాంధీజీకి అనేకవిధాల సంభ్రమం కలిగించింది. ఆయన మనస్సు అంతా భారతదేశంపైనే ఉన్నప్పటికీ, అప్పటికి కడచిన ఇరవై సంవత్సరాలలో చాలా భాగం దేశానికి దూరంగానే ఉండి తనకాలాన్నీ, శక్తిని, దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయుల ప్రత్యేకసమస్యను పరిష్కరించటానికే వినియోగించాడు. బొంబాయి నగరపీఠుల్లో ప్రజలు గుంపులుగాకూడి 1915వ సంవత్సరం జనవరినెల 9వ తేదీన తనకు ఘనస్వాగతం ఇస్తారని ఆయన కలలోకూడా అనుకోలేదు. అంతకుముందు ఆయన స్వదేశాన్ని సందర్శించిన సమయాలలో అటువంటి సూచనలు ఏవీకూడా కనిపించలేదు. అయితే ఆయన దక్షిణాఫ్రికాలో భారతీయులను ఉద్ధరించడానికి ఉద్యమం ప్రారంభించి, సత్యాగ్రహం అనే నూతనాయుధాన్ని కనిపెట్టి, అపూర్వవద్ధతిలో దానిని వినియోగిస్తూ ఉండగా, చాలామంది ప్రజలకు ఆయన మహాత్ముడే (గొప్ప ఆత్మకలవాడు) అయినాడు.

భారతదేశంలో ఆయన శరీరం చాలించినప్పుడున్నా, ఇంకా ఇతర సమయాలలోనున్నా ఈ మహాత్ముడనే ప్రశస్తి ఆయనకు ఎల్లా లభించిందో తెలిసికొనటానికి, నేను చాలా ప్రయత్నించాను. కాని ఎప్పటినుంచీ ఈ మహాత్ముడనే పేరు ఆయనకు స్థిరపడ్డదో నాకు తెలియనేలేదు.

దక్షిణాఫ్రికాలో 1914వ సంవత్సరానికి పూర్వమే అనేక సంవత్సరాలనుంచీ ఆయన చేస్తూ ఉన్న కృషిని గమనిస్తూ ఉన్న భారత దేశపు ప్రజలే ఆ మధ్య కాలంలో ఎప్పుడో ఆయనకు మహాత్మా డనే పేరు స్థిరపరచారు. భారత దేశంలో మహాపురుషులను ఇలా ప్రశంసించటం అసాధరణమేమీకాదు. గాంధీజీ అవతరించటానికి పూర్వమే ఇది సంప్రదాయంగా ఉన్నది. 20వ శతాబ్దంలోనే ఇంకా కొందఱు మహాత్ములున్నారు. కాని వారిని ఈనాడు ఎవరూ స్మరించటంలేదు. గాంధీజీకి ఈ పేరు ఏర్పడ్డ తరువాత కోట్లకోట్ల ప్రజలు ఈ పేరుతోనే ఆయన్ని పిలుస్తూ వచ్చారు. ఆయన పేరులో ఇది ఒక భాగమైపోయింది. నేడేకాదు ఇకముందు ఎప్పటికీకూడా, మరి ఎవరికీన్నీ, ఈ మహాత్మా పదం వాడుకలోకిరాదని చెప్పవచ్చును.

ఈ బిరుదు ప్రజలే ఆయనకు ఇచ్చారని తెలుస్తూ ఉన్నా, ఎవరు ఎప్పుడు ఇచ్చారో నిర్ణయించడానికి ఆధారాలు కనబడవు. 1906వ సంవత్సరంలో రవీంద్రనాథటాగూరు ఒకతంతి వార్తలో గాంధీజీని “మహాత్మా” అని సంబోధించాడు. నాటి ఆ కాగితం ఇప్పటికీన్నీ భద్రంగా ఉన్నది. అయితే అంతకు ముందు ఎప్పటినుంచో రవీంద్రుడు గాంధీజీని అలా సంబోధించేవాడని అనుకోవలసివస్తున్నది. కాని రవీంద్రుడే ఆ బిరుదును సృష్టించాడనీ, లేక ఏ సందర్భంలోనైనా ప్రసాదించి ఉంటాడనీ చెప్పలేము. గాంధీజీ మిత్రులలోనూ, అనుచరులలోనూ ఒకతె అయిన సరోజినీ నాయుడు 1914వ సంవత్సరంలో గాంధీజీ ఇంకా హిందూ దేశానికి తిరిగిరాక, లండనులో బ్లూమ్స్ బరీలోని ఒక వసతిగృహంలో ఉండగా కలిసి

కొన్నది. ఆ సమయానికే ఆయనను మహాత్ముడని పిలవటం, కొందరికి అలవాటుగా ఉండేది. సరోజినీనాయుడు ఈ విషయం నాతో చెబుతూ, అప్పటికి ఎంతకాలంనుంచీ ఆ పేరు ఆయనకు వాడుకలో ఉన్నదో; జ్ఞాపకం చేసికోలేనన్నది. శ్రీ నెహ్రూ ప్రవథమంగా ఆయన్ని కలిసికొన్నది 1916 సంవత్సరంలో. తమ సమావేశానికి పూర్వం కొన్ని ఏండ్లనాడే గాంధీజీ మహాత్ముడైనాడని శ్రీ నెహ్రూకు జ్ఞాపకం ఉన్నది.

దీనినిబట్టివిచారిస్తే ఆయన హిందూదేశానికి రాకముందే ప్రజలు ఆయనను మహాత్ముడని సంభావించేవారనీ, స్వదేశానికి ఆయన తిరిగివచ్చినప్పుడు ఆయనకు ఆ బిరుదు బాగా ప్రసిద్ధమైనదనీ ఊహించవచ్చును. నిజానికి ఆ బిరుదం ఆయనకు ఎంతమాత్రమూ గిట్టదు. పెద్దఆత్మలు, చిన్నఆత్మలు, అనేవి ఉంటాయని విశ్వసించటమే పొరపాటుగా ఆయన భావించేవాడు. అనేక కార్యభారాలలో తలమునిగి తాడి ప్రమాణం అవుతూఉండగా, తనపనులను చూచుకోనీయకుండా “మహాత్ముడు, మహాత్ముడంటూ తనచుట్టూ మూగే ప్రజాసమూహాలనుచూస్తే, ఆ బిరుదంపేనే ఆయనకు అసహ్యం కలిగేది. కాని భారతవర్షంవంటి దేశంలో మహాత్ముడనిపించుకొనటం సామాన్యంగా ఎంతో ప్రయోజనకారి అవుతుంది. దీనివల్ల ఆయన తలపెట్టిన కార్యాలకు ప్రజాసహకారం విరివిగా లభించింది. ఇంత జరిగినా ప్రజలు గుమిగూడి ముందడుగు వడకుండా చేసే సమయాలలో మాత్రం ఈ పేరు తనకెందుకు వచ్చిందని ఆయన చిరాకుపడేవాడు. ఎన్నో ఏండ్ల పాటు ఇటు ఘంటి సమయాలలో అతి తీక్షణత పాటిస్తూ ప్రజలు తనమీద

విజయచక్రవిభవకుండా ఉండటానికి జాగ్రత్తపడేవాడుగానీ, అందు వల్ల ఏమీ ప్రయోజనం లేకపోయేది. అనేకసంవత్సరాలు ఈ ఇబ్బందిని ఆయన సహించాడు. తానుచేసే ప్రతికార్యాన్నీ దేశ మంతా గమనిస్తూ ఉండడంకూడా ఆయనకు కష్టమే. ఈ విరు దాన్నిగానీ, దీనికి తగ్గ లక్షణం తనలో ఉన్నదని కానీ ఆయన ఎన్నడూ అంగీకరించలేదని దృఢంగా చెప్పవచ్చును.

3

గాంధీజీ హిందూదేశానికి తిరిగివచ్చిన మొదటి సంవ త్సరమంతా తన రాజకీయ గురువైన గోఖలే కోరిక ననుసరించి రాజకీయాలనుంచి విరమించుకొన్నాడు. సర్వసంపన్నుడైన ఈ కొద్దిపాటి వ్యక్తివల్లనే భారతీయుల భవిష్యత్తు చక్కగా రూపొందగలదని గోఖలే విశ్వసించాడు. అయితే తన యీ శిష్యుడు చాలాకాలంనుంచీ విదేశాలలో ఉన్నవాడు కాబట్టి భారతీయుల పరిస్థితులనూ, వారి తలంపులనూ అవగాహన చేసికొనటానికి కొంతకాలం పట్టుతుందనికూడా అనుకొన్నా డాయన.

1915 వ సంవత్సరం జనవరినెల 15 వ తేదీన గాంధీజీ బొంబాయిలో దిగిన వెంటనే బొంబాయిరాష్ట్రపు గవర్నరైన వెల్లింగ్టన్ ప్రభువు ఆయనను కలిసికొనటం జరిగింది. ఈ వెల్లింగ్టన్ ప్రభువు తర్వాత కొంతకాలానికి భారతదేశానికి రాజప్రతినిధికూడా అయినాడు. ఈయన ఒకవిధంగా గాంధీజీ పలకే పరమసాధువని కొందరి అభిప్రాయం. ఈయన గాంధీజీని ఇలా తొలిసారి కలిసికొన్నప్పుడు ఆయన ప్రభుత్వ కార్యకలా

పాలలో జోక్యం కలిగించుకోదలచుకొన్నప్పుడు ముందుగా తనకు తెలియబరచవలసిందని అడిగాడు. ఆయన ఈ భావాన్ని ఇలా వ్యక్తపరిచాడు. “రండి! నన్ను చూడండి!” ఆయనకు అలా వాగ్దానం చెయ్యటానికి గాంధీజీ యెంతమాత్రమూ అభ్యంతరం చెప్పలేదు.

దక్షిణాఫ్రికాలో ఫోనిక్సు టాల్ స్టాయ్ ఆశ్రమాలలో నివసిస్తున్న వారందరూ గాంధీజీ ఆశయాలన్నింటినీ ఆచరణలో పెట్టారు. వారు నిజమైన సత్యాగ్రహులు. భారతదేశంలో అటువంటివారు అవసరమకాతారని గాంధీజీ భావించాడు. అందువల్ల వారిలో చాలామందిని ఆయన వంగదేశంలో రప్పించినాథటాగూరు స్థాపించిన “శాంతినికేతన” విద్యాలయానికి అతిథులుగా పంపించాడు. ఈ శాంతినికేతనం ఇప్పటికీన్నీ నడుస్తూనే ఉన్నది. గాంధీజీ తన అడుగుజాడలలోనడిచే ఈ సత్యాగ్రహి కుటుంబం అంతా నివసించదగినచోటు ఒకటి చూడవలసి వచ్చింది. ఆయన సొంతరాష్ట్రమైన గుజరాతుకు అహమ్మదాబాదు ముఖ్యపట్టణం. అది వస్త్రప్రసరముకు కేంద్రం. ఆ పట్టణ పరిసరాలలోనే ఈ మహాకుటుంబానికి తగినవసతి దొరికింది.

ఆశ్రమస్థలాన్ని కొనటానికి, అందులో కుటీరాలు నిర్మించటానికి కావలసిన ధనాన్ని హిందూదేశంలోని గాంధీజీ మిత్రులే ప్రోగుచేశారు. ఘూర్జర సోదరులైన అహమ్మదాబాదు ధనికవర్తకులు ఆశ్రమ నిర్వహణానికి అవసరమైన ధన సహాయం చేయగలరని మహాత్ముడు విశ్వసించాడు. వారు కూడ కొంతకాలంపాటు ఆ విధంగానే సాయపడ్డారు.

అయితే అహమ్మదాబాదులో గాంధీజీ ఈ ఆశ్రమాన్ని

స్థాపించేముందు రెండు ముఖ్యసంఘటనలు తటస్థించాయి. అందులో మొదటిది శాంతినికేతన సందర్శనం. టాగూరు ఆశ్రమాన్ని సందర్శించాలనీ, అందులో ఉన్న తన ఇరవై అయిదుగురు అనుచరులనూ చూడాలనీ ఆయన శాంతినికేతనానికి వెళ్ళాడు. ఆ ఆశ్రమంలో అప్పుడు సుమారు నూట ఇరవై అయిదుగురు వంగీయబాలకులూ, ఇరవైమంది ఉపాధ్యాయులూ ఉన్నారు. గాంధీజీ ఆశ్రమంలో, వేర్వేరు కులమతాలకు చెందిన స్త్రీలూ పురుషులూ, బాలబాలికలూ ఉండేవారు. వారిలో ఆయనను భక్తిశ్రద్ధలతో అనుసరించే ఇద్దరు ఆంగ్లేయులున్నూ ఉండేవారు. వారు విన్స్టన్ పియర్స్, ఛార్లీ ఆండ్రూస్ అనేవారు. గాంధీజీకి టాగూరుకూ కల వ్యత్యాసాలను అనుసరించే, వీరిద్దరికీ ఆశ్రమాలకున్నూ కొంత భేదం ఉండేది. టాగూరు సుప్రసిద్ధకవి. అంతేకాక భోగపరాయణుడూ, సౌందర్యవంతుడూ, మంచివక్తా, భాగ్యశాలీ కూడానూ. ఇక గాంధీజీ సామాన్యరూపవంతుడూ. బహు కార్యమగ్నుడూ, సత్యవ్రతుడూ, వినయధనుడూ, నిర్ధనుడూనూ. శాంతినికేతనంలో కూలికోసం శ్రమించేవారితో ఆశ్రమ కార్యకలాపాలను జరిపించే పద్ధతి గాంధీజీకి సమ్మతంకాలేదు టాగూరు అనుమతిమీద మహాత్ముడు అక్కడ కావ్యవిద్యార్థులుగానీ, తత్వశాస్త్ర విద్యార్థులుగానీ ఆశ్రమంలో జరుగవలసినపనులన్నింటినీ, చివరకు అస్పృశ్యులు చెయ్యవలసినవికూడా, స్వయంగానే చేసికొనేపద్ధతిని ప్రవేశపెట్టాడు. కాని, గాంధీజీ శాంతినికేతనంనుంచి వెళ్ళిపోయిన తర్వాత, అక్కడ యథా

పూర్వంగా జీతగాండ్రతో పనిపాటలు జరుపుకోవటమే అభ్యాసమైనది.

అంతవఱకూ భారతరాజకీయాల్లో మహాత్మునికి మార్గదర్శకుడుగా ఉన్న గోఖలే స్వర్గస్థుడు కావటంచేత మహాత్ముడు వంగదేశంనుంచి దూరంగా వెళ్ళవలసివచ్చింది. గోఖలే ఎంతో కాలం జీవించడని గాంధీజీకి అప్పటికే తెలిసిఉన్నా, ఆయన మరణవార్త వినగానే ఎంతో దుఃఖం కలిగింది. భారతదేశంలో తాను ఒంటరివాణ్ణి అయినానని ఆయన భావించాడు. నిజానికి ఆయనపరిస్థితి అప్పుడు త్రిశంకుస్వర్గంమాదిరిగా ఉన్నది. భారతదేశంలోని రాజకీయవర్గాలన్నింటికీ ఆయనపేరు తెలుసు. దక్షిణాఫ్రికాలో ఆయన చేసిన కృషి సామాన్యప్రజలెండతో వినే ఉన్నారు. అయితే ముఖ్యంగా ఆయనను ఎఱుగున్న వారు ఎందఱూలేరు. రైలులో మూడవతరగతిపెట్టెలో అందఱితోబాటు ఆయనా ప్రయాణించేసినా, క్రొత్తవారెవ్వరూ ఆయన ఫలానా అని గుర్తించేవారుకారు. ఆయనా ఏ బహిరంగ సమావేశంలోగాని, పదిమంది యెదుటగానీ మాట్లాడటమూ తటస్థించలేదు. భారతీయప్రజలు ఆయనను ఆత్మీయుడుగా గుర్తించటానికి ఇంకా ఎన్నోసంవత్సరాలు పట్టింది.

ఈ సంధిగ్ధపరిస్థితికి మూలం తాను ఏమి చెయ్యవలసిందీ ఆయన అప్పటికి నిర్ణయం చేసుకోలేకపోవటమే. ఆశ్రమం నిర్మించి, కుటుంబసంరక్షణ చేసికొంటూ, పాఠశాల నిర్వహిస్తూ, ఆశ్రమ కార్యకలాపాలు సాగిస్తూ, రాజకీయాలపట్ల మానం తాల్చి, పరిసర పరిస్థితులను అవగాహన చేసికొనటంతోనే ఆయన తృప్తిపడ్డాడు. భారతదేశంలో సత్యాగ్రహం

ప్రారంభించటానికి ఆ నాటికింకా అయిదారేండ్లయినా పట్టుతుందని తాను అనుకొన్నట్లు ఆయనే చెప్పాడు. ఆత్మశక్తిచాలా గొప్పశక్తి అని ఆయన అంతకుముందే లోకానికి తన ఆచరణ ద్వారానే చాటాడు. కాని భారతదేశానికి దానిని ఏ విధంగా వినియోగించాలో ఆయనకు తోచలేదు. రాజకీయోద్యమంలో కూడా అది ఉపయోగపడుతుందని ఆయన అప్పటికి గుర్తించలేదేమో అనిపిస్తుంది. అయితే అది ఒక గొప్పవరిశోధనే అనీ, కాలక్రమాన అది మాతృదేశోద్ధరణకు ఉపకరిస్తుందనీ ఆయనకు యాథిగా తెలుసు.

ఆయన నెలకొల్పిన ఆశ్రమానికి మొదట “సత్యాగ్రహశ్రమం” అని పేరుకలిగింది కానీ, దాని ఉనికి సబర్బతి అనేచోట కావటంవల్ల సబర్బతిఆశ్రమం అనేపేరే స్థిరపడ్డది. ఇది 1915 వ సంవత్సరం మేనెల 25 వ తారీఖున ప్రారంభమైంది. ఈ సబర్బతిఆశ్రమం అహమ్మదాబాదుతో గాఢ సంబంధం కలగదగినంత చేరువలోనే ఉన్నా, నిత్యజీవితంలో స్వతంత్రంగా ఉండగలిగినంత ఎడంగానే ఉన్నది. ప్రారంభంలో ఇక్కడ ఇరవైఅయిదుగురు సత్యాగ్రహులు ఉండేవారు. వీరందరూ బ్రహ్మచర్యం పాటించి, దారిద్ర్యాన్ని వరించి, ఏ రూపాన అవసరమైన సంఘసేవనైనా చేయటానికి సిద్ధపడినవారు. అస్పృశ్యులు చేయ్యవలసినపనులు కూడా చేయటానికిన్నీ సంసిద్ధులైనవారు. (పాకీపని తప్పనిసరిగా చేయవలసిందని గాంధీజీ ఆదేశం.) ఆశ్రమం నెలకొల్పిన అచిరకాలంలోనే ఆయన ఒక అస్పృశ్యకుటుంబాన్ని కూడా ఇందులో చేర్చుకొన్నాడు.

గాంధీజీఆశ్రమంలో వంటకానీ, నీళ్ళుతేవటం కానీ

ఇంకేవిధమైన పని అయినా సరే, సహకారపూర్వకంగానే జరిగేది. అస్పృశ్యజాతికి చెందిన కుటుంబాన్ని (భార్యా, భర్తా, కుమారుడూ ఆ కుటుంబంలోని వ్యక్తులు.) ఆశ్రమంలో చేర్చుకోవటం నాడు హిందూదేశంలో ఒక పెద్ద విప్లవంవంటిది. నాజే కాక, ఈ నాటికిన్నీ భారతదేశాన అస్పృశ్యులను ఎందువల్ల వైనా తాకటం తటస్థిస్తే, ఆ దోషం తొలగించుకోవటానికి కొంత ప్రాయశ్చిత్తం జరుపుకోవటం ఆచారంగా ఉన్నది. అస్పృశ్యుల నీడసోకినా స్నానం చెయ్యవలసిందే. అస్పృశ్యులు తాకిన ఏ వస్తువైనా సవర్ణులు ఉపయోగించవలసివస్తే, దానిని శుద్ధిచెయ్యటం అవసరం. ఏ యింటిలో వైనా అస్పృశ్యులు నొకర్లుగా పనిచేసినా, వారు కొన్ని నిర్దిష్టకార్యాలే తప్ప, తక్కినవనులు చేయటానికి వీలులేదు. వారు చేసేవనులు అగ్రజాతుల నొకరైవ్వరూ చేయరు.

గాంధీజీ ఆశ్రమంలో నొకర్ల నేవారే లేరు. ఆశ్రమ వాసులందరూ సమానులే. సమానమైన వేతనానికే అందరూ పనిచేసేవారు. 'ఇదే చేస్తాను; ఇది చెయ్యను' అనటానికి వీలు లేదు. కొందఱు కొన్ని విషయాలలో తక్కినవారికంటే మెరుగునైనా, వేతనంలో తేడాలేదు. ముద్రాక్షరాల కూర్పులో గాంధీజీ అంతగా సమర్థత లేనివాడే అయినా, పనిబుత్తిడిగా ఉన్నప్పుడు తానుకూడా అందులో పాల్గొనేవాడు. ఆయన అచిరకాలంలో నూలువడకటంలో, బట్టలునేయటంలో సామర్థ్యం సంపాదించినా, తన అన్నగారి కుమారులలో రెండవ వాడైన మగన్లాల ఆ రెండుపనులలోకూడా తనకంటే నేర్పరి అని ఎప్పుడూ అంగీకరిస్తూనే వచ్చాడు. (మగన్లాల ముద్రా

క్షరాల కూర్పులో కూడా ఎక్కువ నేర్పరి అని ఇదివఱకే స్పష్టమైంది.)

ఆయన పెద్దబలశాలి కాకపోయినా, తోడివారికి ఆశ్చర్యం కలిగేటట్లుగా శరీరశ్రమైకసాధ్యమైన పనులు అన్నీ, చివరకు మఱుగుదొడ్లలో కందకాలు త్రవ్వటం, ఆ త్రవ్విన మట్టిని దూరంగా తీసుకొనివెళ్ళటం మొదలైనవికూడా చేసేవాడు. ఈ పనులు భారతీయులదృష్టిలో చాలా నీచమైనవి. అవి అస్పృశ్యులు మాత్రమే చేయవలసినవని వారి భావం. ఆయన ఇటువంటి పనులు చేయటం మొదలుపెట్టిన నాటినుంచీకూడా, ఆయన అలా చేయటంలో తప్పేమీలేదనే అందరికీ తోచింది. దానికి కారణం ఏమిటంటే, వేలకొలది సంవత్సరాలనుంచీన్నీ మహాత్ములనడిగివారందఱూ అతి విధేయతతో అన్నిపనులూ చేయటం భారతదేశంలో అనుభవగోచరం అవుతూ ఉండటమే. ఈ ప్రాచీన భారతసంప్రదాయాన్ని బట్టి చూస్తే, సాధువులైన మహాత్ములు జాతి కట్టుబాట్లకు పూర్తిగా అతీతులుగా ఉండేవారనీ, వారికి ఆ విధిని పేదల పాటింపే ఉండేదికాదనీ ఊహించవచ్చును.

అయితే అస్పృశ్యులుగా పరిగణించబడేవారిని ఆశ్రమంలో ప్రవేశపెట్టటం మాత్రం లోకులకు సహించదగిన పని కాలేదు. ఆయన అస్పృశ్యులను ఆశ్రమంలో చేర్చుకొన్న ఊణంనుంచీ ఎన్నో ఇబ్బందులను ఎదుర్కోవలసివచ్చింది. సవర్ణ హిందువులుకూడా ఆశ్రమంలో అస్పృశ్యులు వండిన వదార్థాలు తింటున్నారనీ, వారు తెచ్చిన నీళ్లు త్రాగుతున్నారనీ లోకం అనుకోవటం మొదలుపెట్టింది. గాంధీజీ అస్పృ

శ్మశ్మలు చేసేవనుటకూడా చేస్తున్నాడంటే, అది సవర్ణ హిందువుల కంటగా బాధ కలిగించలేదు. ఆయన మహాత్ముడు కాబట్టి అందువల్ల ఆయన పతితుడు కాడని వారు సరిపెట్టుకొన్నారు. కాని అస్పృశ్యులతో బాటు ఆశ్రమవాసులైన సవర్ణ హిందువులందరూ సమానులుగా వ్యవహరించటం మాత్రం నాటిదేశీయులెవ్వరికీ గిట్టలేదు. వారు ఈ విషయానికి చాలా బాధపడ్డారు.

తత్ఫలితంగా ఆశ్రమానికి వచ్చే ఆదాయం చాలా తగ్గిపోయింది. అందువల్ల ఆశ్రమ నిర్వహణానికి సరిపడినంత ధనం లేకపోయింది. నిజానికి అక్కడ ఎంతో పొదుపుగానే ఖర్చు జరిగేది. అదీగాక దానిని స్వయంపోషకంగా చేయటానికిన్నీ కృషి జరుగుతూఉండేది. అయితే ఆ ఆశ్రమానికి ధనసాహాయ్యం చేసే భాగ్యవంతులందరూ సవర్ణ హిందువులు. వారు అస్పృశ్యుల సంబంధాన్ని మార్పించలేదు. దానితో వారి కందటికీ ఆశ్రమంవల్ల వ్యతిరేకభావం ఏర్పడింది. ఇదే దేశమంతా ప్రాకింది. సవర్ణ హిందువులందరూ గాంధీజీవల్ల విముఖులయినారు.

ఇటువంటి అత్యవసర పరిస్థితిల్లో ఏమి చెయ్యాలో అనేది గాంధీజీ ప్రశ్నంతంగా ఆలోచించి ఒకనిర్ణయానికి వచ్చాడు. తాను, తన కుటుంబంలోనివారు, అనుచరులు మొత్తం అందరూ గ్రామానికి దూరంగా ఉన్న మాలపల్లి చేరుకొని, అక్కడనే స్థిరపడి, అస్పృశ్యుల వృత్తుల్నే అవలంబించి, తాముకూడా అస్పృశ్యులలోనివారుగానే ఉండాలని నిర్ణయించాడు. నిజంగా అలా జరిగిఉంటే భారతదేశం ఎంత దద్దరిల్లేదో ఊహించటానికి వీలులేదు. అయితే గాంధీజీ ప్రభావం

వెంటనే బయలుపడింది. ఆయనకు ఎన్నడూ ముక్కుమొగం కూడా తెలియని ఒక మహమ్మదీయుడు ఆయనను సందర్శించి, ఒక సంవత్సరంపాటు ఆశ్రమపోషణకు సరిపడే ద్రవ్యాన్ని బహూకరించాడు. ఆ సంవత్సరం గడిచేటప్పటికి గాంధీజీపట్ల సవర్ణ హిందువులకు కల వ్యతిరేక భావం కొంత చల్లారింది. ఆయనకు అంతకుపూర్వం నిత్యమూ తోడ్పడుతూఉండే సవర్ణ హిందువులు మళ్ళీ ఆశ్రమానికి విరాళాలు ఇవ్వడం ప్రారంభించారు. అయితే అస్పృశ్యుల విషయంలో మాత్రం వారికి సుముఖ భావం ఎంతమాత్రమూ కలుగలేదు. కేవలం గాంధీజీపట్ల గౌరవంచేత మాత్రమే వారు ఆ విధంగా సాయపడ్డారు.

1915 వ సంవత్సరంలో గాంధీజీ ఆశ్రమానికి వచ్చిన హరిజన కుటుంబం దూదాభాయ్, (ఇతను బొంబాయిలోని అస్పృశ్యుల పాఠశాలలో ఉపాధ్యాయుడుగా పనిచేసేవాడు) అతనిభార్య దానిబెన్, వారికూతురు లక్ష్మి మాత్రమే. అటు తర్వాత ఈ “లక్ష్మి” అనే బాలికనే గాంధీజీ పెంచుకొన్నాడు.

చూడటానికి అసామాన్యంగా కనబడుతున్న ఈ చర్య ఆ కాలంలో అసామాన్యమే. యావద్భారతం ఈ కథ చెప్పుకొని ఉడికిపోయింది. అయితే తరతరాలనుంచీ పేరుమోసిన భారతీయ మహాపురుషులందఱూ ఈ అస్పృశ్యతను ఖండించి, అవివర్ణాశ్రమధర్మానికి వికృతరూపమనీ, అపార్థమనీ, చూటారు. పందొమ్మిదవ శతాబ్దంలో రామకృష్ణునివంటి ఆధ్యాత్మిక వ్యక్తులన్నూ అస్పృశ్యతను ఖండించారు. ఇలా ఖండించినవారిలో చాలామంది బ్రాహ్మణులే. తక్కినవారైనా అందఱూ సవర్ణ హిందువులే. అస్పృశ్యుణ్ణి ఇంటిలోపలికి ఆహ్వానించి సహ

పంక్తినిభోజనంచేద్దామనిఅనుకొన్నవాడుమాత్రంఒక్కడూలేడు. అంతేకాక గాంధీజీనాటికి ఏ హిందువైనా ఇతరకులానికి చెందిన హిందువుతో కలిసి భోజనం చెయ్యటానికి అంగీకరించేవాడే కాదు; ఆ అతిథి అగ్రకులస్తుడైనా సరే, అధమకులస్తుడైనాసరే! ఇద్దరికీ సమాపంక్తిభోజనం లేనేలేదు. అన్యకులస్తునితో సమాపంక్తిభోజనం చెయ్యటం అనేది విన్నవాడేలేడు. సిద్ధాంతం వేఱూ ఆచరణ వేఱూ కదా! హైందవోత్తములెందఱో కుల విభేదాల పట్టింపులవల్ల కలిగే అసర్థాలను పేర్కొని, ఈ భేదాలు తగవని ఖండించారు. గాంధీజీకూడా వారివలెనే ప్రబోధించాడు. అయితే ఆయన తాను ఏమి ప్రచారం చేశాడో దానిని ఆచరణలో పెట్టాడు. కులభేదాలను మాన్పటానికి అవసరమైన విధంగా పురోగమించాడు. ఇప్పటినుంచినీ ఆయన నోటివెంట ఏ మాటవచ్చినా హృదయపూర్వకంగా విశ్వసించిన విషయాన్నే ప్రబోధిస్తాడని భారతీయులు గ్రహించగలిగారు.

4

1916 వ సంవత్సరం ఫిబ్రవరినెల 4 వ తేదీన కాశీలో హిందూ విశ్వవిద్యాలయ ప్రారంభోత్సవంతో గాంధీజీ మానదీతొవత్సరం పరిపూర్తి అయింది. ఆ సందర్భంలో ఆయన కూడా ప్రసంగించాడు. ఆనిబిసెంటు అప్పటికి ఇరవైసంవత్సరాల క్రిందట స్వల్పంగా ప్రారంభించిన ఈ సంస్థ 1916 వ సంవత్సరంనాటికి పెద్దపెద్దకట్టడాలతో తేజరిల్లుతూ అభివృద్ధిలోకి వచ్చింది. ఆ విశ్వవిద్యాలయానికి ఎందఱో మహారాజులూ,

ధనికులూ గొప్పవిరాళాలు ఇచ్చారు. గాంధీజీ ప్రసంగించిన సభకు ఆనిబిసెంటు అధ్యక్షత వహించింది. ఆ ప్రసంగంలో ఆయన వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యం విశదంచేసి, విశ్వాసంమీద తనకు గల అనుభవాన్నీ, దానిని సాధించదగిన పద్ధతినీ తేటతెల్లం చేశాడు. విద్యార్థులూ, అధ్యాపకులూ, మహారాజులూ, ఇంకా అక్కడికి ఆహ్వాతమైన పలువురు ఆంగ్లేయోద్యోగులూ ఆయన ప్రసంగంలో ఒక అపూర్వత ఉన్నదనే విషయం గమనించలేదు. దానికి కారణం ఆయనపట్ల వారికి అంతగా గౌరవం లేకపోవటమే. ఆయన ఉపన్యాసం ముగించటానికే వీలుకలుగలేదు. “కూర్చో గాంధీ!” అనే కేకలు చెలరేగుతూ వచ్చాయి. అప్పుడు అధ్యక్షస్థానంలో ఉన్న ఆనిబిసెంటు గాంధీజీని ఉపన్యాసం ఆపవలసిందని ఆజ్ఞాపించింది. ఆయన ఇక తప్పనిసరిగా ఆమె శాసనాన్ని శిరసావహించాడు.

హైందవులెందఱో ఆకటితో అలమటిస్తూ, అనారోగ్యానికి గుటిఅయిఉండి, అస్పృశ్యత విశ్రంభలంగా విహరిస్తూ ఉండగా, భారతీయ మహారాజకుమారులు ఇంత ఆడంబరంగా, విశేషధనం వెచ్చించి, విశ్వవిద్యాలయ ప్రారంభోత్సవాలు చెయ్యటం తగదని ఆయన ఖండితంగా చెప్పటంవల్లనే అంత విమర్శకుపాలయాడు. సాధుత్వం, ఔచిత్యం, శాంతి మూర్తీభవించిన మహాత్ముడు చక్కగా ఆలోచించి మాట్లాడేవాడే. ఆయన ఎప్పుడూ ప్రతివిషయమూ విమర్శించే స్వభావంకలవాడు కూడా. అయినా, ఈ సందర్భంలో పరిస్థితులను సరిగా గమనించినట్లు కనబడదు. హిందూజాతీయ విశ్వవిద్యాలయ ప్రారంభోత్సవసందర్భంలో ఇంగ్లీషువంటి విదేశభాషలో మాట్లా

డటానికి లజ్జనున్నానంటూ ఆయన ఉపన్యాసం ప్రారంభించాడు. తర్వాత స్వరాజ్యానసరాన్నిగూర్చి, మాటలకంటెనూ చేతలకుగల ప్రాధాన్యాన్నిగూర్చి ప్రసంగించాడు. ఈస్వరాజ్యం అనేది న్యాయవాదులూ, వ్రతీకారచయితలూ, భూస్వాములూ మొదలయినవారికృషివల్ల వచ్చేది కాదనీ, సామాన్యప్రజల వల్లనే రావలసి ఉన్నదనీ ఉద్ఘాటించాడు. భారతీయ రాజకుమారులు ధరించిన అమూల్యంకారాలను పేర్కొని ఆ అలంకారాలతోసం ధనం వెచ్చించటాన్ని నిశితంగా విమర్శించాడు. ఉత్సవంపేర జరిగే దుబారా ఖర్చుల్ని ఖండించాడు. భారతీయులలో ఆరోగ్యరక్షణపద్ధతులు లోపించి ఉండటమూ, పొగబండ్లలో మూడవతరగతిపెట్టెలలో ఉండే అసహ్యపరిస్థితులూ, అగ్రజాతిహిందువులకు శ్రుతి కటువుగాతోచే ఇతర విషయాలనేకమూ కూడా విమర్శించాడు. అటువంటి సమావేశాలలో ఆత్మీయలోపాలు విమర్శకు పాలుగావటం సహజంగా ఎవ్వరూ సహించరు కనుక, చాలామంది ముఖ్యులు సభవిడిచి వెళ్ళిపోయారు. అధ్యక్షస్థానం అలంకరించిన ఆని బిసెంటుసతి సభను అదుపులో పెట్టలేకపోయింది. అందువల్ల ఆమె చిట్టచివరకు నాటికి సభ ముగించవలసివచ్చింది. గాంధీజీ నిర్విచారంగా సమాజభోరణిలో తన వరాజయాన్ని అంగీకరించాడు.

హైందవుల లోపాలను విమర్శించటం గాంధీజీకి సహజమైన అలవాటు. దక్షిణాఫ్రికాలో ఆయన ఇదే పద్ధతిని అనుసరించాడు. హైందవులు తమ్ము తాము బాగుపరచుకోవాల్సి వచ్చే ఏమిచేయాలో వివరించాడు. కేవలం తమ గౌరవానికే

ప్రాధాన్యం ఇచ్చుకొనేవారిని ఎవ్వరూ గౌరవించరని మోచ్చు రించాడు. ఆరోగ్యరక్షణం, విద్య, సత్ప్రవర్తన, ప్రపంచ జ్ఞానం అనే వాటి ఆవశ్యకతనుగుఱించి నొక్కి చెప్పటం ఆయనకు క్రొత్తకాదు. దక్షిణాఫ్రికాలో ఆయన ఉన్న ఖరవైసంవత్సరాలూ ఈలాటి ప్రబోధమేచేశాడు. దానివల్ల చాలామంది ఫలితాలే కలిగాయి. అయితే ఈ పద్ధతి ఆ కాలానికి హిందూ దేశానికి అపరిచితంగానే ఉన్నది. హైందవసంస్కృతి గొప్ప తనమూ, సంప్రదాయాల ప్రాచీనతా, ఆదర్శమహత్త్వమూ సన్నుతించే ప్రసంగాలే హైందవులకు రుచించేవి. వారి అభిరుచి యీనాటికిన్ని అదేవిధంగా ఉన్నది. అప్పటికి 70 ఏండ్ల వయస్సులోఉన్న ఆనిబిసెంటుసతి హిందూదేశం నాలుగుచెఱిగులకూ పర్యటిస్తూ హైరీదవమతోత్కృష్ట్యాన్ని విశదీకరించేది. విద్యాధికులై ఆంగ్లభాషతో బాగా పరిచయంకల యువకులు చాలామంది అంతవఱకూ తమ మతమూ సంస్కృతీ ఎంత గొప్పవో తఱచి చూచినవారు కారు, అట్టివారికి ఆంగ్లదేశంలో పుట్టిపెరిగిన ఆనిబిసెంటుసతి వచ్చి హైందవుల గొప్పతనాన్ని కీర్తించటం చాలా ఆశ్చర్యాన్ని ఔత్సుక్యాన్నీ కలిగించింది. అయితే హిందూదేశాన్ని అంతగా ప్రేమించిన ఆమె కూడా గాంధీజీ విమర్శనాత్మక ధోరణిని అప్పటికి ఆమోదించలేకపోయింది. ఆయన చెప్పేదిన్నీ హైందవుల బాగును వాంఛించేది అయినా ఆ ధోరణి ఆమెకు నచ్చలేదు.

కాశీ హిందూవిశ్వవిద్యాలయ ప్రారంభోత్సవ సమయాన గాంధీజీచేసిన ప్రసంగంతో సామాన్యప్రజలకు ఆయననుగూర్చి తెలిసికొనటానికి అవకాశంకలిగింది. ఈవిధంగా ప్రజానీకంతో

ఆయనకు పరిచయం ప్రారంభమైంది. ఆకాశవాణి యింకా బయలుదేరిన అరేబియాలో కాశీలోని ఆయన ఉపన్యాసం ఒకరి వల్ల ఒకరు విని అందులోని ఏలంశమూ విడువకుండా తోడి వారికి చెప్పతూరావటంతో అచిరకాలంలోనే యావద్భారతానికి శ్రుతిగోచరమైంది. పేదవలె జీవనం గడపుతూఉన్న మహాశయుడొకడు పేదలపక్షాన ధనికులకు వ్యతిరేకంగా వాదిస్తున్నట్లు కనిపించింది. అయితే అంతవఱకున్నా బ్రిటిషువారికి విరుద్ధంగా ఆయన మాట్లాడనేలేదు. కేవలం భారతీయుల్లో ఒకడై భారతదేశాన్ని గురించే మాట్లాడాడు. ఆయన మాటలు ఆ సేతుహిమాచలమూ ప్రతిధ్వనించాయి.

ఆనాడు గాంధీజీకి అత్యావశ్యకంగా కనిపించినవి ముఖ్యంగా మూడువిషయాలు. ఎవరో ఒకరు వచ్చి ఉపన్యాసాలకు పిలిచేవారు. కొన్నికొన్ని క్లిష్టసమస్యలకు హేతువులు వివరించవలసివచ్చేది. ఆర్తులకు సాయంచెయ్యవలసి వచ్చేది. ఆశ్రమంలో ఆయన కర్తవ్యం ప్రత్యేకంగా ఉండనే ఉన్నది. ఏదోఒకటి ఎప్పుడూ వ్రాస్తూఉండటం తప్పనిసరి. ఇప్పుడే రాత్నంకోసం అన్వేషించటమున్నూ జరుగుతూ వచ్చింది. అయితే ఈ ఆవశ్యకతలన్నింటినీ ఆయన నెఱవేర్చగలిగాడు. అవకాశాలు త్రోసికొనివచ్చి నూతనశక్తిని ఉదయింపజేయటం గాంధీజీ చరిత్రలో కనిపిస్తూఉంటుంది. అలాగే యిప్పుడున్నా యథార్థమైన గాంధీతత్వం ప్రకాశితమయే పదిస్థితులు కలిగాయి. 1916 వ సంవత్సరం డిసెంబరునెలలో లక్నోలో జరిగిన భారతజాతీయ మహాసభ (కాంగ్రెస్) సమావేశంలో శుక్లా అనే వ్యక్తి యిందుకు కారణమైనాడు. ఈయన చాలా

పట్టుదలగల వ్యక్తి. ఈ సమావేశంలోనే తొలిసారిగా నెహ్రూ గాంధీజీల సమావేశం సంభవమైంది. అయితే యిందువల్ల ఆ ఉభయలూ అన్యోన్యాయకర్షణ పొందలేదు. తాను ఏదిచెప్పినా అందుకు వ్యతిరేకమైన సమాధానం విననొచ్చిని వ్యక్తి శుక్లా. ఆయన గాంధీజీని తనతో తన చాంపరాన్ జిల్లాకు రావలసిందనీ, నీలిమందు పొలాలలో పాలినేద్యం చేసేవారి యిక్కట్లు ఎలా ఉన్నాయో గమనించవలసిందనీ అభ్యర్థించాడు. గాంధీజీకి నిజంగా వ్యవధిలేదు. అయితే శుక్లా కోరాడు. అంతేగాక గాంధీజీ తన ప్రార్థన అంగీకరించేవరకూ కాచుకొనేఉన్నాడు. ఆయన ఎక్కడికి వెళ్ళినా తోడునీడలాగా వెంటాడి, ఆశ్రమానికికూడా వెళ్ళి కొన్నివారాలపాటు అక్కడ ఉన్నాడు.

చిట్టచివరకు గాంధీజీ చాంపరాన్ జిల్లాకు వెళ్లాడు. ఇలా వెళ్ళటానికి ఆయనకు అత్యంత సమ్మతమైన విషయంకూడా ఒకటి కారణమైంది. దక్షిణాఫ్రికాకు కూలిపనుల నిమిత్తం భారతీయులు వలసవెళ్ళటం నిషేధింపజెయ్యాలని ఆయనకు బుద్ధి పుట్టింది. ఇందుకు ప్రజల సహకారమూ, ప్రభుత్వంయొక్క ఆమోదమూ సంపాదించవలసిఉన్నది. 1917 వ సంవత్సరం మేనెల 31 వ తేదీలోపున ఇటువంటి నిర్ణయం జరగాలని ఆయన నిశ్చయించాడు. అయితే ఇది “సందర్భానుసారంగా” లేక “కాలక్రమాన” జరుగవలసిందనికూడా ఆయన ఉద్దేశించాడు. ఆయన పెట్టుకొన్న గడువులోపలనే ప్రభుత్వం కూలీల వలస విధానం రద్దుచేసింది.

చాంపరాన్ జిల్లాలో గాంధీజీ ఒక అనన్యవిధానం ఆచరణలోపెట్టి చూచాడు. అటుతర్వాత ఇది కార్యసాధనకు

తఱచూ ముఖ్యోపకరణం అవుతూవచ్చింది. బీహార్ రాజధాని పాట్నాలో ఈ నవీనోద్యమాన్ని ఆయన ప్రారంభించాడు. ఈ నగరంలో నడిమితరగతి కుటుంబాలవారూ, న్యాయవాదులూ, కాంగ్రెస్ వాదులూ విశేషంగా ఉన్నారు. ఈ న్యాయవాదులు తఱచూ హాళికుల అభియోగాలలో పనిచేస్తూ ఉండటంవల్ల వారివల్ల కొంత సానుభూతి సహజంగానే ఏర్పడి ఉన్నది.

మహాత్ముడు వీరిని తనతోబాటు చాంపరాన్ జిల్లా ఉత్తరభాగంలో ఈ హాళికుల అభ్యున్నతికోసం పాటుపడటానికి రావలసిందనీ కోరాడు. అయితే దీనివల్ల ఆర్థికంగా పొందే ప్రతిఫలం ఏమీ ఉండదనీ, రోజూ కొంతసేపే, లేక సంపూర్ణంగానో వారివారి ఆనుకూల్యాల ననుసరించి యీ పరోపకార మహోద్యమాన్ని నిర్వహించవలసిందని అడిగాడు. ఇలా శ్రమించటానికి అంగీకరించే స్వచ్ఛందసేవకులవల్ల ఎంతైనా ఫలం ఉండగలదని ఆయన భావించాడు. ఈ స్వచ్ఛందసేవకులు అవసరమైతే చెఱసాలకు పోవటానికైనా సంసిద్ధులై ఉండాలి. కార్యరంగంలో దూకటానికి ముందే సాధక బాధకాలన్నీ ఆలోచించుకొని వారు ముందంజవేయాలి. ఇది అప్పటికి దేశానికి నూతనంగా కనిపించింది. అయినా కొద్దికాలంలోనే గాంధీజీకి కావలసినంతమంది అనుచరులు లభించారు.

దీనితరువాత చేయవలసినపని ప్రతిపక్షంవారికి (ఇక్కడ ప్రతిపక్షం అంటే భూస్వాములూ జిల్లా ప్రభుత్వపు కమిషనరూ) తాము కూలీల బాధలేమిటో తెలిసికొనటానికి ప్రయత్నిస్తున్నామని తెలియబఱచటం. అలా తెలియబఱచినమీదట తనకు వచ్చిన సమాధానాన్ని బట్టి వారు తనవల్ల సుముఖులుగా

తేరనీ, తనకు కారాగారవాసంకూడా సంభవించవచ్చుననీ గాంధీజీ అనుకొన్నాడు. తన్ను కలిసికొంటున్న నీలిమందు కూలీల అగచాట్లు విని, లిఖితపూర్వకమైన వారి విన్నపాలు స్వీకరిస్తూ ఉద్దిష్టకార్యక్రమం సాగించాడు.

పరిస్థితి చాలా విచిత్రంగా మారిపోయింది. చాంపరాన్ జిల్లాలో ఉండటానికి గాంధీజీకి హాకేలేదని నీలిమందు భూస్వాములవాదం. “ఆయన ప్రభుత్వోద్యోగీ కాడు. ఆస్తిపాస్తులున్నవాడూ కాడు. ఆ జిల్లాలో ఆయనకు స్థానమేలేదు.” అని వారిభావం. అయితే గాంధీజీని కలిసికొని మాట్లాడినంత మాత్రంలో కూలీలను శిక్షించటం మెల్లగా? వారుచేసిన తప్పేమిటి? ఆ పరిస్థితిలో ఏమి చేయవలసిందీ తోచక స్థానిక న్యాయాధికారి చాంపరాన్ జిల్లాపదలి వెళ్ళవలసిందని గాంధీజీని ఆజ్ఞాపించాడు. మహాత్ముడు సవినయంగా అందుకు నిరాకరించాడు. దానిమీదట న్యాయాధికారి ఆయనను తనసమక్షానికి పిలిపించాడు. గాంధీజీ దృక్పథం ఆయనకు ఆశ్చర్యం కలిగించింది. మహాత్ముడు తాను నేరంచేశానని అంగీకరించి ఆ నేరానికి తగు శిక్ష విధించవలసిందని కోరాడు. ఎప్పుడైనా ఆయనపద్ధతి ఇంతే అయింది. న్యాయాధికారి తీర్పు వాయిదావేశాడు. ఈ లోపల భారతప్రభుత్వం సందర్భమంతా ఆకళింపుచేసికొని యేమి చేయాలో తోచక అసలా అభియోగాన్నే రద్దుచేసికోవాలని నిర్ణయించింది.

తర్వాత గాంధీజీ యథాపూర్వంగా కూలీల విజ్ఞప్తులు స్వీకరిస్తూ పురోగమించాడు. వాటిలో వేలకొలది అనవసరమైనవే. అయినా ఆ బీదకూలీలు నిత్యోపవాసాలకూ అనుదిన

హింసలకూ గురిఅవుతున్నారని ఆయన గ్రహించాడు. వారికి “భయవిముక్తి” కలిగించటం అవసరమని ఉద్ఘాటించాడు. వారికి ఒక యథార్థమిత్రుడు అవసరమని భావించి, వారి కష్ట నిష్ఠురాలన్నీ చెప్పకోవలసిందని ప్రోత్సహించి ఎంతో ఓపికతో ప్రతివ్యక్తిగాఢనూ విన్నాడు. పాట్లనుంచి నిత్యమూ అయిదు గురినుంచి ఏడుగురివరకూ స్వచ్ఛందసేవకులు బయలుదేలి కాలనియమం లేకుండా కూలీల విజ్ఞప్తులు స్వీకరించటం జరుగుతూ వచ్చింది.

ఈకాలంలో గాంధీజీ యథాప్రకారంగా ఆహారవిధానం పట్లనూ, ఆరోగ్యసదుపాయాలపట్లనూ కూడా శ్రద్ధతీసికొన్నాడు. పాట్లనుంచి ఆయనను అనుసరించినప్పటికీ స్వచ్ఛంద సేవకులలో సంవత్సరాలకూడా ఉన్నారు. వారిలో కొందఱు న్యాయవాదులు. వారికి వంటమనుష్యులూ, ఇతర సేవకులూ ఉన్నారు. అందుచేత వారి భోజనవిధానాలు ప్రత్యేకంగా ఉండేవి. వారికి గాంధీజీవద్దతులు ఎన్నడూ అనుభవగోచరమైనవి కావు. అందఱూ ఒకభోజనశాలలోనే కేవలం శాకాహారమే తీసికొనేటట్లు చేయటానికి గాంధీజీకి కొంతకాలం పట్టింది.

ఇంతేకాక, నీలిమందు కూలీల నివాసాలు అనారోగ్య నిలయాలై ఏ అంటురోగమైనా అతిసులభంగా వ్యాపించటానికి అనువుగా ఉన్నాయి. మరుగుదొడ్లు బాగుచేయటమూ, కడగటమూ, ఊడ్వలమూ మొదలయినపనులు గాంధీజీ ప్రారంభించాడు. ఈ కార్యక్రమం ముందుగా ఒక ఆట్రగ్రామాలలో సక్రమంగా సాగించాలనీ అటుతర్వాత జిల్లా అంత ఈ పద్ధతిలో బాగుచేయాలనీ ఆయన ఉద్దేశించాడు. ఈ పనిచేయటంకోసం

దేశంలోని ఇతరస్థలాలనుంచి స్వచ్ఛందసేవకులను ఆహ్వానించాడు. సాధారణంగా ఈ పని అస్పృశ్యులు చేస్తూఉండవలసింది. ఈ ఆటచోట్లలోనూ గ్రామపాఠశాలలుకూడా ఆయన స్థాపించాడు. అటుతర్వాత తక్కిన గ్రామాలలోకూడా ఈ విధంగా పాఠశాలలు ఏర్పాటు చేయాలనుకొన్నాడు. ఈ పాఠశాలలు ఎక్కువకాలం సాగకపోయినా ఇందువల్ల కొంతమేలు జరుగగలదని ఆయన ఉద్దేశం.

గాంధీజీ యిలా నిర్విరామంగా కృషిచేస్తూఉండగా అవరాధ పరిశోధక శాఖవారు ఆయనను వెన్నంటే ఉండి, ఆయన చర్యలను ఎప్పటికప్పుడు గుర్తిస్తూఉన్నారు. వీరు ఆయన ఎప్పుడు ఎక్కడకు వెళ్ళినా వెంటనే ఉండి, ముప్పై సంవత్సరాల పాటు ఆయన చేసిన పనులన్నింటినీ గమనిస్తూవచ్చారు. ఆయన వారితో ఎటువంటి సంకోచమూ లేకుండా మర్యాదాపూర్వకంగా వ్యవహరిస్తూ వచ్చాడు. చిట్టచివరకు కొండలు ఆయనకు భక్తివిశ్వాసాలు గల మిత్రులుగా మారిపోయారు.

గాంధీజీ చాంపరాను యాత్ర అఖిలభారతదృష్టిని ఆకర్షించింది. దీనితో ప్రభుత్వం కలవరపాటు పొందింది. ఆయన ఆ జిల్లా ఎన్నడు పడలిపెట్టుతాడని ప్రశ్న బయలుదేరింది. నీలిమందు పొలాలలో పనిచేసేకూలీల అగచాట్లు యథాతథంగా గుర్తించటమూ, వారికి తగుసాయం అవసరమని అంగీకరించి అందుకు తగ్గ చర్యలు తీసుకోవటం జరిగిననాడు తాను తన పర్యటన విరమించగలనని ఆయనసమాధానం చెప్పాడు. అప్పుడు ప్రభుత్వం, గాంధీజీకూడా సభ్యుడుగా ఒక పరిశీలకసంఘాన్ని నియమించింది. ఆ సంఘం నివేదిక మూలాన భూమిలో 3/20 వ వంతు

భూస్వామి లాభంకోసం నీలిమందు ఉత్పత్తికి కేటాయించాలనే శాసనం రద్దయింది.

చాంపరాన్ లో కలిగిన అనుభవంవల్ల అక్కడి సత్యాగ్రహోద్యమంలో చాలావఱకు గాంధీజీ పరిశ్రమే ప్రధానమైనా హిందూదేశంలో సత్యాగ్రహోద్యమానికి అది ప్రథమవిజయం అని చెప్పవచ్చును. మానవాభ్యున్నతికే ప్రాధాన్యం ఇచ్చే ఆశయం అప్పటికే ఆయనలో పరిపూర్ణమైంది. సత్యం, ఆత్మ నిగ్రహం, అహింస అనే వాటిచేతనే ఆయన ఆ ఆశయాన్ని ఫలించజేశాడు. అయితే ఆనాడు ఆయనను అనుసరించినవారికి ఆ మూడు ఆయుధాలూ అప్పుడు ఉపయోగంలో పెట్టుకొన్నవే అయినా చక్కగా తెలిసిరాలేదు. ఆయన ప్రతిదినమూ కొన్ని గంటలపాటు వాటి స్వరూపస్వభావాలూ, వాటి అవసరమూ తోడివారికి వివరిస్తూ ఉండవలసివచ్చింది. కొందఱు స్వచ్ఛందసేవకులు పేదరైతులు ధనం ఇస్తే స్వీకరించాలని కోరారు. అయితే గాంధీజీ అందుకు అంగీకరించలేదు. ధనం ఏమాత్రం అవసరం వచ్చినా పాట్నాలోని భాగ్యవంతులవద్దనుంచి బహుమతిరూపాన రావలసిందే. సత్యపాలన విషయమైన తీవ్రనియమం మఱొక యిబ్బంది అయింది. ఎందుచేతనంటే యితరదేశాలలోవలెనే భారతదేశంలో కొంత విని ఉంటే కొంత ఊహించుకొనటం సర్వసాధారణమైన విషయం. అందువల్ల ఏదైనా నిజంగా జరిగిన విషయమే అయినా తిరిగి చెప్పటంలో కొంతఆకర్షణనుకోల్పోతుంది. గాంధీజీ సత్యపాలనలో గల కఠోరనియమం ఇతరులకు ఆచరణసాధ్యంకాని అద్భుతంగా కనిపిస్తుంది. కొన్ని సంవత్సరాలు గడచేసరికి ప్రజలకు

అది ఒక వింతకథ అనిపిస్తుంది. ఈ బహుసంవత్సరాలలోనూ ఆయన కార్యసాధనాని కంటటికీ మొదటినుంచి తుదివఱకూ చేసేకృషి కంటటికీ సత్యమే కేంద్రమైంది. సాధనం ఎప్పుడూ ఫలితంతో సమన్వితం కావాలి. దుష్టసాధనవల్ల సత్ఫలితం ఎప్పుడూ చేకూరదు. అందుచేత సత్యం అనేది ఎప్పుడూ పాటించవలసిందే. దానినుంచి ఏమాత్రం వైదొలగినా సత్యాగ్రహ పవిత్రతకే భంగం కలుగుతుంది. ఆయనను అనుసరించిన నడిమితరగతి భారతీయులకు ఈ విషయాలు బోధించటం చాలా కష్టమే అయింది. ఎందువల్లనంటే వారు వ్యక్తిగత జీవితాలలో, సత్యపాలనవిషయంలో అంతగా శ్రద్ధచూపక, అవకాశాన్ని బట్టి ప్రవర్తనూపచ్చారు. ఒక్కొక్కప్పుడు తెలియకుండానే అసత్యమాడటానికిన్నీ అలవాటుపడ్డారు. మఱి అటు వంటివారు ఆ కటోరనియమాలను పాటించటానికి సిద్ధపడ్డారంటే సత్యమహిమ వారికి తెలియనీ తెలియకపోనీ; గాంధీజీ ప్రభావమే దానికి కారణం.

5

యథార్థానికి చాంపరాన్ జిల్లా భారతదేశంలో సత్యాగ్రహ ప్రవేశానికి నాంది అయింది. అదేసమయంలో గాంధీజీ ఉపవాసం చెయ్యటంవల్ల ఆయనలోని మఱి ఒక విశిష్టత విస్పష్టమైంది.

గాంధీజీ కార్యనిర్వహణవిధానంలో బహువిధ చర్యలకు కారణమైంది ఉపవాసపద్ధతి. అనేక దేశాలలోని ఎందఱో వ్యక్తులకు ఇది ఒక ప్రత్యేకమైన ఆయుధంగా కన్పించింది.

దానివల్ల పరులెవ్వరికీ కాక ఒక్క గాంధీజీకే హింసకలిగినా దానిశక్తి మాత్రం చాలా హింసాకరం అని తోచింది. ఆయన ప్రత్యర్థులు ఈ ఉపవాసం ఒక పెద్దకుట్ర అని అన్నసందర్భాలు కూడా ఉన్నాయి.

ఆయన ఎన్నడు ఉపవసించినా సాధారణంగా సత్సలితాలే కలిగాయనటం యథార్థం. కొన్నికొన్ని సమయాలలో ఈ ఉపవాసాలవల్ల ఎవరూ ఊహించనంతటి అత్యద్భుత ఫలితాలున్నూ కలిగాయనడంకూడా సత్యమే.

ఉపవాసంవల్ల కలిగే ఫలితాలు ఇవేకాక మఱికొన్ని వాస్తవవిషయాలు ముఖ్యంగా గుర్తించవలసినవి ఉన్నాయి. ఈ అన్నింటిలోనూ ముఖ్యమైనదీ మొట్టమొదటిదీ ఉపవాసం అనేది ఒకవిధమైన ప్రార్థన అనటమే. గాంధీజీ మనస్సు దీనివల్ల ప్రశాంతమయ్యేది. ఇది ఆయనకు జహుధా అనుభవగోచరమైనది; రెండవది దీనిని తనకొకశిక్షగా ఆయన అంగీకరించాడు అనేది. ఆ శిక్ష మఱిఒకరికి వ్యాపింపజేయటానికి ఆయన సమ్మతించలేదు. ఆయన అనేకవర్షాయూలు దైవప్రార్థనచేస్తూఉపవసించటం మూడవది. ఇలా ఉపవసించటం ఏదైనా కార్యసాధనకోసంగానీ, తన అనుచరులు పొరపాట్లు చేస్తే అందుకు పశ్చాత్తాపం తెలియజెయ్యటంకోసంగానీ జరిగేది. లోకానికి ఆ మూలకారణం తెలియవచ్చే లోపలనే ఆయన ఉపవాసం ప్రారంభించేవాడు. అంతర్వాణి ఆదేశంతో ఉపవాసం ప్రారంభించటం, ముగించటం అనేది చిట్టచివరిది.

మానవజాతికి విందుభోజనం ఎటువంటిదో గాంధీజీకి ఉపవాసం అంత సహజమైపోయిందనటం నిస్సందేహం. ఆయన

జీవితం అంతటిలోనూ తజమా ఉపవసించేవాడు. అటువంటి ఉపవాసాలు చెయ్యగల శక్తి ఆయనకు సహజంగానే లభించింది. దీర్ఘోపవాసాలవల్ల కొంత శ్రమకలిగినా, సాధారణంగా ఉపవాసం ఆయన శరీరానికి మనస్సుకూ విశ్రాంతిప్రదమే అయ్యేది. చాలామటుకు ఉపవాసాలవల్ల ఆయనలో ఒకానొక నూతన శక్తి ఉదయించటం యథార్థమే అని తోస్తుంది. స్వల్పకాల పరిమితిగల ఉపవాసంచేత శరీరానికి లాభమమూ, మనస్సుకు ప్రసన్నతా లభించగలననేవిషయం ఎవరికైనా ప్రత్యేక ప్రయత్నంగానీ శిక్షణగానీ అవసరంలేకుండానే అనుభవంతోనే తెలిసి వస్తుంది. గాంధీజీ విశిష్టత యేమిటంటే ఎంత దీర్ఘోపవాసం చేసినా దానివల్ల ఆయనకు శారీరకంగా శాశ్వతమైన బాధ యేమీ కలిగేదికాదు.

ఇంతేకాక, ఆయనచేసిన ఏ ఉపవాసమైనా సాధారణంగా శాంతికోసం ప్రార్థనచెయ్యటమే అయ్యేది. ఇక శాంతి అంటే, అది ఒకేవిధాన రావలసింది కాదు. మతాలూ, జాతులూ, కులాలమధ్య ఉదయించవలసింది గానీ, హింసను ఖండించవలసిన సందర్భాలలో స్పృహించదగిందిగానీ అయిఉండేది. కొన్ని సందర్భాలలో గాంధీజీ తన అనుచరులు ఏమైనా హింసాత్మకచర్య చేసినా ఉపవసించటం జరిగేది. ఇట్టి ఉపవాసాలను కూడా శాంతికోసంచేసే ప్రార్థనలుగానే పరిగణించవచ్చు. 1917 వ సంవత్సరంలో దేశంమొత్తాన వ్యాపారమంతా స్తంభించిన పరిస్థితులు ఎలా చక్కదిద్దాలా అని ప్రభుత్వం ఆందోళనపడ్డది. ఈ ఉపవాసాలలో గల శక్తి యేమిటో అప్పుడు తేటతెల్లమయింది. 1917 వ సంవత్సరమే భారత

దేశంలో గాంధీజీ ఉపవాసం ప్రారంభించిన సంవత్సరం. అప్పటికే ఆయనలో పరిపూర్ణత సిద్ధించింది. ప్రార్థనారూపంలో ఉపవాసం నిర్వహించటం, అది ఆయనకు కార్యసాధనలో విడువరాని ఉపకరణం కావటం ఎప్పటినుంచో అభ్యాసమైంది.

అహమ్మదాబాదు యంత్రాలయాలలో పనిచేసే కార్మికులు తన సలహాకోసం రాగా, వారి విషయంలో తనకుగల బాధ్యతను సంపూర్ణంగా నిర్వర్తించటంకోసం ఆయన ఉపవాసం ప్రారంభించాడు. వీరు ఆయనకు ఆస్త్రియులు. వీరితో ఆయన గుజరాతీభాషలోనే మాట్లాడాడు. ఆ యంత్రాలయాల యజమానులుకూడా ఆయనకు స్నేహితులే. వారిలో చాలామంది ఆయన ఆశ్రమనిర్వహణకు ఎంతో ధనసాహాయ్యం చేసినవారు కూడా. ఉభయపక్షాలతోనూ మాట్లాడినమీదట కార్మికుల కోర్కెలు న్యాయసమ్మతాలే అనీ, అయినా యజమానులు ఆ కోర్కెలను తీర్చటానికి ఇష్టపడటంలేదనీ ఆయన గ్రహించాడు. అందువల్ల ఆయన కూలీలను సమ్మెచేయండని ప్రోత్సహించాడు. అయితే సమ్మెలో ఎక్కడా హింసఅనేది జరుగరాదని హెచ్చరించాడు. వారి ఆహారాదికాలకు కావలసిన ధనం యంత్రాలయానికి వెలువలనుంచి తెచ్చుకోవలసిందే కానీ, హింసాత్మకమైన ఏ పనివల్లనూ తెచ్చుకోరాదని నొక్కిచెప్పాడు.

కార్మికులు గాంధీజీ సమక్షంలో సమ్మె అహింసాయుతంగా సాగిస్తామని శపథం చేశారు. అనుదినమూ నగరంనుంచి నదిదాటి ఆశ్రమానికి వచ్చి నాటిసమ్మె అహింసాయుతంగానే జరుపుతామని ప్రతిజ్ఞ చేసేవారు. ఇలా వారు చేస్తూఉండ

టంతో ఆయనకు వారిబాధ్యతఅంతా తనదే అనేభావం కలిగింది. కాని కాలక్రమాన రోషం హెచ్చటం, సమ్మె భంగ వఱవవచ్చినవారిపై తిరుగబడడం సంభవించి హింసాత్మకచర్యలు జరిగాయి. మహాత్ముడి వివరీత పరిణామానికి చలించిపోయాడు. కార్మికులందఱూ కలిసివచ్చి అహింసనేపాటిస్తామని శపథంచేసే వఱకూ ఉపవాసంచెయ్యాలని నిశ్చయించుకొన్నాడు. అయితే ఈ ఉపవాసం మూడురోజులతోనే ముగిసింది. అంతలో యజమానులూ కార్మికులూ సమావేశమై మధ్యవర్తులద్వారా వ్యవహారాలు పరిష్కరించుకొనటంవల్ల సమ్మె ఆగిపోయింది.

అహమ్మదాబాదు ఉపవాసం కేవలం బెదరింపులాగా కనిపించినందువల్ల కొంతమంది గాంధీజీ అనుచరులకు కూడా బాధ కలిగింది. అయితే బెదరింపనేది ఉయన ఉద్దేశించింది కాదు. ఆయన తత్త్వం పూర్తిగా అవగాహన కానివారికి ఆయన ఉద్దేశాలు తెలుసుకోవటం కష్టం. ఉపవాసంవల్ల సమ్మె పరిష్కృతమైనప్పటికీ ఆయన అసలు ఉపవసించటంలోని పరమార్థం తన నాయకత్వం అంగీకరించిన కార్మికులు అహింసా పాలనానికి కట్టుపడిఉండాలనిభగవంతుణ్ణిప్రార్థించటంమాత్రమే. గాంధీజీ ఉపవాసాల ప్రత్యేకతలను గమనించటానికి ఇటువంటి విచక్షణ అవసరం. ఇటుతర్వాత నడచిన భారతచరిత్రలోనూ ఈ ఉపవాసాల ప్రాబల్యం ఎంతో ఉన్నది.

“నన్ను ప్రేమించినవారిని సంస్కరించటానికే నేను ఉపవసించాను” అని గాంధీజీ అన్నాడు. ఇక్కడ కార్మికులను అహింసాదీక్షకు కట్టుపడి ఉండేటట్లు చేయడమే ఆయనలక్ష్యం.

దీనివల్ల సమ్మె పరిష్కృతం కావటం ఆయన లక్ష్యంకాదు. అది యాదృచ్ఛికంగా కలిగిన ఫలం మాత్రమే.

బ్రిటిషుసామ్రాజ్యంపట్ల విశ్వాసియైన పౌరుడుగా గాంధీజీ చరిత్ర యిక స్వల్పకాలంలోనే ముగియనున్నది. 1918 వ సంవత్సరం వేసగిలో బ్రిటిషుప్రభుత్వపు సేనలో భారతీయయువకులను చేర్చటంతో ఇది అంతమైంది. చిన్న తనంనుంచి ఆయనకు ఏర్పడిఉన్న రాజభక్తివల్ల జరిగిన అంతిమ కృత్యం అదే.

అయితే ఆయనచేసిన ఈ పనివల్ల ఆయనమిత్రులూ, అభిమానులుకూడా విస్మితులై చాలా అసంతృప్తులైనారు. ఎన్నోవర్షాయాలు ఈ విషయమై ఆయన తన అభిప్రాయాన్ని వివరించినా దానిని అర్థంచేసికొన్నవారు లేరు. బోయరు యుద్ధంలోనూ, జూలూయుద్ధంలో మాదిరిగానే 1914 వ సంవత్సరంలోనూ తుతగాత్రులకు సేవచేయటానికి భారతీయస్వచ్ఛంద సేవకదలాన్ని నిర్మించటానికి ఆయనకృషిచేశాడు. ఆయన అహింసా దీక్ష కేబడ్డుడైనప్పటికీ బ్రిటిషుప్రభుత్వపు రక్షణలో తాను జీవిస్తున్నట్లు భావించటంచేత ప్రభుత్వానికి తనవల్ల కాదగినసాయం అంతా చేయవలసిందే అని ఆయన విశ్వసించాడు. అందుచేత తాను ఎంతవఱకు చేయగలననుకొన్నాడో అంతవఱకూ చేసి సామ్రాజ్యభాగంగా భారతదేశానికి స్వపరిపాలన లభించగలదని అనుకొన్నాడు. తర్వాత యుద్ధంలో టర్కీ ఓడిపోవటంచేత ధ్వంసమైన ముస్లిం కాలిఫా ప్రభుత్వాన్ని నిలబెట్టటానికి ఏదైనా ఏర్పాటు చేయవలసిందని రాజప్రతినిధి అయిన డెల్టాఫర్డ్ ప్రభువును ఆర్థించాడు. కాని తాను ప్రభుత్వానికి చేసిన

సేవకు ప్రతిఫలంగా ఈ పని చేయవలసిందని మాత్రం ఆయన ఎన్నడూ ఎవరినీ కోరలేదు. అలా కోరటం ఆయన ఆంతరాత్మకు గిట్టనిపని. తర్వాత అఖిలభారతానికి ప్రకటితమైన ఒకలేఖలో తన ఉద్దేశాలేమిటో వివరించాడు. అందులో రాజప్రతినిధిని ఉద్దేశించి “ఆశాభంగం అంటే భ్రాంతిభంగం” అని మాత్రమే అన్నాడు.

తర్వాత తన మాతృభూమిఅయిన గుజరాతు దేశంలో ఖెద్దాజిల్లాలో గ్రామగ్రామానికి పర్యటించి ప్రభుత్వసైన్యంలో భారతయువకులను చేర్పించటానికి కృషిచేశాడు. పంటలు చెడిపోవటంవల్ల పన్నులు కట్టలేనిదోమానికి బీదరైతుల ఆస్తులు అమ్మివేయటం జరిగే ఈ జిల్లాలో ఒకప్పుడు ఆయన ఆ పేదల సాయంకోసం కొంతకాలం సత్యాగ్రహంచేసిఉన్నాడు. ఆయన సత్యాగ్రహస్వరూపస్వభావాలు ప్రజలకు అర్థంకాక ప్రతిదినమూ గంటలతరబడి ప్రబోధం చేయవలసివచ్చినా, మొత్తం మీద ఆయాగ్రామస్థులవల్ల ఆయనకు చక్కని సాహాయ్య సంపత్తి లభించింది. చివరకు అందులో కొంత విజయం కలిగింది. ధనికులయిన రైతులు పన్ను చెల్లిస్తే పేదరైతులకు శిస్తు తగ్గించటానికి ప్రభుత్వం అంగీకరించింది.

ఖెద్దాజిల్లాలోజరిపిన సత్యాగ్రహంవల్ల గాంధీజీకి సంపూర్ణమైన తృప్తికలుగలేదు. బాంబాయిలోని సత్యాగ్రహభిమానులైన ధనికులు ఇచ్చినధనంలో చాలాభాగం ఇందుకోసం వెచ్చించటంజరిగింది. ఇంకా ముద్రాక్షరశాలల్లో కొంతపైకం చెల్లించవలసివచ్చింది. ఇటువంటి ఫలితం ఆయనకు చాలాకష్టం

కలిగింది. అయితే ఉద్యమకాలంలో ప్రజలు మనస్ఫూర్తిగా తోడ్పడినందుకు మాత్రం ఆయన చాలా సంతోషించాడు.

ఇప్పుడు యుద్ధంలోకి మనుష్యులను పంపటంకోసం గ్రామాలవెంట బయలుదేరిగా వాతావరణం యావత్తు తనకు వ్యతిరేకంగా మారిందని మహాత్ముడు గ్రహించాడు. వెనుకటి గౌరవం ఎక్కడా కనబడలేదు. “అహింసమాట యేమిటి? మమ్మల్ని ఆయుధాలు పరిగ్రహించవలసిందని మీరెలా చెప్ప గలుగుతున్నారు? ఈ ప్రభుత్వం మనభారతదేశానికి ఎప్పుడైనా ఏమైనా మేలుచేసిందా?” అనే ప్రశ్నలు గ్రామగ్రామానా ఆయనపై అగ్నివర్షంలాగా కురిశాయి. అంతకుపూర్వం అవే ప్రశ్నలు ఆయననోటనుంచి వినిఉండకపోతే వారు ఆయన చిత్త శుద్ధిని అలా శంకించేవారు కారు. ఈ భారం నెత్తిమీద వేసి కొనకపూర్వం ఇవే ప్రశ్నలు ఆయన వారిని అడిగి ఉన్నాడు. ప్రజలకు తన అభిప్రాయం ఎలా నచ్చజెప్పాలో తోచక ద్వీగుణీకృతభారంతో ఇప్పుడాయన క్రుంగిపోయాడు. దీనితో ఆయన రక్తవిరేచనాలకు గుటిఅయినాడు. హిందూదేశంలో తొలిసారి ఆయన జబ్బుపడటం ఇప్పుడే.

అయితే వైద్యులు చెప్పినట్లు వినేరోగికాడు మహాత్ముడు. వైద్యులు నిర్దేశించిన ఏ చికిత్సగానీ, ఏ మందులుగానీ ఆయన అంగీకరించలేదు. ఊరకే ఉపవాసాలు చేశాడు. వేరు సెనగకాయలూ, పండ్లూ తప్ప మితే ఆహారమూ తీసికొనటానికి నిరాకరించాడు. ఆహారలోపంపల్ల శరీరం క్షీణిస్తూ వచ్చింది. గ్రుడ్లు ఏ రూపంలోనైనా తినటానికి అంగీకరించాడు కాడాయన. పోనీ పాలయినా త్రాగవలసిందంటే తన ఆశయా

నికి అదీ విరుద్ధమే అన్నాడు. వైద్యులకు ఏమీ తోచలేదు. చిట్టచివరకు సాధ్య కస్తూరీబా ఆయనతో ఇలా అన్నది : “మీరు ఆవుపాలుగానీ, కేదెపాలుగానీ త్రాగమన్నారుగానీ మేకపాలు నిషేధించుకోలేదుగా !”

(ఇక రెండురోజులకు జీవయాత్ర అంతఃకూతుండనగా ఆయన ఆ నాటిదృశ్యాన్ని నాకు కన్నులగట్టేట్లు వర్ణించి చెప్పాడు. “ఇప్పుడుకూడా ఆమె నాకు కనబడుతుంది” అన్నాడాయన. ప్రాణరక్షణ చేసికోవాలంటే ఇదే మార్గమని ఆయనకు నచ్చజెప్పగలిగింది ఆమె మాత్రమే.)

ఆయన మేకపాలు త్రాగటానికి అంగీకరించాడు. దానితో గండం గడచింది. తాను చేసికొన్న నియమాన్ని అక్షరాలా ఆచరించటంలేదే అని మనస్సులో బాధపడుతున్నప్పటికీ అప్పటినుంచీ ఆయన మేకపాలు త్రాగుతూవచ్చాడు. మేకపాలు త్రాగటం అనే విషయమై ఆయనకు కొంత అనుమానం కలిగినా 1912 వ సంవత్సరంలో ఆయన చేసికొన్న నియమంలో అది చేరలేదు కాబట్టి దానిని గ్రహించటానికి ఆయన అంగీకరించాడని నాకు తోస్తుంది. శరీరం నిలుపుకోవాలనే మనోదౌర్బల్యమే చివరివరకూ ఆయన మేకపాలు త్రాగటానికి కారణమైంది. అదే త్రాగకపోతే ఆయన అంతకాలం జీవించేవాడు కాదనటంలో సందేహంలేదు.

ఆయన అనారోగ్యంగా ఉన్నప్పుడే జర్మనీ లొంగి పోయింది కనుక యుద్ధంలోకి మనుష్యులను ప్రోగుచేసి పంపనక్కరలేదని రాజప్రతినిధి ఆయనకు కబురుచేశాడు. ఈ కబురు వల్ల ఆయనకు దుస్సహంగా కనిపించిన ఒక భారంనుండి విముక్తి

కలిగింది. దానితో ఆలస్యంగానైనా ఆయన క్రమంగా కోలుకోగలిగాడు. అయితే ఆ రక్తవిరేచనాలమూలంగా ఆయన కొన్ని నెలలపాటు బలహీనంగా ఉండి, సాంఘిక కార్యకలాపాలలో వేటిలోనూ పాల్గొనలేకపోయాడు. ఒక్క ఆశ్రమవ్యవహారాలు చూడటం మాత్రం తప్పలేదు.

యుద్ధం ముగిసిన వెంటనే వచ్చిన శీతకాలంలో రౌలటు కమిటీ నివేదిక బహిరంగమై గాంధీజీ దానిని చదవటం తటస్థించింది. బ్రిటిషు ప్రభుత్వంపట్ల భారతీయుల వ్యతిరేకత ఎలా ఉన్నదో తెలిసికొని ఆ విషయంలో ఏమి చేయవలసిందీ నిర్ణయించటానికి ఈ రౌలటు కమిటీని ప్రభుత్వం నియమించింది. యుద్ధసమయంలో మాదిరిగానే శాంతికాలంలో కూడా వాక్ స్వాతంత్ర్యం, వ్యతిరేక స్వాతంత్ర్యం శాసనసభా ప్రవేశం లేకుండా ప్రజలను అణచిఉంచాలని ఆ నివేదికలో కమిటీ ప్రభుత్వానికి సూచనలు చేసింది.

గాంధీజీ అప్పటికింకా పూర్తిగా కోలుకోనందున రౌలటు నివేదిక చదివి బాధపడ్డాడే కానీ, తాను ఏమిచేయాలో నిశ్చయించుకోలేకపోయాడు. యుద్ధకాలంలో భారతీయులు ప్రభుత్వానికి చేసిన సేవకుగాను శాంతికాలంలో ఇటువంటి బహుమతి పొందవలసివస్తే ఇక వారికి స్వపరిపాలన లభించగలదనే ఆశకు అవకాశ మేకడున్నది? భారతీయ నాయకులు ఎంత వ్యతిరేకిస్తున్నా రౌలటు నివేదికలో సూచించబడ్డ సూత్రాల కనుగుణంగా అతిత్వరితంగా 1919 వ సంవత్సరంలో ప్రభుత్వం శాసనం చేయదలచింది. శాసనసభలో ఉన్న వారు చాలామంది ఆంగ్లేయులే, ఇక ఆ శాసనం ఆమోదం పొందటంలో ఆశ్చర్యమేమున్నది?

గాంధీజీ తన బలహీనతను తెక్కచేయకుండా వెళ్ళి ఢిల్లీ శాసన సభలో జరుగుతున్న వాదోపవాదాలు స్వయంగా విన్నాడు. రౌలటు చట్టం అనే పేర ఆకమిటీసూచనలు శాసనబద్ధమైనాయి. దీనినే గాంధీజీ “న్యాయశాస్త్ర మర్యాదాత్మకమైన ప్రహసనం” అన్నాడు.

భారత దేశంలోనూ ప్రపంచంలోనూ కూడా గాంధీజీ రాజకీయ జీవితం ప్రారంభం కావటానికి ఇదే మూలకారణమైంది. అంత వఱకూ ఆయన రాజకీయాల్లో ప్రత్యక్షంగా ఎన్నడూ పాల్గొన లేదు. దక్షిణాఫ్రికాలోనూ, భారత దేశంలోనూ ఆయన నిర్వహించిన ఉద్యమాలలో రాజకీయమైన ఫలితం కొంతకనిపించి నప్పటికీ ఆయన చేసిందంతా ప్రజల సాంఘిక పరిస్థితులు చక్కదిద్దటానికి ఉత్తమ జీవితం నడపటానికి తగువిధంగా సంస్కరించటానికి, తన మనస్సును మత సిద్ధాంతానుగుణంగా శిక్షించుకోటానికి మాత్రమే. ఇక ఇప్పుడు తన సత్యాగ్రహ సిద్ధాంతాలను హిందూ దేశంలో పెద్దఎత్తున అమలు జరపటానికి సమయం వచ్చిందని ఆయన భావించాడు. కాబట్టి తాను తర్వాత జీవితంలో ఎన్నడూ వెనుకంజ వేయని రాజకీయపథంలో ఇప్పుడే అడుగుపెట్టాడు. అందుచేత తన ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించటానికి తగు వాతావరణం కల్పించుకొనటానికి భారత దేశ మంతటా పర్యటించాడు. ఆయన ఉద్యమసిద్ధాంతాలు నచ్చజెప్పటం సామాన్యమైన పనికాదు. అది నాటికెంత కష్టంగా తోచిందో నేటికీ అలాగే తోస్తుంది. సామాన్య మానవులలో నుంచి ఒక మహత్తరమైన తపశ్శక్తిని అపేక్షించినట్లు ఆ ఉద్యమం కనిపిస్తుంది. అయితే ఆయన అది అసాధ్యం అనుకోకుండా

అందుకోసం ప్రయత్నించాడు. భౌతికంగా చాలా బలహీనుడై ఉన్నందువల్ల ఆయనకు ఆ పర్యటనం చాలా కష్టమే అయింది. ఆయన ఉపన్యాసాలు ఎవరైనా సభలలో చదువవలసివచ్చింది. ఏమైనా సత్యాగ్రహోద్యమ ప్రారంభానికి తగువాతావరణం కొంతవఱకు ఆయన సృష్టించగలిగాడు. అహింసాత్మకమైన ప్రతిఘటన. జరిపటానికి దేశీయులలో కొంత ఉత్సాహం కలిగించగలిగాడు.

చిట్టచివరకు రౌలటుచట్టంమీద సంతకంచేయటానికి రాజప్రతినిధి నిరాకరిస్తాడని ఆయన ఆశించాడు. ఈ విషయమై రాజప్రతినిధికి వ్యక్తిగతంగానూ, బహిరంగంగానూ, ఉత్తరాలు వ్రాశాడు. పత్రికాముఖానా, ఇంకా ఉచితమునితోచిన అన్ని విధాలా ఆయనకు తన అభ్యర్థన తెలియజేశాడు. అయితే అది అంతా చెవిటికి సంకూదటమే అయింది. 1919వ సంవత్సరం మార్చి నెల 18వ తారీఖున రౌలటుచట్టంమీద రాజప్రతినిధి సంతకంచేయటం జరిగింది.

ఆ సమయంలో బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి తాముచేసే వనివల్ల ముందేమి జరుగుతుందో తెలియదనటంలో సందేహం లేదు. అలాగే గాంధీజీకిన్నీ తన నిశ్చయాలు ఎంతవఱకు తీసికొని వెళ్ళగలవో తెలియదనడమున్నూ నిస్సందేహమే. అంతవఱకూ చక్రవర్తివల్ల భక్తివిశ్వాసములు కల ఆయన ఒక్కసారిగా తిరుగుబాటుదారైనాడు. రౌలటుచట్టంమీద రాజప్రతినిధి సంతకంచేసినక్షణంనుంచీ ఆయన విప్లవకారుడైనాడు. అయితే ఆయన ఆ సంగతి మఱికొంతకాలందాకా కూడా గుర్తించలేదు. శాసనసభలలో భారతీయులకు ప్రాతినిధ్యం

లేకుండా చెయ్యటం విశ్వాసఘాతకకృత్యం అని, ఆయన భావించాడు. యుద్ధకాలంలో భారతీయులపట్ల ప్రభుత్వం పనికిన చట్టాన్ని మాటలన్నీ అర్థరహితాలే. లేకపోతే ఇటువంటి చట్టం ఎలా వస్తుంది? బ్రిటిషురాజ్యంపట్ల తాను శత్రుత్వం వహిస్తున్నానని ఆయన గుర్తించలేదు కానీ, అతిశీఘ్రకాలంలోనే ఆ పరిస్థితికి చేరుకోదగినట్లు పురోగమిస్తున్నాడు. ఆయన అప్పుడు ఉన్న పరిస్థితిలో ఎవడూ ఎక్కువకాలం ఉండలేదు. ఇది రాజద్రోహం అని జంకి వెనుకకై నామల్భిపోవాలి. లేక దేశశ్రేయస్సు కోసం ఇది చేయక తప్పదని ఇంకా ముందుకు రావాలి. 1919వ సంవత్సరం అంతా రోజులు గడుస్తున్న కొద్దీ ఆశలు పెంచుకుంటూ పనిచేయటమే జరిగింది. బ్రిటిషువారి మాఖ్యం కొనసాగి అమృతసర్లో హింసలు జరగటంచేత ఒకటిరెండు సంవత్సరాలలో భారతదేశం యావత్ ప్రభుత్వంతో పెనగులాడవలసి వచ్చేస్థితికి ఇప్పటినుంచీ దోహదం జరుగుతూ వచ్చింది.

పంచమ ప్రకరణం

విప్లవంలో

రౌలటుశాసనం ప్రభుత్వామోదం పొందేసరికి గాంధీజీ మద్రాసులో ఉన్నాడు. తర్వాత కొన్ని దశాబ్దాలపాటు ఉద్యమంలో ఆయనకు కుడిభుజంగా పనిచేసిన రాజగోపాలాచారి ఆయనకు ఆతిథ్యం ఇచ్చాడు. (ఈ రాజగోపాలాచారికే తర్వాత రాజాజీ అనీ ప్రసిద్ధికలిగింది. సత్యాగ్రహచరిత్రలో ప్రతికలవారు ఈయనను సంక్షిప్తంగా సి. ఆర్. అని పేర్కొ

న్నారు.) రాజప్రతినిధి చట్టాన్ని ఆమోదించి సంతకం పెట్టినట్లు తెలిసిన ప్రాతఃకాలాన గాంధీజీ రాజాజీతో మాట్లాడుతూ ఇలా అన్నాడు : “రాత్రి నాకు ఒక కలవచ్చింది. దేశమంతటినీ కూడా ఈ సందర్భంలో హరతాళ్ చేయ్యవలసిందని మనం ప్రబోధించాలని స్ఫురించింది.”

హరతాళ్ అంటే అంగళ్లు కట్టివేసి, దుఃఖం ప్రకటిస్తూ దైవప్రార్థనతో గడపవలసిన దినం. ఒక్కొక్కప్పుడు ఉపవాస మున్నూ జరపవచ్చును. గాంధీజీ మతంలో ఉపవాసమూ దైవప్రార్థనా చేయ్యవలసినరోజుది. (అమెరికాలో విప్లవం కూడా ఇదేవిధంగా ప్రారంభంకావటం గమనించవలసిన విషయం. 1774వ సంవత్సరం జూను ఒకటవతేదీనీ వర్జీనియాలో థామస్ జెఫర్సన్ అతని స్నేహితులూ, “ఉపవాస ప్రార్థనా దినంగా” ప్రకటించారు) ఇలా ప్రారంభించినట్లయితే తాను నడపబోయే సత్యాగ్రహోద్యమంలో పాల్గొనగల ఆత్మశక్తి ప్రజలకు చేకూరగలదని గాంధీజీ విశ్వసించాడు. బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి ఇందువల్ల ఎంత ఆర్థికబాధకలుగుతుందో ఆయన లక్ష్య పెట్టినట్లు కనిపిస్తుంది. ఎందుచేతనంటే దేశంమొత్తాన ఈ ఉద్యమం సాగించాలని ఆయన భావించలేదు. మద్రాసు, బొంబాయి బీహారు, సింధురాష్ట్రాలలో మాత్రం తన ఉద్యమం సాగితే చాలునని అభిప్రాయపడ్డాడు.

మొట్టమొదట మార్చి నెల 30వ తేదీనే హరతాళ్ జరపాలని ఆయన అనుకొన్నాడు కానీ, వ్యవధి తక్కువగా ఉన్నదని దానిని ఏప్రిల్ 6వ తేదీకి మార్చాడు.

హరతాళ్ ఫలితాలు అందజేసి చివరకు గాంధీజీ

కిన్నీ ఆశ్చర్యం కలిగించాయి. ఎక్కడో కొన్నిచోట్ల తప్ప యావద్భారతమూ హారతాళోదినం పాటించింది. మహానగరాలలో ఏ ఒక్కడున్నూ పనిపాటలకు పోలేడు. బ్యాంకులు స్తంభించాయి. ఓడలలో సామాను చేర్చేవారుగానీ, లోపలి సామాను తీరానికి తెచ్చేవారుగానీ లేకపోయారు. ప్రజల రాక పోకలూ, తపాలా ఆఫీసు కార్యక్రమాలూ నిలిచిపోయాయి. సమగ్రమైన ప్రతిఘటన జరుగుతున్నదని అందరికీ విదితమైంది. బ్రిటిష్ ఉద్యోగస్థులు తికమకపడ్డారు. నూతనశక్తి యేదో తమను ఎదుర్కొంటున్నదని గుర్తించారు. దానిని అణచివేయటానికి వారు సర్వవిధాలా యత్నించి కొంతవఱకు కృతకృత్యులైనా, నవీనమైన ఆ ప్రతిఘటనకు వారు తబ్బిబ్బువడిఉంటారనటంలో సందేహంలేదు.

హారతాళో చేయ్యాలనే ఉద్దేశం పల్లెల్లోనూ, పట్టణాలలోనూకూడా ప్రజాసమూహాన్ని ఏకీభరింపజేసింది. ఆ రోజున అంటే ఏప్రిల్ 6వ తేదీన గాంధీజీ బొంబాయిలో ఉన్నాడు. శ్రీమతి సరోజినీదేవి ఆయనా ఒక సభలో ప్రసంగించారు. ప్రభుత్వం నిషేధించిన రెండు పుస్తకాల ప్రతులను వారు కలసి తిరిగి విక్రయించారు. వాటిలో ఒకటి గాంధీజీ వ్రాసిన 'హిందూస్వరాజ్' అనేది. రెండవది రస్కిన్ రచించిన 'చివరివఱకు' అనే గ్రంథానికి ఆయనచేసిన అనువాదం. అయితే ప్రభుత్వం ఇక్కడకొంతవివేకంతో వ్యవహరించింది. ఏ ఒక్కరినీ నిర్బంధించలేదు. ఆరెండుపుస్తకాలూ వెనుకనిషేధించబడినవాటికి రూపాంతరంతో పునర్ముద్రింపబడినవి. నిషేధించినవాటిలో అవి

చేరలేదు. వేలకొలది స్వచ్ఛందసేవకులు ఆ పుస్తకాలను విక్రయించారు. ఒక్కరూ నిర్బంధానికి గుటి కాలేదు.

హరతాళ్ జరుపవలసిందని గాంధీజీ ప్రజలకు చేసిన విజ్ఞప్తి ఆయన పెట్టుకొన్న హద్దులు దాటిపోయింది. ఉద్రిక్తులయిన ప్రజలు ఒక్క గవ తేదీతో హరతాళ్ ముగించలేదు. దేశం అంతా కల్లోలితమైంది. ప్రజలు హింసలకు గుటికావటం, కొందఱు మరణించటం అనివార్యమైంది. అతి సాధువైన మహాత్ముడు తీవ్రంగా ప్రసంగించాడు; అధికఫలాన్నీ ఉద్దేశించాడు. ఆ ఉద్రిక్తవాతావరణంలోనే ఆయన ఢిల్లీ పంజాబులకు ప్రయాణంచేసూఉండగా బండిలోనే ప్రభుత్వోద్యోగులు ఆయనను నిర్బంధించి, తిరిగి బాంబాయికి తీసుకొనిపోయినారు. ఆ వార్త కార్చిచ్చులాగా దేశమంతా వ్యాపించి అలజడికలిగించింది నగరాలలో ప్రజలు గుమిగూడటం మొదలుపెట్టారు. బాంబాయిలో ఎన్నో చోట్ల గుంపులుగూడిన ప్రజలు అశ్వారూఢులైవచ్చినరక్షక భటులవల్ల తీవ్రహింసలకు గుటిఅయినారు. అహమ్మదాబాదులో గాంధీజీని కన్నతండ్రిగా ప్రేమిస్తున్న కార్మికులు రోషావేళంతో హింసాత్మక చర్యలకు పూనుకొనటం జరిగింది. తత్ఫలితంగా ఒక ప్రభుత్వ రక్షక భటుడు మరణించాడు. ఈ వార్త గాంధీజీకి ఎంతైనా బాధ కలిగించింది. అదే సంఘటన మతేక్కడైనా కలిగితే ఆయన అంతగా బాధపడేవాడు కాదు. కారణం ఏమిటంటే అహమ్మదాబాదు కార్మికులు సత్యాగ్రహతత్వాన్ని చక్కగా అర్థంచేసికొన్నారని గాంధీజీ విశ్వాసం. ఆ విశ్వాసానికి భంగం కలిగేసరికి ఆయనకు చెప్పలేనంత విచారం కలిగింది. “నా

శరీరంలోనుంచి దూసుకొనిపోయిన తుపాకి గుండైనా అంత వేదన కలిగించేది కాదు.” అన్నాడాయన.

ఈ కాలంలో ఎన్నో చోట్ల ఎన్నో సందర్భాలలో ఆయన ఉద్రిక్తులైన తన అనుచరులను మందలిస్తూ, వారు సత్యానికి అహింసకూ కట్టుబడిఉండకపోతే వారికి వ్యతిరేకంగా తాను సత్యాగ్రహం చేయవలసివస్తుందని హెచ్చరించాడు. వారు కొంతమంది ఆంగ్లేయులను గాయపఱచటం విని “ఇంగ్లీషువారు నా సోదరులే” అని ప్రకటించాడు. అహమ్మదాబాదులో చేసిన ఉపన్యాసంలో ఆయన ఇలా ప్రకటించాడు : “మనం కట్టడాలు తగులబెట్టాము; బలవంతంగా ఆయుధాలు లాగుకొన్నాము; ధనం అపహరించాము; రైళ్లు ఆపివేశాము; తంజితీగలు త్రేంచి వేశాము; అమాయిక ప్రజలను వధించాము; అంగళ్లు, ఇళ్లు దోపిడిచేశాము.”

ఈ ఫలితం అంతటినీబట్టి సత్యాగ్రహానికి తగిన సమయం ఇంకా రాలేదని ఆయన నిశ్చయించాడు. వెంటనే ఉద్యమం ఆపవలసిందని ఆజ్ఞాపించాడు. జరిగిన అకృత్యానికి ప్రాయశ్చిత్తంగా తాను మూడురోజులు ఉపవసిస్తాననీ, తన అభిప్రాయంతో ఏకీభవించినవారు ఒకరోజు ఉపవసించవలసిందనీ అనుచరులతో అన్నాడు. అంతవఱకున్నూ ఆయన సిద్ధాంతాలు ప్రజలకు బోధపడలేదు. వారు వాటిని బోధపఱచుకొని, సత్యాగ్రహాన్ని హింసగా కాక, పవిత్రమైన ఆత్మార్పణంగా వినియోగించుకోగలిగేవఱకూ ఆయన ఆ ఉద్యమంలో ముందడుగు వేయరాదని నిశ్చయించుకొన్నాడు. ఆ ఉద్రిక్త సమయంలో

గాంధీజీ సత్యాగ్రహోద్యమాన్ని విరమించాలన్నాడంటే ఆయన అనుచరులకు అంతకన్న బాధ కలిగించేవిషయం మఱొకటి ఉండదనిపించింది. హిందువులూ, ముస్లిములూ అనే భేదంలేకుండా భారతీయులందఱికి 'ఆ కొద్దిపాటిమనిషిలో అంతపట్టుదల ఉన్నదనీ, తాను అన్నది అక్షరాలా జరిపితిరుతాడనీ, ఆయన సంకల్పం వజ్రకఠినమనీ, భూలోకంలోని ఏ శక్తీకూడా ఆయన సిద్ధాంతాలకు వ్యతిరేకంగా ఆయనను నడపించలేదనీ' గుర్తించటానికి చాలాకాలం పట్టింది.

అమృత్ సర్ లో హింస ఏప్రిల్ 13 వ తేదీన జరిగింది. అంతకుముందుగానే సత్యాగ్రహ విరమణచేయాలని గాంధీజీ చెప్పవచ్చినప్పటికీ ఏప్రిల్ 18 వ తారీఖునుంచే ఉద్యమ విరమణ జరిగింది. ఆయన నిరాహారదీక్షతో దైవప్రార్థన జరపాలని నిశ్చయించటమూ అమృత్ సర్ లో హింస జరగటమూ ఒకేరోజున తటస్థించాయి. మద్రాసులో మహాత్మునికి కలవచ్చింది లగాయతూ అనేక విషాదసంఘటనలు జరుగుతూవచ్చాయి.

మహాత్మునికి కలిగిన దుఃఖం ఎటువంటిదో ఊహించుకోవలసిందేకాని చూటలలో చెప్పటానికి వీలులేదు. బ్రిటిషుప్రభుత్వం తనకాతన్య్యాన్ని సడలించుకొని రౌలటుచట్టాన్ని రద్దుచేసి, ప్రజల కష్టాల్ని విచారించటానికి సిద్ధపడేటట్లుగా భారతీయులు సత్యాగ్రహోద్యమం నిర్వహించి, అందుకోసం ఆత్మార్పణం చేస్తారనే ఉదారాశయంతో ఆయన ఈ ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించాడు. అయితే శలితం దీనికి వ్యతిరేకమైంది. ఆయనను మృతే రెచ్చిపోయి ఎంతో విధ్వంసానికి హింసకూ కారకు

లైనారు. ఆయన ఎంత ఓర్పుతో తన సిద్ధాంతాలను విశదీకరించి, ఆయన తత్వం ప్రజలకు బోధపడలేదు. బొంబాయిలో ఒక భాంతీయసమూహం స్వయంగా వెళ్ళి ప్రభుత్వ నిర్బంధానికి సిద్ధపడడానికి బదులుగా, కారాగారాన్ని ముట్టడించి, అందులో సాధారణ దౌర్జన్యపు నేరాలకు నిర్బంధితులై ఉన్న బందీలను విడిపించటానికి ప్రయత్నించేసింది. ఇది కేవలం ఆయన వారికి చెప్పిన పనికి వ్యతిరేకం.

అమృతసర్ గందరగోళాలు ఆయన ప్రతిజ్ఞను మఱింత భారం చేశాయి. ఇంతకంటెనూ బాధాకరమైన దేమిటంటే ఆయన తన ఆశ్రమం నుంచి కడలటానికి వీలులేకపోవటం. మహాత్ముడు ప్రజలకు చేసిన విజ్ఞప్తివల్లనే భారతదేశంలో ఇంత తుపాను బయలుదేరిందని భారత ప్రభుత్వం నిశ్చయించింది. అందుచేత ఆయన అడుగుపెట్టినచోట నెల్లా శాంతికి భంగం కలుగుతుందని చెప్పి, ఆయన ఎక్కడికీ కడలరాదని శాసించింది. ఇదికూడా ఆయన మనస్సుకు ఎంతో వేదన కలిగించింది. శాంతికోసమే జీవితాన్ని అంకితంచేసిన మహాత్మునివల్ల ప్రజా జీవితంలో అశాంతి కలుగుతుందనీ, దేశ శాంతిభద్రతలకు ఆయన శత్రువనీ అంటే అంతకంటె ఆయనను బాధించగలిగిందేమున్నది?

ఏది యేమైనా సరే మహాత్ముడు అమృతసర్ కు వెళ్లాలనుకొన్నాడు. కాని ఆయన ఆ నిశ్చయానికి వచ్చింది ఆ సంవత్సరం అక్టోబరు నెలలో. తర్వాత కొన్నాళ్ళకు అందుకు ప్రభుత్వానుమతి లభించింది.

2

పంజాబురాష్ట్రానికి రాజధాని, సిక్కులకు పుణ్య క్షేత్రమూ అయిన అమృతసర్ లో 1919 వ సంవత్సరం ఏప్రిల్ 13 వ తేదీన భారతదేశంలో ఎన్నటికీ మఱపురాని సంఘటనలు జరిగాయి. మార్చి 30 వ తేదీన జరిగిన మొదటి హరతాళ్ లోనూ, ఏప్రిల్ 6 వ తేదీన జరిగిన రెండవ హరతాళ్ లోనూ అధిక జనసమృద్ధం కల ఆ మహానగరంలో హిందూమహమ్మదీయులలో అపూర్వమైన అన్యోన్య సాహర్దం ప్రకటితమైంది. ఆ గుమిగూడిన పెద్దగుంపులను చూచి భయపడి పంజాబు ప్రభుత్వం ఆ కాంగ్రెసునాయకులలో ఒకహిందువుకూ, ముస్లిముకూ ప్రవాసశిక్షవిధించి, తాను నిరోధించదలచుకొన్నదానిని విజృంభించేట్లు చేసింది. కోపోద్రిక్తులైన ప్రజలు ఆ వేశం ఆపుకోలేకపోయారు. ధనాఘ్యులైన ముగ్గురు ఆంగ్లేయుల్ని చంపి వేశారు. తక్కినవారిని అనేకవిధాల దుర్భాషలాడారు. బ్రికేడియర్ జనరల్ రెజినాల్డ్ యి: హెచ్. డయ్యరును ఏప్రిల్ 11 వ తేదీన ప్రభుత్వం అక్కడి అల్లరులను ఆపటానికి పంపింది. 12 వ తేదీన అతను నగరంలో ఎక్కడా జనం గుమిగూడరాదని శాసించాడు. ఆ ఆజ్ఞ అనేకస్థలాలలో ప్రజలకు వినిపించటం జరిగింది. అయితే ఆ ఆజ్ఞ లోని షరతులు సంపూర్ణంగా ప్రజల కండ్లకి తెలియజెప్పటం జరిగినట్లు నిదర్శనాలు లేవు. ఏమైతే నేమి? ఏప్రిల్ 13వ తేదీ సాయంకాలం నాలుగుగంటలన్నరకు జలియన్ వాలాబాగ్ లో బహిరంగసభ ప్రారంభమైంది. ఈ చోటు నగరానికి సరిగా కేంద్రంలోఉన్న ఒకవిశాల మైదానం.

బాగ్ అంటే తోట అయినప్పటికీ ఈ జలియన్ వాలాబాగ్ లో తోటలక్షణం ఒక్కటికూడా లేదు. దానిచుట్టూ కట్టడాలున్నాయి. నేల అంతా చెట్లూ చేమా లేక జాల్మాటప్పలతో నిండిఉన్నది. బ్రిటిషుఉద్యోగుల అంచనాప్రకారం బాగ్ ఒక చివరనుంచి నడిమివఱకూ ఆవరించిఉన్న ప్రజలసంఖ్య పదివేలకు పైగా ఇరవైవేలకు లోపలా ఉండిఉంటుంది. జనరల్ డయ్యరు ఆ జనసమూహానికి ఎదురుగా ఉన్న ఒక దిబ్బమీదికి సాయుధులైన ఇరవైఅయిదుగురు గూఢ్తాలతో ఇరవైఅయిదుగురు బలూచీలతో వచ్చాడు. గూఢ్తాలను ఒకవైపు, బలూచీలను ఒకవైపు ఉంచుకొన్న డయ్యరు ఏ నిధమైన హెచ్చరికా చెయ్యకుండానే, సభ చాలించిపోవలసిందనికూడా ఆజ్ఞాపించకుండానే పదినిమిషాలపాటు నిరాయుధులైన ఆ ప్రజలమీద నిరంతరమైన అగ్నివర్షం కురిపించాడు. జలియన్ వాలాబాగ్ నుంచి బయటికి వెళ్ళేవారు చాలా స్వల్పమూ, ఇటుకూ కావటంచేత గుంపు తప్పకొని పోవటానికి తగుసమయం లేకపోయింది. బ్రిటిషు ఉద్యోగుల కథనం ప్రకారమే 379 మంది ప్రజలు మరణించారు; 1137 మంది గాయపడ్డారు; పైనికులుచేసిన కాల్పులు 1650 కావటంవల్ల ఏ తుపాకిగుండున్నూ నిరర్థకంకాక, ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్కమనిషికి తాకిందని తేలుతున్నది.

ఇంతేకాక డయ్యరు, ఏప్రిల్ 10వతేదీన గుంపుదాడివల్ల గాయపడ్డ ఒక ఆంగ్లేయపాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయుని నివసిస్తున్న వీధిలో ప్రజలెవ్వరూ నడవరాదనీ, అటువెళ్ళవలసివచ్చినవారు నేలమీద ప్రాకుతూనే వెళ్ళాలనీ శాసించాడు. ఇది ప్రత్యేకంగా ఆ వీధివెంటనే వెళ్ళి ఇళ్ళకు చేరుకోవలసిన భారతీయ

కుటుంబాలకు వర్తించింది. ఆ విధి ప్రవేశించిన భారతీయుడైన డైనా సరే! వాహనంమీద పోతూఉన్నా, అది దిగి, ఆ విధి పొడుగునా ప్రాకివెళ్ళవలసిందే. గొడుగువేసికొన్న భారతీయుడు దానిని అక్కడ ముడిచివేసి ప్రాకుతూపోవాలి. ఆ జిల్లాలన్నింటిలోనూ ఎదురైన ఆంగ్లేయునికి భారతీయుడు నమస్కరించి మతి ముందుకుసాగాలి. ఆ పాఠశాలలోపాఠ్యాయినికి దెబ్బలు తగిలిన స్థలంలో ఒక స్తంభంపాతి, పై ఆజలను ఉల్లంఘించిన భారతీయుణ్ణి కొఱడాతో కొట్టటానికిన్నీ ఏర్పాటు జరిగింది.

తాను చేసిన ఈ క్రూరచర్యలూ, కఠినశాసనాలూ విప్లవకారుల్ని నిరుత్సాహపఱచి, ప్రభుత్వంవల్ల జనసామాన్యానికి భయభక్తులు కలిగించాలనిచేసిన వేనని జకరల్ డయ్యరు సమర్థించుకొన్నాడు. ఈ విషయమై విచారించిన బ్రిటిషు అధికారుల నివేదిక ఇలా అంటున్నది. “ఆయన ఆవిధంగా చెయ్యటంవల్ల ప్రజలను అణచివెయ్యటంలో కృతకృత్యుడైనాడని నిస్సంశయంగా చెప్పవచ్చును. అయితే అలా అణచి వెయ్యటంవల్ల ప్రజలలో ఆయన వాంఛించిన పరివర్తనానికి కేవలం ఏరుద్దమే సంభవించింది.” డయ్యరు తత్ఫలం తన ఉద్యోగానికి రాజీనామా ఇచ్చి, ఇంగ్లాండుకు దయచేయవలసి వచ్చింది. హిందూదేశంలో ప్రజలు ఆయనను ఎంత తీవ్రంగా విమర్శించారో, ఇంగ్లాండులోనూ ప్రజలు ఆయనను అంత తీవ్రంగా విమర్శించారు. అయితే అక్కడమాత్రం జాతివిద్వేష జనితమైన ప్రోధావేశంతో విమర్శజరుగలేదు. ఆ నాడు లండనులో ఎడ్వీను మాంటేగ్ హిందూదేశప్రభుత్వానికి కార్యదర్శిగా ఉండేవాడు. అప్పటి ఆ ప్రభుత్వం “భారతీయుణ్ణి విధి

వెంట ప్రాకివెళ్ళవలసిందన్న డయ్యరు శాసనం నాగరక ప్రభుత్వంలోని ఏ వ్యక్తికైనా మనోవేదన కలిగించేదే! ” అని ఉద్ఘాటించింది.

ఆనాటి భారతజాతీయోద్యమాన్ని తత్కాలానుగుణంగా పరిశీలించినట్లయితే అమృతసర్ లో జరిగిన హింస ఎంతో విషాదకరమైందని తోచకమానదు. అయితే అదే చరిత్రలో ఒక ముఖ్యమైనమార్పు తీసికొనివచ్చిందని కూడా అంగీకరించక తప్పదు. బ్రిటిషుప్రభుత్వంపట్ల భక్తివిశ్వాసాలు కల భారతీయులుకూడా ఇక ఆ ప్రభుత్వంపట్ల కలిగేమేలు లేనే లేదనే నిర్ణయానికి వచ్చారు. దుఃఖవివశుడైన మహాత్ముడు అతి శీఘ్రంగా రాజకీయాల్లో పురోగమించటానికిన్నీ ఆ సంఘటనే కారణమైంది. అది తటస్థించకపోయినట్లైతే ఆయన మార్గం మఱాకవిధంగా ఉండేది. నిజానికి సజ్జనులయిన ఎందఱో ఆంగ్లేయులకున్నూ ఆ విషాదసంఘటన ఎంతోవేదన కలిగించింది. తాము భారతదేశంపట్ల అపరాధం చేసినవారమైనామని వారు విచారించారు. హిందూ దేశీయుల భవిష్యత్తు చక్కబడచటానికి తాము ఏదో ఒకటి చేయాలని భావించారు. ఎడ్వైన్ మాంటేగు, రాజప్రతినిధి అయిన చెల్మోఫర్డ్ అలాభావించిన వారిలో ముఖ్యులు. తత్ఫలితంగా ఆ 1919వ సంవత్సరంలోనే భారతీయులకు ప్రభుత్వంలో భాగం కలిగేట్లుగా రాజ్యాంగాన్ని సవరించటానికి మాంటేగు చెల్మోఫర్డ్ సంస్కరణ ఆవిర్భవించింది.

అయితే అమృతసర్ లో జరిగిన క్రూరహింస అటు తర్వాత ఇరవైసంవత్సరాలపాటు భారతీయలెవ్వరూ బ్రిటిషు

ప్రభుత్వంపట్ల అనురక్తులు కాజాలని పరిస్థితి తెచ్చిపెట్టింది. ఆంగ్లేయులను ఎన్నటికీ విశ్వసించనేరాదనే భావం ప్రబలి పోయింది. సంప్రతింపులకు అవకాశం లేకపోయింది. ఉద్యమాల మధ్యా శత్రుభావమూ ప్రతీకారవాంఛా విస్తరించాయి. కేవలం ఒక్క ఉన్నతోద్యోగి తొందటపడి ఒక నిశ్చయానికివచ్చి చేసిన పనివల్ల చరిత్రగతి మతొకవిధంగా మారటం సాధారణ విషయంకాదు జనరల్ డయ్యర్ (హిందూదేశంలోనేపుట్టినా, థిర్మల్ టోరీ పాఠశాలలో చదివి, తన 19వ సంవత్సరంలోనే సైనికోద్యోగంలో ప్రవేశించాడు.) తన ప్రత్యేకవర్గంలో పెరిగి అదేవాతావరణంలో నుశిక్షితుడైనాడు. కాని యిలాజరగటం వల్లనే అతని నడవడి ప్రతిభారతీయుడూ బ్రిటిషుప్రభుత్వాన్ని పూర్తిగా ద్వేషించటానికి కారణమైంది.

3

జైసవి అంతా గాంధీమహాత్ముడు అమృతసర్కు వెళ్ళటానికి వీలులేకపోయింది. చివరకు చెల్మొసఫర్డు ప్రభువు ఆయనకు “అక్టోబరునెల 17 వ తేదీ దాటినతర్వాత ఎప్పుడైనాసరే ఎక్కడికైనా వెళ్ళటానికి స్వేచ్ఛయివ్వబడింది”దని తంతివార్త పంపాడు. (దీనినిబట్టి యంతకుముందే మాంచేగు చెల్మొసఫర్డు సంస్కరణలు లండనులో ఆమోదం పొందాయనీ గాంధీ జీకి ఇలా అనుమతి యివ్వడం దాని ఫలితమే అనీ భావించవచ్చు.) మహాత్ముడు ఎక్కడకు వెళ్ళినా శోకవివశులైన ప్రజలు గుంపులు గుంపులుగా ఆయనచుట్టూ మూగుతూవచ్చారు. వీరు అటుతర్వాత ఆయనను ఎన్నడూ విడువలేనంతగా సన్ని

హితులయినాదు. ముస్లిములు అధికసంఖ్యలో ఉన్న లాహోరు నగరంలో ప్రజలు ఆయనవల్ల చూపిన అనురాగం ఎన్నటికీ మఱవరానిది, జలియన్ వాలా హింసలను గుఱించి వాస్తవవిషయాలు తెలిసికొనటానికి ఆయన అమృతసర్ లో కొంతకాలం ఉన్నాడు. జవహర్లాల్ తండ్రి మోతీలాల్ నెహ్రూ ఈ సమాచారం సేకరించే విషయంలో గాంధీజీతో కలిసి పనిచేశాడు. ఆయన కాంగ్రెసులో గొప్ప గౌరవం గడించిన నాయకుడే కాక, ప్రథమశ్రేణికి చెందిన సుప్రసిద్ధ న్యాయవాదికూడా. ఈయనతో బాటు ఇంకా కాంగ్రెసువారు ఎందరో సమాచారం ప్రోగుచేయటానికి కృషిచేసినా, సమగ్రనివేదికను రూపొందించే భారం మహాత్మునికే ఒప్పజెప్పారు.

గాంధీజీ అప్పటివఱకూ పంజాబు చూచి యెఱుగడు. తనకు హిందూదేశంలోని తక్కిన ప్రాంతాలలోకంటే అక్కడ ఎంత అద్భుతమైన స్వాగతం లభిస్తుందో ముందుగా ఆయన ఊహించుకోనట్లే కనబడుతుంది. ఏప్రిల్ నెలలో బొంబాయి నుంచి పంజాబుకు బయలుదేరి రక్షకభటులు తన్ను అడ్డగించి ప్రశ్నించినప్పుడు ఆయన “అక్కడ నన్ను ఎఱిగినవారెవ్వరూ లేరు.” అనే అన్నాడు. వేలకొలది పంజాబీలు తమ యిక్కట్లు విన్నవించుకొనటానికి ఆయనముందు గుమిగూడారు. వారు చెప్పకొన్నవాటిలో కొన్ని అతిశయోక్తులూ, నిరాధారాలూ అనేభావం ఆయనలో కలిగినప్పటికీ, సహజమైన ఓర్పుతో ఎవరు ఎంతచెప్పినా శ్రద్ధగా వింటూవచ్చాడు. అధికారపూర్వకంగా బ్రిటిషు ఉద్యోగస్తులు ఈ సందర్భంలో సేకరించిన సమాచారం కంటే గాంధీజీ ఏ విధమైన అధికారమూ లేకుండా సేకరించిన

సమాచారం ఎంతో సాక్ష్యబలంతో కూడిఉన్నది. దీనికి కారణం బ్రిటిషు ఉద్యోగులకు ఆ కార్యంలో సాయపడటానికి ఏ భారతీయుడూ సమ్మతించకపోవటమే. గాంధీజీ నివేదికలోని అంశాలే యథార్థాల్లో ప్రభుత్వనివేదికలోని అంశాలే సత్యాల్లో ఇవ్వడు మనం నిర్ణయించలేము. ముఖ్యంగా నిహతులూ, క్షత గాత్రులూ అయినవారిసంఖ్యలను నిర్ణయించటంలో ఈ రెండు నివేదికలకూ తేడావచ్చింది. అయితే ఈ విచారణవల్ల గాంధీజీ జీవితంలో ఒక ముఖ్యమైన మార్పు వచ్చింది. వెనుకటికంటె ఇవ్వడు ఆయన రాజకీయాలకు చాలా సన్నిహితుడైనాడు. ఈ విచారణ జరిపిన తర్వాత ఆ సంవత్సరములో జరిగిన కాంగ్రెసు వార్షికసమావేశంలోగానీ, కాలిఫోర్నియామై తటస్థించిన హిందూమహమ్మదీయుల సంప్రతింపులలోగానీ పాల్గొనకుండా ఉండలేకపోయాడు. మద్రాసులో వచ్చిన స్వప్నంతో ఆయన ప్రారంభించిన కార్యక్రమం యథార్థానికి ఆయన వాంఛించినా, వాంఛించకపోయినాయిలా భారతరాజకీయాలలో కేంద్రస్థానానికి ఆయనను నడపించింది.

భారతదేశంలోని మహమ్మదీయులకు ప్రాణపదమైన ఇస్లాముకాలిఫాసమస్యతో ఈ పురోగమనం అతిశీఘ్రంగా సాగింది. అసలు గాంధీజీ యావజ్జీవితమున్నూ సహజంగా విశ్వకల్యాణంకోరే వ్యక్తి కాబట్టి మహమ్మదీయులకు ఆప్తమిత్రుడుగా ఉంటూవచ్చాడు. ఒకసారి ఆయన యింకా హిందూ దేశానికి తిరిగిరాకముందు దక్షిణాఫ్రికాలో తన సత్యాగ్రహానికి అంతిమపరీక్ష హిందూముస్లిము సాహోదరం సాధించటంలోనేఉన్నదని చెప్పాడు. అప్పుడు ఆవిధంగా ఉభయజాతులకూ

విక్రయం సాధించటానికి అవకాశం వచ్చింది. దానిని ఆయన త్రోసివేయలేకపోయాడు. 1919వ సంవత్సరం నవంబర్ లో ముస్లిముపెద్దల ఆహ్వానంమీద ఢిల్లీలో జరిగే ముస్లిము సమావేశానికి వెళ్లాడు. ముస్లిములు మహాత్మునితో డ్వాంటా తమకు అత్యావశ్యకమని భావించటంచేత తమ సమావేశంలో ఆమోదం పొందవలసిన తీర్మానాలలో గోసరక్షణకూడా ఒకటిగా చేర్చారు. కాని యిది అంతఃకరణశుద్ధిగాచేసే తీర్మానం కాదని భావించటంచేత మహాత్ముడి ప్రతిపాదనను నిరాకరించాడు. గోవధమానటంద్వారా హిందూ సంప్రదాయాలను మహమ్మదీయులు గౌరవించదలచుకొంటే అలాచేయవచ్చును. దానికీ ఖిలాఫత్తు సమస్యకూ సంబంధంలేదు. హిందువులున్నా ఖిలాఫత్తు విషయంలో మహమ్మదీయులను సమర్థించదలచుకొంటే సమర్థించవచ్చునుగానీ, గోహత్యానిషేధాన్ని అందుకు పణంగా పెట్టుకోగూడదని, మహాత్ముడు ఉద్దేశించాడు.

మహాత్ముడు ఉపన్యాసాలు జరుగుతూ ఉన్నంతసేపూ ఉపన్యాస వేదిక దగ్గరనే కూర్చుండి చర్చలన్నీ సావధానంగా విన్నాడు. టర్కీ విషయంలో అతికఠిన్యం ప్రదర్శిస్తున్నందుకు భారత మహమ్మదీయులు బ్రిటిష్ ప్రభుత్వధోరణిని ఖండించారు. మనసులో జరిగే మథన అంతా బయటికి వీదో ఒకవిధాన ప్రకటించితీరాలని సభ్యులు భావించారు. టర్కీ విషయంలో విధించబడ్డ షరతులు ప్రాచీన ముస్లిము రాజ్యానికి అవమానకరాలనీ, ముస్లిములో కానికి కేంద్రమైన కాలిఫా ప్రభుత్వాన్ని విధ్వంసంచేసేవనీ అందఱూ నిశ్చయించారు.

గాంధీజీ ఉపన్యసించవలసిన తరుణం వచ్చేసరికి ఆయన

ఒక్క సత్యాగ్రహమే ముస్లిముల ఆశయాలను సాధించటానికి పనికివస్తుందని ప్రబోధించాడు. అయితే ఆ సత్యాగ్రహం అనేది ముస్లిములోకానికి అంతవఱకూ పరిచితమైనది కాకపోవటం చేతనూ, బోధపఱచుకొనటానికిన్నీ సుసాధ్యమైనది కానందు వల్లనూ ఆయన వారికి బాగా నచ్చజెప్పలేకపోయాడు. మహమ్మదీయసంప్రదాయంలోగానీ, నిత్యజీవితంలోగానీ సత్యాగ్రహం అనేది అంతవఱకు లేనేలేదు. అది హిందువులలోనే చాలామందికి కష్టసాధ్యమైనది. పైగా ఆ పదమున్నూ సాంస్కృతికం కాబట్టి ఇంగ్లీషుమాట్లాడే ముస్లిములకు ఎంతమాత్రమూ బోధపడదీకాదు. తర్వాత కొన్నాళ్ళకు ఈ సత్యాగ్రహానికి గాంధీజీ నాన్-కో ఆపరేషన్ (సహాయనిరాకరణం) అనే ఆంగ్ల పదం సరిగా వర్తిస్తుందని భావించి, దానినే వాడుతూవచ్చాడు.

ముస్లిములు ప్రతిపాదించినట్లుగా ఆంగ్లవస్త్ర బహిష్కారం ఒక్కటే కార్యసాధకంగా కనిపించలేదు. అన్నిరంగాలలోనూ ప్రభుత్వంతో సహాయనిరాకరణం చేయటమే అవసరమని గాంధీజీ చెప్పాడు. బ్రిటిషుప్రభుత్వం ఇచ్చే ఉద్యోగాలనూ, బిరుదులనూ నిరాకరించాలనీ, ప్రభుత్వపు పాఠశాలలనూ, న్యాయస్థానాలనూ బహిష్కరించాలనీ ఉద్యోగించాడు. ఎంతో స్వార్థత్యాగానికీ, నష్టానికీకూడా సిద్ధపడ్డి ముస్లిములు మొత్తం బ్రిటిషుప్రభుత్వ యంత్రాన్ని స్తంభింపజేయాలనీ, భూమిపన్ను వగైరా ప్రభుత్వానికి చెల్లించే సుంకాలను వేటినీ చెల్లించకపోవటం అందుకు సాధనమనీ ప్రబోధించాడు. అయితే వారు అనుకొంటున్నట్లు టర్కీవల్ల బ్రిటిషువారి శాంతినియమాలు కఠినంగా ఉంచేనే తప్ప అంత

తీవ్రమైన చర్య తీసికోరాదనీ, నిజంగా బ్రిటిషుప్రభుత్వం కఠినం గానే ప్రవర్తిస్తే సత్యాగ్రహమే అందుకు తగిన మందనీకూడా ఉద్ఘాటించాడు.

ఆయన అన్నమాటా, ఆ భావమూ తర్వాత కొన్ని సంవత్సరాలపాటు భారతీయ ప్రజాజీవితంమీద అత్యద్భుత ప్రభావాన్ని కలిగించాయి. ఇత జరిగినా ఆ సమావేశం ముగిసిన ఒక నెలరోజులలో గాంధీజీ బ్రిటిషుప్రభుత్వంపట్ల ఆనుకూల్యాన్నే ప్రదర్శించేట్లు ఒక నూతనపరీక్ష ఆసన్నమైంది.

ఈ పరిస్థితికి మూలం మాంటేగు చెల్మోస్ ఫర్డ్ స్ సంస్కరణలే. భారతదేశరాజ్యాంగంలో ఇవి ప్రథమసంస్కరణలు. అమృతసర్ కాంగ్రెస్ లో కాంగ్రెసు వార్షికసమావేశం జరగటానికి ఒకరోజు ముందుగా ఈ సంస్కరణలు ప్రజాకోటికి విశదీకరించటం జరిగింది. తక్కిన భారతీయనాయకుల కందఱికి ఆ రాజ్యాంగ సంస్కరణలు తృప్తి కలిగించటలేదు. “ఇవి నాకుకూడా అంతగా రుచించటంలేదు.” అని గాంధీజీకూడా అన్నాడు. అయితే విశ్వాసంతో ఆ ప్రతిపాదనలను ఆమోదించటమే తెలివిగలవని అనీ, వాటివల్ల కలిగే ప్రయోజనం ఏమిటో అనుభవపూర్వకంగా గ్రహించటమే ముందు చేయవలసినదనీ ఆయన భావించాడు.

ఈ సమయానికి గాంధీజీకి ప్రజలలో పలుకుబడి ఎంతో హెచ్చింది. ఆయన తోడ్పాటులేకుండా జాతీయసంస్థ (నేషనల్ కాంగ్రెస్) పురోగమించటం అసాధ్యమని కాంగ్రెసులోని న్యాయవాదులూ, ఇతర విద్యాధికులూ అభిప్రాయపడ్డారు. అయితే మాంటేగు చెల్మోస్ ఫర్డ్ సంస్కరణలవల్ల తనకు

కలిగిన అభిప్రాయంతో కాంగ్రెస్ సభ్యులెవ్వరూ ఏకీభవించరని గ్రహించేసరికి, అందువిషయమై వాదోపవాదాలు లేవదీయకుండా తన ఆశ్రమానికి తాను వెళ్ళిపోవటమే సముచితమని ఆయన భావించాడు. అయితే కాంగ్రెసువారు ఆయనను అలా వెళ్ళనీయలేదు. ఆయన పరోక్షంలో కాంగ్రెసు ఏమి తీర్మానించినా అది సామాన్యభారతీయు లందఱకూ అర్థరహితంగానే తోస్తుందని వారు భయపడ్డారు. ఆయనలేని సభలో ఆమోదితమైన తీర్మానం 'ఆయనకు సమ్మతం కానిదే' అని విశదమవుతుందనీ, అందువల్ల ప్రజలతోడ్పాటు తమకు లభించదనీ వారి భయం. మళ్ళీనాటకం ప్రారంభమైంది. గాంధీజీ తన అభిప్రాయాన్ని సూటిగా చెప్పాడు. తర్వాతజరిగిన చర్చలలో ఆయన మానమే అవలంబించినా మొత్తంమీద ఆయన ప్రభావం కొంతవఱకు తోడివారిమీద ప్రసరించింది. తన అభిప్రాయాలతో సంపూర్ణంగా ఏకీభవించని వారితో కాలక్షేపంచెయ్యటం ఆయనకు సమ్మతం కాకపోయినా సభముగిసేవఱకూ ఉన్నాడు. ఎడ్వైస్ మాంటేగును అభినందిస్తూ సంస్కరణలను మాత్రం తిరస్కరిస్తూ, అసమర్థతకారణంగా ఛెల్మీఫర్డు ప్రభువును పదవినుంచి విరమింపజేయ్యాలని బ్రిటిషుప్రభుత్వాన్ని కోరుతూ కాంగ్రెస్ తీర్మానించింది. (డయ్యకు చర్యలను రాజప్రతినిధి సమర్థించాడు) గాంధీజీ ఆశయాలు ఏమాత్రంవ్యక్తమైనా, అవి భారతీయ యువకుల ఆవేశానికి కేవలం నిరోధకాలుగా కనిపించినా, వాటిని ఎవరూ తిరస్కరించలేని వాతావరణం కలిగింది. కాబట్టి కాంగ్రెస్ ఆ సభలోచేసిన తక్కిన తీర్మానాలన్నీ గాంధీజీ సలహాలకు అనుగుణంగానే జరిగాయి.

ఏమైనా అచిరకాలంలోనే గాంధీజీకి బ్రిటిషువారి చిత్త శుద్ధిపట్ల విశ్వాసం సశించింది. లండను ప్రభుత్వవర్గంలో ఎడ్వైన్ మాంటేగుకుతప్ప తక్కినవారికెవ్వరికీ కాలిఫాల ప్రభుత్వం రద్దుకావటం భారతమహమ్మదీయులలో ఎటువంటి భావం కలిగించిందో అర్థం కాలేదు. టర్కీతో సంధికి నిర్దాక్షిణ్యమైన మరతులు విధించబడ్డాయి. జనరల్ డయ్యరుకు భారతదేశం నుంచి యింకా నెలనెలా ఉద్యోగవిరమణానంతర సహాయవేతనం వెళ్ళుతూనే ఉన్నదనీ, అమృతసర్ హింసలతర్వాతకూడా ఇంగ్లాండులో ఆయన సాహాయ్యార్థం పెద్ద నిధి బహూకరించటం జరిగిందనీ తెలియటంవల్ల భారతీయులందఱూ క్రోధోద్రిక్తులైనారు. ఇవిన్నీ, ఇంకా అనేక సంఘటనలున్నూ, చాలా చట్టం అమలులోనే ఉండటమున్నూ 1920వ సంవత్సరంఏప్రిల్ నెలలో గాంధీజీ స్వపరిపాలనావాదిసంఘం (Homerule league) వాదాన్ని ఆమోదించటానికి ప్రోద్బలకాలయినాయి. నాటి ప్రభుత్వంపట్ల ఆయన అప్పటికీ వివరీత విప్లవభావం ప్రకటించక పోయినా కొంతవఱకైనా ప్రతికూలుడు కావటానికి ఇదే ప్రథమ నిదర్శనం. అంతకుముందెన్నడూ లేనంతగా ఆయన రాజకీయాలలో పురోగమించాడు. భారతజాతీయ సంస్థ (Indian National Congress) లో స్వపరిపాలనావాదులుకూడా కలిగారు. దానితో భారతరాజకీయపక్షం సుసంఘటితమైంది. అయితే గాంధీజీ ఆమోదమే స్వపరిపాలనావాదులకు ఎంతో ఉత్సాహం కలిగించి వారు కాంగ్రెసుతో సహకరించటానికి కారణమైంది.

సహాయనిరాకరణం కార్యరూపం తాల్చటానికి ఇవ్వడు

తరుణం వచ్చింది. ఖలాపత్తు ఉద్యమానికి అదే పరమసాధనమని గాంధీజీ చెప్పాడు. హిందువులతో డ్వాటు తమకు ఉంటుందని గాంధీజీమాటవల్లనే ముస్లిములకు విశ్వాసం కలిగింది. “శ్రీవారి ప్రభుత్వానికి ఎటువంటి తోడ్పాటూ చేయవల”దని తాను భారతదేశంలోని ముస్లిములకూ హిందువులకూ ఉపదేశించినానని గాంధీజీ రాజప్రతినిధికి లేఖవ్రాశాడు. “అవివేక పథాలన్నీంటా అధమాధమం.” అని సహాయనిరాకరణోద్యమాన్ని గురించి ఆ రాజప్రతినిధి అభిప్రాయం వెళ్ళబుచ్చాడు. జూలై 31 వ తారీఖున భారతదేశం అంతా నిరాహారదీక్షతో దైవప్రార్థన చేయాలని గాంధీజీ విజ్ఞప్తిచేశాడు. ఆగస్టు 1 వ తేదీన సహాయనిరాకరణోద్యమం మొదలు కావలసిఉన్నది. అయితే ఉద్యమం ప్రారంభంఅయినతర్వాత అందులో అవివేక చర్య ఏమీ లేదనిస్పష్టపడ్డది. హైందవులూ, ముస్లిములూ పరస్పర సహకారంతో ప్రజలలో చిత్తశుద్ధి ఘటించటానికి ప్రయత్నించారు; ఆంగ్ల దేశంనుంచి వచ్చేవస్త్రాలను ఆంగ్లేయులిచ్చే ఉద్యోగాలనూ పరిత్యజించాలని ప్రబోధించారు. గాంధీజీ స్వయంగా దేశంలో పర్యటన ప్రారంభించి స్వపరిపాలనాసందేశాన్ని ప్రజలకు తెలియజెప్పటం మొదలుపెట్టాడు. సహాయనిరాకరణం ప్రారంభించినంతలోనే 1920 వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు నెలలో తటస్థించిన ప్రత్యేకపు కాంగ్రెసు సమావేశంలో ఆయనకు ఎంతో ప్రాముఖ్యం లభించింది. సహాయనిరాకరణం జరపటానికి ఆ సభవారు ఆమోదించారు. తర్వాత డిసెంబరు నెలలో నాగపూరులో జరిగిన కాంగ్రెస్ వార్షికసమావేశంలో తిరిగి దానిని బలపరిచటం జరిగింది. ఆ సమావేశంలో గాంధీజీ

కాంగ్రెసుకు ఒక నియమావళిని నూచించాడు. దానిప్రకారం గ్రామాలూ జిల్లాలూ నగరాలవారీగా కాంగ్రెసుసంఘాలు నిర్మించటమున్నూ అఖిలభారతసంఘంలో 350 మంది సభ్యులూ కార్యచరణసంఘంలో 15 మంది సభ్యులూ ఉండటమున్నూ అవసరమని నిర్ణయించటం జరిగింది. ఈ వద్ధతిప్రకారం కాంగ్రెసుసిద్ధాంతాలు ఆచరణసాధ్యాలు అయే అవకాశం కలిగింది. ఈ విధంగా బ్రిటిషువారివల్ల కేవలం నడిమితరగతికి చేరిన న్యాయవాదులూ విద్యాధికులతో ఏర్పాటైన కాంగ్రెస్ సంస్థ భారతదేశంలోని జనసామాన్యం అంతటి లోనూ వేళ్ళు పాదుకోగలిగిన నూతనసంస్థగా రూపొందింది.

1920 వ సంవత్సరం కడపటిభాగంలోనూ, 1921 వ సంవత్సరంలో చాలావరకున్నూ గాంధీజీచేసిన దేశపర్యటనవల్ల ఆయన రైలుప్రయాణంతో చేరదగిన ప్రతిదేశము సందర్శించటం జరిగింది. కొన్ని కొన్ని జిల్లాలలో రైలుమార్గంలేని చోట్లన్నూ సందర్శించాడాయన. ఎక్కడకు వెళ్ళినా విదేశ వస్త్రాలను బహిష్కరించవలసిందని ప్రజలకు విజ్ఞప్తిచేశాడు. పెద్దపెట్టున విదేశవస్త్రాలను దహించివేయటం ఆయనే ప్రారంభం చేశాడు. కొన్ని కొన్ని సమయాలలో మనుష్యులు కౌపీనం మాత్రం ధరించి విదేశవస్త్రాలన్నింటినీ తెచ్చి మంటలలో పడవేశారు. విదేశవస్త్రాలు, పోగుపడ్డచోట మహాత్ముడు తనలక్ష్యం ప్రజలకు వివరించి స్వయంగానే ఆ వస్త్రరాశికి అగ్ని ముట్టించేవాడు. భారతదేశం అంతటా విదేశవస్త్రదహనం ఒక ప్రత్యేకమైన ఉద్యమంలాగా సాగింది. ధనికకుటుంబాలలోని కాంతలు ఇంగ్లాండునుంచి తెప్పించుకొన్న అమూల్య

వస్త్రాలను అగ్ని పాలుచేయటానికి ఒకరినొకరు ప్రోత్సహించు కొని నిర్విచారంగా మహాత్మునిచేతగాని ఆచరణలో పెట్టారు. ప్రీతి, పురుషులూకూడా రాట్నంమీద నూలుతీయటం మొదలుపెట్టారు. అదే యిప్పుడు దేశభక్తులందరికీ ముఖ్యకర్త వ్యంగా పెంపొందింది. ఇటలో అందఱున్నూ రాట్నంమీద నూలుతీయవలసిందని మహాత్ముడుజ్ఞప్తిచేశాడు. అందఱున్నూ స్వదేశవస్త్రాలే ధరించటం కర్తవ్యమనికూడా ఉద్బోధించాడు.

అప్పటినుంచే ఆయన ఖద్దరు కట్టడం ప్రారంభించాడు. ఆ దుస్తులుమాత్రం వాతావరణాన్ని బట్టి మారుదగినవిగా ఉండేవి. ఒక తెల్లనిటోపీ (ఇదే తర్వాత తర్వాత “గాంధీ టోపీ” అని ప్రసిద్ధిలోకి వచ్చింది.) ఒక దోవతీ, లేదా వంట్లామూ, లాల్చీ ఆయనకు ముఖ్యమైన దుస్తులు. 1921వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు నెలనుంచిగానీ దరిద్రనారాయణోచితమైన వేషం అంటే అంగవస్త్రాలు మాత్రమే ధరించటం ప్రారంభించ లేదు. అటుతర్వాత ఎప్పటికీ అవే ఆయన దుస్తులు. చలి కాలంలోమాత్రం స్వదేశపు దుప్పటి లేక సేలుపు కప్పు కొనేవాడు.

ఈకాలంలో చందాలు వసూలుచేయటం భారీయెత్తున సాగింది. త్యాగావేశమనేది దేశమంతటావ్యాపించింది. తర్వాత మహాత్ముడెప్పుడే ఉద్యమం ప్రారంభించినా ఆ ఆవేశం ప్రజలలో పెల్లుబుకుతూ వచ్చింది. దేశస్వాతంత్ర్యంకోసం ప్రజలుచేయవలసిన వాటిలో ఇదే ప్రవిధమం, మహాన్నతం అని మహాత్ముడు అభిప్రాయపడ్డాడు. కొన్ని నెలలపాటుసాగిన

యీ విదేశవస్త్రసహనోద్యమంలో దేశంలో ఎక్కడాకూడా హింస అనేది తలయెత్తకపోవటం గమనించదగింది.

ఈ కాలంలో చాలా భాగం మహాత్ముడు ప్రఖ్యాత ముస్లిము నాయక సోదరులలో చిన్నవాడైన మహమ్మదాలీతో కలిసి దేశవర్జతనం చేయటానికే వినియోగించాడు. హిందూ ముస్లిం ఐకమత్యానికి ఇది అత్యున్నత చిహ్నం అయింది. అయితే 1921వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు నెలలో ఈ నాయకు లిద్దఱూ కలిసే వర్జటిస్తున్నా మహమ్మదాలీని ప్రభుత్వం నిర్బంధించిందికానీ, మహాత్ముణ్ణి నిర్బంధించలేదు. ముస్లిములను బ్రిటిషువారి సేనలో చేరవద్దని చెప్పటమే మహమ్మదాలీ చేసిన దోహం. తర్వాత కొద్దికాలానికి అదే నేరంమీద అతనిఅన్నగారినికూడా ప్రభుత్వం నిర్బంధించింది. తనకు తోడునీడగాఉంటున్న ముస్లిం నాయకుణ్ణి ప్రభుత్వం నిర్బంధించినందుకు మహాత్ముడు ఎంతో విచారించాడు. ఆ సంవత్సరం అక్టోబరు నెల 5వ తేదీన జరిగిన కాంగ్రెస్ కార్యనిర్వాహకవర్గ సమావేశంలో ఆలీ సోదరులుచేసిన నేరంలో పాలు పంచుకొని ప్రతిభారతీయుడున్నూ అతను సైనికుడుగానీ, సామాన్య పౌరుడేకానీ ప్రభుత్వోద్యోగానికి రాజీనామా ఇయ్యవలసిందని విజ్ఞప్తిచేస్తూ ఒక తీర్మానం చెయ్యవలసిందని తోడి సభ్యులతో చెప్పాడు.

గాంధీజీ దరిద్రనారాయణ వేషాన్ని వరించింది ఈ సందర్భంలోనే.

ఈ సంవత్సరాంతంలో బ్రిటిషు యువరాజు భారత దేశాన్ని సందర్శించటం జరిగింది. అయితే దీనికి భారతప్రభు

త్వం ప్రోత్సాహం ఉండో లేదో చెప్పలేము. ఆ సమయాన యూరపు అమెరికాలలో యువరాజు పర్యటనం చాలా జయ ప్రదంగా కనిపించటంచేత లండనులోని అధికారవర్గాలవారే యిందుకు ఏర్పాట్లుచేసి ఉండవచ్చును. ఆయన రాకతో భారత దేశంలోని విప్లవ ఝంఝనామారుతం సద్దుమణిగిపోతుందని వారు ఆశించిఉండవచ్చు. కాని వారి ఆశకు కేవలం వ్యతిరీక్తమైన ఫలమే కలిగింది. కొన్నికొన్ని నగరాలలో ఆయన పురసందర్శనానికి బయలుదేరినప్పుడు వీధి అంతా నిర్మానుష్యంగా కనిపించింది. కొన్నికొన్నిచోట్ల అసమ్మతి ప్రదర్శనలున్నూ జరిగాయి. భారతీయులు బ్రిటిషు ప్రభుత్వంపట్ల సుముఖులుగా లేరని యిందువల్ల స్పష్టమైంది. అయితే దురదృష్టవశాన యువరాజురాక భాతీతీయులలో కోర్కెధావేశానికి కారణమై కొన్నిచోట్ల దౌర్జన్యచర్యలు జరిగాయి. బాంబాయిలో కొందఱు భారతీయులు యువరాజుకు స్వాగతం చెప్పటానికి బయలుదేరారు. ఇది జాతీయవాదులకు కోర్కె కలిగించింది. దానితో దౌర్జన్యచర్యలు జరిగాయి. మహాత్మునికి ఈ వృత్తాంతం చాలా విషాదకరమైంది. వెంటనే ఆయన ఉపవాసం ప్రారంభించి దైవప్రార్థనచేయటం మొదలుపెట్టాడు. హింసాత్మక చర్యలు ఆగేవలకున్నూ ఆహారం ముట్టనని శపథం చేశాడు. దీనివల్ల ఆయన అయిదురోజులపాటు ఉపవసించవలసివచ్చింది.

అయితే అటువంటి ఉద్రిక్తపరిస్థితులలో బ్రిటిషు ప్రభుత్వం మహాత్ముణ్ణి ఎందుకు నిర్బంధించలేదు అనేది నాటికీ నేటికీ ప్రశ్నగానే ఉన్నది. ఆయన ఆదేశానుసారం నడచినం

దుకే కదా అనేకులు అప్పుడు ప్రభుత్వనిర్బంధానికి గుటిఅయినారు? మఱి అంతటికీ మూలకారణమైన గాంధీజీని ప్రభుత్వం ఎందుకు ఉపేక్షించినట్లు? ఆ 1921 వ సంవత్సరం అంతమయ్యే సరికి గాంధీజీ అభ్యర్థనను పాటించినందుకుగాను ఇరవైవేల మంది భారతీయులు చెఱసాలలపాలైనారు. ఆ మఱుసటిసంవత్సరం మఱి పదివేలమంది అదేనేరానికి అదేశిక్షకు గుటి అయ్యారు.

ఇందుకు సమాధానం చాలాతేలికగా చెప్పవచ్చును. అది పలుమార్లు పలువురు చెప్పిందేకూడా! “ఆ ఉద్రిక్తపరిస్థితులలోనే మహాత్ముణ్ణి నిర్బంధిస్తే పరిస్థితులు మఱి విషమస్థాయని ప్రభుత్వం భయపడింది.” అని అంటున్నారు. ఇది కొంత వఱకు సముచితంగా కనబడుతున్నా అసలుకారణం వేరే ఉన్నది. మహాత్ముని స్వేచ్ఛకు (అది ఆయనకు బాధాకరంగానే తోచినా) కారణం అప్పటి రాజప్రతినిధి రీడింగుప్రభువు ధోరణే అని ఇప్పుడు తెలియవస్తున్నది. రీడింగుప్రభువు అసాధారణవ్యక్తి. ఆయన కేవలం స్వయంకృషివల్లనే అటువంటి ఉన్నతపదవికి రాగలిగాడు. (ఒకనాకలో సామాన్యవార్తాపాఠశాలైన బాలుడుగా ఆయన జీవనసంగ్రామంలో ఉండికాడు. తర్వాత న్యాయశాస్త్రం చదవటానికి పూర్వం కొంతకాలం పండ్ల వర్తకంచేశాడు.) 1921 వ సంవత్సరం ఏప్రిల్ నెలలో రాజప్రతినిధిగా భారతదేశానికి రాగానే ఆయన మహాత్ముణ్ణి కలుసుకొని మాట్లాడాలనుకొన్నాడు కూడా. ఆ ఉద్యమ తీవ్రతలో వారు ఉభయులూ కలిసికొని మాట్లాడటం ఆ యిద్దరి ఆంతరంగిక మిత్రులకూ ఎంతమాత్రం సమ్మతం కాకపోయినా

ఆయన ముందంజవేసి మహాత్మునితో ముచ్చటించాడు. వారి సంభాషణ వివరాలన్నీ ఇటీవల 1945 వ సంవత్సరంలో భారతీయ స్వరాజ్యోద్యమసందర్భంలో ఆయన వ్రాసినలేఖలతో సహా ఆయనకుమారుడు ప్రకటించిన జీవితచరిత్రలో సుస్పష్టంగా కనబడుతున్నాయి.

రీడింగ్ గాంధీజీలు ఈ సందర్భంలో మొత్తం ఆటుసార్లు కలసికొని ముచ్చటించారు. మహాత్ముడు సత్యాహింసలవిషయమై తనలెక్కువన్నీ, రాజప్రతినిధివల్ల తనకుగల గౌరవాన్నీ ఈ సంభాషణలలో వ్యక్తంచేయటానికి ప్రయత్నించాడు. ప్రారంభంలో రాజప్రతినిధి చాలా విస్మితుడైనాడు. భారతదేశంగుఱించి ఎంతో తెలిసినవారనిపించుకొన్న ఆయనమిత్రులు ఇంగ్లాండునుంచి ఆయనబయలుదేరినప్పుడు “భారతదేశంలో అతిచతురుడూ దుష్కార్యపరాయణుడూ అయిన బాపూ అనే వ్యక్తితో నీకు పరిచయం కలుగుతుంది జాగ్రత్త!” అని హెచ్చరించారు. అయితే బాపూలో ఆ లక్షణాలేమీ కాన్పించలేదు. పైపెచ్చు బాపూ ఋజువర్తనా, మర్యాదా ఆయనకు బాగా తెలిసిపచ్చాయి. ముఖ్యంగా ఆయనపవిత్రత ఎంతోనచ్చింది. అందువల్ల వెంటనే “గాంధీజీ నైతికసిద్ధాంతాలుగానీ, మతదృక్పథంగానీ మహోన్నతాలు.” అని ఆ రాజప్రతినిధి ప్రకటించాడు. అయితే రాజకీయాలలో వాటిని మహాత్ముడు ఎలా వినియోగించగలుగుతున్నాడో ఆయనకు అర్థంకాలేదు. మహాత్ముడు అతిసాధారణమైన ధోరణిలోనే ఆయనకు బోధపఱచాడు. భారతీయులు ముందుముందు ఆత్మపరిశుద్ధ్యం సాధించాలనీ, అది సత్యమూ, అహింసా, ప్రేమా అనేవాటివల్ల తప్ప

సాధ్యంకాదనీ, అలా సాధించిన ఆత్మపరిశుద్ధ్యంవల్ల వారు ఆంగ్లేయుల అధికారం(శ్వేతజాతి ఆధిపత్యం)నుంచి విముక్తి అవలీలగా సంపాదించుకోగలరనీ చెప్పాడు. (అయితే “శ్వేతజాతి ఆధిపత్యం” అనేది మహాత్ముడు చెప్పినమాట కాదనీ, దానిని రీడింగుపర్చువు అలాభావించాడనీ నా అభిప్రాయం.)

మహాత్ముని సమాధానం రీడింగుపర్చువును విస్మితుణ్ణి చేసినట్లు కనిపిస్తుంది. ఏమైనప్పటికీ ఆయనకు మహాత్మునిపట్ల అసాధారణ గౌరవం కలిగింది. గాంధీజీసాన్నిధ్యంలో, అదివఱకూ అటుతర్వాతగూడా అనేకులకు అనుభవగోచరమైనట్లే, ఆయన కున్నా అతాకికమైన ఒకపవిత్రత గోచరించిఉంటుంది. ఆదివ్య ప్రభావంముందు సాధారణ సంకోచాలన్నీ పటాపంచలై ఉంటాయి. ఇది సత్యమైనా కాకపోయినా గాంధీజీని నిర్బంధించే విషయం ఆయనకు కొన్ని నెలలవఱకూ ఎంతమాత్రమున్నూ సమ్మతం కాలేదనడం యథార్థం. లండనులోని ప్రభుత్వాధికారులూ, హిందూదేశంలోని వివిధరాష్ట్రాల గవర్నరులూ మహాత్ముణ్ణి నిర్బంధించవలసిందే అంటున్నా ఆయన ఒక్కడే దానిని ప్రతిఘటించాడు.

1920, 21 సంవత్సరాలలో మహాత్ముని నడవడికి ఒక్క బ్రిటిషువారే విస్మితులు కాలేదు. సహనశక్తి తక్కువైన సాయుధవిప్లవం జరపాలనుకొంటున్న కొందఱు భారతీయులున్నూ ఆయన ఉద్యమాన్ని అర్థంచేసుకోలేకపోయారు. గాంధీజీ తమతో ఎన్నటికీ ఏకీభవించడని తెలియడంచేత వారు తమసంకల్పాన్ని కార్యరూపానికి తీసికొనిరాలేకపోయారు. ఆయన ఆమోదంఉంటేగానీ ప్రజాసామాన్యం ఏ పనికిన్నీ

ఉన్నుఖం కాదు. ఈ విధంగా ఇటు భారతజాతీయవాదులూ, అటు బ్రిటిషువారూ ఆ పరిస్థితిని ఎలాచక్కదిద్దాలో తెలియక కింకర్తవ్యతా మూఢులైనారు.

ఒక్కగాంధీజీ తప్ప ఇతరనాయకులందఱూ చేజిసాలలకు చేరుకొనేవఱకూ ప్రభుత్వనిర్బంధాలు సాగాయి. 1921వ సంవత్సరం చివర జరిగిన కాంగ్రెసు వార్షిసమావేశంలో గాంధీజీని కాంగ్రెసుకు సర్వాధికారిగా ఎన్నుకొనటంకంటే మఱొకటి చేయవలసినపని కనబడలేదు.

ఇప్పటికీ పరిస్థితిసంతా అదుపులో పెట్టటానికి మహాత్మునికి అవకాశం కలిగింది. లక్షలకొలది ప్రజలకు ఆయన మాట వేదశాసనంగా ఉన్నది. ఒక్క భారత దేశమేకాక, ప్రపంచంలో ఎన్నో దేశాలు ఆయన అటుతర్వాత ఏమిచేస్తాడో అని నిరీక్షిస్తూ వచ్చాయి. అతివాదులైన దేశభక్తులు సయహానిరాకరణ పరిధులు దాటి దేశంమొత్తంమీద పెద్దపెట్టున శాసనధిక్కారోద్యమం సాగించటానికి అనుమతించవలసిందనీ, విప్లవానికి అది పూర్తిగా తరుణమనీ ఆయనతో చెప్పవలసివచ్చారు. హింసాత్మకంగా ఉద్యమం నడపాలని ఆయనసమక్షంలో వాదించటానికి ఎవరికీ గుండెలులేవు. (ఈ సమయంలో విదేశీయాలైన దుస్తులతో ఆయన సన్నిధికి వెళ్ళటానికిన్నీ సాధారణంగా ఎవరూ సాహసించేవారు కారు.) దేశంలోని 30 కోట్లమంది ప్రజలూ శాసనధిక్కారానికి సిద్ధపడితే అప్పుడు అహింస యెంతమాత్రం సాగదనీ, అప్పుడు తమ సంకల్పానికి తగినట్లు దేశస్వాతంత్ర్యం సంపాదించవచ్చుననీ పంగీయులూ తదితరులూ ఆయన అతివాదులు అభిప్రాయపడ్డారనటంలో సందేహంలేదు.

చిట్టచివరకు ఎంతో ఆత్మనిగ్రహంవల్లనూ, సంతత ధ్యానంవల్లనూ మహాత్మునికి ఒకక్రొత్తఉహా తోచింది. తానే నాయకత్వం వహించి, తన ఆదేశాలకు కట్టుబడి ఉండే పరిమితమైన అనుచరవర్గంతో ఒక్కజిల్లాలో ఒక్కచోట మాత్రమే శాసనధిక్కారోద్యమం నడపించాలని నిశ్చయించు కొన్నాడు. అయితే ఈ ఉద్యమం సంపూర్ణమైన ఆత్మార్పణే ప్రధాన లక్షణంగా కల సత్యాగ్రహాన్ని అక్షరాలా అమలు జరపాలని ఆయన ఉద్దేశించలేదు. భారతీయులు ప్రభుత్వ యంత్రాన్ని స్తంభింపజేయ్యటానికి వీలుగా అహింసాత్మకమైన సహాయనిరాకరణం జరిపితే చాలునని మాత్రమే అభిప్రాయ పడ్డాడు.

ప్రప్రథమంగా ఉద్యమప్రారంభానికి మహాత్ముడు బార్డోలీ అనే చిన్న జిల్లాను ఎన్నుకొన్నాడు. ఆ జిల్లాలో మొత్తం ఎనభైఏడువేల జనాభాకంటే ఎక్కువలేదు. పైగా అక్కడ గ్రామాలే ఎక్కువ. అందువల్ల ప్రజలు హింసాత్మక చర్యలకు సిద్ధపడే అవకాశంఉండదు. నగరాలలోకంటే గ్రామాలలో ఉండే ప్రజలు కొంచెం సాత్త్వికులుగా ఉంటారుగదా ! అదికేవలం చిన్నజిల్లా అయినప్పటికీ ఆప్రాంతంలో బ్రిటిషు ప్రభుత్వం స్తంభించిందంటే మొత్తం దేశంలో అటుతర్వాత కలుగబోయే పరిస్థితికి అది నాంది అవుతుంది. ప్రభుత్వానికి అది ఒక తీవ్రమైన హెచ్చరిక కాకపోదు. మహాత్మునిదృష్టిలో అప్పటికి అంతకంటేపెద్దఎత్తున ప్రభుత్వాన్ని స్తంభింపజేయ్యటం అనవసరమనిపించింది. ఆ హెచ్చరికతోనే ప్రభుత్వానికి వివేకం కలగవచ్చునని తోచింది. అసలు స్వాభావికంగా ఆయన

అతిజాగ్రత్తగానూ, అంతా శుభాంతమే అవుతుందనే నమ్మకంతోనూకూడా వ్యవహరించే వ్యక్తి. ఇతరుల పథకాలన్నింటికంటెనూ బార్డోలీలోమాత్రమే సత్యాగ్రహం సాగించటమనే తన పథకమే ఎన్నోవిధాల ఉత్తమంగా ఆయనకు తోచింది.

కనుక 1922 వ సంవత్సరం ఫిబ్రవరి నెల ఓకటవతారీఖున గాంధీజీ తాను చేసికొన్న నిశ్చయాన్ని మృదుధోరణిలో వివరిస్తూ రాజప్రతినిధి అయిన రీడింగ్ ప్రభువుకు ఒక లేఖ వ్రాశాడు. అఖిలభారతజాతీయమహాసభ (కాంగ్రెస్) కూడా ఆ సంవత్సరమే నవంబరు నెలనుంచీ దేశమంతటా శాసనధిక్కారోద్యమం జరపాలని నిశ్చయించింది. ఇది మహాత్మునికి ఎంతైనా అసంతృప్తి కలిగించింది. తన అనుమతిలేకుండా ఏమీ చెయ్యమనే కాంగ్రెస్ సభ్యులచేత ప్రమాణం చేయించుకొన్నాడు. ఆ పరిస్థితులలో మొత్తం భారతదేశంలో శాంతిభద్రతలను రక్షించే శక్తి సబర్కతీ ఆశ్రమంలోని ఆ చిన్న కొద్దిపాటిమనిషి అయిన గాంధీజీకే ఉన్నదికానీ అనంతసేనా సమన్వితమైన బ్రిటిషుప్రభుత్వానికి లేదు.

తర్వాత ఆయన బార్డోలీకి వెళ్ళి తనపథకం కార్యరూపంలో పెట్టటానికి సన్నాహాలు ప్రారంభించాడు. యథాపూర్వంగానే ప్రజలందరికీ తన ఉద్దేశం చెప్పి, ఆ ఉద్యమం ఫలప్రదం కావాలంటే అహింస తప్పనిసరిగా పాటించాలనీ పోలీసుచర్య తటస్థిస్తే దానిని ఎవరూకూడా ప్రతిఘటించరాదనీ ప్రజోధించాడు. ఏ పవిత్రకార్యమైనా ప్రారంభించినప్పుడు దైవప్రార్థన వల్లనూ, ఆస్తికబుద్ధివల్లనూ ఎంత ఉత్తమఫలితంచేకూరుతుందో నచ్చజెప్పి వాటి ప్రాముఖ్యాన్ని అందరికీ తేటతెల్లం చేశాడు.

ఆయన ఇటువంటి కార్యదీక్షతో నిర్విరామంగా పనిచేస్తూఉండగా ఫిబ్రవరి నెల రివ తేదీన ఆయనకు ఒక విషాద కరమైన వార్త తెలిసింది. ఆనంఘటన సంయుక్తరాష్ట్రంలోని చౌరీచౌరాజిల్లాలో సంభవించింది. దీని వివరాలు గాంధీజీ ప్రకటన వచ్చిన యువభారతం (Young India) అనే వారపత్రికలో ఫిబ్రవరి 16 వ తేదీన ప్రకటించబడ్డాయి. రక్షకభటుల ఆటంకంలేకుండా ఒక ఊరేగింపు బయలుదేరింది. కాని కొంత దూరం వెళ్ళేసరికి కొంతమంది రక్షకభటులు ఊరేగింపులోని వారిమీద దాడిచేశారు. దెబ్బలుతింటూఉన్న ప్రజలు సాయం కోసం కేకలువేశారు. ప్రజలు తిరగబడ్డారు. రక్షకభటులు తుపాకులు పేల్చారు. వారివద్ద ఉన్న కొద్దిపాటి మందుగుండు సామగ్రి అంతమైపోయింది. అందువల్ల వారు తమ ప్రాణాలు రక్షించుకొనటానికి చేరువలో ఉన్న తాణాలో చొరబడ్డారు. ప్రజలు తాణాకు నిప్పుపెట్టటంవల్ల దానిలో చిక్కుకొన్న రక్షకభటులకు బయటికిరాక తప్పలేదు. అలా వస్తూఉండగా ప్రజలు వారిని చిత్రవధచేసి మంటలలోకి విసరివేశారు.” అని గాంధీజీయే వ్రాశాడు.

ప్రజలు చూపిన యీ ఆవేశము ఆయనకు ఎంతో విచారం కలిగించింది. అందువల్ల 1919వ సంవత్సరంలో మాదిరిగానే ఆయన ఉద్యమాన్ని తత్క్షణం ఆపటానికి నిశ్చయించుకొన్నాడు. ఒక్క బార్డోలీ జిల్లాలోనేకాక, దేశంలో ఎక్కడాకూడా శాసన ప్రతిఘటనం జరపరాదని ప్రజలకు విజ్ఞప్తిచేశాడు. చౌరీచౌరాలో జరిగిన దౌర్జన్యానికి ప్రాయశ్చిత్తంగా అయిదురోజులపాటు నిరాహారదీక్ష పూనాడు.

దానితో ఇటు భారత దేశమూ అటు బ్రిటను దేశమూ కూడా విస్మయసముద్రంలో మునిగాయి. రక్తపాతం అనేది లేకుండా కేవల శాంతిసమన్వితంగా విప్లవం జరపటానికీ, అదిన్నీ దైవ ప్రార్థనాసమన్వితంగా సాగించటానికీ ఒక మానవమాత్రుడికి ఎలా సాధ్యమౌతుందో ఎవరికీ తోచలేదు ఎవరేమనుకొన్నా గాంధీజీ మార్గమే అంత. ప్రజలు ఆయన ఆదేశాన్ని శిరసావహించారు. మఱి యెవరేమి చెప్పినా వారు వినిపించుకోరు. తన అభిప్రాయాన్ని ప్రతిఘటించిన భారతీయులతో గాంధీజీ ఇలా అన్నాడు. “ఆకస్మికంగా ఒక మహోద్యమాన్ని మధ్యలో ఆపివేయటం రాజకీయదృష్టిలో అనర్థకంగానూ, అవివేకం గానూ కనిపించవచ్చునుగానీ, తాత్త్వికదృష్టిలో ఇది ఎంతో అర్థవంతమైనదే.”

ఇంతవఱకున్నూ లండనులోని అధికారవర్గాలూ, భారత దేశంలోని ప్రభుత్వాన్నూ తాధికారులూ ఇస్తున్న సలహాలను అంగీకరించక గాంధీజీని నిర్బంధించటానికి విముఖుడుగా ఉన్న రిడింగ్ ప్రభువు గత్యంతరం తోచక ఆయనను నిర్బంధించటానికి ఆజ్ఞాపిస్తాడని నిశ్చయించుకొన్నాడు. ఆ రాజప్రతినిధి తన కుమారునికి వ్రాసిన లేఖలలో గాంధీజీ ఏదైనా “విపరీతచర్య”కు దిగితే ఆయనను తాను నిర్బంధించగలనని వ్రాశాడు. ప్రజాస్వామికంపట్ల విశ్వాసం కల ఆ ప్రభువుకు వట్టి నోటిమాటలకు గాను ఒక వ్యక్తిని నిర్బంధించటం ఎంతమాత్రం సమ్మతంగా లేదు. ఆ ఫిబ్రవరి నెలలో గాంధీజీ చేసిన ఒకే ఒక విపరీతచర్య యేమంటే చౌరీచౌరాలో జరిగిన హింసాకాండకు ప్రాయశ్చిత్తంగా తత్పూర్వం నడుపుతూ ఉన్న ఉద్యమాన్ని శాంతికోసం

ఆపివేయటమే. అయినా పెద్దపెద్ద రాష్ట్రాలకు పాలకులుగా ఉన్న లాయిడ్, విల్లింగ్టన్, రొనాల్డ్స్ వంటివారు ఆయనను నిర్బంధించవలసిందే అని పట్టుపట్టారు. ఇక కాదనలేక 1922వ సంవత్సరం మార్చి ఒకటవ తారీకున మహాత్ముణ్ణి నిర్బంధించటానికి రీడింగ్ ప్రభువు ఆజ్ఞ ఇచ్చాడు. దాని ప్రకారం మార్చి 10వ తేదీన రాత్రి పదిన్నరగంటలకు మహాత్ముడు నిర్బంధంపాలైనాడు.

అయితే చాలాకాలంనుంచీకూడా తన్ను ఏ క్షణమైనా అయినా ప్రభుత్వం నిర్బంధించవచ్చునని మహాత్ముడు అనుకొంటూనే ఉన్నాడు. ఇక తేవటిరోజున తనకు ప్రభుత్వనిర్బంధం ప్రాప్తిస్తుందనగా ఆయన ప్రజలకు ఒక విజ్ఞప్తిచేశాడు. తనకు కూడా ప్రభుత్వనిర్బంధం కలగటం తటస్థించినా ప్రజలు ఎవ్వరూకూడా శాంతిని విడనాడవద్దని అందులో హెచ్చరించాడు. అసలు అంతవఱకూ ప్రభుత్వం తన్ను నిర్బంధించక పోయినందువల్ల ఆయనకు ఎంతోవిచారం కలగటమున్నూ సంభవమే. “సాధారణ మనుష్యుడు”వలె నిర్బంధానికి గుఱి కావటం అనేది మహాత్ముడు “గౌరవభంగం”గా భావిస్తాడని బ్రిటిషు ప్రభుత్వం పొరబడి ఉంటుంది. ఆలస్యంగానే అయినా ఆయనను నిర్బంధించటం జరుగుతుందని సత్యాగ్రహం ప్రారంభించేటప్పుడే ఆయన ఊహించుకొని ఉన్నాడు. ఆ పని జరగకపోతే తన ఉద్యమం సఫలం కాదనికూడా ఆయన భావించాడు. తాను ప్రజలకు దూరంగా ఎక్కడో బందీగా ఉండటం ఆయనకు మనోవేదన కలిగిస్తుందని ప్రభుత్వం భావించింది. అంతే కానీ మొత్తం భారతదేశంలో శాంతి అనేది మహాత్మునిమాట

వల్లనే నిలుస్తున్నది గానీ తమ అధికారంవల్ల కాదనే సత్యం ప్రభుత్వంలో ఎవరూ (చివరకు రీడింగ్ ప్రభువుకూడా) గుర్తించనట్లే కనబడుతుంది.

మార్చి 19వ తారీఖున అహమ్మదాబాదులో గాంధీజీని ప్రభుత్వం న్యాయస్థానంలో విచారించటం జరిగింది. ఆయనా, ఆయన పత్రికను ముద్రిస్తున్న యన్.జి. బాంకరూ యువభారత (Young India) వారపత్రికలో ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా మూడు వ్యాసాలు వ్రాసినందుకూ ప్రకటించినందుకూ శిక్షార్హులౌతున్నారని ప్రభుత్వవాదం. ఆ వ్యాసాలు ప్రభుత్వం వల్ల ప్రతిఘటన ప్రోత్సహిస్తున్నమాట నిజమే. నాటిలో మొదటివ్యాసంలోనే “ప్రభుత్వంవల్ల ప్రతిఘటనమే కాంగ్రెసు లక్ష్యం” అని స్పష్టంగా ఉన్నది. ప్రభుత్వోద్యోగం చెయ్యటమే ఏ భారతీయ సైనికుడికిగానీ భారతీయ పౌరుడికిగానీ పాపం చెయ్యటం ఔతుందని ఆ వ్యాసం ఉద్ఘాటిస్తున్నది. రెండవ వ్యాసం విప్లవపూరితం. ఇది ఒకయుద్ధంగా భావించవలసిందని అందులో ప్రభుత్వాన్ని హెచ్చరించటం ఉన్నది. మూడవ వ్యాసంలో ఆ యుద్ధం అలా చివరవటకూ సాగుతూనే ఉంటుందనీ, దానికి ఎంతకాలంపట్టినా లెక్కచేసేదే లేదనీ ఉన్నది.

గాంధీజీ నిర్బంధానికి కారణాలుగా కనిపిస్తున్న ఈ మూడు వ్యాసాలలో మొట్టమొదటిది అప్పటికి ఏడు నెలల క్రిందనే ప్రచురితమైనది. “మఱి ఆ వ్యాసం ప్రకటితమైనప్పుడే ప్రభుత్వం ఆయనను ఎందుచేత నిర్బంధించలేదు?” అనేది నాటికీ నేటికీ చాలామందికి ఆశ్చర్యకరం అయినవిషయం. గాంధీజీ తన్ను ప్రభుత్వం నిర్బంధించాలని కోరుతూ ఉండటంచేతనే ప్రభుత్వం

ఆయనను నిర్బంధించలేదని ఎవరైనా భ్రాంశిపడవచ్చును. అసలు యథార్థం దీనికి కేవలం వ్యతిరేకంగానే ఉన్నది. గాంధీజీకి అటువంటి కోరిక ఉన్నదని ప్రభుత్వం గ్రహించినట్లే కనబడదు. ఎంతో వివేకశాలి అయిన రీడింగ్ ప్రభువుకూడా ఆ సత్యం గ్రహించలేదు. గాంధీజీ పద్ధతులు ఆనాటి ప్రజలకు అతినూతనాలుగా కనిపించాయి. ఆయన సమకాలికులకెవ్వరికీ అప్పటి కవి బోధపడనేలేదు.

గాంధీజీ విచారణ జరుగుతూఉండగా న్యాయస్థానం చుట్టూ పెద్దసైనికదళం ప్రదర్శనకూడా జరిగింది. ప్రజలు మహాత్ముని అభిమతం గ్రహించి తదనుకూలంగా మెలగుతూ ఉన్నప్పుడు అక్కడ ఇలా సైనికబలప్రదర్శనం జరపటం నిరర్థకమే కాని వేఱుకాదు. ఆ రోజున భారతదేశందృష్టి ప్రప్రథమంగా ప్రపంచదృష్టికూడా) గాంధీజీపైనే కేంద్రీకృతమయింది. గాంధీజీ తాను ప్రభుత్వవాదం ప్రకారం దోషినే అని అంగీకరించాడు. అంతేకాక తాను ప్రభుత్వానికి ప్రతికూలుణ్ణి అనీ, ఈ అభియోగానికి ఎంతో పూర్వంనుంచీకూడా ఆ ప్రతికూలత ప్రకటిస్తూనే వచ్చాననీ నిర్భయంగా చెప్పాడు. ఆ ప్రభుత్వాన్నీ దానిచేత కల్పించబడ్డ న్యాయశాస్త్రాన్నీ ఆమోదిస్తున్నట్లయితే అందుకు తగిన కఠినతమశిక్షను తనకు విధించవలసిందని కూడా న్యాయాధికారిని అభ్యర్థించాడు.

తత్పూర్వంవరకూ బ్రిటిషుప్రభుత్వంపట్ల భక్తివిశ్వాసాలు కలవాణ్ణి అని చెప్పకొన్న మహాత్ముడు అప్పుడు ప్రభుత్వాన్ని ప్రతిఘటిస్తున్నానని చెప్పటంవల్ల అత్యద్భుతఫలితం కలిగింది. ఆయన ప్రవర్తన ఆ 1922 వ సంవత్సరం నాటికన్నీ

అందరికీ ఆశ్చర్యకరమే అయింది. సామాన్యప్రజలందరూ “ఆయన తనచర్యను తాను సమర్థించుకోనన్నా సమర్థించుకొంటాడు; లేదా, తన్ను క్షమించవలసిందని ప్రభుత్వాన్ని ప్రార్థిస్తాడు.” అనే అనుకొన్నారుగానీ మతావిధంగా ఊహించలేదు. అయితే మొదటినుంచీ ఆయనతత్వాన్ని అర్థంచేసుకొంటూ ఉన్నవారికి మాత్రం అది ఆయనపద్ధతి కాదనీ తన్ను తానే విమర్శించుకొని తేలిక నిర్ణయప్రకారం అధిక శిక్షకోసం న్యాయమూర్తిని అభ్యర్థిస్తాడనీ తోచకపోలేదు.

న్యాయమూర్తి సి. యన్. బ్రూమ్‌ఫీల్డ్ ఎంతో విషణ్ణుడైనాడు. ఆయనకర్తవ్యం తేలికైనదే కాదు. “ఈ నాటివఱకూ నా విచారణలోపడ్డవారందరికంటెనూ మీరు అతీతులుగా ఉన్నారనే విషయం నేను గుర్తించకపోవటం అసంభవం.” అని ఆ న్యాయమూర్తి అన్నాడు. గాంధీజీనిగుఱించి చెబుతూ “ఆయన లక్షలకోలదిప్రజలదృష్టిలో ఉత్తమదేశభక్తుడూ, మహానాయకుడూ.” అన్నాడు. “రాజకీయాలలో మీతో ఏకీభవించనివారుకూడా మిమ్మల్ని ఉత్తమలక్ష్యులు కల మహాపురుషులుగానూ, ఉదారప్రవర్తనగల యోగీశ్వరులుగానూ భావిస్తారు.” అని కూడా బ్రూమ్‌ఫీల్డ్ మహాత్ముణ్ణి ప్రశంసించాడు.

ఏమైతేనేమి? మహాత్మునికి ఆటుసంవత్సరాలు సాధారణ కారాగారవాసశిక్ష విధించటం జరిగింది. “ఇటుతర్వాత దేశపరిస్థితులలో ఏవైనా మార్పులువచ్చి ప్రభుత్వం ఈ శిక్ష పరిమితిని తగ్గించి, మిమ్మల్ని విడుదలచేస్తే అందుకు నా కంటె ఎక్కువగా సంతోషపడేవారుండరు.” అన్నాడు ఆ న్యాయమూర్తి.

‘ఇంత తేలికశిక్ష ఏ న్యాయమూర్తికూడా విధించడు.’

అన్నాడు గాంధీజీ. బ్రూమ్ ఫీల్డు మనోవ్యధ గమనించిన గాంధీజీ ఎంతో విషణ్ణుడైనాడని ఆయనమాటలవల్ల ఎవరైనా ఊహించ గలరు. విచారణకాలంలో న్యాయమూర్తి తనవట్ల ప్రదర్శించిన గౌరవాన్ని ఆయన ఎంతో ప్రశంసించాడు. ప్రేక్షకులందఱూ మోకరిల్లి విలపిస్తూఉంటే మహాత్ముడు చెఱసాలకు బయలుదేరాడు.

ఆ సమయంలో కారాగారవాసం మహాత్మునికి ఎంతో ప్రీయమైనదీ అత్యంతావశ్యకమైనదీగా తోచిందని మతాకసారి చెప్పటం అవసరం. తాను తనకోసం చేయగోరనివనిని చెయ్యవలసిందని ఆయన ఎవ్వరినీ ఎన్నడూ కోరలేదు. అనేక సంవత్సరాలవఱకూ అది ఒక ప్రధాన నియమంగా సాగింది. చెఱసాలలో ఉన్నప్పుడుకూడా అదేనియమం నిరాఘాటంగా సాగింది. మఱుగుదొడ్లలో గోతులు త్రవ్వటానికిగానీ, మాసినబట్టలు ఉడకటానికిగానీ ఆయన ఇతరుల సాయం అపేక్షించలేదు. ఆ పనులలో తనకు సాయం చెయ్యవద్దని ఇతరులకు ఎన్నిపర్యాయాలు చెప్పవలసివచ్చినా ఆయన విసిగి కొనటంకూడా ఎఱుగడు. తాను చెఱసాలకు బయటఉండగా తన అనుచరులు వేలకొలది చెఱసాలలో మ్రగ్గుతూఉండటం ఆయన అంతరాత్మకు ఏదో అన్యాయం జరుగుతున్నట్లే తోచింది. అందువల్ల ఆయనకు అమితదుఃఖం కలిగింది. ఆయనను నిర్బంధించకుండా ఉంటేనే బ్రిటిషుప్రభుత్వం చాలా తెలివితేటలతో వ్యవహరించినట్లు ఉండేది. తోడివారందఱూ బాధపడుతున్నప్పుడు తనకు ఆ బాధలేకపోవటమే పెద్దబాధగా తోచి ఆయన విశేషంగా ఏ పనీ చెయ్యలేకపోయేవాడేమో! ఏమైనా దూరానఉండి మనము ఈ

విషయం ఇదమితమని నిర్ణయించలేము. అయితే ఈ సందర్భంలో బ్రిటిషుప్రభుత్వం వివేకంతో వ్యవహరించలేదని చెప్పకతప్పదు. అందువల్ల (మహాత్ముడన్నట్లు) “ప్రభుత్వం ఊహించిన సత్ఫలితమేదీ కలుగలేదు.” 1922 వ సంవత్సరం మార్చినెల 22 వ తేదీనుండి 1924 వ సంవత్సరం జనవరి 12 వ తేదీవఱకూ మహాత్ముడు ఎఱ్ఱవాడ చెఱసాలలో ఉన్నాడు. ఈ కాలం ఆయనకు ఎంతో తృప్తికరంగా గడచింది. చెఱసాల నుంచి ఆయన వ్రాసిన ఉత్తరాలలో తాను “పక్షివలె స్వేచ్ఛగా” ఉన్నానని వ్రాశాడు. చెఱసాల బయటఉన్నప్పుడు ప్రజాసమస్యాపరిష్కార యత్నాలతో ఆయనకు తీక్తీకాన్ని దే ఉండేదికాదు. ఏకాంతంగా ఉండి స్వతస్సిద్ధంగా తనకు ప్రియమైన దైవప్రార్థనాదికాలతో కాలక్షేపంచేస్తే బాగాఉంటుందని ఆయనకు స్ఫురిస్తూఉండేది. ఆయనసంకల్పం ఇక్కడ ఫలించింది. బ్రిటిషు ఉద్యోగస్తులు ఆయనవిషయంలో చాలా మర్యాదగా ప్రవర్తించారు. ఆయనకు గాట్నంమీద నూలు తీయాలనే సంకల్పం కలిగిందని తెలియగానే తాము ఏర్పాటుకొనిఉన్న కారాగార నియమాలనుకూడా ఉల్లంఘించి చెఱసాలలోపలికి రాట్నం పంపే ఏర్పాటుచేశారు. ఆయన తన కోసమని వాంఛించిన ప్రత్యేకసౌకర్యం ఇది ఒక్కటిమాత్రమే. తనకు ప్రత్యేకసౌకర్యాలు కల్పిస్తామని ప్రభుత్వం అన్నా. ఆయన అందుకు అంగీకరించలేదు. ఆ సందర్భంలో ఆయన చెఱసాల గవర్నరుకు ఒక లేఖవ్రాస్తూ తనతోడివారికెవ్వరికీ లేని ఆహారసదుపాయాలు తనకూ అక్కటలేదని స్పష్టపఱచాడు.

రోజుకు నాలుగుగంటలు ఆయన రాట్నంలో కాలం

గడిపేవాడు. అది ఆయనకు ఆనందకరంగా ఉండేది. చెఱసాలకు బయట ఉన్న కాలంలో ఆయనకు రాట్నంమీద నూలుతీయటానికి రోజుకు ఒక గంటకన్న ఎక్కువ అవకాశం ఉండేది కాదు. హిందూమతస్థులకూ బౌద్ధమతస్థులకూ కూడా రాట్నం ఒక ప్రేయమైన అద్భుతమైన లక్ష్యం. ఇక గాంధీజీ విషయంలో అది అంతకంటే అమితప్రాధాన్యం కలదిగా కనబడుతుంది. “వేద యైన భారతదేశానికి ఆర్థిక బాధానివారణచేయటానికి ప్రధాన సాధనం రాట్నమే!” అని ఆయన అభిప్రాయం. ఈ ఒక్క కారణంచేతనే కాక ఇంకా ఎన్నో అవ్యక్త కారణాలవల్ల కూడా ఆయన రాట్నంమీద నూలుతీయటం విషయంలో అధికమైన ఆసక్తి చూపేవాడు. నూలు మృదువుగా చేయ్యటమూ, దారం తీయటమూ (చెఱసాలలోకి వచ్చేటప్పుడే నూలు మృదువు పఱచటం ఆయన నేర్చుకొన్నాడు.) ఆయన చక్కగా అభ్యాసంచేశాడు. అయితే ఆయనకు మొదటినుంచి చివరి వఱకూ రాట్నంమీదనే అనురాగం.

పగటిలో (తెల్ల వాఱుజాము నాలుగుగంటలు మొదలు రాత్రి ఎనిమిది గంటలవఱకూ) విరామకాలం అంతా పుస్తక పఠనం, లేఖలు ప్రాయటం, భగవద్ధ్యానంతోనూ గడచేది. యథాప్రకారం ఆయన నిత్యకృత్యాలలో భగవద్గీతాపఠనానికి విశేషప్రాధాన్యం ఉండేది. అయితే గీతలో బాటు కొరానూ, క్రైస్తవసారస్వతంకూడా చదివేవాడు. ఈవిధమైన చక్కని కాలక్షేపానికి విఘాతంగా అకన్యాత్తుగా ఆయనకు అజీర్ణ వ్యాధి ఒకటి వచ్చి వడింది.

బ్రిటిషువారికి కింకర్తవ్యతావిమూఢత భరించరాని

దయింది. ఆయన చెటసాలలోనే మరణించాలా? అని వారు నిశ్చయించలేకపోయారు. లేక శస్త్రచికిత్స చేయించి దానివల్ల ఏదైనా విపరీతఫలం కలిగితే ఎదుర్కోవటానికిన్నీ సాహసించలేకపోయారు.

ఆ తొందటపాటులో వారు ఆయనను పూనాలోని సానూన్ ఆసుపత్రికి పంపించారు. అక్కడ మహాత్ముడు సాక్షులుగా వచ్చిన ఇద్దఱు భారతీయమిత్రుల సమక్షంలో, ఆమోదపత్రంమీద సంతకం చేస్తూ జీర్ణకోశంలోని వ్యాధికి శస్త్రచికిత్సచేయించుకొనటానికి తాను ఆమోదిస్తున్నాననీ, ఆచికిత్స జరిగినతర్వాత తనకు ప్రాణాపాయంసంభవించినా భారతీయులు ఎవరూ ఎటువంటి అలజడి లేవదీయరాదనీ చెప్పివేశాడు. ఆయన ఆరోగ్యం విషయమై భారతదేశం అంతా ఎంతో ఆందోళనపడుతున్నందువల్ల ఇటువంటి జాగ్రత్తతీసికొనటం అవసరమైంది.

అకస్మాత్తుగా విద్యుచ్ఛక్తి ఆగిపోగా, కిరసనాయిలు లాంతర్లముందే అతికష్టంతో శస్త్రచికిత్స జరిగింది. ఏమైనా ఆ శస్త్రచికిత్స జయప్రదమే అయింది. ఒక నిమిషమైన బ్రీటిషువైద్యుడు శస్త్రచికిత్స చేశాడు. భారతదేశ ప్రభుత్వం. (లండను అధికారవర్గంకూడా) గాంధీజీ చాలాకాలం కారాగారవాసం అనుభవించాడని భావించి ఇక ఆయనను విడుదల చేయాలని నిశ్చయించినందువల్ల ఫిబ్రవరి అయిదవతేదీన ఆయనకు కారాగారవిముక్తి కలిగింది. ప్రజలు ఆనందంతో ఉప్పొంగుతూఉండగా ఆయన బొంబాయి సామీప్యంలోని

జహూతీరంవద్ద ఉన్న ఒకసంవన్నమిత్తుని ఇంటికి అతిథిగా వెళ్ళాడు.

రెండేండ్లపాటు గాంధీజీ చెఱసాలలో ఉండటంవల్ల అంతకుపూర్వం ఆయనచేసిన కృషికి చాలా దెబ్బ తగిలింది. కాంగ్రెస్ పక్షంలో సి. ఆర్. దాసు మోతీలాల్ సహజీల పలుకుబడి హెచ్చింది. వారు రాష్ట్రప్రభుత్వాలతో సంబంధం కలిగించుకొనాలని కోరేవారు. అందువల్ల వెనుకపెట్టుకొన్న నిషేధాలన్నీ అంతరించినట్లే అయింది. న్యాయవాదులు తిరిగి న్యాయస్థానాలకు వెళ్ళటం సాగించారు; విద్యార్థులూ కళాశాలలకు వెళ్ళుతూఉన్నారు. సహాయనిరాకరణం అనేదే లేదు. గాంధీజీ స్వయంగానే నివారించటంచేత శాసనప్రతిఘటనోద్యమం అసలే కనబడకుండాపోయింది. అన్నింటికంటెనూ గాంధీజీ కంటికి దుర్భరంగా కనిపించింది హిందూముస్లిముల సఖ్యం విచ్ఛిన్నం కావటం. మతకలహాలూ, దోమీలూ, హత్యలూ సాగాయి.

జాతీయవాదులలో చీలిక తీసికొనిరావటం ఇష్టం లేనందువల్ల గాంధీజీ రాజకీయాలు ఇతరులకు వదిలివేసి తన దృష్టి “నిర్మాణాత్మక కార్యక్రమం” మీద కేంద్రీకరించటానికి నిశ్చయించుకొన్నాడు. అనేక సంవత్సరాలుగా ఆయన ఈ “నిర్మాణాత్మక కార్యక్రమాలు” నిర్వహిస్తూనే ఉన్నాడు. అయితే చిత్రమేమిటంటే ఆయన నోటివెంట ఏమాటవచ్చినా, లేక ఏ పనిచేసినా అందువల్ల రాజకీయాలలో కొంత పరివర్తన వస్తూవచ్చింది. దానికి కారణం ప్రజలందఱిదృష్టి ఆయనవైపే తిరిగి ఉండటం. ప్రజలకు ఆయనకంటే ఉపదేష్టానవాడు

ఎవడూ కనబడలేదు. ఆయన నిర్మాణాత్మకకృషి కూడా రాజకీయ ఫలితాలతోనే సమన్వితమైంది. రాట్నంకానీ, అస్పృశ్యులకై ఆయన చేసినకృషికానీ యిందుకు ఉదాహరణలుగా తీసికోవచ్చును. ఈ కాలంలోగానీ, యిటు తర్వాతగానీ ఆయన ఎప్పుడూ బ్రిటిషువారికి తాను శత్రువునని చెప్పవోలేదు. అసలా భావం ఆయనలో ఎన్నడూ కలుగనేలేదు. స్వరాజ్యపు తాళపుచెవి భారతీయులచేతిలోనే ఉన్నదికానీ, బ్రిటిషువారిచేతిలో లేదని ఆయన అభిప్రాయం. పారిశుద్ధ్యం లభిస్తేనే దేశం స్వతంత్రమౌతుందిగానీ, అదిలేనినాడు స్వాతంత్ర్యం రానేరాదు.

భారత దేశాన్ని సంస్కరించాలంటే మొట్టమొదట చేయవలసినపని హిందూముస్లిముజాతులకు స్నేహంసమకూర్చటమే. శరీరంలో కొంచెం బలంచేకూరగానే గాంధీజీ తనవారప్రతికటయథాప్రకారం సంపాదకత్వం వహించాడు. “సిద్ధాంతపత్రిక” (Views paper) అని ఆయన పేర్కొన్న ఆ “యువభారత” (Young India) వారపత్రికలోనూ, “నవజీవన” అనే గుజరాతీ మాసపత్రికలోనూ సంపాదకీయాలు వ్రాయటం మొదలు పెట్టాడు. ఈ రెండుపత్రికలకూ విశేషప్రచారం ఉండేది. కాని వాటిలోకూడా దేశంలోని అన్నిప్రాంతాలవారికీ నాడూనేడూ కూడా సమానంగా సుపరిచితమైన ఆంగ్లభాషలో వెలువడుతూ ఉన్న యువభారత పత్రికను ఎక్కువమంది ఆసక్తితో చదువుతూ ఉండేవారు. ఈ పత్రికలో గాంధీజీ మాటిమాటికీ హిందూముస్లిముల మైత్రియొక్క అవసరాన్ని ఉద్ఘాటిస్తూ వచ్చాడు. మతద్వేషాన్ని చాలా నిశితంగా విమర్శించాడు.

1924 వ సంవత్సరపు వేసగిలో ఈ ఉభయజాతుల మధ్యనూ విద్వేషం తీవ్రరూపం తాల్చింది. ప్రజలు సులభంగా రెచ్చిపోవటానికి అవకాశాలుగల మహాసగరాలలో హింసాత్మక చర్యలు జరగటమేకాకుండా, కాంగ్రెసు కార్యనిర్వాహక వర్గంలో సభ్యులయినవారుకూడా హింసాత్మక చర్యలకు ఒడిగట్టే పరిస్థితులు కలిగాయి. అసలు ఆ సభ్యులకున్నా అహింసపట్ల నమ్మకంలేదు. అయితే మహాత్ముని ఆదేశం ప్రకారం రెండేండ్ల పాటు వారు అహింసనే యెందుకు పాటించారంటే దానివల్ల ఏవో కొన్ని సత్ఫలితాలు కలుగుతున్నట్లు కనిపించటంచేత అలా ఆగిఉన్నారగానీ నిజంగా వారికి అహింసపట్ల విశ్వాసం కలిగి కాదు. ఆ సంవత్సరం జూనునెలలో జరిగిన కాంగ్రెసు కార్యవర్గసమావేశానికి వెళ్ళినప్పుడు గాంధీజీ బహిరంగంగానే దుఃఖించాడు. ఆయన అలా దుఃఖించటానికి కారణం తోడి సభ్యుల చిత్తశుద్ధి యెటువంటిదో తెలిసిరావటమే. వారు తన సిద్ధాంతంపట్ల విశ్వాసంలేకున్నా ఉన్నట్లుగా నటించటం ఆయనను అంతగా బాధించింది.

1924 వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు 18 వ తారీఖున గాంధీజీ దేశానికి కలిగిన ఉపద్రవానికి చికిత్సగా హిందూముస్లిము సఖ్యం ప్రధానాశయంగా 21 రోజు ఉపవసించాలని నిశ్చయించుకొన్నాడు.

ఆయన శరీరపరిస్థితినిబట్టి ఆలోచిస్తే అది చాలా ప్రమాదకరమే. అయినా దేశంలో శాంతిని సంఘటించాలంటే అంతకంటే మహాకసాధనం కనిపించలేదు. చేజిసాలనుంచి విడుదల అయినది లగాయతూ ఆయన ఏమి చెప్పినా,

ఏమి న్రాసినా ఆ ఉభయజాతులమధ్యనూ స్నేహంకావాలనే. అయినా పరిస్థితులు రానురాను విషమించిపోయాయి. ఆ పరిస్థితులలో ఇక తాను ఏమిచెప్పినా ప్రజలు వినిపించుకొనే స్థితిలో లేరని ఆయనకు తోచింది. అటువంటిభావం తర్వాత అనేకపర్యాయాలుకూడా ఆయన మనస్సులో దృఢపడుతూ వచ్చింది. లక్షలకొలదిప్రజలు ఆయనను చూడటానికి వచ్చేవారు. రైలు బయలుదేరిపోతుండగా ఆయనకు సాగిలబడి నమస్కరించేవారు. ఆయన పాదధూళిసోకినా తాము ధన్యుల మౌతామని విశ్వసించేవారు. ఇంత భక్తిఉన్నా ఆయన ఏమి చెప్పడాడో ఏదామని మాత్రం ఎవరికీ తోచేదికాదు. ఆయనే అన్నట్లు ఆ "దర్శనాకాంక్ష" అంతవిపరీతమై, ప్రజాసమూహం, ఆ మహాయోగి లేక ఆ మహానాయకుడు తమవంకచూస్తేనే చాలుననే వెట్టితనంతో ఆయన తలపెట్టినపనిని సక్రమంగా సాగనిచ్చేదికాదు. మహాత్మునివంక గౌరవప్రేమలతో విస్మృతులై చూచేవారెందఱో ఉండేవారుగానీ ఆయనమాటలు విని పించుకొనేవారు లేరనటంలో అసత్యంలేదు. నేను కన్నారా చూచాను. తొలిరోజులలో చుట్టూచూగిన గుంపులలోని వారికందఱికి ఆయనమాటలు వినటం అశక్యంగా ఉండేది. ఆయన కంఠస్వరమా దుర్బలంగా ఉండేది. శబ్దవిస్తరణ యంత్రాలూ ఉండేవికావు. ఇరవైఅయిదువేలమంది ప్రజలు గుమిగూడి ఉన్నప్పుడు వారికి ఆయనను ఒక్కసారి చూడటమైతే సాధ్యమౌతుందిగానీ, ఆయనమాటలు వినటం ఎలాగు? అదీకాక నేటికంటే ఆనాడు ప్రజలు ఎక్కువమంది నిరక్షరాస్యులుకూడానూ.

1924వ సంవత్సరంలో ఆ దీర్ఘవవాసం చేయబూను తున్నట్లు ఆయన ప్రకటించే సమయంలో ఈ పరిస్థితులన్నీ తలపోసి యిలా సంతాపం వెలిబుచ్చాడు. “నేను చెప్పినమాట కానీ, వ్రాసినవ్రాతగానీ యేదీకూడా ఈ ఉభయజాతులకూ సాన్నిహిత్యం కలిగించలేదు. కనుక నాకు నేనే శిక్ష విధించుకొని యీ నాటినుంచీ యింకా ఒక్కరోజు అంటే అట్టోబడు 6వ తేదీవఱకూ ఉపవాసం చేయాలని నిశ్చయించుకొన్నాను. ఒక్క సీరుమాత్రం ఉప్పుతోగానీ, ఉప్పులేకుండాగానీ త్రాగటానికి అంగీకరిస్తున్నాను. దానివల్ల జరిగినదానికి ప్రాయశ్చిత్తమూ అవుతుంది; భగవద్ధ్యానమూ అవుతుంది. ఆ స్తిక్యానికీ మానవత్వానికీ అవమానకరంగా ఉన్న ఈ మతకలహాన్ని నివారించటానికి రావలసిందని ఆంగ్లేయులతోసహా అన్ని మతాలలోని పెద్దలనూ నేను ఆహ్వానిస్తున్నాను. భగవంతుని అధికారాన్నే లోకం లెక్కపెట్టనట్లు కనిపిస్తున్నది. ఆయనను తిరిగి మన హృదయాలలో ప్రతిష్ఠించుకొందాము.”

భారతీయ ప్రజాసామాన్యంమీదా, అంతకంటే ఈషత్తు తక్కువగా తన సమకాలికులమీదా ప్రసరించిన గాంధీజీ ప్రభావానికి హేతువులు అనేకాలు ఉన్నాయి. అవిన్నీ ఒకదానితో మఱొకటి ముడిపెట్టుకొని ఉన్నాయి. అయితే ఆ అన్నిటిలోనూ ఉన్నతమైనది లోకానికి ఆదర్శప్రాయమైన నడవడి. ఆయన వ్యక్తిత్వం సుస్పష్టంచేసే కొన్నికొన్ని పనులు (ఈ ఉపవాసమూ, చిట్టచివరి ఉప్పు సత్యాగ్రహమూ వంటివి) సత్యాన్ని ప్రదర్శించటం ఎలాగో తెలిసిన అద్భుతమైన ఔన్నత్యముద్రతో అంకితాలైనాయి. ఈ ఇరవైఒక్క రోజు

ఉపవాసంలో బెడరింపు అనేది లేదు. అది ఆ కాలంలో ఒక వెలుగుబాటను చూపించేది అయింది. మొత్తం ఆయన జీవిత కాలం అంతటిలోనూ అది అత్యంత తీవ్రంగా నడచింది. అయినప్పటికీ అది అతిపామరుడైన గ్రామవాసికికూడా శాంతినిమిత్తమైన ఆత్మార్పణయొక్క సత్యస్వరూపాన్ని బోధపరుచేది అయింది. అది కేవలం సత్యమే ప్రాదిపదికంగా జరగటమూ, ప్రతివ్యక్తినినీ ఆ సత్యత్వం భావగోచరం కావటమూవల్లదాని ఫలితం సద్యోజనితమూ అద్భుతమూకూడా ఐనది. ఉపవాసం ముగియటానికి ఎంతో ముందునుంచే హిందువులూ ముస్లిములూకూడా అనేక లక్షలమంది దైవప్రార్థనచేస్తూ, విలపిస్తూ శాంతిని నిలబెట్టుటానికి బద్ధకంకలుతూనారు.

1921వ సంవత్సరపు ఉద్యమంలో మహాత్మునికి కుడి భుజంగా పనిచేసిన మహమ్మదాలీకి ఢిల్లీలో ఒక ఇల్లు ఉన్నది. అక్కడ క్షుతగాత్రులైన ముస్లిములందఱో తలదాచుకొన్నారు. కొంతమంది ముస్లిములైద్యులు వారికి చికిత్సలు చేశారు. మహాత్ముడు తన ఆత్మపరీక్షకు అదే అనువైనచోటుగా ఎన్నుకొన్నాడు. ఉపవాసం ప్రారంభించేముందు చేసే చివరి భోజనమూ, అది విరమించగానే చేసే మొదటి భోజనమూ ముస్లిముల చేతనుంచే రావాలని నిశ్చయించుకొన్నాడు. (హిందూ మతంలో భోజనపు ఏర్పాటువిషయంలో ప్రత్యేక నియమాలు ఉన్నాయి. కులమత విచక్షణ తప్పనిసరిగా పాటించాలి.) గాంధీజీ ముఖ్యమిత్రుడూ, క్రైస్తవ మతప్రచారకుడూ అయిన ఛార్లెస్ ఫ్రీర్ ఆండ్రూస్ (చార్లీ) ఉపవాసకాలంలో గాంధీజీకి పరిచర్యలు చేయటానికి వచ్చాడు. ఉపవాసారంభంలోనూ,

తద్విరమణలోనూ కూడా ప్రార్థనలూ, భగవన్ను తిగేయాలూ హిందూ క్రైస్తవ మహమ్మదీయమతాలు మూడింటికీ అనుగుణంగా జరిగాయి. ప్రతిఅంశంలోనూ ఆ ప్రదర్శనం (దానిని ప్రదర్శనమే అనవలసినదే)లో మతసమైక్యం అంటే ఏమిటో ప్రపంచమంతటికీ బోధపడునట్లుగానూ, దానిని సాధించడం సాధ్యమే అన్నట్లుగానూ, ఈవిధంగాచేస్తే అది అందరికీ ఆచరణ సాధ్యమే అని తోచేట్లుగానూ మహాత్ముని సత్యనిష్ఠ సుప్రకాశితమైనది.

అయితే మహాత్ముని ఈ దీర్ఘోపవాసంవల్ల యథార్థ చారిత్రిక వేదికమీద మతసమైక్యం కాలేదనే చెప్పాలి. ఉపవాసంవల్ల అద్భుతఫలితాలైతే కలిగాయి. అయితే ఆవి అన్నీ గాంధీజీ ప్రాణం ఎల్లాగైనా రక్షించుకోవాలన్న ప్రజాందోళన వల్ల కలిగినవే. ఈ సమయంలో మహాత్ముడే లేకపోతే మన జీవితం ఎలా ఉంటుందో అని ప్రతివ్యక్తికూడా ఊహించుకోవలసివచ్చింది. (మహాత్ముడు ఆ విధంగా ఆత్మహింసకు సిద్ధపడ్డ కాలంలో ఆయనను చూచినవారికందరికీకూడా పక్షవాతానికి దగ్గరైనట్లుమైన వ్యాధి ఏదో సోకినట్లయింది.) ఆయన ప్రాణానికి ముప్పువాటిల్లుతుందేమో అనే భయమే తాత్కాలికంగా ఉభయమతాలవారికీ ఐకమత్యం కలిగించింది. కాని యథార్థమే చెప్పవలసినదే హిందూ మహమ్మదీయులమధ్య ఉండే శత్రుభావం ఏ కొంచెమున్నూ తగ్గలేదనక తప్పదు. తర్వాత కొన్ని సంవత్సరాలలో అది ఇంకా పెరిగింది కూడా.

ఏది యేమైనా ఆయనచేసిన ఆ దీర్ఘోపవాసం ఆ మూడు వారాలపాటూ ప్రపంచాన్ని ఊహాగానాలతో విస్మయమయే

టల్లు చేసింది. ఆ సంఘటన స్మృతికి తెచ్చుకొంటే ఇప్పటి కిన్ని ఎవరికైనా ఒకవిధమైన ఉద్వేగం కలగకుండా ఉండదు. ప్రపంచంలో అటువంటి సంఘటన కానీ, అంతటి అచంచల వాచిత్ర్యంకానీ చాలా అరుదుగా తప్ప గోచరించేవికావు. యుద్ధసమయంలో కానీ, శాంతికాలంలోగానీ ఆ బలహీన వ్యక్తి సముచితోత్సాహంతోనూ, నిరంతరప్రసన్నతతోనూ తలచూ అటువంటి దుర్వహభారాన్ని నెత్తికెత్తుకొంటూనే వచ్చాడు. ఆయన నాతో అన్నట్లుగా తనకు ఎన్నడూ సమ్మతం కాని “ఆత్మహత్య” అనే ప్రమాదానికి గుఱికాకుండా ఆ మూడు వారాలపాటు ఉపవాసం సాగించవచ్చుననే ధైర్యం ఆయన మనస్సులో ఉన్నట్లు కనబడుతుంది. మనకు పరిచితాలైన అన్ని సందర్భాలలోనూ పరమసత్యంగా కనిపించే “అంతర్వాణి” నుంచే ఆయనకు ఆ ధైర్యం లభించింది.

సరిగా మొదట అనుకొన్నట్లుగానే అక్టోబరునెల 6 వ తేదీ బుధవారం మధ్యాహ్నంతో ఆయన ఉపవాసం విరమించాడు. తనకు ఆప్తవైద్యుడుగా ఉన్న ముస్లిముభిషక్కు చేతి నుంచి ఒక గ్లాసెడు నారింజరసం తీసికొని ఉపవాసం విరమించటానికి పూర్వం ఆయన కొద్దికాలం భగవద్ప్రార్థన జరపవలసిందని చుట్టూ ఉన్నవారిని అడిగాడు. కొర్రాను ప్రారంభంలోని పద్యాలను, ఇమామ్ పఠించాడు. “అద్భుతమైన సిలువ చిహ్నాన్ని నేను పరిశీలించినప్పుడు” (When I Survey the wondrous Cross) అనే గేయాన్ని ఆంగ్లభాషలో ఛార్లీ ఆండ్రూస్ గానంచేశాడు. సంస్కృతంలో ఉపనిషత్తులను వినోదాభావే చదివాడు. తర్వాత మహాత్మునికి అభిమాన

పాత్రమైన వైష్ణవగీతం గానం చేయటం జరిగింది. భారతజాతీయ మహాసభ (కాంగ్రెస్)లో సభ్యులైన నాయకులందఱో ఆ సమయానికి అక్కడికి వచ్చారు. వారందఱూ ఆయనశయ్యకు చేరువగా నేలమీద కూర్చున్నారు. సాభాత్రంకోసం ఆత్మార్పణ చేయ్యటానికి సంసిద్ధులుకావలసిందని అక్కడ ఉన్న వారందఱినీ దుర్బలస్వరంతో సంక్షిప్తంగా ప్రబోధించి అటుపిమ్మట ఆయన నారింజరసం స్వీకరించాడు.

5

ఇప్పటినుంచీ 1930 వ సంవత్సరంలో తీవ్రంగా పెనగులాట సాగి, చరమస్థాయి అందుకొన్న ఉప్పసత్యాగ్రహం వలనకూ కొన్ని సంవత్సరాలపాటు గాంధీజీ పూర్తిగా నిర్మాణాత్మక కృషికి, అందులోనూ ముఖ్యంగా రాట్నానికి తన్ను అంకితం చేసికొన్నాడు. ఆయన మాటలలో “మోక్షసాధనం” అయిన రాట్నం ప్రజలందఱికి మళ్లీ నిత్యోపయోగ్యం కావాలనే ఆయన ఆశాలత చిగిర్చి, పూచి, ఫలించటంకూడా మొదలుపెట్టింది. అంతకంతకు రాట్నాన్ని చేపట్టే భారతీయుల సంఖ్య వర్ధిల్లుతూవచ్చింది. దానితో దేశంలో ఎక్కడ చూచినా రాట్నాలే అయినాయి. ఖద్దరుజుట్టలు కట్టటం వీడని ఆచారమైంది. 1925వ సంవత్సరంలో కృషి మఱింతపురోగమింపజేయటానికై అఖిలభారత తంతుకారులసంఘం నిర్మించబడ్డది. భారతదేశాన్ని వివిర్మలం చేయాలనే సంకల్పాన్ని ప్రజలకు సచ్చజెప్పటంకోసం గాంధీజీ ప్రతిరాష్ట్రంలోనూ పర్యటించాడు. అయితే లోగడ మనం గమనించినట్లుగా ఆయన ఉప

న్యాసాలు విన్నవారికి ఆ విషయం మనస్సుకు పట్టలేదు. కాని రాజకీయాలను స్మరించకుండా ఉన్నప్పటికీ వాటిలో పాల్గొన్న నాటిమాదిరిగానే ఆయన నైతిక ప్రాభవం అత్యున్నతంగానే ఉన్నది. ఆయన నిరాకరించిన విషయమేదైనానరే, ఆయన ఎక్కడఉన్నా, ఏమిచేస్తున్నాకూడా ఆయన నిరాకృతి ఎలాగో దేశానికి తెలుస్తూరావటంచేత, భారతరాజకీయాలలో దానికి మనుగడ ఉండేదికాదు.

అందుచేతనే ఆయన రాజకీయాలపట్ల కేవలం పరాజ్ఞు ఖుడై రాట్నం విషయమైకానీ, గ్రామస్థుల విషయమైకానీ నిర్విరామంగా పనిచేస్తూఉన్నా, రాజకీయంగా ఆయనకుగల పలుకుబడి యెంతమాత్రమూ తగ్గేదికాదు. పాశ్చాత్యులన్నట్లు ఆయన ఎన్నడూ “ప్రాభవరహితుడూ” కాలేదు; “అధికారం చేపట్టినవాడూ” కాలేదు. భారతదేశంలో ఆయనే ప్రభుత్వం అయినాడు. దీనిని ఎవ్వరూ ఎన్నటికీ కాదనలేదు.

“మహాత్మగాంధీ జీవితం” అనే తన గ్రంథంలో లూయీఫిషర్ పేర్కొన్నట్లు గాంధీజీ జీవితంలో ఈ 1924వ సంవత్సరంనుంచి 28వసంవత్సరంవఱకూ జరిగిన కాలం ముఖ్యంగా గమనించదగ్గది. ఎందుచేతనంటే ఈ కాలంలో ఆయన ఆంగ్లేయులకుగానీ, బ్రిటిషుప్రభుత్వానికిగానీ వ్యతిరేకంగా ఒక్కమాట అనలేదు; ఒక్కవాక్యం వ్రాయలేదు. అయితే ఎన్నో తావులలో ఉపన్యాసాలూ ఇచ్చాడు; ఎంతో రచనాచేశాడు. “అంతస్వరాజ్యం” విషయంపైనే ఆయన యీ అయిదు సంవత్సరాలూ తనదృష్టి కేంద్రీకరించాడు. అంటే సంస్కరణ వల్లనూ, అనంతమైన ప్రబోధంవల్లనూ స్వచ్ఛమైన సత్యా

గ్రహానికి సన్నద్ధంకాదగినట్లు భారతదేశాన్ని తీర్చిదిద్దటమే ఆశయంగా పెట్టుకొన్నాడు. ఏనాటికైనా స్వచ్ఛమైన సత్యాగ్రహం చేయవలసివస్తుందనీ, దానివల్లనే దేశానికి స్వాతంత్ర్యం రాగలదనీ ఆయన విశ్వాసం. ఆయన తలపెట్టిన యీ సన్నాహంలో బ్రిటిషువారి ప్రసక్తిగానీ, విదేశప్రభుత్వాన్ని తొలగించటం అనే సమస్యగానీ ఉదయించనేలేదు. అది కేవలం భారతీయులను ఆత్మశక్తి సంపన్నులుగాచేసి, సత్యశౌచ సమన్వితులై నూలుపడకటం, బట్టలునేయటం నేర్చుకొని, ఈశ్వర కళానుభూతితో ఋజువర్తనులుగా మెలగేటట్లు చేయటంకోసమే ఉద్దేశించబడింది. భారతీయులందఱూ స్వరాజ్యసంపాదనకు అర్హులైననాడుమాత్రమే బ్రిటిషువారి ప్రసక్తి.

ఆయనలో ఏవో అతాకికమహిమలుండేవని లోకం చెప్పకొనటం మనం గమనించాలి. ఆయన మాత్రం ఈప్రసక్తి వచ్చినప్పుడు పరిహాసంతో నిరాకరించేవాడు. ఒకమాటు ఆయనతో కలసి రైలుపెట్టెలో ప్రయాణించేస్తున్నవ్యక్తి దైవికంగా నేలమీద పడిపోయాడు కానీ, అంతలోనే చేయి ఆనుకొని లేచి నవ్వుతూపెట్టెలోకి ఎక్కాడు. తనకు అపాయం కలుగకపోవటానికి కారణం మహాత్ముని సాన్నిధ్యమే అని అతను అన్నాడు. “అలాగే అయితే అసలు నువ్వు పడేవాడవే కావు.” అని మహాత్ముడు అతనికి సమాధానం ఇచ్చాడు. పంగదేశంలో ఒక నిఱుపేదకు పక్షవాతం వచ్చింది. అతను మహాత్ముని ఛాయాచిత్రం ఒకట్కొలుసులో బిగించి మెడలో ధరించి కొన్ని సంవత్సరాలపాటు మహాత్మునినామం జపించాడు. అందువల్ల తనకు వ్యాధి నెమ్మదించిందని అతను మహా

త్మునితోనే అన్నాడు. అప్పుడాయన అతనికి ఇలా నిశితంగా సమాధానం ఇచ్చాడు. “నిన్ను వ్యాధివిముక్తుణ్ణి చేసింది భగవంతుడే కాని గాంధీకాదు. నీ మెడలోనుంచి నా ఛాయా చిత్రం తొలగించు. అదే నా కోరిక.”

భారత దేశం అంతటా మహాత్ముణ్ణి గురించి ఇటువంటి విశ్వాసాలు ఎక్కువగా ప్రబలిపోయాయి. కాని ఆయన మాత్రం తనలో మహిమ లున్నాయని యెన్నడూ అనుకొన్నట్లే కనబడదు. తనతో సంబంధం కల అనేకులతో వ్యవహరించినట్లే ఆయన ఈ విషయంలో అనేక పర్యాయాలు సహజమైన నిరాడంబరతతోనే తన కామహిమలేపి లేవనీ చెప్పేవాడు. ఎదటి వారు ఎంత నమ్మకంగా చెప్పినా ఆయనకు మాత్రం నమ్మకం కలిగేది కాదు.

ఆయన చేత సాలనుంచి బయటికి రాగానే తాను భారతజాతీయ సంస్థనుంచీ, రాజకీయాలనుంచీ విరమించుకోగలచినట్లు చెప్పాడు. దేశం నలువైపులనుంచీ ఒక్కొక్కటిగా కలిగిన నిరోధం ఆయన ప్రయత్నాన్ని కొంతకాలం నిరోధించింది. జరిగిందేమిటంటే 1925వ సంవత్సరపు కాంగ్రెసుకు అధ్యక్షత వహించినవలసిందని ఆయనను చాలామంది ఆర్థించారు. కాంగ్రెస్ వారందరూ స్వదేశవస్త్రాలే ధరించి, కాంగ్రెస్ సిద్ధాంతాలలో అది ఒకటిగా అంగీకరించి, ఆవస్త్రాలు ధరించనివారి నెవ్వరినీ అందులో సభ్యులుగా చేర్చుకోని షరతుమీదనే తాను వారి కోరిక ప్రకారం నడవగలనని ఆయన వారికి జవాబు చెప్పాడు. ఎక్కడ ఎప్పుడు తీటికలభించినా కాంగ్రెసులోని ప్రతిసభ్యుడూ రోజుకు ఒక గంట

నూలుతీయవలసిందే. ఆనాడు కాంగ్రెసు వారిలోనే రాజకీయాల విషయమై అభిప్రాయభేదాలు ఎక్కువైనాయి. గాంధీజీ తోడ్పాటు లేకపోతే కాంగ్రెసు ఏమీచేయలేని స్థితికి వచ్చింది. అధ్యక్షుడుగా ఉంటే గాంధీజీ వారిలో ఐకమత్యాన్ని నిలబెట్టగలడని వారందరూ ఖద్దరు కట్టటానికి అంగీకరించారు. కనుక 1924వ సంవత్సరంనుంచీ కాంగ్రెసు సంస్థలో పనిచేసే భారత జాతీయవాదు లందరూ ఖద్దరు కట్టటం ముఖ్యలక్షణమైంది.

1925వ సంవత్సరం అంత్యంలో ఒకమాటు బహిరంగ ప్రకటన లేకుండానే గాంధీజీ నిరాహారదీక్ష అవలంబించాడు. అది ఏడురోజులపాటు సాగింది. దానివల్ల భారత దేశంలో ఎంతో ఆందోళన బయలుదేలింది. దానికి తాను ఎందుకొకటకు జవాబు చెప్పాలో గాంధీజీకి అర్థంకాలేదు.

యువభారతపత్రికలో ఆయన ఇలా వ్రాశాడు. “నా ఉపవాసాలను గురించి ప్రజలు పట్టించుకోగూడదు. వారు వాటినిగురించి ఆందోళన పడవలసిన పనిలేదు. ఉపవాసాలనేవి నా జీవితంలో ఒకభాగం. అంధుణ్ణైతే ఎంతచక్కగా పని చేయగలనో, ఉపవాసాలు లేకపోతే అంతచక్కగా పనిచేయ గలను! బాహ్యప్రపంచంలో మెలగటానికి కన్నులు ఎంత తుదిమరమో, అంతర్జగత్తులో మెలగటానికి నాకుఉపవాసాలు అంత తుదిమరం!” మఱొకమాటు ఈవిషయంమీదనే ఇలా వ్రాశాడు: ‘ప్రజలకు ఈఉపవాసంతో ఏమీ సంబంధం లేదు. అయితే నేను ప్రజలసొత్తు అనేమాట వినబడుతున్నది. ఆ మాటనిజమే కావచ్చును. కాని ప్రజలు నన్ను తమసొత్తుగా భావించేటప్పుడు నా లోపాలతోబాటు నన్ను వారు పరిగణించాలి. నేను

సత్యాన్వేషిని. నా పరిశోధనాయాత్రలు అత్యున్నత హిమాలయాధిరోహణయాత్రలవలెనే అతిముఖ్యమైనవి.”

1926వ సంవత్సరంలో కాంగ్రెసు అధ్యక్షపదవీకాలం ముగిసేసమయాన అది రాజకీయాలపట్ల మానం వహించవలసిన కాలమని ఆయన ప్రకటించాడు. తక్కిన విషయాలలో అయితే మానం అగత్యంలేదుకానీ, రాజకీయాలను గురించిమాత్రం ఆ సంవత్సరం గడచేవఱకూ తాను ఏమీ మాట్లాడనని శివధం చేశాడు. ఆ కాలమంతా తన ఆశ్రమంలోగానీ, ఆ పరిసరాలలోగానీ మాత్రమే ఉంటానన్నాడు. (అహమ్మదాబాదు పొలిమేరలు దాటేదిలేదన్నమాట) ఆయన తనువుకూ, ఆత్మకూ కూడా విశ్రాంతిఅవసరమైందనటంలో సం దేహంలేదు. బహుశః ఆయన శరీరం విశ్రాంతి నభిలషించవచ్చు, లేదా అంతర్వాణి ఆయనను శాసించిఉండవచ్చు. అయితే ఆ సంవత్సరమున్నూ ఆయన ఎంతమాత్రమూ అలసుడుగా కాలం గడపలేదు. నిరంతరంగా సాగిన ఆయన ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలు అనేక విషయాలలో ఆయనకు తీటుబడే లేకుండాచేశాయి. మహాత్ముని ఆలోచనలన్నీ అనేకపర్యాయాలు పునర్ముద్రణ పొందసాగిన యువభారతంలోని వ్యాసాలవల్ల దేశమంతటికీ తెలుస్తూనే వచ్చాయి.

ఆ సంవత్సరకాలంలో యువభారత పత్రికకు స్త్రీపురుష సంబంధమై వచ్చిన ప్రశ్నలన్నింటికీ మహాత్ముడు సముచిత సమాధానాలు ఇస్తూవచ్చాడు. భారతదేశంలో శిశుజననాన్ని పరిమితం చేయటం అవసరమనేవిషయం ఆయనగుర్తించాడు. అయితే అది స్త్రీపురుషుల ఆత్మనిగ్రహంవల్లనే సాధించవలసి

ఉంటుందని అభిప్రాయపడ్డాడు. సుదీర్ఘమైన బ్రహ్మచర్యవ్రతం గడపి వివాహంచేసికొనటమూ, సాత్త్వికాహారనియమమూ, ప్రత్యేకించి శాకాహారనియమాన్ని నిశితంగా పాటించటమూ, యోగాభ్యాసమూ, భగవద్ధ్యానపరాయణతా కామనిగ్రహానికి సాధనాలని పదేపదే ఉల్లేఖించాడు. అస్పృశ్యతాది దురాచారాలను ఖండించినట్లే బాల్యవివాహాలనుకూడా తీవ్రంగా ఖండించాడు. (హిందూనాత నియమానుసారం పునర్వివాహం చేసికొనరాని) బాల్యవితంతువుల ఉనికి ఆయనకు చాలా బాధ కలిగించింది. బ్రిటిషువారిలెక్కలప్రకారం 1921 వ సంవత్సరంలో భారతదేశంలో 16 సంవత్సరాలలోపు వయస్సుగల వితంతువులసంఖ్య 329,076 అనీ, వారిలో అయిదేండ్లకు తక్కువ వయస్సుకలవారిసంఖ్య 11,692 అనీ, 5-10 సంవత్సరాల నడుమ యీడువారు 85037 మంది అనీ విశదపరచాడు. తన ఆశ్రమంలో ఉన్న బాలికలకు ఇరవైబకటవయేడు వచ్చిన తర్వాతనే వివాహానికి అనుమతించేవాడు. పురుషులకు ఇరవై అయిదవసంవత్సరం వచ్చినతర్వాత వివాహం ఉచితమవుతుందని ప్రతికలో వ్రాశాడు. ఆస్తికసిద్ధాంతాలకు విరుద్ధమైన కృత్రిమసాధనాలద్వారాగాక పై సాధనాలవల్లనే సంతాన సంఖ్యను తగ్గించటం సముచితమని ఆయన ఆశించాడు.

. ఇర్విన్ ప్రభువు (ఈయనే అటుపిమ్మట హాలిఫాక్సు ప్రభువైనాడు) 1926 వ సంవత్సరం ఏప్రిల్ ఒకటవతేదీన భారతదేశాన్ని రాజప్రతినిధిగా వచ్చాడు. ఈ విషయంగాంధీజీ తన యువభాగ్యనా పత్రికలో పేర్కొనలేదు. తాను వచ్చిన సంవత్సరమున ఉష్ణ రాజప్రతినిధి మహాత్మునికోసం కబురంపాడు, అది 1927

త్వరం అక్టోబరునెల. అప్పటికి రాజకీయాలవల్ల మహాత్ముని మానసంవత్సరం గడచిపోయింది. అందునల్ల ఆయన మళ్ళీ దేశపర్యటనం ప్రారంభించాడు. అయితే ఆ సంవత్సరం అనారోగ్యకారణంగా చాలాకాలం గాఢవడిఉన్నాడు. రాజప్రతినిధి దగ్గరనుంచి కబురువచ్చినందువల్ల ఢిల్లీకి వెళ్లాడు. అక్కడ ఆయనకు ఒకవార్త తెలిసింది. భారత దేశపరిస్థితులను విచారించి తగు సంస్కరణలను సూచించటంతోసం పార్లమెంటుచే నియమించబడ్డ ఒక పరిశీలకసంఘానికి అధ్యక్షుడుగా సర్ జాన్ సైమన్ త్వరలో రానున్నాడని ఒకప్రతీక ప్రకటించింది. గాంధీజీ మానంగా ఆ ప్రతీక స్వీకరించి యెటువంటివ్యాఖ్యానం చేయకుండా ఢిల్లీ నుంచి బయలుదేరాడు.

సైమన్ సంఘానికి ఆదినుంచీ పరిస్థితి అయోమయంగానే కనబడింది. ఆ సంఘంలో భారతీయులు లేకపోవటమూ, సంఘ సభ్యులు ఒక్క బ్రిటిషు పార్లమెంటుకే జవాబు చెప్పవలసిన వారు కావటమూ ఇందుకు కారణాలు. ఆ సంఘానికి సృష్టికర్త అప్పటికి భారత దేశప్రభుత్వానికి కార్యదర్శిగా ఉన్న బర్కెట్ హెడ్ ప్రభువు. ఆయన వక్రతాచాతుర్యం ఆయనకు న్యాయస్థానాలలో ప్రసిద్ధి తీసికొనివచ్చింది. కాని, యిప్పుడు ఎదుర్కొనవలసిన పరిస్థితులు ఆయనశక్తికి మించిపోయాయి. 1929 వ సంవత్సరం, సామాన్య శాసనసభ్యుల సభలో ఆయన ఇలా అన్నాడు : “ఒకతరంలోగానీ, రెండవతరాలలోగానీ, చివరకు మండసంవత్సరాలకైనా సరే, భారతీయులు సైనిక నావికదళాలనూ, ఇతరద్యోగిక శాఖలనూ అమవులో షెల్వులోగలుగుతారనీ, మన దేశంలోని అధికారవర్గంలో సంబంధంలేకుండా

ఒక్క భారతదేశప్రభుత్వానికే బాధ్యుడుగా వ్యవహరించగల రాజప్రతినిధిని తెచ్చుకోగలరని, ఈ సభలో ఉన్నవారిలో ఏ ఒక్కడైనా ఆశించగలడా?"

భారతదేశంలోని అన్ని రాజకీయపక్షాలూ తదితర వర్గాలూకూడా సైమనుసంఘాన్ని బహిష్కరించాయి. "సైమను! తిరిగిపో!" అని ప్రజలు ఎలుగెత్తి కేకలువేస్తూఉండగా 1928 వ సంవత్సరం ఫిబ్రవరి రెండవతేదీన ఆ సంఘం భారతదేశంలో అడుగుపెట్టింది. ఆ సంఘం పరిశీలన జరుపుతూఉన్నంతకాలమూ వైరుధ్యమే చుట్టుముట్టింది అది తయారుచేసిన నివేదికయథార్థ విషయాలతో నిండినదే అయినా అటువంటిది ఎన్నడూ ఎవరూ కూడా ప్రకటించినట్టిదికాదు. గతచరిత్రను పరిశీలించడంకోసం దానిని ఇప్పుడుకూడా ఉపయోగించుకోటం ఉన్నది కానీ రాజకీయ పత్రంగా దానికి విలువ లేనేలేదు.

1928 వ సంవత్సరం ఫిబ్రవరి 28 వ తేదీన గాంధీమహాత్ముడు ఆజేండ్లాక్రిందట తాను ఉపయోగించి విరమించిన పథకాన్ని మళ్ళీ ఆచరణలోకి తీసికొనరావటానికి సన్నద్ధుడైనాడు. బొంబాయిరాష్ట్రంలోని బార్దోలీజిల్లాలో మాత్రమే యథాపూర్వంగా శాసనధికారోద్యమం ప్రారంభించాడు. బార్దోలీ జిల్లాలోని రైతులమీద ప్రభుత్వం నూటికి 22వంతులు ఎక్కువగా పన్ను విధించింది. వారు ఆ పన్ను చెల్లించలేకపోయారు. అందువల్ల ఈ పర్యాయం సర్దార్ పటేల్ నాయకత్వన జాగ్రత్తగా తగు సన్నాహాలన్నీ చేసికొని చివరిపలుకూ పోరాడాలనే నిశ్చయంతో సత్యాగ్రహం ప్రారంభమైంది.

ఈ కాలంలో గాంధీజీ తన ఆశ్రమంలోనే ఉండి సత్యా

గ్రహులకు తగు సలహాలు ఇస్తూ వచ్చాడు. వల్ల భాయివటేలు అప్పటికి వన్నెండు సంవత్సరాలనుంచీ గాంధీజీకి సహచరుడుగా ఉంటూఉన్నవాడు; బొంబాయి న్యాయస్థానాలలో సుప్రసిద్ధుడైన న్యాయవాది. ఈ పోరాటంలో శాంతిపైనికులకు ఆయన సర్వసేనాధిపతి. ఆ పోరాటం 1928వ సంవత్సరం ఫిబ్రవరి 28వ తేదీనుంచి ఆగస్టు 6వ తేదీవఱకూ సాగింది. బార్డోలీలోని 87 వేలమంది రైతులు ప్రభుత్వానికి వన్ను చెల్లించమని భీష్మించారు. ప్రభుత్వం ఆగ్రహవిదళమైంది. వశువులనూ, బండ్లనూ ఇతరాస్తులన్నిటినీ జప్తుచేసి ఎండతో రైతులను చెఱసాలలలో నిర్బంధించింది. కాని పరిస్థితి అదుపులోకి రాలేదు. భూమి కూడా రైతుల అధీనమనంచి తప్పించి, క్రొత్తరైతులకు అమ్మి వేయటం జరుగుతుందని ప్రభుత్వంవారు బెదిరించి చూచారు. ఏమైనా రైతులు చలించలేదు. ఇక చేయవలసిందేమున్నది? సత్యాగ్రహులు ఎక్కడా ఎవ్వరూ తొందఱపడి హింసకు దిగలేదు. గాంధీజీ ఉపదేశాలను తు. చ. తప్పకుండా పాటించారు. రైతులు సజీవులైఉండి పోరాటం కొనసాగించటంకోసం దేశం నలుమూలలనుంచీ బార్డోలీలో ధనవరం కురిసింది. విదేశాలలో నివసిస్తున్న ధనిక భారతీయులు లక్షలకొలది రూపాయలు బార్డోలీకి పంపించారు. ఇలా మూడు నెలల పదిహేను రోజులపాటు పెనగులాట సాగగా జూనునెల 12వ తేదీన బార్డోలీరైతులపట్ల సానుభూతినూచకంగా భారతదేశం అంతటా హారతాళ జరుపవలసిందని గాంధీజీ ప్రజలకు విజ్ఞప్తిచేశాడు. వెనుకటిమాదిరిగానే మళ్ళీ ఒకసారి దేశమంతా స్తంభించింది. ఆ రోజువచ్చుత్తిధర్మం నిర్వహించినవాడు లేడు. రాకపోకలూ,

అంగశృలో కొనటాలు అమ్మటాలు లేకపోయాయి. ఏది యేమైనా సరే అనే దృఢనిశ్చయంతో అత్యంతనియమబద్ధం గానూ, క్రమశిక్షణతోనూ బ్రటిషుప్రభుత్వానికి తీవ్రమైన హెచ్చరికగా ఈ ప్రతిఘటన సాగింది.

ఆగష్టు 6వ తేదీన ప్రభుత్వం లొంగివచ్చింది. నూటికి ఇఱ్ఱైరెండు వంతులుగాపెంచిన పన్ను యథాపూర్వంగా తగ్గించివేసింది. రైతులనందఱిసి కారాగారంనుంచి విడుదల చేసింది. ఎవరిభూమి వారికి స్వాధీనంచేసింది. జప్తుచేసిన పశు ధనంక్రిందనూ, ఇతర చరాస్తులక్రిందనూ నష్టపరిహారం ఇయ్యటానికి అంగీకరించింది.

మహాత్ముడు తలచుకొన్నప్పడల్లా ఎంతటి మహావిజ యాలనైనా పరంపరాబద్ధంగా సాధించగలడనటానికి ఈబార్డోలీ విజయం ఒక దృష్టాంతమైంది. ఇటుతర్వాతచేయవలసిందేమిటో తెలిసికోవాలని దేశమంతా కుతూహలపడింది. సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం గుఱించిన ముచ్చట సర్వసాధారణమైనది. స్వపరి పాలన అని అర్థంఇచ్చే ఈ స్వరాజ్యపదం యువకులకు అవ్యక్తంగా తోచేది.

అప్పుడే రాజకీయజీవితం ప్రారంభించి, వంగదేశంలో ప్రజాభిమానం చూపగొంటున్న సుభాష్ చంద్రబోసు విశ్కలతో కత్తికత్తిగా పోరాడటమే దేశభక్తుల కర్తవ్యమని విశ్వసిం చేసేవాడు. బోసుమాదిరిగా యుద్ధప్రియుడు కాకపోయినా జవహర్లాల్ నెహ్రూకూడా ఆరోజులలో రాజకీయాలలో చాలా పురోగమించి, జాతీయోద్యమానికి స్వాతంత్ర్యమే పరమ లక్ష్యమని గాఢంగా విశ్వసిం చేసేవాడు.

గాంధీజీకి ఈ వీరావేశం ఎంతమాత్రం గిట్టలేదు. దీని వల్ల హిందూ అనివార్యపూతుంది; అలా జరిగితే తన నైతిక సిద్ధాంతాలకూ, ఆ స్థిరవిశ్వాసాలకూ భంగం కలగటమేకాక, భారతదేశానికి కలిగే ఉపద్రవం ఇంతా అంతా కాదు; అని గ్రహించాడు. 1928వ సంవత్సరం డిసెంబరునెలలో కలకత్తా మహానగరంలో జరిగిన కాంగ్రెసు వార్షికసమావేశానికి వెళ్ళి, హితవు ఉపదేశించే ధోరణిలో ఆ యువకుల పౌరుషాన్ని నిరూపించే శాంతింపజేయటానికి సర్వశక్తులూ కృషిచేశాడు. స్వాతంత్ర్యం ఎలా సిద్ధిస్తుందో తెలియకుండానే దానినిగూర్చి ప్రసంగించడం నిరుపయోగమని ఆయనకు తోచింది. (బోసు సంకల్పించిన) స్వాతంత్ర్యయుద్ధం అనే భావాన్నే ఆయన ఎన్నడూ ఆమోదించలేకపోయాడు. కలకత్తాలో ఆ యువకుల ఆవేశాన్ని చల్లబఱచటం అసాధ్యమనిపించేసరికి రెండేండ్లు మాత్రం ఓర్పుపట్టవలసిందని వారితో రాజీపడటానికి ప్రయత్నించాడు. అక్కడికీ వారు సమ్మతించనందున గడువును ఒక్క సంవత్సరానికే పరిమితంచేశాడు. వారు కనుక ఒక్కసంవత్సరం పాటు వేచిఉంటే తాను వారితో ఏకీభవిస్తానన్నాడు. అంటే 1929వ సంవత్సరం అంత్యానికి గనుక భారతదేశం స్వరాజ్యం గడించలేకపోతే సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యంకోసం కాంగ్రెసులో ప్రతిపాదించబోయే తీర్మానాన్ని తాను బలపఱచగలనని వారికి వాగ్దానంచేశాడు. దీనితో ఆ యువకులు తృప్తిపడవలసివచ్చింది.

తర్వాత ఆ సంవత్సరంలో ఇక కొద్దినెలలలో సంభవించున్న లోకోత్తర సత్యాగ్రహోద్యమానికి ప్రజలను సన్నద్ధ పఱచటంకోసం గాంధీజీ దేశవర్తనం ప్రారంభించాడు. ఆ పరిస్థితి

టనంలో ఆయన రాజకీయాలను గుఱించి అంతగా ప్రసంగించలేదు. అందుకు బదులుగా సమ్మే చేయవలసిన అవసరమేనన్న సత్వా హింసలు పాటించే విషయమై ఎలా ప్రవర్తించాలి అన్న ప్రశ్నతో తన సిద్ధాంతాలను తేటతెల్లంగా వివరించటానికి ప్రయత్నించాడు. ఇంతలో ఇంగ్లండు దేశంలో ఎన్నికలు జరిగి రామ్మోమాగ్డోనాల్డు ప్రధానమంత్రిగానూ, జెడ్డువుడ్ బెన్ భారత ప్రభుత్వ కార్యాలయ నిర్వాహకుడుగానూ, సంక్లిష్ట ప్రభుత్వం ఏర్పడటం తటస్థించింది. భారత దేశానికి భవిష్యత్తు కొంచెం అనుకూలం కావచ్చుననే సూచనలు కనిపించాయి. ఇర్విన్ ప్రభువు లండన్ వెళ్ళివచ్చి అధినివేశపత్తి లక్ష్యంగా రాజ్యాంగరీత్యా భారత దేశం పురోగమించే విషయమై బిటను ప్రతినిధులూ భారత దేశ ప్రతినిధులూ సమావేశమై సంప్రతించుకొనటానికి సకల వత్సహ సమావేశం (Round Table Conference) ఏర్పాటు కానున్నదని ప్రకటించాడు. దీనితో లండనునగరంలో ఒక తుపాను బయ్యలు దేరింది. సంఖ్యాబలం లేకుండా పరిపాలన సాగిస్తున్న కార్మిక ప్రతినిధివత్తుం టోరీల గర్జనలను తట్టుకోలేని దుర్బల స్థితిలో ఉన్నది. తత్ఫలితంగా రాజప్రతినిధి నిస్సహాయుడైనాడు. మహాత్ముడూ, ఇతర నాయకులూ డిసెంబరు 23వ తేదీన ఆయనను సందర్శించారు. అప్పుడాయన తానే విధమైన హామీలూ ఇయ్యలేననీ, ఆ సమావేశంలో ఏమి నిర్ణయాలు జరుగవచ్చునో తాను ఊహించలేననీ చెప్పక తప్పలేదు.

చివరకు ఆ సమావేశం ప్రయోజనం అలాగే అయింది. గాంధీజీకి మఱి ఒక మార్గం లేకపోయింది. ఆ సంవత్సరపు కాంగ్రెస్ సమావేశంలో పాల్గొనటానికి లాహోరునగరానికి

వెళ్ళినప్పుడు బ్రిటిషువారి నిర్బంధంనుంచి సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం కావాలని తీర్మానించటానికి ఆమోదించాడు. నాటికి సరిగా నలభైసంవత్సరాల వయస్సుకల జవహర్లాల్ నెహ్రూ ఆ లాహోరు కాంగ్రెసు సమావేశానికి అధ్యక్షత వహించాడు. 1930 వ సంవత్సరం జనవరి 26 వ తేదీన కాంగ్రెసుచేసిన ఆ తీర్మానం ప్రకారం భారత సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్య ప్రకటనను రూపొందించటానికి మహాత్ముడు తన ఆశ్రమానికి తిరిగి వెళ్ళాడు.

షష్ఠమ ప్రకరణం

జయోన్ముఖమైన ఉప్పుసత్యాగ్రహం

సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం కావాలని ప్రకటన జరిగింది మొదలుకొని మహాత్ముడు 'వినూత్నమైన జైత్రయాత్ర ప్రకారం భిన్నాడని ప్రపంచమంతా గ్రహించింది కానీ అది యేరూషలం బయలుదేలుతుందో యే ఒక్కరికీ తోచలేదు. అసలు కొంత కాలంపాటుగా గాంధీజీకికూడా ఏమీ తోచనట్లే కనిపిస్తుంది. ఆయన యేమిచేసినప్పటికీ ఒక్క ఆంగ్లేయుడికికూడా హాని వాటిల్లని అహింసాపద్ధతిలో ఉండాలి. అదిన్నీ ఎప్పుడు ఏ విధంగా జరుగబోయేదో ప్రతిస్పర్ధికి ముందుగా తెలియజేయాలి. అలా తెలిపిన ప్రకారమే సంపూర్ణమైన క్రమశిక్షణతో దేశ మంతటా అన్ని ప్రాంతాలలోనూ ఒకేవిధంగా సాగాలి. ఇప్పటికీ ఆయన సిద్ధాంతాలు ఇవి అని స్పష్టపడ్డాయి.

ఆయన ఆశయాలు చక్కగా అవగతంచేసికొని ప్రజలకు నచ్చజెప్పగల సహచరులు కొందఱు ఏర్పడ్డారు. వీరిలో ఆయనతో బాటు ఆశ్రమంలో నివసించేవారే కాక, రాజకీయాలలో ఆయనను అనుసరించేవారు కూడా కలసిఉన్నారు. అయితే సత్యాగ్రహానికి ఏరూపం ఇవ్వాలనేది ఒక సమస్య అయింది. గాంధీజీ న్యాయశాస్త్రాలను మఢించి చూడటం మొదలు పెట్టాడు. ఆ సంవత్సరం తొలిరోజులలో రవీంద్రనాథ్ ఠాకూరు మహాత్ముణ్ణి సందర్శించటానికివచ్చి, ఇక ఏమిజరగాలి? అని ప్రశ్నించాడు. అప్పుడు మహాత్ముడా మహాశవితో తనకు అంతటా అంధకారమే కాని వెలుగు కనిపించటంలేదని చెప్పాడు మార్గమేదీకూడా ఆయనకు తోచలేదు.

అయితే ఆ అయోచయపరిస్థితి ఎంతోకాలం నిలబడలేదు. ఫిబ్రవరి నెలనుంచీ యువభారతపత్రికలో ఆయన వ్యాసాలు చదివేవారికి ఉప్పు తయారుచేయటం విషయమై ఉన్న ప్రభుత్వశాసనాలమీదికి ఆయన ఆలోచనలు కేంద్రీకృతారాతున్నట్లు తోచింది. భారతదేశంలో ఉప్పు తయారుచేయటం కేవలం బ్రిటిషువారి అదుపులోనే ఉంటూఉండేది. మఱి ఎవడున్నూ ఉప్పు తయారుచేయటానికి వీలులేదు; ప్రభుత్వం దగ్గరనుంచితప్ప వేతే కొంటానికి వీలులేదు. ఉప్పు చట్టాలున్నూ వాటిలోని కొటిల్యమున్నూ విదేశీయుల పరిపాలనా విధానానికీ, వారి ప్రాబల్యానికీ తగిన నిదర్శనాలని విమర్శాత్మకాలైన వ్యాసాలు రెండు యువభారత పత్రికలో ప్రకటితాలయినాయి. గాంధీజీ పద్ధతులతో పరిచయంకలవాడెవడైనా సరే ఆయన యిప్పుడు సత్యాగ్రహం చెయ్యటానికి ఈ ఉప్పు

చట్టాల వివరణతో ప్రభుత్వపు నిరంకుశత్వం లోకానికి తేట తెల్లంచేసి తన్ములకంగా తన ఉద్యమాన్ని సాగించబోతాడని ఊహించగలడు. అటుతర్వాత 1930 వ సంవత్సరం మార్చి నెల రెండవతేదీన రాజప్రతినిధికి ఆయన ఒక చరిత్రాత్మకమైన లేఖ వ్రాశాడు. దానిలోని తొలివాక్యమే ఆ లేఖ వ్రాయవలసిన కారణం విశదీకరిస్తున్నది.

“ప్రియమిత్రమా !

శాసనసభిక్కారోద్యమం ప్రారంభించటానికి, ఇన్ని సంవత్సరాలనుంచీ చేపట్టటానికి వెలుస్తూఉన్న బాధ్యతను స్వీకరించటానికి, ముందుగా నేను మిమ్మల్ని కలిసికొని ఒకమార్గం అన్వేషించటానికి కుతూహలపడుతున్నాను.”

ఈలేఖ ఆయన ప్రధానసిద్ధాంతాన్ని తేటతెల్లం చేస్తున్నది. (“నేను ఏ ప్రాణినికూడా, అందులోనూ మనుష్యుణ్ణి, బుద్ధిపూర్వకంగానొప్పించలేను.”) అయితే అటుతర్వాత భారతదేశాన్ని కొల్లగొట్టే బ్రిటిషుప్రభుత్వవిధానాన్ని నిశితంగా విమర్శించటం సాగుతుంది. రాజప్రతినిధిమోల తాను “మోకరిల్లి” ఆ విషయాలను విచారించి మంచిచెడ్డలు ఆలోచించవలసిందని ప్రార్థిస్తున్నానంటాడాయన. ఇక ఏవిధమైనచర్చాసాధ్యంకాదంటే “ఈనెల 11 వ రోజున ఆశ్రమంలోనుంచి నాతో రాదగిన సహచరులను వెంటబెట్టుకొని ఉప్పు చట్టాలలోని అంశాలను ధిక్కరించటానికి పురోగమించవలసి వస్తుంది. అప్పుడు నన్ను నిర్బంధించటంద్వారా నా పథకాన్ని భంగపఱచటం మీకు సులభమార్గంగా గోచరిస్తుందని నాకు తెలుసు. అయితే ఒక క్రమశిక్షణప్రకారం నా కర్తవ్యం పూర్తిచేయ

టానికి దశసహస్రాలకొలదీ సన్నద్ధుకాతారని నేను ఆశిస్తున్నాను.”

ఇర్విన్ ప్రభువు అశక్తిష్టసమస్యను ఎదుర్కొనవలసి వచ్చింది. ఇక ఇక్కడనుంచి లండనుకూ, లండనునుంచి యిక్కడకూ నడచే నిస్తంత్రీవార్తలమీదనే ఆయన ఆధారపడ్డాడనటంలో మనకు సందేహం అక్కఱలేదు. రామ్సేమాగ్డొనాల్డ్ సంతోష్ప్రభుత్వం కార్మికవత్స సభ్యులలో హెచ్చుమంది భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యంగానీ కనీసం అధినివేశప్రతిపత్తిగానీ యివ్వడానికి సుముఖులుగా ఉన్నారనే వాస్తవవిషయం గమనించవలసి వచ్చింది. ప్రపంచంలోని అధికభాగం “ఇక ఏమి జరుగజోతుందో?” అని అతికుతూహలంతో నిరీక్షిస్తున్నది. గాంధీజీని నిర్బంధించటమా? మానటమా? అనేది అసాధారణ యోగ్యతాశాలిఅయిన ఇర్విన్ ప్రభువుకు ప్రధానసమస్య వింది. లండనునుంచి ఆయనకు ఏమని ఆజ్ఞలు వచ్చాయో తెలియదు. నిశ్చయంగా ఆ తరుణంలో గాంధీజీని నిర్బంధించటం చాలా అపాయకరం. ఆయన చెఱసాలకే వెళ్ళితే తర్వాత జరుగజోయే ఉద్యమం ఎంతకూరంగా రూపొందుతుందో ఊహించటానికి వీలులేదు. అహింసకు హామీ ఇయ్యగలిగేది ఆయన ఒక్కడే. అయినప్పటికిన్నీ-మఱి-ఆయనను నిర్బంధించకపోవటం ఒక పెద్ద విధ్వంసానికి తావుఇవ్వటమే అవుతుందిగదా! ఏవిధంగాచూచినా యీ విషయంలో ఇర్విన్ ప్రభువు విజయోపేతంగా బయటబడటం దుష్కరంగానే కనిపించింది.

తర్వాత కొన్ని సంవత్సరాలకు ఇర్విన్ ప్రభువు (అప్పటికి హాలిఫాహ్నుప్రభువు) ఆ కొద్దిపాటి(చిన్న) మనిషి.

(గాంధీజీ)వట్ల వ్యక్తిగతంగా తనకుగల గౌరవభావం ఎన్నటికీ చుక్కచెదరనిదని నాతో అన్నాడు. ఆ “సామాన్య మానవ మూర్తి” ఎన్నడున్నూ అడినమాట తప్పలేదనికూడా ఆయన ప్రశంసించాడు. ఇంతేకాక హాలిఫాకుప్రభువు పాపభీతిగలవాడు. అది జగత్ప్రసిద్ధం. ఇక గాంధీజీని చూచినవారు ఆయన కేవలం ఒక విశిష్టపుణ్యమూర్తి అని గ్రహించలేకపోరు. అప్పుడు హాలిఫాకుప్రభువుకు హృదయంలో జరిగిన మథన, ఎంతో బాధ కలిగించిఉండాలి. గాంధీజీని నిర్బంధించకతప్పదనే నిశ్చయానికి వచ్చికూడా, దానిని అణచివేసికొనటానికే ఆయన తన శక్తికొలదీ ప్రయత్నించాడు. అందువల్లనే ఆ సమస్య పరిష్కృత మవుతుందని ఆయన భావించినట్లుగాకూడా కనబడుతుంది. గాంధీజీ లేఖవలన ఉత్పన్నమైన తీవ్రపరిస్థితిలో ఆ రాజప్రతినిధి మార్గాంతరాన వ్యవహరిద్దామని నిశ్చయించుకొన్నాడు. తన కార్యదర్శిచేత గాంధీజీకి ఒక సమాధానం వ్రాయించాడు. అందులో “చట్టానికి విరుద్ధంగానూ, ప్రజాశాంతికి భంగకరంగానూ స్పష్టంగా శిక్షార్హంగా కనిపించే మార్గంలో” గాంధీజీ ప్రవర్తించాలనుకొంటున్నట్లు తెలియటంచేత రాజప్రతినిధి చాలా విచారిస్తున్నట్లు మాత్రమే ఉన్నది.

ఆ సమయంలో అతివిస్మయంతో ప్రపంచమంతా తన నోటివెంట వచ్చే పలుకుకోసం చెవులు దోరగిలబెట్టుకొని ఉండగా, గాంధీజీ ఇంకా సంయమనంవహించి, భగవత్ప్రార్థన చేస్తూ ధ్యానసమాధిలో ఉన్నాడు. తాను చేయబోయేది ఉప్పు చట్టాలను ఉల్లంఘించటమే అని ఆయన అప్పటికే స్పష్టం చేశాడుగానీ, ఆ ఉల్లంఘనం ఎలా ప్రారంభమౌతుందో ఎవరికీ-

చివరికి భారతదేశంలోని వారికి కూడా తెలియలేదు. గాంధీజీ జీవితమంతటాకూడా ఆయనకు సహజమైన తత్త్వపరిశీలనమే ఎటువంటి క్లిష్టపరిస్థితులలోనైనా చక్కగా ప్రకాశించి ఆ సుదినం వచ్చేవఱకున్నూ ఆత్మనిశ్చయానుసారం వ్యవహరించగల శక్తిని ప్రసాదించింది. ఆ రోజున అంటే 1920 వ సంవత్సరం మార్చి నెల 12 వ తారీఖున ఆయన, మఱి 78 మంది ఆశ్రమవాసులూ అహమ్మదాబాదు పొలిమేరలనుంచి సముద్రతీరాన రెండువందల మైళ్ళదూరాన ఉన్న దండి అనేచోటికి పాదచారులై ప్రయాణం మొదలుపెట్టారు. మహాత్ముడు రాజప్రతినిధికి కర్తవ్యం నిర్ణయించుకొనటానికి ఇంకొకరోజు అవకాశమిచ్చాడన్న మాట. ప్రయాణం ప్రారంభమైంది 12 వ తేదీన మాత్రమే.

ఈ సమయంలో సబర్కత్తి ప్రపంచం అన్నిభాగాలనుంచీ వచ్చిపడ్డ పత్రికావిలేఖరులతోనూ, మహాత్ముడు ఏమిచేయబోతున్నదీ తెలిసికోటానికి నిరీక్షిస్తున్న భారతీయజనసందోహంతోనూ కీటకిటలాడిపోయింది. ఉప్పు సత్యాగ్రహంవల్ల ప్రపంచవ్యాప్తంగా అవిశ్వాససమ్మిళితంగా కలిగినకుతూహలం క్రమంగా ఒక ఉద్రిక్తవాతావరణాన్ని కల్పించింది. కన్నులు మిఱుమిట్లుగొల్పేటట్లు తమయెదుట ప్రజ్వరిల్లే ఆ మహాజ్యోతిని చూస్తూకూడా ఈ ఇరవయ్యోశతాబ్దపు ప్రజలు అది అంతా యథార్థమే అని విశ్వసించలేకపోయారు.

12 వ తేదీ ఉదయాన ఆశ్రమంలో ప్రార్థనలూ భజనలూ జరిగాయి. తర్వాత మహాత్ముడు, స్త్రీపురుషులు మొత్తం 78 మంది భక్తులూ తన్ను అనుసరించగా, ఒకరినొకరు అతి క్రమిస్తూ తనవెంటనే బయలుదేరిన అనంత ప్రజాసముదా

యంతోకూడా ఆశ్రమంనుంచి బయలుదేరాడు. కొంతసేపు పాదరక్షలు లేకుండానూ, కొంతవఱకు పాదుకలు తొడుగు కొనీ నడక సాగించాడు. ఆయన అలసినట్లయితే వాహనం కావలసివస్తుందని భక్తులు ఒకగుఱ్ఱాన్నికూడా ప్రయాణం పూర్తిఅయ్యేవఱకూ తీసికొనివెళ్లారు. అయితే ఆయన దానిని అధిష్టించనేలేదు. “భగవంతునిపేర మనం ప్రయాణిస్తున్నాము” అన్నాడాయన.

అప్పుడు యావద్భారతంలోనూ కలిగిన ఆవేశం అసామాన్యమైనది. ఆ ప్రయాణం ఇరవైనాలుగురోజులు పట్టింది. అంగవస్త్రధారి అయి యాత్ర ప్రారంభించిన ఆ సామాన్య వృద్ధమూర్తి ప్రపంచప్రజానీకపు దృష్టులన్నింటికీ కేంద్రస్థానమైనాడు. ప్రయాణం ముగిసేసరికి ప్రపంచాని కంటటికీ అంత కంటే ముచ్చటించదగిన విషయం మఱిఒకటి లేకపోయింది. ఆ యిరవైనాలుగురోజులున్నూ భారతభవిష్యత్తును తత్పూర్వం మానవలోకం దృష్టిని ఎన్నడూ ఆకర్షించనంత నిశితతమకీరణ రూపానికి తీసికొని వచ్చాయి.

భగవత్కార్యంగా భావించిన ఏ పనిని నిర్వహించినప్పుడైనా సంభవమైనట్లే అప్పుడున్నూ ప్రయాణం ముగించేసరికి గాంధీజీ ఆరోగ్యంగానూ ఉత్సాహంగానూ ఉన్నాడు. ఆయన భక్తులు కొందఱు ప్రయాణశ్రమతో ఎంతైనా బాధపడ్డారు గానీ ఆయనకు బాధ అనేది ఏ సమయంలోనూ తోచలేదు. అటువంటి యాత్రలో రోజుకు పన్నెండుమైళ్ళు ప్రయాణిస్తే ఎక్కువ అనీ అలా కనుక సాగితే శ్రమఉండదనీ గాంధీజీ అనుకొన్నాడు. మార్గమధ్యంలో కనిపించిన ప్రతిగ్రామంలోనూ

కొంతసేపు ఆ గ్రామస్తులతో సంభాషించటానికి ఆగేవాడు. ఒక మహాత్తరపరీక్ష ఆసన్నమైనదనీ, వారు పవిత్రజీవనులై ఉండాలనీ, సత్యమే చెప్పాలనీ, ఖద్దరుబట్టలే కట్టాలనీ, స్నానం మానరాదనీ, మద్యపానం వినర్జించాలనీ, హిందూమతానికి అవఖ్యాతి తెచ్చే (బాల్యవివాహాలవంటి) ఆచారాలు పరిత్యజించాలనీ, హెచ్చరిక వినబరుస్తూనే ఉప్పుచట్టాలను ఉల్లంఘించాలనీ ప్రబోధించాడు.

మహాత్మునికి ప్రజలతత్త్వం తెలిసివచ్చినట్లే ప్రజలకు మహాత్ముని తత్త్వమున్నూ బోధపడింది. ఆయన ఏమిచేయ బోతున్నాడో వారికి తెలియలేదుగానీ, అదే తమకు హెచ్చరిక బోతుందని వారు గ్రహించారు. ఏ సిద్ధాంతాన్ని గురించి అయినా వ్రాసినదానికంటెనూ, చెప్పినదానికంటెనూ దానికి లక్ష్యమైన ఆచరణ జరపటంలో ఎంతో శక్తి ఉన్నది. గాంధీజీ వైశిష్ట్యం ఇదే. ఆయనజీవితం అంతటాకూడా ప్రజలకు ఏ ప్రబోధం చెయ్యవలసివచ్చినా ఆచరణద్వారా చూపి చేశాడే కానీ, మాటలతో చెప్పి మానలేదు.

ప్రతిగ్రామంలోని ప్రజలూ ఆయన పాదధూళి భద్ర పఱచుకొనటంకోసం బాట ఊడ్చారు. ఆయన మార్గంలో వచ్చని ఆకులుగల కొమ్మలు నాటారు. ఇంటిముఖం పట్టటానికి ముందు ముందు గ్రామంపక్కా ఆయనను అనుసరించారు. అద్భుతమైన యీ నవీనోద్యమశక్తినిచూచి ప్రభుత్వం తత్తట పడి ఏమీ తోచక దిగాలుపడింది. ప్రజలు గుంపులుగుంపులుగా వచ్చి కలుస్తూఉండగా యాత్రికులు అంతకంతకూ అధికోత్సాహంతో పురోగమించారు.

1930 వ సంవత్సరం ఏప్రిల్ 5 వ తేదీన అనుచరులందఱుతో కలసి ఆ రాత్రి అంతా గాంధీజీ దైవపార్థనతో గడిపాడు. తెల్లవాలుతూండగానే అందఱూ సముద్రాన్ని సమీపించారు. మహాత్ముడు సముద్రంలో మునిగి తీరం నుంచి కొంచెం ఉప్పతీసి కొన్నాడు. అది ఒక్కపిడికెడు మాత్రమే. కాని అంతే చాలు. దానితో ఆయన చట్టాన్ని ఉల్లంఘించాడు; ప్రభుత్వాన్ని ధిక్కరించాడు.

జీవితావసరవస్తువు లన్నింటిలో ఉప్పు అందజీతీ అతి ముఖ్యంగా కావలసింది. అటువంటిది విదేశ ప్రభుత్వంవల్ల దేశీయులెవరికీ హక్కులేనిదయింది. అది ప్రతి కృషివల్లనీ కూడా సుపరిచితమైనదీ, భగవత్ప్రసాదితమూకూడా. అటువంటిదానిని ప్రజలదగ్గరనుంచి విదేశ ప్రభుత్వం దొంగిలించి వేసింది. ఉప్పుచట్టంలో ప్రతిధ్వనించే తాత్పర్యంలో ఇంతా, ఇంతకంటే ఎక్కువాకూడా ద్యోతకమయింది.

ఇక కావలసిందేమున్నది? క్రమశిక్షణతో అమలుజరిగిన ఉప్పుదండయాత్ర సత్యాగ్రహంమొత్తానికి ఉన్నతలక్షణమైంది. ఆ ప్రదర్శన ఎవ్వరినీ హింసించలేదు. అచ్చంగా అహింసాత్మకమైంది. ఒక్క ప్రభుత్వశాసనానికి మాత్రం విరుద్ధమైంది. గాంధీజీ మొదటనే ఊహించినట్లు, ఆయన అనుకొన్న ఫలితాలకున్నూ అనుగుణంగా ప్రభుత్వం ఇక చర్య తీసికోక తప్పలేదు.

అయితే ప్రభుత్వం వెంటనే మహాత్ముణ్ణి నిర్బంధించలేదు. దండి సముద్రతీరం నుంచి హెచ్చరిక రాగానే దేశమంతటా ఉద్యమం ప్రజ్వలిల్లింది. ప్రతివ్యక్తీ ఉప్పు తయారుచేయటం,

అమ్మటంకానీ, అలా అమ్మకానికివచ్చిన ఉప్పును కొనటం కానీ జరిగింది. ఉప్పుచట్టాన్ని ఉల్లంఘించటానికి ఏదో ఒకటి అందటూ చేశారు. అప్పుడు స్రభుత్వం దేశంలో ఒకమూల నుంచి చట్టం ఉల్లంఘించినవారిని నిర్బంధించటం మొదలు పెట్టింది. అయితే చెఱసాలలకు వెళ్ళేవారు వెళ్ళుతూఉంటే, కొత్తగా వచ్చినవారు వారికర్తవ్యాన్ని నిర్వహిస్తూవచ్చారు. మొత్తం జనాభా అంతా చట్టాన్ని ఉల్లంఘించటంచేత రక్షక భటులుగానీ, సైన్యంగానీ ఆ పనితీరిన అదుపులోపెట్టటానికి వీలులేకపోయింది. దేశంలోని చెఱసాలలు చాలలేదు. చట్టం ఉల్లంఘించినవారు అసంఖ్యాకంగా బయటనేఉన్నారు. ఎక్కడో తప్ప దేశం అంతటాకూడా ఉద్యమం అహింసాబద్ధంగానే సాగింది. రక్షకభటులూ సైనికులూ ఒక్కొక్కప్పుడు క్రూరంగా వ్యవహరించారుగానీ, గాంధీజీ ప్రబోధాన్ని చక్కగా అర్థం చేసికొన్న ప్రజలు ఆత్మరక్షణకై నా పెనగులాడలేదు.

ఆతర్వాత కొన్ని వారాలవఱకూ గాంధీజీ తన 78 మంది అనుచరులతో దండిశిబిరంలోనే ఉన్నాడు. ఆయన మళ్ళీ ఉప్పు తయారుచేయలేదు; తీసికొనిరానూలేదు. భారతదేశపు సముద్రతీరమంతటా ఆయనకోసం ప్రజానీకం ఉప్పు తయారు చేస్తోందికాబట్టి, ఆయనకు స్వయంగా పనిచేయవలసిన అవసరం లేకపోయింది. చట్టానికి విరుద్ధంగా ఉప్పు అమ్మకాన్ని కాంగ్రెసుపక్షం కొనసాగించింది. అది శాసనవిరుద్ధమైనా బహిరంగంగానే సాగుతున్నది. అదిన్నీ దేశమంతటా భారీఎత్తున ప్రారంభమైంది. ఉప్పు అమ్మకంవల్ల వచ్చిన సొమ్ము కాంగ్రెసు నిధిలో జమ అవుతున్నది. సముద్రతీరంనుంచి గాంధీజీ తెచ్చిన

పిడికెడు ఉప్పుకూ ఊహించరానంత ఖరీదు వచ్చింది. దానివల్ల 1600 రూపాయలు వచ్చాయి. అది అనాటి విలువప్రకారం 750 మిల్లింగులు. నగరాలన్నింటా శాసనవిరుద్ధంగా ఉప్పు అమ్మకం జరిగేచోట్లనూ, విదేశీవస్త్రాలు బహిష్కరించ వలసిందని ప్రబోధాలు చేసేచోట్లనూ ప్రజలు గుమిగూడటం మొదలుపెట్టారు. ప్రభుత్వం ఒకప్రక్క శాసనోల్లంఘనకారుల్ని నిర్బంధిస్తూనే ఉన్నది. ఉప్పుచట్టం ఢిక్కరించినందుకుగాను ఆ ఒక్క నెలలోనూ 60000 మందికిపైగా చెఱసాలలకు వెళ్లారు. భారతీయ పత్రికలలో ప్రభుత్వానుమతిలేకుండా ఏవార్తనూ ఏ వ్యాసాన్నీ ప్రకటించరాదనే నిర్బంధం బయలుదేరింది. ఇక కాంగ్రెసు పత్రికల ప్రకటనకే అవకాశం లేకపోయింది. ఒకరి తర్వాత ఒకరుగా నాయకులు కృష్ణజన్మస్థానానికి యాత్ర మొదలుపెట్టారు. అలహాబాదులో నైహూ, మదరాసులో రాజగోపాలాచారి, పాట్నాలో రాజెన్ బాబూ, ఢిల్లీలో దేవ దాసు గాంధీ నిర్బంధితులైనారు. మేనెల 4 వ తారీకు రాత్రి 12 గంటల 45 నిమిషాలకు అంటే 5 వ తేదీననే గాంధీజీని కూడా ప్రభుత్వం నిర్బంధించింది.

ఈ నిర్బంధం చాలా విచిత్రంగా జరిగింది. చిరకాలంగా నిరుపయోగంగాఉన్న 1827 వ సంవత్సరపు చట్టాన్ని త్రుప్పు దులిపి బయటికిదీసి, గాంధీజీ నిర్బంధానికి దానిని బ్రహ్మశ్రుంగం వినియోగించుకొన్నారు ప్రభుత్వంవారు. వారు పంపిన ఆజ్ఞాపత్రం (వారంటు)లో. “ప్రభుత్వ సంకల్పానుసారం” మోహనదాసు కరంచందుగాంధీని నిర్బంధించిచెఱసాలకు పంప వలసిందని మాత్రమే ఉన్నది. నేరం ఆరోపించటంకానీ, విచార

రణకానీ లేవు. ఆయనను ఎటువాడ కేంద్ర కాశాగారానికి తీసుకొనిపోయారు. అక్కడ ఆయన రాత్నంతోనూ, లేఖలు వ్రాయటంతోనూ, గ్రంథపఠనంతోనూ హాయిగా కాలక్షేపం చేస్తున్నాడు.

ఉప్పు దండయాత్ర కొనసాగుతూనే ఉన్నది. ధారాశ నం ఉప్పుకొటాదుల మీదకు దాడి సాగించాలని మహాత్మునికి సంకల్పం కలిగింది. దానిని ఆయన రాజప్రతినిధికి తెలియ జేశాడు. ఈ దాడికి సరోజినాయుడు నాయకత్వం వహించింది. గాంధేయచరిత్ర అంతటా ఈమె అద్భుతజ్యోతిగా ప్రకాశించింది. భారతీయులు ఈమెను ఎన్నటికీ మఱచిపోలేరు. ధారాశ నం మీద జరిగిన దాడిని వెబ్మిల్లర్ అనే అమెరికాదేశపు పత్రికా ప్రతినిధి ప్రత్యక్షంగా చూచాడు. ఆనాడు తాను చూచినదంతా అప్పటికప్పుడే గ్రంథస్థం చేశాడు. తడవకొక దళం చొప్పున నిర్ణీతవద్దతిని పురోగమిస్తూ మొత్తం 2500 మంది స్వచ్ఛందసేవకులు దాడిలో పాల్గొన్నారు. దిట్టమైన తీగకంచే ముందు ఉక్కుపొన్నల లాఠీలతో రక్షకభటులు వారికి స్వాగతమర్పాదలు జరిపారు. ఆ ఉదయం ప్రార్థన ముగిసిన తర్వాత సరోజినాయుడు స్వచ్ఛందసేవకులతో ఆనాడు వారికి రక్షకభటులవల్ల దెబ్బలు తగులుతాయనీ అయినా వారు ప్రతిఘటించగూడదనీ చెప్పింది. “దెబ్బ తప్పకొనటానికి మీరు చేయకూడా ఎత్తరాదు.”

వెబ్మిల్లరు ఇలా (“మహాత్మగాంధీ జీవితం” అనే రచనలో లూయీఫిషర్ ఉటంకించినట్లు) వ్రాశాడు : “విశతుల కొలదీ (ఇట్లవై ఇట్లవైమంది) దేశీయ రక్షకభటులు తమకు

ఎదురువస్తున్న స్వచ్ఛందసేవకుల మీదపడి లాఠీల ఉక్కుమొసలతో వారి తలలమీద ప్రహారాలు కురిపించారు. స్వచ్ఛంద సేవకులు ఒక్కరుకూడా దెబ్బలు ఆపుకొనటానికి చేయైనా ఏత్తలేదు. పదిగోలీల ఆటలో గోలీల మాదిరిగా వారు దొఱలిపోయారు. నేను నిలిచిఉన్నచోటికే రక్షణలేని తలలమీద తీవ్రంగా తగులుతూఉన్న దెబ్బలు వినిపించాయి. ముందుకు వెళ్ళటానికి కాచుకొనిఉన్నవారు తమవారికి తగులుతున్న ప్రతి ప్రహారానికీ జాలితో నిట్టూరుస్తున్నారు. దెబ్బలు తగిలినవారు గిలగిలకొట్టుకొంటూ స్పృహతప్పిపోతున్నారు; రక్తసిక్తాలైన తలలతో విరిగినబుజాలతో మెలికలు తిరుగుతున్నారు. వంతుల ప్రకారం రక్షకభటులను సమీపిస్తున్న దేశభక్తులు శ్రేణీబద్ధులై తమకుకూడా దెబ్బలు తగిలేవఱకున్నూ నిశ్చబ్దంగా సాగిపోతునే ఉన్నారు.”

తర్వాత అతను ఇలా అంటాడు : “క్రింద కూర్చున్న వారిని రక్షకభటులు నిర్దాక్షిణ్యంగా పొత్తికడుపుమీదనూ ఇంకా అధోభాగానూ కూడా తన్నటం మొదలుపెట్టారు. (తర్వాత) గంట గంటకూ ఊతగాత్రవాహకులు కదలలేకుండా పడిపోయి నెత్తురోడుతున్నవారి శరీరాలను మోసికొనిపోతున్నారు.”

తర్వాత అనేకదినాలపఱకూ ఇటువంటి విషాదదృశ్యాలు ప్రత్యక్షమౌతూనే వచ్చాయి. ప్రతినమయంలోనూ కూడా క్రూర్యం హింస అనేవి రక్షకభటులే ప్రదర్శించారు కానీ, గాంధీజీ అనుచరు డొక్టర్లైనా ఆత్మరక్షణకోసం ఈ షత్తు ప్రయత్నంకూడా చేయలేదు.

ధారాశనంలో సరోజినీనాయుడు ప్రశంసార్హంగా తన కర్తవ్యాన్ని నిర్వహించింది. ప్రభుత్వంవారు ఆమెను తొలిరోజే నిర్బంధించారు. జూను 20 వ తేదీన మోతీలాల్ నెహ్రూను నిర్బంధించారు. (వారు ఆలస్యంచేస్తున్నందుకు అంతవఱకూ ఆయన చాలా ఆందోళనపడి ఉండవచ్చును. భారతదేశంలోని ప్రతిదేశభక్తుడూ కృష్ణజన్మస్థానానికి వెళ్ళాలని తహతహపడే రోజులవి.)

ప్రభుత్వాని కిప్పుడు విషమసమస్య యెదురైంది. కార్యాలయాలలో పనిచేసే భారతీయోద్యోగులందఱో రాజీనామా లిచ్చి వెళ్ళిపోవటంచేత ఎక్కడపని అక్కడ ఆగిపోయింది. నీటి తీరువవల్ల వచ్చే ఆదాయం అంతకంతకు అతిశ్రేష్ఠంగా క్షీణించి పోతున్నది. చెఱసాలలన్నీ భర్తీ అయినాయి. (అప్పటికి రాజకీయ నిర్బంధితులు లక్షమంది అయినారు.) రక్షకభటులు విసిగి పోయారు. ఈ క్లిష్టసమస్యకు పరిష్కృతి గాంధీజీవల్లనే కాని జరగనట్లు స్పష్టమైంది. గాంధీజీ ఎఱ్ఱవాడ చెఱసాలకు వచ్చినప్పుడే తనతోడి కాంగ్రెసు కార్యవర్గసభ్యులతో సంప్రతిస్తేనే కానీ ప్రభుత్వంతో ఏమీ చర్చించబోనని చెప్పివేశాడు. అప్పుడు ప్రభుత్వం ఒక ప్రత్యేకపురైలులో కాంగ్రెసుపక్షంలో ముఖ్యులైనవారినందఱినీ మహాత్మునితో మాట్లాడటంకోసం ఎఱ్ఱవాడ చెఱసాలకు పంపించింది. నెహ్రూలు ఇద్దఱూ సయ్యదు మహమ్మదూ అలా ఎఱ్ఱవాడ చెఱసాలకు వచ్చారు. సరోజినీ నాయుడూ సర్దారు పటేలూ అక్కడే ఉన్నారు. వారి సంభాషణల పర్యవసానంగా, ప్రభుత్వంతో ఏ విధంగానూ సంధిచేసు

కొనటానికి పీలులేనట్లు ఆ నాయకులకూ ప్రభుత్వానికి మధ్య ఒక అగాధం ఏర్పడ్డదని స్పష్టమైంది.

ఇది ఇలా ఉండగా 1930వ సంవత్సరం నవంబరు నెలలో లండనునగరంలో భారత దేశపరిస్థితులు పరిశీలించడానికి సర్వపక్ష సమావేశం (Round Table Conference) జరుగవలసి ఉంది. ఐతే అందులో పాల్గొనాలని అనుకొంటున్నదీ, అలా చేయటానికి అవకాశం కల వ్యక్తి ఒక్కమహాత్ముడాలీ జన్నామాత్రమే. తక్కిన భారతీయ నాయకులెవ్వరూ అందులో పాల్గొనే అవకాశంకాని అభిలాషకానీ లేనివారు కనుక, ఆ సమావేశం నిరుపయోగమని తేలిపోయింది. ఇక ప్రభుత్వం లొంగక తప్పలేదు.

గాంధీజీ మొదలుగా భారతీయ నాయకులందఱూ భారత స్వాతంత్ర్యదినమైన 1931వ సంవత్సరపు జనవరి 26 వ తేదీన విడుదల అయినారు. ఆ విడుదలకు ఏమీ షరతులు లేవు. వెంటనే రాజప్రతినిధికి ఆయన అలా వ్యవహరించినందుకుగాను తన కృతజ్ఞత తెలియజేస్తూ తాము ఇద్దరూ కలసి ముఖాముఖిగా అన్ని విషయాలూ చర్చించవచ్చునేమో తెలుపవలసిందని గాంధీజీ ఒక లేఖ వ్రాశాడు.

గాంధీజీ- హాలిఫాక్సు (లేక గాంధీజీ-ఇర్విన్) ప్రభువుల సంభాషణలు చరిత్రాత్మకమైనాయి. ఒక భారతీయుడూ, ఆంగ్లేయుడూ నాటినుంచీ పరస్పర సమానగౌరవంతో మెలగవలసిన రెండు దేశాలకూ ప్రతినిధులుగా ఉండి ఒకరిపట్ల ఒకరు సమాన మర్యాదతో వ్యవహరించి సంభాషించటమే వాటి ప్రాముఖ్యానికి మొదటికారణం. (ఎన్నటికో 17 సంవత్సరాలకు సిద్ధించిన)

భారతస్వాతంత్ర్యం రూపొందవగ్గ అంశాలమీద వారిసంభావలు సాగాయి. తత్ఫలితంగా ఇర్విన్ గాంధీజీ ఒడంబడిక అనేది పుట్టింది.

సామాన్య శాసనసభ్యులసభ (House of Commons) లో ఈ విషయమై అధిక్షేపిస్తూ విన్ స్టన్ చర్చిల్ ఇలా అన్నాడు :

“అంతర్వాణిపేర అబద్ధాలాడేవాడూ, ఇప్పుడు మన రాజ్యాంగాన్ని ప్రతిఘటించే సన్న్యాసీ, అయిన ఒక అర్హునిగం బరుడు మన ప్రభువైన సార్వభౌమునికి ప్రతినిధి అయిన వ్యక్తితో సమాన ప్రతిపత్తితో చర్చించి, సంప్రతించటంకోసం రాజ ప్రతినిధి భవనపువాకిట అంగలు వేసికొంటూ, మెట్లు ఎక్కటం అనేది ఈనాడు ఎంతో రోతపుట్టించేదీ సహించలేనిదీగా కనబడుతున్నది.”

ఉన్నతమూర్తి అత్యున్నత ప్రభు బిరుదాంకితుడూ అయిన ఇర్విన్ ప్రభువు అంగవస్త్రధారి అయిన ఆ కొద్దిపాటి నల్లజాతి మనిషిని కలిసికొన్నప్పుడు చూచేవారికి ఏదో విడ్డూరంగా కనిపించి ఉండవచ్చును. మఱి ఆ కొద్దిపాటి మనిషి గొప్పతనం సర్వసాధారణమైనది కాదుగా ! తాను కలిసికొన్న అందరినీ తనతో సమానులుగా భావించే అనన్యమైన శీలం ఆయనది. ఆ సంవత్సరమే లండనునగరం సందర్శించినప్పుడు ఆయన యీ వ్యక్తిత్వం అక్కడివారు గమనించి తటచూచు ప్రశంసించటం జరిగింది. అయితే రాజప్రతినిధి భవనంముందు అది ఏదోవింతగా కనిపించిఉండవచ్చును.

పరిసరాలు ఎలాఅయినా ఉండనీ ! ఇర్విన్ తో మహాత్ముడు చాలా చొరవగా సంభాషించాడు. ఒకరి మరతులు

మఱొకరికి ఎంత అనంగీకారంగా తోచినా, కొన్నింటిలో అధిక మయిన అభిప్రాయభేదాలే కలిగినా ఎంతో పరస్పరగౌరవంతో వారు పలుమూర్లు కలిసికొని సంప్రతించుకొన్నారు. మూడు గంటలన్నర జరిగిన మొదటి సంభాషణ ఫిబ్రవరి 17 వ తారీ కున తటస్థించింది. తర్వాత ప్రతిదినమూ కొంతసేపు చొప్పున మాట్లాడుతూవచ్చారు. తర్వాత ఒక వారం ఆగి మళ్ళీ 27 తేదీన కలిసికొన్నారు. ప్రతిఘట్టంలోనూ ఇర్విన్ ప్రభువు లండను అధికారవర్గాలవారి సలహా తీసికోవలసివచ్చింది. ఇటు గాంధీజీ కాంగ్రెసుకార్య నిర్వాహకవర్గంవారికి అంతా విశదీక రించి, వారి అంగీకారం తెలుసుకోవలసి వచ్చింది. ఒకమాటు మార్చి 1 వ తేదీన గాంధీజీ ఆ మధ్యాహ్నం మూడు సాయం కాలమూ రాజ్యప్రతినిధితో సంభాషించి అక్కడికి అయిదు మైళ్ళ దూరాన ఉన్న తనబసలో అంటే అన్నారీభవనంలో తన కోసం కాచుకొని ఉన్న కాంగ్రెసు కార్యనిర్వాహకవర్గ సభ్యు లనుకలసికొని తెల్లవాలుజామున రెండుగంటలకు సంప్రతింపులు జరిపవలసివచ్చింది.

1.21 వ సంవత్సరం మార్చి 7 వ తేదీన గాంధీ-ఇర్విన్ ఒడంబడికమీద సంతకాలు జరిగాయి. అయితే భారతభవిష్యత్తు విషయమై ఈ ఒడంబడికలో ఏ విధమైన ఒప్పందాలూ జరగలేదు. స్వాతంత్ర్యమే గమ్యమనే సిద్ధాంతంమీదనే గాంధీజీ నిలబడ్డాడు. ఈ ఒడంబడిక కేవలం తాత్కాలికమూ, పరిమితమూ అయింది. కాంగ్రెసువారు శాసనసభాస్థాయి విరమించేట్టున్నూ, ప్రభుత్వం రాజకీయ నిర్బంధితులను విడుదల చేసి, సముద్రతీరాల్లో ప్రజలెవరైనా స్వేచ్ఛగా ఉప్పుచేసికొన

టానికి అనుమతించేట్లున్నూ ఒప్పుకోవటంవల్ల భారత దేశంలో మల్లీ శాంతి యేర్పడింది. రాజకీయంగా కలిగిన ప్రయోజనం ఏమిటీ అంటే లండనులో రెండవ సర్వపక్షసమావేశం (Second Round Table Conference)లో పాల్గొనటానికి భారత జాతీయసంస్థ సమ్మతించింది.

ఏమైనప్పటికీ ఫిషరున్నూ తదితరులున్నూ స్పష్టంగా పేర్కొన్నట్లు ఈ ఒడంబడిక దానిలోని అంశాలకంటే అతి ముఖ్యమైనది. సమానులమధ్య ఒడంబడిక కావటమే దాని విశిష్టత. ఈ విషయంలో అది స్వాతంత్ర్యాన్ని మానంగానైనా గుర్తించటం జరిగిందనే దానికి నిదర్శనమౌతున్నది. ఆ తర్వాత గడచిన 17 సంవత్సరాలలోనూ భారతీయులు కొంత ఆగ్రహ విప్లులు కావటమూ, బ్రిటిషువారి చిత్తశుద్ధిని ఇతరులుకూడా అనుమానించటమూ జరిగింది కానీ 1930 వ సంవత్సరంలో ప్రధానలాభం చేకూరింది. తక్కినదంతా దాని విపులీకరణమే.

రాజకీయ దృక్పథంనుంచి చూస్తే గాంధీజీ యిప్పటికీ తనలక్ష్యసాధనలో తురీయపథం అందుకొన్నాడు. అప్పటికి ఎవరికీ అనుభవగోచరం కాని మార్గంలో ఆయన భారతదేశాన్ని స్వతంత్రంగా చేశాడు. ఆ సంవత్సరం కాంగ్రెసు వార్షికసమావేశంలో కాంగ్రెసుపక్షాన ఏకైకప్రతినిధిగా లండనులోని రెండవ సర్వపక్షసమావేశంలో పాల్గొనటానికి ఆయననే ఎన్నుకొనటం జరిగింది. ఆగస్టునెల 29 వ తేదీన ఆయన లండనుకు బయలుదేరాడు.

ఆ సర్వవత్ సమావేశం గాంధీజీకి అంతవఱకెన్నడూ లేనంతగా ప్రపంచసర్వస్వపు ఆకర్షణ తెచ్చిపెట్టింది. నానాదేశ జాతీయవార్తాపత్రికలన్నింటా ఆయన సాన్నిహిత్యంలోనివారికి కూడా ఎన్నడూ అనుభూతిగోచరం కాని ఆయన ఔజ్వలం ప్రతిఫలించింది. అమెరికా పత్రికలలో ఆయన ఆశయాలకంటే వేసానికి ఆహారనియమానికి ఎక్కువప్రచారం జరిగింది. వశ్చిమ దేశాలకు సందేశం అందజెయ్యటానికి రావటంవల్లనే ఆయన తన అలవాట్లను మార్పుకోలేకపోయాడు. రెండుపూటలా తన ప్రధానాహారమైన ఫాలకోసం తన మేతనుకూడా వెంటబెట్టుకొని నౌకాపార్శ్వభాగానకూర్చుండి ప్రయాణంసాగించాడు. లండను నగరంలో ప్రసిద్ధమైన వెస్ట్‌ఎండ్‌హోటలుకు వెళ్ళక, పేదలు నివసించే ప్రాంతంలోఉన్న మ్యూరిల్ లెస్కో అనే బ్రహ్మచారిణి యింటిలోనే బసచేశాడు. సమావేశస్థలమైన 'సెంట్ జేమ్సు' భవనానికి దీనికి చాలాదూరం. అక్కడికి వెళ్ళిరావటానికి ఎంతోసేపు వట్టుతుంది. అందుచేత రిగవ నైట్స్ బిడ్డవద్ద ఒక కార్యాలయాన్ని ఏర్పాటుచేసికొన్నాడు. పేదలమధ్యనే నివసించటం ఆయన అభిమతం కనుక, ఎంతరాత్రికైనా తిరిగి కింగ్స్ హాలులోని తన మొదటిబసకు చేరుకొనేవాడు.

అక్కడి ప్రజలు కూడా ఆయన తమ మధ్యనే ఉండా లని కోరారు. ఆయన వీధిలో అడుగుపెట్టగానే ప్రజలు గుంపులు గూడి ఆయనను అనుసరించేవారు. ముఖ్యంగా చిన్నపిల్లలు ఆయనను విడచిపెట్టేవారేకారు. మఱొకవిశేష మేమిటంటే

ఉభయదేశాలమధ్యనూ అంతగా చెలరేగిన అందోళనా కాలంలోకూడా గాంధీజీ ఇంగ్లాండునందర్శింపవస్తే ఇంగ్లీషువారు ఆయనపట్ల ఎటువంటి శత్రుభావమూ ప్రకటించలేదు. అది నిజంగా ఇంగ్లీషువారికి ఘనత తెచ్చిపెట్టేవిషయం. యథార్థానికి ఆంగ్లేయప్రజానీకం గాంధీజీపట్ల ప్రదర్శించిన గౌరవాతిశయం వంటిది ఆంగ్ల దేశంలో ఉద్భవించిన మహానాయకులలో కొద్ది మందిపట్ల మాత్రమే ప్రదర్శిస్తుంది. గాంధీజీని పరివేష్టించిన గుంపులో కొందఱు అవరాధపరిశోధకులుకూడా ఉండిఉంటారు. అయితే వారికి తగ్గపని యేమీకూడలేదు. దీనికి కారణం ఏమై ఉండవచ్చునంటే ఎదుటివారి హృదయాలకు హత్తుకొనిపోగల గాంధీజీ నైర్మల్యమూ, నిరాడంబరతా, మానవులందఱిపట్లనూ గోచరమైన సౌహార్దమూ, ఆయన లండనునందర్శనానికి కారణమైన రాజకీయవిభేదాలను లక్ష్యం చేయనంతగా ప్రజలను లోబటచుకొన్నాయి. ఆయన ఉద్యమాలమూలంగా నిరుద్యోగానికి ఆర్థికబాధకూ గుఱిఅయిన మాంఛెస్టరులోకూడా వేల కొలదిమంది ఉత్సాహంతో ఆయనకు స్వాగతం ఇచ్చారు. ఇక్కడ ఉన్న కొద్దివారాలలోనూ ఆయన సమగ్రమహిమను గుఱించినకథలు - వాటిలో కొన్నియథార్థాలూ, కొన్నియథార్థాలు కానివి అయినప్పటికీ అన్నీకూడా ఆయనవైశిష్ట్యాన్ని ఉద్ఘాటిస్తూన్నవి—నానాదేశ పత్రికలలోనూ ప్రకటితాలయినాయి. గాంధీకథలని ప్రఖ్యాతిగాంచిన వీటిని ఆయన నిరాకరించినట్లు కనబడదు. అసలు ఆయన వాటిలో చాలాకథలు విననూ వినలేదు. అయితే ఒక్కఉదంతాన్ని మాత్రం ఆయన ఖండించాడు. వేల్పుయువరాజు సదర్పంగా భారతదేశసంధ

ర్శనానికి వచ్చినప్పుడు తాను అతనికి సాష్టాంగనమస్కారం చేసినట్లు చెప్పటం అభూతకల్పనే అన్నాడు. విద్వాంసులూ, తాత్త్వికులూ, శాస్త్రజ్ఞులూ, రాజకీయవేత్తలూ, పత్రికారచయితలూ అనే వివిధ శ్రేణులవారున్నూ ముందుగా తెలియజేసి కొందఱూ, తెలియజేయకుండా అనేకులూ ఆయన సందర్శనానికి వచ్చారు. బెర్నార్డుషా, కాంటర్బరీ క్రైస్తవమత పీఠాధిపతీ, మహారాజూ, మహారాజీ, అమెరికా దేశపు పత్రిక విలేకరి అయిన ఒకయువకుడూ వీధులలో తనబడే బాలబాలికలూ ఆయనకంటికి సమానులుగానే కనిపించారు. ఆ అందటి పట్లనూ ఆయన సమానగౌరవాన్నే ప్రదర్శించాడు. ఆయన అంగవస్త్రమూ, మేకా, దాదాపు దంతాలన్నీ ఊడినబోసి నోరూ, వెనుబాటులేని చక్కని హాస్యమూ, నిష్కల్మషమైన సవ్యమీది అనురాగమూ ఈసమస్తమూ పాశ్చాత్యలోకంలో అందఱికికూడా ఇతరమైన యే సందర్భంలోనైనా అరుదుగా మాత్రమే స్ఫురించదగినట్లు పరిచితాలయినాయి.

లెక్కింపరాని మహాత్మునిచలోక్తులలో ఒకటి నాకు ఇప్పటికీ స్మృతిపథంలోఉన్నది. న్యూయార్కు దేశపు పత్రికలో ఒకచిత్రం ప్రకటితమైంది. ఒకసమావేశంలో బృందగానంచేస్తూ ఉన్న ఇద్దఱుస్త్రీలరూపాలు దానిలో చిత్రించబడ్డాయి. ఆస్త్రీమూర్తులలోఒకతె రెండవస్త్రీని ఇలా ప్రశ్నిస్తున్నది : 'బట్టల కోసం అంత బాధపడతావెందుకు? గాంధీజీకి ఆబాధే లేదు. అయినా ఆయనకు ఎటువంటిప్రచారం ఉన్నదోచూడు!' దీని మీద ఆయనవ్యాఖ్య ఇది : "నువ్వు అంతఃపరిధానం ధరిస్తున్నావు. నాకు పరిధానాలు లేవు." ఇది లోకమంతటా ప్రచార

మైంది. ఒక ఈస్టెండ్ శిశువు గాంధీజీని వీధిలోచూచి “ఏయ్ గాంధీ! నీలాగూ ఏది?” అనిప్రశ్నిస్తే మహాత్ముడునవ్వి నవ్వు యథాతథంగా అన్నిదిక్కులా ప్రచారమైనది.

దాదాపు మూడు నెలలపాటు ఇంగ్లాండులోఉన్న యీ కాలంలో సర్వవక్షసమావేశంవల్ల కలిగినదానికంటె విశేషంగా భారతీయులపట్ల ఆంగ్లేయుల సానుభూతి సంపాదించటానికి ప్రయత్నించాడు గాంధీజీ. కాంగ్రెసు ఏకైకప్రతినిధిగా ఇందుకు ఆయన ప్రయత్నించినా, కాంగ్రెసు భారతదేశానికి సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం కోరుతున్నదని ప్రకటించవలసి రావటంచేత దృఢమైన ఒప్పందంతో సాధించలేకపోయాడు. దేశరక్షణ, విదేశాంగవ్యవహారాలూ, విదేశీయులకు భారతదేశం ఇయ్యవలసిన బాకీలూ బ్రిటిషువారి అదుపుక్రిందనే ఉండాలనేగాంధీజీ- ఇర్విను ఒడంబడికలోని రెండవనిబంధనకు ఇదికేవలం విరుద్ధం. అయినా, సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యమే లక్ష్యమని ప్రకటించవలసిందని కాంగ్రెసు ఆయనను ఆదేశించింది. ఆ ఆదేశాన్ని ఆయన పాలించక తప్పలేదు. ఇంగ్లీషువారికి అది గాంధీజీ వ్యక్తిగతంగా పెట్టేపేచీ అనితోచింది. ఒడంబడికమీద సంతకంచేసికూడా దానికి విరుద్ధంగా ఆయనమాట్లాడటం జరుగుతోందనిగా! మనం నిశితంగావిచారిస్తే ఇందులో వైరుధ్యమేదీ కనిపించదు. స్వాతంత్ర్య సంపాదనకోసం జరిగినవాటిలో ఈఒప్పందంఒకటి. అయితే ఆస్వాతంత్ర్యసిద్ధికింకా తరుణంరాలేదు. దానికి ముఖ్య కారణం బ్రిటిషువారు వెనుకడుగు వేయటమే. ఆసమయంలో తాను ఎంతప్రయత్నించినా సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం లభించదని గాంధీజీ గమనించకపోలేదు. అయితే భారతీయులకుఅటుతర్వాత

నైనా అభిమతసిద్ధి కావటానికి తగినట్లు ఆంగ్లేయ ప్రజానీకంలో హృదయపరివర్తన తీసికొనిరావటం తన ముఖ్యకర్తవ్యమని భావించుకొన్నాడు.

ఆక్సుఫర్డు, కేంబ్రిడ్జి, లాండ్ మైర్లలో తన్ను సందర్శించిన వారితోనూ, లండనునగరంలోని ప్రజానీకంతోనూ ఆయన ఈవిషయమై చాలాపట్టుదలతో ప్రసంగించాడు. తన యథార్థ కర్తవ్యం అదే అని ఆయన వారికి నచ్చజెప్పాడు. “ఇప్పుడు నాలుకున్న ఈబీజం కొంతకాలానికి బ్రిటిషువారి హృదయాలను కదిలించగలదు.” భారత దేశస్వాతంత్ర్యం అంటే ఎటువంటిదో తేలుతెల్లం చేయటం ఆయన ప్రథమకర్తవ్యం అయింది. నాడు ఆయన చేసిన నిర్వచనమే తర్వాత అక్షరాలా యథార్థమైనది. “భారత దేశానికి లాభం తప్ప నష్టం కలిగించరాదని నేను వాంఛించినట్లయితే బ్రిటిషు అధికారం నుంచి భారత దేశాన్ని విముక్తం చేయవలసిందే కాని బ్రిటిషు ప్రజలనుంచి కాదు.” అని ఆయన అన్నాడు. “రాచరికం పోవలసిందే కాని బ్రిటను సుఖదుఃఖాలలోనూ అధినివేశ ప్రభుత్వాల కష్టసుఖాలలోనూ మా దేశం సమానభాగస్వామ్యంతో వ్యవహరించడమే నా అభిమతం.” అనికూడా అన్నాడు. “అయితే ఆభాగస్వామ్యం సమాన ప్రతిపత్తితోనే. అదిన్నీ ఈ ఉభయ దేశాలకూ అచంచలమైన సాహచర్యం ఉండాలని భగవత్సంకల్పమైతే మాత్రమే. అంతేకానీ ఒక దేశ ప్రజలపైన మరొక దేశం వారు బలవంతంగా రుద్దే భాగస్వామ్యం కాదు. ఇంగ్లాండున్నూ భారత దేశమున్నూ పరస్పర ప్రేమసూత్రంతో కట్టుబడి ఉండాలి” అని సృష్టికరించాడు.

గాంధీజీ చేసిన పని ఒక్క భారతీయులకే పరిమితం కాదు,

దాని ఫలితాలు ఇంగ్లాండు ప్రజలకున్నా అనుభవగోచరమై నాయి. స్వాతంత్ర్యసిద్ధిసమయంలో అది ఎలాఉండాలి అనేది ఉభయ దేశాలవారున్నా స్వేచ్ఛగా ఆలోచించి నిశ్చయించారు. ఎటువంటిపరతులూ పెట్టకుండా ఇంగ్లాండు భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ఇవ్వాలని నిశ్చయించింది. తర్వాత ఒక సంవత్సరానికి భారతదేశం సర్వస్వాతంత్ర్యాలతోనూ బ్రిటను అధినివేశరాజ్యాలలో తానూ ఒకటిగా ఉండాలని నిశ్చయించుకొన్నది. 1930వ సంవత్సరంలో గాంధీజీనూచించిన పద్ధతికి ఇది చక్కగా సరిపోయింది. ఏది యేమైనా నిర్మి బంధస్వాతంత్ర్య ప్రదానం అనేది యీ పరస్పర సుఖదుఃఖభాగస్వామ్యం సంభవించడానికి ముందుగా జరుగవలసివచ్చింది. ఇది భారతదేశానికి బ్రిటను దేశపు కానుక అయింది. గాంధీజీ తన నిర్వాణానికి కొంత కాలం ముందుగా ఎడ్వర్డ్ హార్తో సంభాషిస్తూ ఈ “కానుక” అనే పదాన్నే ఉపయోగించాడు. “బ్రిటను దేశం మాకు ఈ కానుక ప్రసాదించింది లగాయతూ” అని.

భారతభవిష్యత్తును రూపొందించే బాధ్యతతో ప్రారంభమైన సర్వపక్షసమావేశం కేవలం అతుకులబంతికావటంచేత అది సాధించేదేమిలేదనే కనిపించింది. మనం విడనాడరాని, విడనాడలేని స్వామ్యాన్ని నిలుపుకొనటానికి తగినట్లుగానే భారతభవిష్యత్తుకు సూచనలు చేయటమే కర్తవ్యం” అని రీడింగ్ ప్రభువు సమావేశానికి పూర్వమే దాని కర్తవ్యాన్ని గురించి ముచ్చటించాడు. ఆ సభకు హాజరైన భారతీయులలో ఇటువై ముగ్గురు స్వదేశసంస్థానాధీశులు వారివారి సంస్థానాల తరపున ప్రతినిధులుగా వచ్చారు. ఇక బ్రిటిషువారి పాలనలో ఉన్న భారత

దేశభాగంలోని ప్రజలపయ్యేన వచ్చినవారు అటవైనలుగురు. ఈ అటవైనలుగురిలోనివాడే గాంధీజీ. వీరిలో కాంగ్రెసుఉద్యమాన్ని బలపఱచేవారు చాలా కొద్దిమందిమాత్రమే ఉన్నారు. ఈసమయానికి రాజప్రతినిధిపదవిఅలంకరించిన వెల్లింగ్టన్ ప్రభువు భారతదేశంలో యథార్థమైన ఐక్యత్యాన్ని ప్రతిఘటించే అభిప్రాయాలతో అందుకుత్తగ్గ శిక్షణలోతయారై, తదనుగుణమైన అభిరుచులుగల కొంతమందిభారతీయులనుగూడా ప్రజాప్రతినిధులనుగా పంపించాడు. వీరు 'ఎవరికివారే యమునాతీరే' అనే ధోరణివారు. కాబట్టి ఒకరితోఒకరు కలియటంఅనేది అసంభవమైంది. మహాత్మాదీయప్రతినిధి మహాత్మాదీయలకూ, పార్సీ ప్రతినిధి పార్సీలకూ ఇలాగే ఏవర్గానికి ఆవర్గం తమకు ప్రత్యేక నియోజకవర్గాలు ఉండేట్లు నూతనరాజ్యాంగాన్ని ఏర్పాటు చేయాలని కోరారు.

గాంధీజీసిద్ధాంతాలకూ, ఆశయాలకూ ఇది పూర్తిగా విరుద్ధం. ప్రత్యేకప్రభుత్వాలు ఆయనకు నచ్చవు. భారతదేశ వాసులందఱూ భారతీయులే. భారతీయుల మనుకొనేవారు తమ ప్రతినిధులను ఎన్నుకోవాలి. భారతదేశం చీలికలైపోతే అందువల్ల అత్యధికమైన విపత్తు కలుగుతుందని ఆయన ముందే పసిగట్టాడు. ఆయనపలుకుబడి, గౌరవమూ అసన్యాయమైనప్పటికీ ఈ సమావేశంలో ఆయన దృక్పథాన్ని బలపఱచేవారు లేకపోయారు. ఆయన ప్రతిదినమూ సమావేశానికి వెళ్లేవాడు. అయితే తటస్థంగా నిమిలితనేత్రుడై కూర్చునేవాడు. రాజకీయచర్చలు (చాలా అధమస్థాయికి చేరిన రాజకీయచర్చలు) చెవిని పడుతున్నప్పటికీ అవి ఆయనమనస్సులో ప్రవేశించలేదు.

ఆయన కేవలం సమాధి వహించాడు. ఒక్కొక్కప్పుడు కొంత సేపు నిద్రించిఉండవచ్చునుకూడా. సమావేశాలు శాసనసభల మాదిరి వాదోపవాదరంగాలు కావటం ఆయనకు సమ్మతం కాదు. వైయక్తికంగా ఎదుటివ్యక్తితో మాట్లాడటమే ఆయనకు కావలసింది.

1931 వ సంవత్సరం డిసెంబరుతో సమావేశం నిష్ఫలంగా ముగిసింది. ఇదివఱకెన్నడూ లేనట్లుగా భారతీయులను అనేకవర్గాలుగా చీలదీయాలనే ప్రయత్నమే ఆ వైఫల్యానికి ముఖ్య కారణం అయిఉంటుంది. “చీలదీసి పాలించు” అని ఇదంతా బ్రిటిషు వారు చేసిందే అని అభిప్రాయపడటంకూడా కలిగింది. అయితే అటువంటి ఉద్దేశం రామ్స్ మెన్ గోనాల్డువంటి ఉదారచిత్తునికి ఉన్నదని ఎవ్వరూకూడా అనలేరు. ఆ కాలంలో ఆయన బౌద్ధార్యం తెలియనివారు లేరంటే అతిశయోక్తి కాదు. అయితే స్వదేశరాజులవల్లనూ, (ముస్లిములూ, పార్సీలూ, క్రైస్తవులూ, ఆంగ్లో-ఇండియనులూ మొదలైనవర్గాలవారు హిందూ సంఘంతో పోల్చిచూస్తే చాలా స్వల్పసంఖ్యాకులు.) అల్ప సంఖ్యాకవర్గాలవల్లనూ తమకుగల అనేక బాధ్యతలను పురస్కరించుకొని బ్రిటిషువారు ఆయావర్గాల రక్షణకోసం ప్రయత్నించటం జరిగింది. అంటే ఆయావర్గాలకు ప్రాతినిధ్యం వహించిన మూడు ఇజమైమంది బ్రిటిషు ప్రతినిధులు తమతమ ప్రత్యేక వర్గాలవల్ల తమకుగల విధ్యుక్తధర్మాన్ని నిర్వహించాలని హృదయపూర్వకంగా విశ్వసించారు. ఇవన్నీ కాక బ్రిటిషువారి పరిపాలనవల్ల భారతదేశానికి ఎంతో శ్రేయస్సు అభ్యున్నతీ ధ్రువమని కొందఱు గాఢంగా విశ్వసించటంకూడా కద్దు.

అయితే ఇది తమస్వార్థసాధనానికి కొన్ని ధర్మసూత్రాలను వకరుపు పెట్టే ఆచారంకల (అట్లాంటిక్ సుహాసముద్రానికి ఇటు వైపులా ఉండే) ఆంగ్లో సాక్షును ప్రభుత్వాలవాదం మాత్రమే.

ఈఅన్నింటిలోనూ గాంధీజీకి ఒకేఒకవిషయం చాలా సంతాపం కలిగించింది. భారత దేశంలో అధికసంఖ్యాకులయిన ప్రజలకు ప్రాతినిధ్యం వహిస్తున్న తానూ, తనమిత్రులూ అల్ప సంఖ్యలో ఉన్న వర్గాలవారి కష్టసుఖాలను లెక్కచెయ్యని వారుగా ప్రచారం జరుగుతున్నది. హిందూ ముస్లిముల ఐకమత్యంకోసమూ, తదితర కులమతవర్గాలన్నింటికీ పరస్పర సామరస్యం కలిగించటంకోసమూ ఆయనపడినశ్రమ ఏఒక్కరున్నూ గుర్తించినట్లు కనబడలేదు. తనకృషిని ఇతరులు గుర్తించకపోతే పోనీ! అదీ ఆయనకు బాధఅనిపించదు. బ్రిటిషువారి చర్యలవల్ల ముందుముందుకూడా భారత దేశంలో ఈ వివిధవర్గాలవారికీ ఐకమత్యం కలిగే అవకాశంలేకుండా పోతున్నదే అనిమాత్రమే ఆయన బాధపడ్డాడు. ఏదిఏమైనా అప్పటినుంచీ (ఈనాటికీ అనుభవగోచరమౌతున్నట్లు) భారత దేశంలోని అల్పసంఖ్యాకవర్గం ఏదైనా ఒకఆందోళనను లేవదీసేటట్లుయితే బ్రిటిషువారి సహకారంగానీ, ఆమోదంకానీ పొందటం తేలికఅని తేలిపోయింది. ఈసమావేశం నిష్ఫలంకావటంకంటే భవిష్యత్తులో తటస్థించున్నప్రమాదమే గాంధీజీకి చాలాబాధాకరమైంది. భారత దేశం నుంచి బయలుదేలుతున్నప్పుడే ఆయన ఈ సమావేశంవల్ల ఏదైనా ఒరిగిపడుతుందనుకోలేదు. అందుచేతనే తాను బయలుదేలుతూ తోడివారితో రిక్తహస్తాలతోనే తాను తిరిగిరావచ్చునని చెప్పాడు. ఇప్పుడు శూన్యహస్తాలతో తిరిగిపోవటం

మాత్రమేకాదు, ఆయన అనుకొన్నదానికంటే ఎక్కువకీజే ఘటిల్లింది.

3

బొంబాయికి తిరిగి వెళ్ళుతూ గాంధీజీ రోమెయిన్ రోలండ్ తో సంభాషించటంకోసం లాసేన్ లో ఆగాడు. వీరి సంభాషణలు చరిత్రాత్మకాలయినాయి. అనేకరూపాలలోపత్రికలలో ప్రకటితాలయినాయి. వీరిద్దఱున్నూ ప్రపంచంలో తటస్థిస్తూ ఉండే సంఘటనలనుగూర్చి కాక, ప్రధానసిద్ధాంతాలను గురించి మాత్రమే మాట్లాడుకొన్నారు. సిద్ధాంతాలవిషయంలో ఇద్దఱికి ఏకాభిప్రాయం కుదిరింది. అప్పటికి కొన్ని సంవత్సరాల క్రిందటనే రోలండ్ గాంధీజీ జీవితచరిత్ర రచించాడుకానీ ఆయనను అంతవఱకూ తాను చూడలేదు. అంతేకాదు; భారతదేశానికి ఎన్నడూ వెళ్ళలేదుకూడా. అయితే ఆగ్రంథంలో భారతదేశంపట్ల నూగాంధీజీయెడలనూ, రోలండుకు గల గౌరవం చక్కగా వ్యక్తమౌతూనేఉన్నది. (ఏ కళగానీ సంగీతంగానీ అంతగా పట్టించుకోని) గాంధీజీ ఆశ్రయించినచయితను పియానో వాయింపవలసిందని అడిగాడు. రోలండుకు సంగీతం అంటే వ్రాణం కనుక, వెంటనే బీతోవెన్ పంచమ వాద్యం (హార్మోనియము పియానోవాద్యాలు కలసిన విశిష్ట వాద్యం)మీద మనోహరంగా గానం చేశాడు.

తర్వాత మహాత్ముడు రోమునగరంలోకూడా కొంత సేపు ఆగాడు. అక్కడ ఆయన బెనిటో ముస్సోలినీతో ఇట్టవైనిమిషాలు నిరర్థకసంభాషణ చేయవలసివచ్చింది. అసలాయన

పోవును సందర్శించదలచుకొన్నాడు. కానీ పోవు బ్రిటిషుప్రభుత్వానికి అప్రమిత్తుడుగా వ్యవహరిస్తూఉండటంచేత గాంధీజీని కలిసికొనటానికి అంగీకరించలేదు. గాంధీజీతో సంభాషించటానికి ఇష్టపడని వ్యక్తులు విన్ స్టన్ చర్చిలూ ఆటవఫియాన్ (అంటే నాటి పోపు) మాత్రమే !

బాంబాయిలో ప్రజానీకం అధికోత్సాహంతో ఆయనను ఆహ్వానించింది. అది ఆయనకు ఎంతో ఆనందం కలిగించినా, అంతలోనే విన్న ఒకవార్త చాలాకష్టం కలిగించింది. ప్రభుత్వానికి శిస్తు చెల్లించవద్దని కాంగ్రెసు ప్రారంభించిన ఉద్యమం మూలంగా ఉత్తరభారతంలోనూ వాయవ్యభారతంలోనూ ప్రభుత్వం అనేకులను నిర్బంధించి చెఱసాలలకుపంపటం మొదలుపెట్టింది. గాంధీజీరాకకు రెండురోజులు ముందుగా జవహర్లాలుకూడా నిర్బంధానికి గుటిఅయినాడు. తత్తణం రాజప్రతినిధిని సందర్శించాలని గాంధీజీ ఉద్దేశించాడు కానీ, తంతివార్తలు సరిగా నడవకపోయాయి. రాజప్రతినిధికి గాంధీజీని చూడటమే యిష్టం కాలేదు. 1931 వ సంవత్సరం డిసెంబరు 28 వ తేదీన గాంధీజీ హిందూదేశానికి తిరిగి రావటం జరిగింది. 1932వ సంవత్సరం జనవరి 4వ తేదీన ఆయనను మళ్ళీ ప్రభుత్వం నిర్బంధించింది. ఈసారికూడా వెనుకటిమాదిరిగానే నేరం ఆరోపించటమూలేదు; విచారణాలేదు. ప్రభుత్వసంకల్పానుసారం ఆయన ఎట్టవాడ చెఱసాలలో ఉండవలసివచ్చింది.

ఇంతవఱకూ మనం గమనించినట్లుగా ఆయనకు కారాగారవాసం ఎప్పుడూ సుఖంగానే గడచింది. అయితే కారాగార ప్రవేశానికి కొద్దికాలంక్రిందటనే బ్రిటిషుచక్రవర్తికి చక్రవర్తికి

అతిథిగా ఉండి, బ్రిటిషుప్రజానీకంవల్ల ఎంతో గౌరవంపొందిన తనకుతిరిగి యిటువంటినిర్బంధం ఆ బ్రిటిషు ప్రభుత్వంవల్ల నే కల గటం తలచుకొంటే ఆయనకు క్రోధమేకలగలేదు. కానీ నూతన రాజ్యాంగంలో హిందూముస్లిములకే వేర్వేరుకాక, అణగ ద్రొక్కబడిన జాతులనే పేర (అస్పృశ్యులపేర) మఱికొన్ని కూడా ప్రత్యేకనియోజకవర్గాలు ఏర్పాటుచేయటానికి బ్రిటిషుప్రభుత్వం యత్నిస్తున్నట్లు తెలిసి ఆయన చాలబాధపడ్డాడు. హిందూమతానికి సవతిబిడ్డలవంటి ఈ అస్పృశ్యులకోసం గాంధీజీ తన జీవితం అంతా ధారపోశాడు. కానీ, హిందువులను చీలదీయటానికి అస్పృశ్యులను వినియోగించుకొనటం ఆయనకు గిట్టలేదు. అందువల్ల ఆయన తొట్టతొలుత మార్చి నెల 11వ తేదీన భారత ప్రభుత్వ కార్య దర్శి అయిన సర్ సామ్యూల్ హోరుకూ, చివరలో ఆగస్టు 18వ తేదీన బ్రిటిషుప్రధాని అయిన రామ్ సేమాగ్డోనాల్డుకూ ఉత్తరాలు వ్రాశాడు. గాంధీజీ వ్రాసిన ఉత్తరాలవల్ల నేకాక, పలు విధాల ముద్రితరూపంలో గోచరమైన ఆయన అభిప్రాయాలను పరిశీలించటానికి ఈ మార్చి మొదలు ఆగస్టు నెలవరకూ బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి తగినంత వ్యవధి లభించింది. ఏమైనప్పటికీ లండనులో ఆగస్టు 17వ తేదీన మాగ్డోనాల్డు ప్రకటించినట్లుగా వారు తమపథకాన్నే అమలుజరపటానికి నిశ్చయించుకొన్నారు.

గాంధీజీ బాధ్యత భరించరానిదైపోయింది. ఆగస్టు 18వ తేదీన మాగ్డోనాల్డుకు వ్రాసిన ఉత్తరంలో తాను సెప్టెంబరు నెల 20వ తేదీనుంచీ ఆమరణ ప్రాయోపవేశం సాగించనున్నట్లు ఆయన ప్రకటించాడు.

రామ్ సేమాగ్డోనాల్డుతో బాటు పాశ్చాత్య విద్యాధికు

లైన యెందఱో భారతీయులుకూడా గాంధీజీ ప్రాయోపవేశం ప్రారంభించనున్న వారై విని విస్మితులైనారు. అస్పృశ్యులకు సంబంధించిన తమ ప్రత్యేకవిధానాన్ని గాంధీజీ అపార్థంచేసుకొన్నాడనే అపోహతో ఆయనకు తమ అభిప్రాయం బోధపటచటానికి మాడ్చానాల్సి మహాత్మునికి ఒక సుదీర్ఘమైన లేఖ ప్రీతిపూర్వకంగా వ్రాశాడు. అయితే మహాత్ముడు అది తనకు మతసంబంధ విషయమనీ హైందవుల మతవిశ్వాసాన్ని దృఢపటచటానికే తాను ప్రార్థనచేయుగలననీ మాడ్చానాల్సి జవాబు వ్రాశాడు. మతసిద్ధాంతానుసారం కర్తవ్యం నిర్వహించే నిమిత్తమై హిందువులను ప్రోత్సహించటానికి తప్ప, బ్రిటిషు ప్రభుత్వంపట్ల అసమ్మతితో ఆయన ప్రాయోపవేశం సరికల్పించలేదు.

సెప్టెంబరునెల 20 వ తేదీ మధ్యాహ్నం ఉపవాసం ప్రారంభమైంది. ఆరోజున లక్షలకొలది భారతీయులు ఉపవసించారు. ప్రతిస్థలంలోనూ ప్రార్థనలు జరిగాయి. దేశం విపాదగీతికను ఆలపించింది. ఆ క్లిష్టపరిస్థితిలో మహాత్ముడు ఒక్క రవీంద్రనాథ ఠాకూరు సలహానుమూత్రమే విన్నాడు. ఏసిద్ధాంతాన్నీకూడా విమర్శచేసి అది యోగ్యమనితోస్తేనే కాని అనుసరించేవాడు కాదు రవీంద్రనాథ ఠాకూరు. పరమార్థగర్భితమూ ప్రశంసాత్మకమూ అయిన వాగ్దాలంతో ఆ మహాకవి మహాత్ముణ్ణి ఒప్పించగలిగాడు. గాంధీజీ “ఆత్మార్పణం” గురించి ఆయనచేసిన వివరణం ఎంతో సముచితమైనది. ఆయన ఇలా అన్నాడు. “మహాత్ముడివ్వడు పూనిన ప్రాయోపవేశం ఆత్మహింస కాదు; అది అఖలభారతదేశానికీ, ప్రపంచానికీకూడా ఒక సందేశం.”

గాంధీజీ ప్రియోపవేశాన్ని విరమింపజెయ్యటానికి తగినఒప్పందం ఒకటి జరగడంకోసం భారతీయనాయకులు త్వరితంగా ప్రయత్నం సాగించారు. ఈపర్యాయం ఆయన బలంగా లేడు. మొదటి ఇరవై నాలుగుగంటలలోనే చాలానీరిసించాడు. నాలుగవరోజుకు ఆయన బాగా క్షీణించాడు. ఆయన ప్రాణం నిలవదేమో అనేభయం దేశమంతటా చెలరేగింది. అస్పృశ్యులకు నాయకుడైన అంబేద్కర్ మహాత్ముని అనుచరుడు కాడు. అతనితో వ్యవహరించటం హిందువులకు దుర్భరమైంది. అయితే అతనిసంతకంకూడా ఉంటేనేకానీ సవర్ణులూ అస్పృశ్యులూ కుదుర్చుకొనే ఒప్పందానికి విలువఉండదు. అతను మహాత్ముణ్ణి చూడటానికి చెఱసాలకు వచ్చాడు. ఒప్పందంలోని సాధారణ నిబంధనలు మహాత్ముడు ఆమోదించాడు. తర్వాత నాయకులందఱూ తర్జనభర్జనలుజరిపి సెప్టెంబరు 24వ తేదీన ఒడంబడికపై చేవ్రాళ్లుచేశారు. మహాత్ముడు దానిమీద సంతకం చేయకపోయినా తన ఆమోదం తెలియజేశాడు. బ్రిటిషుప్రభుత్వం కూడా ఆ ఒడంబడికను ఆమోదిస్తేకానీ ఆయన ఉపవాస విరమణం చెయ్యటానికి వీలులేకపోయింది.

లండనులో సెప్టెంబరు 25 వ తేదీ ఆదివారానికి అక్కడక్కడ విశ్రాంతికోసం వెళ్లి తిరిగివచ్చిన మాగ్డొనాల్డూ, హోరూ, లోధియనూ సమావేశమై అర్ధరాత్రంవఱకూ ఎఱ్ఱవాడ ఒడంబడికను పరిశీలించారు. సోమవారంనాటికి బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ఆ ఒడంబడికను ఆమోదించినట్లు లండనులోనూ ఢిల్లీలోనూ ప్రకటన జరిగింది. దానితో మహాత్ముడు ఉపవాస

విరమణకు అంగీకరించి, కస్తూరీబా యిచ్చిన నారింజరసం తీసికొన్నాడు.

ఆయన చేసిన ఉపవాసాలలో ఇది సుదీర్ఘం కాకపోయినప్పటికీ, దీనివల్ల ఆయన ఆరోగ్యం చాలా భంగపడింది. ఉపవాస విరమణకు రెండురోజులుముందునుంచీ ఆయన జీవించటం అసంభవమని వైద్యులు అభిప్రాయపడ్డారు. “ఆమరణప్రాయోపవేశం” అన్నప్పుడే మహాత్ముని మనస్సుమీద దానిప్రభావం ప్రసరించి శారీరికంగా ఆయనకు అంతఃపాయం కలిగించిందని ఒక వైద్యుడు భ్రాంతిపడ్డాడు. అంతవఱకు ఆయన చేసిన ఏ ఉపవాసానికిన్నీ “మరణవర్యంతం” అనే గడువుపెట్టటం జరుగలేదు. యథార్థానికి ఆత్మహత్య మహాపాపమనీ, దానికి తాను పాల్పడరాదనీ మహాత్ముని అభిప్రాయం. ప్రజలు తాను మరణించటం అంగీకరించరనీ, తాను ఆ విధంగా ప్రకటించటంవల్ల వారిలోని విభేదాలు చక్కదిద్దుకొంటారనీ ఆయన గాఢంగా విశ్వసించాడు. ఆయన అంతకంతకువృద్ధుడౌతున్నాడు. కాబట్టి “మరణవర్యంతం” అన్నమాట చాలా తీవ్రమైనదని భావించటంచేత మహాత్ముని ఆంతర్యం లోకానికి సుబోధం కాలేదు.

అన్ని సందర్భాలలోనూకూడా భారతీయసంఘంమీద ఈ ఉపవాసం అనేది నిద్యుత్తులాగా పనిచేసింది. దేశమంతటా పల్లెలలోనూ పట్టణాలలోనూ జరిగిన ప్రదర్శనలలో సవర్ణ హిందువులు అస్పృశ్యులతో కలసిమెలసి వ్యవహరించారు. అస్పృశ్యులు పడ్డించిన పదార్థాలను ఆరగించారు. వారి పంక్తిలోనే భుజించారు. ఎన్నో దేవాలయాలలోనూ, పుణ్యక్షేత్రాలలోనూ అస్పృశ్యులకు ప్రవేశం కలిగింది.

అస్పృశ్యతను ప్రతిఘటించటానికి కృషిచేస్తామని ఎందఱో శపథంచేశారు. ఈ వార్తలన్నీ చెఱసాలలోఉన్న మహాత్మునికి అందజేశారు. ఉపవాసం జరిగిన ఆఱురోజులున్నూ దేశానికి దుఃఖకాలంగా భావించబడింది. ఉపవాసం ముగిసిన వెంటనే అది ఒక పెద్దపండుగుగా ప్రజలు ఆనందించారు.

“అస్పృశ్యతను వేశ్యతో నశింపజేయూ” అని గాంధీజీ హిందూమతానుయాయుల్ని అభ్యర్థించాడు. సంయుక్త నియోజకవర్గం ఏర్పఱచాలన్నది ఇక్కడ ప్రధానోద్దేశంకాలేదు. అయితే గాంధీజీ ఆశయాలకు అనుగుణంగా ప్రవర్తించాలని హిందూప్రజలలో కలిగిన సంకల్పమే ఒక మహాత్తరశక్తిగా రూపొందింది. అదే యీనాటికిన్నీ దేశంలో పనిచేస్తున్నది. సంఘంలో చిరకాలంగా ఉంటూఉన్న ఈ అస్పృశ్యతాశాపం త్వరగానే నశిస్తుందని యెవ్వరూ భావించటంలేదు. కాని, దానిని నశింపజేయడానికి ప్రయత్నం ఎప్పటినుంచో సాగుతూనే ఉన్నదనటాన్నిమాత్రం ఎవ్వరూ కాదనలేదు. రాజకీయాలలో అన్నింటికంటెనూ మహాత్మునికి అతిముఖ్యంగా తోచిన “భారతదేశ పవిత్రీకరణం” ఆయన కొన్ని దశాబ్దాలుగా సాగించిన ప్రబోధా లన్నింటివల్లకూడా నాధ్యంకాలేదు. ఈ 1932 వ సంవత్సరపు ఉపవాసం ఆయన ఆశయాన్ని సుసాధ్యం చేసింది. అంతేకాక రాజకీయాలకు సంబంధించకపోయినా అవసరంగా తోచిన మఱికొన్నింటిమీదకూడా ఆయన మనస్సు లగ్నం కావటానికి ఇదేకారణమైంది నాతో సంభాషిస్తూ ‘నా నిర్మాణాత్మకకృషి’ అని ఆయన పేర్కొన్న అంశాల మీద అప్పటినుంచీ ఆయన తనదృష్టిని కేంద్రీకరించాడు. రాజ

కీయ దృక్పథంతోసాగే ఏపనిఅయినా నిర్మాణాత్మక కృషి కానేరదని ఆయన అభిప్రాయం. ఈ ఉపవాసం లగాయతూ ద్వితీయ ప్రపంచసంగ్రామం వఱకూ గాంధీజీ రాజకీయాలను ఇతరులకు ఒప్పగించి తనకాలాన్నీ, శక్తిసీకూడా అస్పృశ్యుల కోసమూ, గ్రామవాసులయిన బాలబాలికలకోసమూ, స్త్రీల కోసమూ, వృత్తివిద్య కోసమూ, రాట్నంకోసమూ వినియోగించాడు. రోగులకు పరిచర్యచేయటం వంటివైన ఇట్టి ఉద్యమాలు ఆయన సహజప్రకృతికి ఎంతో నచ్చినవనులు. వారం వారమూ, మాసం మాసమూకూడా పాదరక్షలైనా లేకుండా గ్రామగ్రామమూ పాదచారఅయి పర్యటనసాగించి అస్పృశ్యత త్యజించవలసిందనీ, పరిశుభ్రత పాటించవలసిందనీ, ఒకరినీ ఒకరు ప్రేమించవలసిందనీ, ప్రబోధించటం మొదలుపెట్టాడు. ఇలాచేయటానికి మొదలుపెట్టినకాలంలో 'ఆత్మపారిశుధ్యం'కోసం ఆయన ఇఱవైఒక్కరోజు ఉపవసించాడు. ఆయన ఈ ఉపవాసం ప్రారంభించిన రోజుననే ప్రభుత్వం ఆయనను చెఱసాలనుంచి విడుదల చేసింది. ఉపవాసంవల్ల ఆయన చెఱసాలలోనే మరణించటం తట్టస్థిస్తే విపరీతపరిణామాలు కలుగవచ్చుననే భయమే దీనికి కారణం. ఆఱురోజుల ఉపవాసంతోనే ఆఱునెలలు ముందుగా మృత్యుద్వారానికి చేరుకొన్న ఆయన శరీర పరిస్థితినిబట్టి విచారిస్తే ఈ మూడువారాలపాటు ఉపవాసం ఆయన తట్టుకోవటం అసాధ్యమనే అనిపించింది. అయితే సెప్టెంబరులో కలిగినంత ప్రజాందోళన లేకుండానే ఆయన యీ దీర్ఘపవాసం ముగించి మళ్ళీ ఆరోగ్యంగా సంచరించగలిగాడు. ఆయనఅనటం

మాత్రం వెనుకటికంటె తాను ఇంకా ఆరోగ్యంగా ఉన్నాననే.

ఆదర్శగ్రామాలవల్లనూ, ఆదర్శ పాఠశాలలవల్లనూ హరిజనులను బాగుచేయటాకోసం “హరిజన సేవకసంఘం” అనేదానిని ఆయన నెలకొల్పాడు. 1933 వ సంవత్సరం ఫిబ్రవరి నెలలో తాను ఇంకా చెఱసాలలో ఉండగానే ఈకృషిని ఆయన ప్రారంభించాడు. “యువభారత” పత్రికకు బదులుగా “హరిజన” పత్రికనుకూడా అప్పడే ప్రారంభించాడు. “అస్పృశ్యులు” అనేపదానికి బదులు “హరిజనులు” అనేపదం ఆయన సృష్టించిందే. “భగవంతుని బిడ్డలు” అని దానికి అర్థం. వర్ణవిచక్షణవల్ల దేశానికి కలుగుతున్న హానిని నివారించటానికి ఆయన ఇప్పటినుంచీ తాను మరణించేవఱకూ అందఱికి ఆచరణ సాధ్యమైన మార్గంలో శక్తివంచన లేకుండా కృషిచేశాడు. హరిజనుల కోసం ఆయన నెలకొల్పిన ఆదర్శగ్రామాలు పరిశుభంగానూ, ఆశ్చర్యనియంగానూ రూపొందాయి. ఆయన స్థాపించిన పాఠశాలలు భారతీయ స్థితిగతులకు అనుగుణమైనవి. వాటిని నింపి హించటానికి అవసరమైన ద్రవ్యం సమకూర్చటానికి ఆయన ఎన్నడూ బద్ధకించలేదు. చివరి సంవత్సరాలలో ఈ ద్రవ్యసాధనకు ఆయన ఒక క్రొత్తమార్గాన్నికూడా అనుసరించాడు. స్మృత్యర్థం తన సంతకంకోరి వచ్చినవారి దగ్గఱనుంచి హరిజన సంఘోద్ధరణం కోసం అయిదురూపాయలో పదిరూపాయలో చందా తీసికొనే సంతకంపెట్టేవాడు. ప్రపంచంలోని ఏమూలనుంచి ఎవరు ఆయన సంతకంకోసం వ్రాసినా, అది వారికి లభిం

చేది. అయితే ఆయన వారిదగ్గనుంచి ఖండితంగా రుసుము వసూలు చేసేవాడు.

వృత్తివిద్య, గ్రామప్రజల (ముఖ్యంగా స్త్రీల) ఉద్ధరణ అనేవి గాంధీజీ చేసిన “నిర్మాణాత్మక కృషి”లో చేరినవే. వృత్తివిద్యాబోధన విషయంలో ఆయన అభిప్రాయాలు అన్నీ భారతీయ స్థితిగతులకు తగినట్టివే. ఆయన గతించేవటకున్నా ఆ ఆశయాల సాధనకోసం అనేక రాష్ట్రాలలో పెద్దఎత్తున కృషి జరిగింది. 1930 వ సంవత్సరంలో లండను సందర్శించినప్పుడు (శ్రీ)మతి మాంటిస్సోరీ అనుసరించిన విద్యాబోధనపద్ధతి ఆయన గమనించటం జరిగింది. అది ఆయనకు ఎంతోనచ్చింది. తరువాత ఆయన సొంతంగా నెలకొల్పిన పద్ధతికి చాలావటకు ఆధారం మాంటిస్సోరీ పద్ధతే.

గ్రామవాసిఅయిన పేద భారతీయుని ఆర్థికపరిస్థితికి అనుగుణంగా విద్యాబోధన సాగాలనే ఉద్దేశంతో ఆయన ప్రణాళిక సిద్ధపఱచాడు. పేదభారతీయుడు తన బిడ్డలుకూడా ఏదో కొంత పాటుపడి ధనం ఆర్జిస్తేనేకానీ సంసారం గడపుకోలేడు. అందుచేత ధనరూపంగా ప్రతిఫలం రాదగిన పరిశ్రమతోబాటు విద్యార్థి చదువు నేర్చుకొనదగినట్లుండాలి. (ఈ పద్ధతిని చాలా తీవ్రంగా విమర్శించటం జరిగింది. చదువుకొంటూ కానీ, చదువు లేకుండాకానీ భారతదేశంలో ఇప్పటికీ కొనసాగుతూ ఉన్న ఈ “శిశువుల ధనసంపాదన”ను ప్రోత్సహించే పద్ధతి చాలా అవివేకమనే నా అభిప్రాయంకూడా.) అంటే ఒక బాలుడు ఒక దారువేదిక(Bench)లో పాదుకలనో తయారు చేయగలిగితే దానికి తగ్గప్రతిఫలం అతనికి ముట్టాలి. పాఠశాలా

కాలంలో అతను ఇటువంటి ధనార్జనోపయోగ్యకళనూ, సాధారణ విద్యనూ అభ్యసించటానికి తగినట్లుగా పాఠ్యాంగబోధన జరగాలి. నేను లోగడనే నూచించినట్లుగా ఈ వృత్తివిద్యా వద్దతి ఈనాడు చాలా విస్తరించింది. అయితే దీని ప్రధాన లక్షణం ఇదే.

గాంధీజీ ఇలా నిర్విరామంగా భారత దేశోద్ధరణకై కృషి చేసి, గౌతమబుద్ధునినాటినుంచీ తననాటివఱకున్నూ ఏనాడూ ఎవ్వరూ కృతకప్రత్యులు కానంతటి మహోన్నతవధంలో తన అభిప్రాయాలను ప్రజాహృదయాలలో చొప్పించాడు. అయితే భారత దేశంలో గాంధీజీ సందర్శించని ప్రదేశాలు ఉండకపోవు. దానికి కారణం దేశం చాలా పెద్దదికావటమూ, గ్రామాలు అసంఖ్యాకంగా ఉండటమూ మాత్రమే. అయినా ఆయన చూడనిచోట్లు ఎన్నోలేవు. ఆయనను సందర్శించిన నిలువేద కూడా ఆ సందర్శనాన్ని ఎన్నటికీ మఱచిపోలేడు. ఆయన చూచిన చూపు అతనికి చిరకాలం జ్ఞాపకంలోనే ఉంటుంది. హిమాలయ పర్వతపాదసీమయందు ఉన్న ఆల్మోరా షెరిసాలకు (ఆనాడు అక్కడ జవహర్లాల్ నెహ్రూ) నిర్బంధంలో ఉండటంచేత) నేను వెళ్ళినప్పుడు ఒకబందీ కటకటాలలవతల నిలబడి నాతో మాట్లాడుతూ తాను ఉవ్వసత్యాగ్రహ సమయంలో మహాత్ముని అనుచరుడుగా ఉన్నట్లు చెప్పాడు. “నేను ఆయనను 1934 వ సంవత్సరంలో చూచాను.” అని ఒక మహారాజు అనవచ్చును. “ఒకసారి మదరాసులో ఆయనను చూచాను.” అని ఒక అస్పృశ్యుడు అనవచ్చును. కాని యెవ్వరూకూడా ఆయన సందర్శనాన్ని సాధారణంగా మఱచిపోలేరు.

గాంధీజీ ఈ కాలంలో “రాజకీయాలకు దూరంగా”

ఉన్నాడనే చెప్పకొన్నాము. సత్యం విచారించినట్లయితే ఆయన యెన్నడూకూడా భారతీయజీవితానికి సంబంధించిన ఏవిషయానికీ దూరంగాలేడు. అది పెద్దదిగానీ, చిన్నదిగానీ యేసమస్యవచ్చినా, రాజకీయవేత్తలు ఆయనతో సంప్రతిస్తూనే ఉన్నారు. తాను ఏభిక్షుకునికైనా చికిత్సచేస్తూఉంటేనో, ఏ అస్పృశ్యునికైనా హితోపదేశంచేస్తుంటేనో, ఎవరైనా రాజకీయవేత్తలు వచ్చిసట్లయితే తానుచేస్తూఉన్న పని పూర్తిఅయేనటకూ వారిని వేచిఉండనలసిందని చెప్పటానికి ఆయన సంకోచించేవాడు కాదు. వారి కార్యాలకుగల విలువా ఆయన కార్యాలకుగల విలువా ఒకేవిధమైనదికాదు. అయినా ఆయనతో సంబధంలేకుండా వారు ఏమీ చేయలేక పోయేవారు. ఏముఖ్యనిర్ణయం చేయవలసినదానికి ఆయనఆమోదం అవసరం. ఆయనఆమోదంలేనిది ఏఅభిప్రాయమైనా ఏఉద్యమమైనా ఫలించేదిలేదు. అప్పటిలో కాంగ్రెసుకు నిరంతరంగా అధ్యక్షతవహించిన జనహార్లాల్ నెహ్రూ గాంధీజీనిగుఱించి “అధ్యక్షునికికూడా ఎల్ల కాలమూ అతీతుడైన వ్యక్తి” అని అన్నాడు. నూతన రాజ్యాంగానుగుణమైన శాసనసభలలో భారతీయులు పాల్గొనవచ్చునని గాంధీజీ అనుమతించినప్పుడు ఎన్నోరాష్ట్రాలలో కాంగ్రెసుఅభ్యర్థులు గెలుపొంది ప్రభుత్వంలో పాల్గొన్నారు. గాంధీజీదృష్టిలో స్వాతంత్ర్య సంపాదనకు ఇది ప్రాథమికచర్య. అంటే అందుకు ఒకవిధమైన శిక్షణ. ఆయన తానై ఎన్నడూ ప్రభుత్వంలో పాల్గొనలేదు.

ఒకసారిమాత్రం శాసనసభకు హాజరై నాడట! అదిన్నీ ప్రేమకులుగావచ్చే ప్రజలు కూర్చునేచోట ప్రభుత్వపు అతిథిగా కూర్చోటానికిమాత్రమే.

మహాత్ముడు తిరిగి రాజకీయాలలో ప్రవేశించటానికి రెండవ ప్రపంచయుద్ధమే కారణమైంది. యుద్ధం ప్రకటితం కాగానే బ్రిటిషువారు ఏ భారతీయుణ్ణి సంప్రదించకుండానే భారతదేశాన్ని యుద్ధంలోకి ఈడ్చారు. ఇది భారతీయులందరికీ ముఖ్యంగా రాజకీయవర్గాలకూ, విశిష్టవ్యక్తిత్వం కలవారికీ కష్టం కలిగించింది. యుద్ధప్రకటన జరిగిన మఱుసటిరోజున రాజప్రతినిధి (అప్పుడు ఆ పదవిలో ఉన్నది లిన్లీన్స్ట్రోవ్ ప్రభువు) సిమ్లాకు రావలసిందని గాంధీజీకి బురుచేశాడు. గాంధీజీ అక్కడికి వెళ్ళాడు.

ఆ సమావేశంలో గాంధీజీ లిన్లీన్స్ట్రోలు యుద్ధంవల్ల తటస్థించే అనివార్యమైన హింసను గురించి విచారించారు. గాంధీజీకి ప్రకృతిసిద్ధంగా ఇంగ్లాండుపైని కల సానుభూతి (అనురాగమే) పెల్లుబికింది. యూరపులో పురోగమిస్తున్న హింసాత్మక రాజకీయోద్యమం ఆయన గమనిస్తూ వచ్చాడు. హిట్లరుపద్ధతి కేవలం ఖండనార్థమని ఆయనకు తోచింది. అది ఆయనకు “అక్షరశః శాస్త్రీయతాముద్ర పొంది, కేవల శాస్త్రీయపథంలో నడుస్తూఉన్న ప్రత్యక్షరాక్షసశక్తి” అనే తోచింది. ఇంగ్లాండు దేశానికీ తన్నిత్రవర్గాలకు తన నైతికసమర్థన ఉండగలదని ఆయన వాదనానంచేశాడు. “నా హృదయమంతా స్వాతంత్ర్యం కోసం విషమయుద్ధంలో చిక్కుకొన్న పోలండు దేశీయులతోనే ఉన్నది.” అని ప్రకటించాడు.

వీటివల్ల యుద్ధాన్ని ఆయన ఎంతవఱకు బలపఱుస్తు

న్నదీ స్పష్టమైంది. కాని అందులో ఏ విధంగానూ పాల్గొనటానికి ఆయన అంగీకరించలేదు. భారతదేశం యుద్ధంలో శింఛటాన్ని కూడా ఆయన సమర్థించలేదు. ఈవిధంగా ఆయన అటు బ్రిటిషువారికీ, ఇటు భారతరాజకీయ నాయకులకూ కూడా ఎడమే అయినాడు. కొన్ని రాజకీయపు ఒప్పందాలమీద యుద్ధంలో పాల్గొననచ్చునని కాంగ్రెసు ఉద్దేశించింది. ఒక సిద్ధాంతవిషయంలో బేరాలు సాగించటం గాంధీజీకి ఎన్నడూ గిట్టదు. మఱీ ఈ సందర్భంలో ఆయన తనప్రధాన సిద్ధాంతాలేమిటో స్పష్టంగా ప్రకటించాడు. “బ్రిటనుకు చేసే సహకారం ఏమైనా నిర్మి బంధంగా చేయవలసిందే!” అన్నాడు. ఆయన ఇలా చెప్పినప్పటికీ 1941 వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు 14వ తేదీన కాంగ్రెసు రాజకీయనాయకులు హిట్లరుహింసా కాండను ఖండిస్తూకూడా పశ్చిమదేశాలవారి సామ్రాజ్యవాదాన్నీ ఖండించి, “భారతదేశం పారతంత్ర్య విముక్తమైతేనే” సంతోషంగా ఇతర స్వతంత్రజాతులతో సహకరించి పనిచేయగలదని ప్రకటించారు. ఈ ప్రకటన (జవహర్లాలు చేసిందే) గాంధీజీ అభిప్రాయాలకు ఎంతమాత్రమూ అనుగుణంగాలేదు. అయితే కాంగ్రెసు అలా ప్రకటించింది కాబట్టి దానిని బలపఱచవలసిందని ఆయన ప్రజలకు విజ్ఞప్తిచేశాడు. ఆయన ఆ విధంగానే చేయటానికి కారణం తన “అత్యుత్తమసహచరులు” అలా కోరటమే. వారిని ఆయన విడనాడలేకపోయాడు. కాని, “అహింసాపథంనుంచి వారి అన్యధాగమనం చాలా కొంత వఱకే; అదీతాత్కాలికమే!” అని ఆయన అశించిఉంటాడు.

రాజప్రతినిధి లంకను నుంచి తనకువచ్చిన ఆజ్ఞలను అనుసరించి కాంగ్రెసు చకటనకు సమాధానం ఇస్తూ యుద్ధంచేయటంలోని ఉద్దేశాలను ఇంగ్లాండు అప్పటికీ నిర్వచించలేకున్నదనీ, స్వరాజ్యంకోసం భారతదేశం అంత తొందరపడగూడదనీ చెప్పాడు. ఆ సమాధానం వినగానే ఇంగ్లాండుకు ఎటువంటి తోడ్పాటూ చేయరాదని కాంగ్రెసు నిర్ణయించింది. రాష్ట్ర ప్రభుత్వాలలో పనిచేస్తున్న కాంగ్రెసు సభ్యులందరినీ తక్షణమే వారి పదవులకు రాజీనామాలియ్యవలసిందని ఆదేశించింది.

ఈ సమయంలో గాంధీజీ కోమలహృదయం అడుగడుగునా భయపించలేక మైసూరు కనిపిస్తుంది ఇంగ్లాండుకు తటస్థించిన వివత్తును అవకాశంగా తీసికొని భారతదేశం తన స్వార్థాన్ని సాధించుకొనటానికి యత్నించినట్లు కనబడటం ఆయనకు ఎంతమాత్రమూ సమ్మతంకాలేదు. అయితే తన “అత్యుత్తమ సహచరులతో” ముఖ్యంగా నెహ్రూతో ఏకీభవించక పోవటమున్నూ అనంగీకారమే అయింది. ఈ అన్నిటికంటెనూ ఆయనకు అహింసను మఱింత దృఢంగా ఆచరణలో పెట్టాలనే సంకల్పం అత్యధికమైంది. ఈ మధ్యలో ప్రపంచంలో చాలాభాగాన సంభవమైనట్లే భారతదేశంలో కూడా 1940 వ సంవత్సరం అంతటా అనేకసంఘటనలు ఒకదానివెంట ఒకటి సంభవించాయి. దాదాపు యూరపుఅంతా హిట్లరు వశమైనట్లు కనిపించింది. బ్రిటను ధనాగారాలు వట్టి పోతున్నట్లు స్పష్టమైంది. యుద్ధానికి కావలసిన పెట్టుబడి లేక పోయినది. అప్పుడు గాంధీజీ భారతీయులను ప్రశాంతంగా ఉండవలసిందని అర్థించాడు. ఒకవేళ బ్రిటిషువారే అంతరించ

వలసివస్తే “ఏరోచితంగానే” అంతరించవలసిఉంటుందన్నాడు. బ్రిటిషువారు అనుభవిస్తున్న బాధా, వారి కట్టకడవటిధీరత్వమూ ఆయన బాగా గుర్తించుకుంటాడు.

ఏమైనప్పటికీ ఆ సమయాన రాజగోపాలాచారితోడ్పాటుతో కాంగ్రెసు కార్యనిర్వాహకవర్గాన్ని శాసిస్తున్న నెహ్రూ యుద్ధంలో బ్రిటిషువారికి తోడ్పడాలనీ, అందుకు ప్రతిఫలంగా భారతదేశం కొంతలాభం పొందాలనీ ఉద్దేశిస్తున్నాడు. ఆ ఉద్యమస్వభావానికి గాంధీజీ అహింసకూ పొత్తు కుదరలేదు. ఈ సత్యం మహాత్మునికి తెలుసు. అయినా ఆయన తలచుకొన్నట్లయితే కాంగ్రెసు కార్యనిర్వాహకవర్గం తన ఆజ్ఞను శిరసావహించేటట్లు చేయగలిగేవాడే. కాని, యిదికూడా ఆయన అహింసాసిద్ధాంతానికి వ్యతిరేకమూ, అంతరాత్మ కెంతో బాధ కలిగించేది అయింది. ఈ పరిస్థితులన్నింటితోనూ ఆయన చేయగలిగిందంతా కాంగ్రెసుకు బాధ్యత ఒప్పించటం మాత్రమే. అది ఎలా నిర్ణయించినా సరే! (నెహ్రూబలంతో) రాజాజీ ప్రతిపాదించిన తీర్మానం సెగింది. “దేశానికి స్వతంత్రత ఇచ్చి అక్షరాలా భారతప్రభుత్వం ఏర్పడితే భారతదేశం తన సర్వ శక్తులతోనూ యుద్ధంలో పాల్గొనగలదు.” అని కాంగ్రెసు ప్రకటించింది.

అప్పుడు లండనులో ప్రధానమంత్రి విన్స్టన్ చర్చిల్. భారతదేశం స్వతంత్రంకావటం అతని కెన్నడూ అంగీకార యోగ్యం కానివిషయం. అతని అభ్యంతరంమూట యెలా ఉన్నా బ్రిటిషుప్రభుత్వం తన అధికారాన్ని భారతదేశానికి దత్తంచేయటానికి అవిషయపరిస్థితి తగినసమయమేనా అని

కూడా శంకించవలసివస్తుంది. తర్వాత ఏడేండ్లకు ఆసమయం ఆసన్నమైంది. అప్పుడుకూడా ఈ అధికారప్రధానం అంత తేలిక పని కాలేదు. ఇక 1940 వ సంవత్సరపు ఫలితాలు ఎలా ఉండ వచ్చునో ఎవరైనాసరే ఊహించటంకష్టమే.

ఏది ఎలా ఉన్నా కాంగ్రెసుకు వచ్చినసమాధానం పూర్తిగా వ్యతిరేకమైంది. 'భారతదేశపు జనాభాలో పెద్దపెద్ద విభాగాలకు సమ్మతం కాని ఒక భారతప్రభుత్వానికి తమ అధికారాన్ని ఒప్పగించుకోవటానికి బ్రిటిషుప్రభుత్వం వారు సిద్ధపడ లేదు.' అని ఆ సమాధానంలో ఉన్నది. ఈ పెద్దపెద్ద విభాగాలంటే మహమ్మదాలీజన్నా నాయకత్వాన కాంగ్రెసుతో సంబంధం లేకుండానూ, కాంగ్రెసుకు కేవలం వ్యతిరేకంగానూ క్రొత్తగా సంఘీభవించి ప్రవర్తిస్తున్న ముస్లింప్రజానీకమే.

ఇప్పుడు కాంగ్రెసు మళ్ళీ అహింసాత్మకంగానే ప్రభుత్వంపట్ల సహాయనిరాకరణం ప్రదర్శించాలని అభిప్రాయ పడింది. రాజకీయనాయకులు తమకు లాభదాయకంగా కనిపించినప్పుడున్నూ, అంతకంటే గత్యంతరం లేనప్పుడున్నూ అహింసాత్మకమైన తనఉద్యమాన్ని ఆమోదిస్తూఉంటారని గాంధీజీకి ఇప్పుడు నిదర్శనపూర్వకంగా బోధపడిఉంటుంది. అంతే కాక, వారు ఆసమయాన సంభ్రమవివశులై కార్యభారంఅంతా గాంధీజీకే ఒప్పగించాలని అభిప్రాయపడ్డారు. మహాత్ముడు మళ్ళీ వారితో కలిశాడు. 'అయితే బ్రిటిషువారికి ఆర్థికంగా బాధ కలిగేపని యేదీకూడా చేయరాదని హెచ్చరించాడు. యుద్ధప్రయత్నాలకు సహకరించకపోయినా ప్రజలతో కాంగ్రెసు వారు స్వేచ్ఛగా కలమెలసి పనిచేయటానికి అనుమతించవలసిం

దని కాంగ్రెసువత్సాన రాజప్రతినిధిని అభ్యర్థించటానికి వెళ్లాడు. కాని, రాజప్రతినిధి అందుకు సమ్మతించలేదు.

గాంధీజీ మనస్సులో కలిగిన ధర్మసందేహాలు ఆ తరుణంలో బ్రిటిషువారికి నిజంగా హాని కలిగించేపని యేదీ చేయరాదనే ఆయనకు తోచటానికి కారణమైనాయి. అయితే భారతదేశానికి ఏ హక్కుకూడా ఇయ్యరాదని బ్రిటిషువారు మొండిగా నిరాకరించటం ఆయనమనస్సును నొప్పించింది. ఎటువంటి సంప్రతింపూ లేకుండానే బ్రిటిషువారు భారతదేశాన్ని యుద్ధంలోకి ఈడ్చారు. అలా ఎంతకాలం సాగుతుందో తెలియలేదు. ఒక్క కాంగ్రెసునాయకులకే పరిమితంగా శాసనధిక్కారోద్యమం ప్రారంభించాలని గాంధీజీ నిశ్చయించాడు. ఆయన మొట్టమొదట వినోబాభావేను చెఱసాలకు పొమ్మన్నాడు; తర్వాత నెహ్రూ, పిమ్మట పటేలూ, తర్వాత మాలానా అబుల్ కలామ్ ఆజాదూ అని వంతులు వేసేశాడు. గాంధీజీ మాత్రం చెఱసాలకు వెలువలనే ఉండేట్లు కాంగ్రెసు కార్యనిర్వాహకవర్గం ఆయనచేత వాగ్దాసం చేయించుకొన్నది. సుమారు ఒకసంవత్సరంలో యుద్ధప్రయత్నాలకుగానీ, యుద్ధానికిగానీ వ్యతిరేకంగా ప్రసంగించినందుకు 23223 మంది చెఱసాలకు వెళ్లారు.

1941 వ సంవత్సరం అంతా జపాను యుద్ధంలో పాల్గొనటంతో భారతదేశానికి యుద్ధంతో ఇటువంటి అనుభవం అంతమైంది. బ్రిటిషు ప్రభుత్వం నాయకులను విడుదలచేసింది. ఇక కాంగ్రెసును అదుపులో ఉంచాలనే ఉద్దేశం గాంధీజీకి లేకపోయింది. ఆయన వాదోపవాదాలతో సంబంధంలేకుండా తాట

స్వం వహించాడు. జపానువారు ఆగ్నేయాసియామీదనుగా సేనాదళాలతోనూ నౌకాదళాలతోనూ కూడా సాగివస్తున్నారు. వారు త్వరలో భారతదేశానికి వచ్చేవారేమో !

ఈ సమయానికి అమెరికా సంయుక్తరాష్ట్ర ప్రభుత్వమూ, రష్యా ప్రభుత్వమూకూడా ఏకీభవించి హిట్లరును ప్రతిఘటించటం జరిగింది. అమెరికా సంయుక్తరాష్ట్ర ప్రభుత్వం ఇటు జపానువారినికూడా ఎదుర్కొన్నది. ఆ పరిస్థితులనుచూస్తే ఎప్పటికైనా బ్రిటిషువారికి విజయం కలగవచ్చు ననిపించింది. కాని, అమెరికావారెప్పుడూ భారతదేశానికి అనుకూలురు. భారతదేశంవల్ల బ్రిటిషువారు వ్యవహరించే విధానం వారికి సమ్మతం కాలేదు. యుద్ధలక్ష్యాలను ప్రకటించటంలో వారి హృదయం స్పష్టంగా ప్రకటితమైంది. భారతదేశ సమస్యను ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలతోనే అపరిష్కృతంగా ఉంచుతూవచ్చే విన్ స్టన్ చర్చిలు ధోరణిని అమెరికాఅధ్యక్షుడైన రూజ్వెల్టు ఎన్నడూ కొనసాగనీయలేదని తర్వాత కొలది సంవత్సరాలలో తేటతెల్లమైంది. ఇంగ్లండులో పలుకుబడి గల పెద్దలనేకులు చర్చిలు అభిప్రాయాలతో ఏకీభవించక, రూజ్వెల్టునే బలపఱచారు. భారతదేశ సమస్యలో పెద్దచిక్కు లేవీ లేవనీ, కొంచెం ముందో వెనుకో అది పరిష్కరించకతప్పదనీ, యుద్ధసమయంలో తగుతోడ్పాటు లభించాలంటే దానిని త్వరితంగా పరిష్కరిస్తేనే శ్రేయస్కరమనీ వారు అభిప్రాయపడ్డారు.

ఇంతవఱకు రావటంచేత చర్చిలు భారతదేశంలోని రాజకీయనాయకులతో రాజ్యాంగవిషయంలో సాధ్యమయిన మార్పులను గుఱించి ముచ్చటించి రమ్మని సర్ స్వాధ్యక్షులను

భారతదేశానికి పంపించాడు. అంతకుముందు ఒకసారి (కడచిన నవంబరు నెలలో) క్రిష్ణ భారతదేశానికి వచ్చి వార్ధా ఆశ్రమంలో మహాత్ముణ్ణి సందర్శించాడు. ఇప్పుడు (1942 వ సంవత్సరం మార్చి నెల 22వ తేదీ) అతను అధినివేశరాష్ట్రాల ఏర్పాటుకు తగిన ప్రణాళికతో కూడా న్యూఢిల్లీకి వచ్చాడు. (1926 వ సంవత్సరంలో వెస్టుమినిస్టర్ శాసనం ఏర్పడ్డది లగాయతు అధినివేశప్రభుత్వానికి, ఎప్పుడైనా సరే, బ్రిటిషువారి వలస రాజ్యాల కూటమి నుంచి విడిపోయే హక్కు కూడా కలిగింది.) అయితే ఈ అధినివేశప్రభుత్వం యుద్ధానంతరం మాత్రమే ఏర్పాటు కాగల దన్నారు. అంతేకాక భారతదేశంలోని ఏ రాష్ట్రంకానీ, ఏ ప్రత్యేక భాగంగానీ భారతసమైక్య ప్రభుత్వంతో సంబంధంలేకుండా ప్రత్యేక రాజ్యంగా ఉండదలచుకొంటే దానికి అత్యంతరం ఉండరాదని ఒక నిబంధన కూడా ఇందులో పెట్టారు.

క్రిష్ణ ప్రతిపాదనలలో ఒక్క అధినివేశ ప్రతిపత్తి మాత్రమే గాంధీజీకి సమ్మతమైంది. స్వదేశసంస్థానాలు వేటి కవి ప్రత్యేక రాజ్యాలుగా ఉండటమూ, ముఖ్యంగా దేశంలోని ఏ ప్రాంతమైనా స్వతంత్రరాజ్యంగా చీలిపోయే ప్రమాదం ఉండటమూ ఆయనకు గిట్టలేదు. యుద్ధప్రయత్నాలకు నోహదం కావాలనే భివరి నిబంధన ఆయన అహింసాసిద్ధాంతానికి గొడ్డలిపెట్టుగా తోచింది. అందువల్ల క్రిష్ణ ప్రతిపాదనలను చూడటం తడవుగా ఆయన వాటిని సంపూర్ణంగా నిరాకరించాడు. తిరిగి వార్ధాకు వెళ్ళిపోయాడు. ఇక సంప్రదింపులకు ఆవకాశమనేదే లేకపోయింది.

నైహూ రాజాజీలు సంప్రతింపులు సాగించారు. అలాగే ఇతరవర్గాల నాయకులున్నూ కొన్నాళ్ళు సంప్రతించారు. చివరకు అందఱూ ఒకేవిధమైన సమాధానం ఇచ్చారు. ఆ ప్రతిపాదనలు ఆమోదించరానివైనాయి. ఏప్రిల్ 12 వ తేదీన క్రిష్ణ తిరిగి ఇంగ్లాండుకు వెళ్ళాడు. అదేరోజున రూజ్వెల్లు మళ్ళీ ప్రయత్నం చేయవలసిందని చర్చిలుకు సుదీర్ఘమైన నిస్తంత్రీవార్త వంపాడు. అప్పటికే చర్చిలు తన దృఢాభిప్రాయానికి ఎంతో వ్యతిరేకంగా నడిచాడు; అలా నడవక తప్పలేదు. క్రిష్ణ ప్రతిపాదనలను భారతీయులు తిరస్కరించినందుకు చర్చిలు సంతోషించిఉంటాడని యెవరైనా ఊహించినా ఊహించవచ్చునుకూడా. “చక్రవర్తి సామ్రాజ్యవిచ్ఛిత్తి” అని అతను పేర్కొన్నది మఱొకరిద్వారా జరుగవలసిఉన్నది గదా !

క్రిష్ణ రాయబారంగాడు 1942 వ సంవత్సరంలో తత్క్షణభారతదేశం స్వతంత్రమైఉంటే మఱి అయిదుసంవత్సరాలకు సంభవించిన దైవికమైన విపత్తు తటస్థించకుండానే ఉండేదేమో అని చర్చించటం అంతాకూడా వట్టిఅయితే గియితేలే. 1942 వ సంవత్సరంలోనే భారతదేశానికి అధికారం దత్తంచెయ్యటానికి బ్రిటిషుప్రభుత్వం అంగీకరించిఉండేదనీ, “యథార్థమైన అధికారం” ఇవ్వటానికి యుద్ధం ముగిసేవఱకు మాత్రమే బ్రిటిషువారు గడుపుతీసికొనిఉండేవారనీ, బ్రిటిషు మిత్రమండలి అటువంటి నిశ్చయానికి రావడమే యిందుకు కారణమనీ లూయీ ఫిషర్ వాదం. “యథార్థాధికారం” బ్రిటిషువారిచేతులలోనే ఉండేటట్లయితే గాంధీజీ ఆ రాజీకి ఆమోదించడనీ, ఆయన ఆమోదంలేనిదే రాజీ జరిగేదే కాదనీ నా అభిప్రాయం. ఇంతే

కాక మహామ్మదాలీ జన్నా నాయకత్వాన నడిచే మహామ్మదీయ ప్రత్యేకతా సాధనోద్యమం అప్పటికే చాలా బలవడి ఉన్నందువల్ల అటుతర్వాతనే సాంఘవమైనట్లే 1942 వ సంవత్సరంలోనే ఎన్నో కల్లోలాలు సంభవమయ్యేవి.

బహుశః ఆ యుద్ధసమయమే భారత స్వాతంత్ర్యానికి అడగని గాంధీజీ అభిప్రాయపడిఉండవచ్చును. కాని, గాంధీజీ తత్త్వానుగుణంగా విచారిస్తే భారత దేశంమీదకు దండెత్తివచ్చే జపానువారిని సాత్త్వికమార్గాననే నిరోధించటానికి ఆయన ఒక బ్రహ్మాండమైన ఉద్యమం నడిపిఉండేవాడు. అయితే భారత దేశం స్వతంత్రమైఉంటేనే ఆయన అలా చేయగలిగేవాడు. దేశానికి స్వాతంత్ర్యమూ లేక, జాతీయప్రభుత్వమూ లేక పోయినట్లయితే బ్రిటిషు ప్రభుత్వంవారూ, మిత్రమండలివారూ మాత్రమే భారత దేశరక్షణకు సిద్ధపడక తప్పదు. అప్పుడు గాంధీజీ వారి ప్రయత్నాలకు నిరోధం కల్పించక పోయినా, సహకారంమాత్రం జరిపేవాడుకాదు. జపానువారిదాడి సంభవించగలదని అప్పటి పరిస్థితులను పరిశీలించగా గాంధీజీకి తోచినట్లు విదితమౌతున్నది. అహింసాత్మకమైన సహాయనిరాకరణోద్యమం జరపటానికి అంతకంటే పరీక్షాకాలం మఱొకటిఉండదని కూడా ఆయనకు తోచిఉండవచ్చును. 1942 వ సంవత్సరంలో ఆయన ఇటువంటిది సంభవించవచ్చుననీ, ఎట్టి పరిస్థితులలోనూ దేశంమీదికి దండెత్తివచ్చినవారితో సంబంధమే పెట్టుకోగూడదనీ చెప్పేటూవచ్చాడు.

గాంధీజీ ఆ ఆలోచన ఆయనకు ఆపులైన రాజకీయ మిత్రుల ఆలోచనకూ, అనుచరుల ఆలోచనకూ కూడా చాలా

భిన్నంగా ఉన్నది. వారందఱున్నూ యుద్ధంలో పాల్గొనదగినట్లు స్వాతంత్ర్యం కావాలని వాంఛించారు. ముఖ్యంగా సాహసంపాలు ఎక్కువైన నెహ్రూగారు గాంధీజీ ఉద్దేశించే అహింసా విధానం సముచితంగా తోచలేదు. అనేక సంవత్సరాలుగా అతను హిట్లరు కూరిరప్రభుత్వాన్ని వ్యతిరేకిస్తూ వచ్చాడు. అతను అన్నట్లు “సాధ్యమైన ప్రతిమార్గానా” ఆక్రూర్యాన్ని ప్రతిఘటించాలని వాంఛించాడు. రాజాజీ, మాలానా సాహెబులు కొంత మృదువుగా మాట్లాడినప్పటికీ అదేభావాన్ని ప్రకటించారు. ముందు కావలసింది భారతదేశానికి వెంటనే స్వాతంత్ర్యం లభించటం మాత్రమే. జూలై నెల 14 వ తేదీన కాంగ్రెసు కార్యనిర్వాహకవర్గం అలా తీర్మానించింది. ఈ తీర్మానాన్ని బ్రిటిషుప్రభుత్వం నిర్లక్ష్యంచేసినట్లైతే కాంగ్రెసు శాసన ధిక్కారోద్యమానికి “సిద్ధపడితప్ప”దని కూడా ప్రకటన జరిగింది.

1942 వ సంవత్సరం ఆగస్టు నెల 7, 8 తేదీలలో జరిగిన అఖిలభారత జాతీయమహాసభ (కాంగ్రెసు)లో ఇందుమీద తుదినిర్ణయం జరిగింది. అయితే శాసనధిక్కారం అనేది తత్క్షణమే జరపటం మంచిదికాదనీ, ముందు సంప్రతింపులు జరపాలనీ గాంధీజీ అభిప్రాయపడ్డాడు. దానికోసం ఢిల్లీకి వెళ్ళి రాజప్రతినిధిని సందర్శించాలని ఉద్దేశించాడు. కాని, అమెరికా అధ్యక్షుడైన రూజ్వెల్టుకు ఆవిషయమై ఒక లేఖ వ్రాయబూని ఆరాత్రి చాలానటకూ దానితోనే కాలంగడపిన గాంధీజీ (ఆగస్టు 9 వ తేదీ ఉదయంననే) తెల్లవాఱుతూ ఉండగానే ప్రభుత్వ నిర్బంధానికి గుటిఅయి తనకడసారి చెజసాలకు అంటే

పూనాలోని ఆగాఖాను భవనానికి వెళ్ళాడు. ఆయనతోబాటు ఇంకా చాలామంది కాంగ్రెసు నాయకులుకూడా నిర్బంధితులయినారు.

ప్రభుత్వం చేసిన ఈ నిర్బంధాలనల్ల శాంతియుతం గానూ, అహింసాత్మకంగానూ శాసనధిక్కారోద్యమం సాగే అవకాశం అంతరించింది. భారతీయులకు ఇప్పుడు నాయకులు లేకపోయారు. వారి ఉద్రేకాలను చల్లార్చి శాంతిపథంలో నడపించే గాంధీజీవాణి వారికి వినిపించకుండా పోయింది. ఇక చెఱసాలలోఉన్న గాంధీజీకి ప్రథమదశలో వార్తాపత్రికలు కూడా లభించలేదు. అందువల్ల దేశంలో ఏమి జరుగుతున్నదో కారాగారాధికారివర్గాలు చెప్పితే వినవలసిందే కానీ, స్వయంగా తెలిసికొనే అవకాశం లేకపోయింది. అయినా సరే, ఆయన దేశంలో జరుగుతూ ఉన్నదానిని ఖండించవలసి ఉన్నదనీ, ఆ పద్ధతిని అంతరింపజేయాలనీ ప్రభుత్వం భావించింది.

భారతీయులు గుంపులుగూడి దౌర్జన్య మవలంబించి, రైలువట్టాలు తోలగిరిచి వెయ్యటం, తంతిటీగలు త్రెంచటం, రక్షకభటులమీద దాడిచెయ్యటం సాగించారు. కొన్ని జిల్లాలలో ఉద్యమం అదు పనేది లేకుండా సాయుధవిప్లవానికిన్నీ తయారైంది.

హింసా విధానాన్ని ఖండించటానికీ, నిరోధించటానికీ గాంధీజీ ఎన్నడూ వెనుకాడి ఉండలేదు. అయితే ఈసందర్భంలో ఆయన అలా చేయడలంచలేదు. దేశంలో ఏమిజరుగుతున్నదో సత్యం గ్రహించటానికి ఆయనకు అవకాశం లేకపోయింది. కేవలం ఒకవక్తంవారి వాదనమాత్రమే ఆయనచెవికి వచ్చింది.

ఇంతేకాక ఆయన వార్తాపత్రికలు చదివే అవకాశం కలిగిననాటికి భారత దేశంలోనూ లండనులోనూ కూడా ప్రభుత్వంవారు ఆయన మాటలలో “అపోహలూ, అపార్థాలూ” కల్పించుకొని భారత దేశంలోని అరాజకానికి మహాత్ముడే (లేక మహాత్ముడూ కాంగ్రెసు) కారణమనే శిశ్చయ్యానికి వచ్చినట్లు వెల్లడి అయింది. అది యుద్ధప్రచారానికి ఒకరకమైన ప్రయత్నం. అది ఆయనను చాలా నొప్పించింది. అందువల్ల (ఆగస్టు నెల 14 వ తేదీన) చెజసాలనుంచి ఆయన రాజప్రతినిధికి వ్రాసిన తొలి లేఖ గాంధీజీ లేఖ అనదగినట్లు లేదు. అది అయిదుపుటల సుదీర్ఘ లేఖ. దోషా రోషణలతో నిబిడితమైంది. ఆ విగుర్మను తాను ఆమోదించ లేనది రాజప్రతినిధి జవాబు వ్రాశాడు. లిస్టితో స్వతంత్రంగానే వ్యవహరించిఉంటే గాంధీజీతో ముందు మాట్లాడకుండా ఆయనను నిర్బంధించేవాడు కాడనీ, ఆయన కేవలం లండనునుంచి వచ్చిన. ఆజ్ఞలనుబట్టి మాత్రమే వ్యవహరించి ఉంటా డనీ కొందఱి అభిప్రాయం.

మళ్ళీ నూతన సువత్సరారంభాన గాంధీజీ రాజప్రతినిధికి ఇంకొక లేఖవ్రాస్తూ తన చిరకాలమిత్రుడు తనమాట విని పించుకోకుండానే తన్ను నిర్బంధించినందుకు చాలా విచారిస్తున్నానని వ్రాశాడు. దేశంలోని హింసాత్మకోద్యమానికి ప్రభుత్వమే కారణంగానీ, తాను బాధ్యుణ్ణికాననీ ఉద్ఘాటించాడు. తాను, ఉపవాసం చేయ్యాలని నిశ్చయించుకొన్నట్లు కూడా తెలియజేశాడు.

అలేఖ చూడగానే రాజప్రతినిధి జవాబు వ్రాశాడు. అయితే అది 14 రోజులకుగానీ గాంధీజీకి చేరలేదు. అందులో

దేశంలో జరుగుతూఉన్న హింసాత్మక చర్యలను ఖండిస్తూ, ఉద్రిక్త వాతావరణాన్ని తగ్గించటానికి గాంధీజీ ప్రజలకు విజ్ఞప్తి చేయనందుకు తాను విచారిస్తున్నానని రాజప్రతినిధి వ్రాశాడు.

వెంటనే గాంధీజీ దేశంలో జరిగే సంఘటనలను తాను నిరసిస్తున్నాననీ, అయినప్పటికీ ప్రజలకు నచ్చజెప్పటానికిగానీ, వారిని అదుపులో ఉంచటానికిగానీ తనకు అవకాశం లేకపోయిందనీ, భారతప్రభుత్వమే ఆ నింద భరించవలసిఉంటుందనీ జవాబు ఇచ్చాడు. మహాత్ముడూ కాంగ్రెసువారూ మాత్రమే నిందాల్ని రాజప్రతినిధి తిరిగి సమాధానం ఇచ్చాడు.

అప్పుడు గాంధీజీ తాను ఫిబ్రవరి 9 వ తేదీనుంచి 29 రోజులపాటు ఉపవాసం చేయ్యటానికి నిశ్చయించుకొన్నానని ప్రత్యుత్తరం వ్రాశాడు.

రాజప్రతినిధి తత్క్షణం జవాబువ్రాస్తూ ప్రజలలో అరాజకానికి కాంగ్రెసే కారణమని పునరుద్ఘాటించి, మహాత్ముడు ఉపవసించ గూడదని అశిస్తున్నానంటూ “రాజకీయ లక్ష్యసాధనకు ఉపవాసాన్ని వినియోగించటం ఒక పెద్దరాజకీయపు బందిపోటు ఆనే నాభావం. ఎందువల్లనంటే దీనికి సమంజసమైన కారణం కనిపించక పోవటమేకాక, లోగడ మీ వ్రాతలను బట్టి ఇది (ఇట్టి రాజకీయపు బందిపోటు) కూడా మీ లక్ష్యమని నేను అర్థం చేసికొంటున్నాను.” అని అతికఠోరమైన ధోరణిని ప్రదర్శించాడు.

మహాత్ముడు ఉపవాసాన్ని గురించి యెంత జాగ్రూకతతో నిర్వచించిఉన్నాడో పరిశీలించిఉంటే రాజప్రతినిధి ఉప

యోగించిన యీభాష అతికటువుగాఉన్నదని స్పష్టమౌతుంది. దీనికి మహాత్ముడు ఇలా జనాబుఇచ్చాడు. “ఇది రాజకీయపు బందిపోటు అని మీరువర్ణించినప్పటికీ నాకుమాత్రం మీ నుండి నాకు లభించని న్యాయంకోసం సర్వోన్నత న్యాయాధికారికి (భగవంతునికి) నేను చేసికొనే విజ్ఞప్తి మాత్రమే అవుతుంది. దీనివల్ల దైవికమైన విపత్తును నివారించుకోలేక పోయినట్లయితే, నా నిష్కల్మష వర్తనవల్ల పరిపూర్ణమైన విశ్వాసంతో నేను ఆ సర్వోన్నత న్యాయాధికారి సాన్నిధ్యానికి పోతాను. సర్వ శక్తి సమన్వితమైన ఓకప్రభుత్వప్రతినిధిగా మిమ్మల్ని, నాదేశానికి తద్వారా మానవజాతికికూడా సేవచేయటానికి, యత్నించిన అల్పమానవుడుగా నన్ను—మన తర్వాత తరాలవారు రించి తీర్చుచెప్పగలరు.”

గాంధీజీని చెఱసాలనుంచి విడుదల చేయటంద్వారా యీ క్లిష్టసమస్యనుంచి బయటపడాలని ప్రభుత్వం అనుకొన్నది కానీ తాను విడుదలకావడానికికూడా ఆయన అంగీకరించలేదు. తన్ను విడుదలచేస్తే తాను ఉపవాసంచెయ్యక మరొక ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించవచ్చునన్నాడు. ఆయన చెఱసాలలోఉంటే ఎంత కొఱక రానికొయ్య అయినాడో బయటఉన్నా అంతే అని రాజప్రతినిధి అనుకొన్నాడు. కాబట్టి ఆయన ముందుగా నిశ్చయించుకొన్నట్లు చెఱసాలలో ఉపవాసం సాగించటమే మంచిదని అనుకొన్నాడు. ఉపవాసకాలంలో సాహాయ్యానికి ఎవరైనా వైద్యులనుగానీ, మిత్రులనుగానీ కావలిస్తే పిలిపించుకొనటానికి గాంధీజీకి అనుమతి ఇయ్యబడ్డది. ఆగాఖానుభవనం

విశాలమైనది కాబట్టి యెంతమందివచ్చినా చోటుచాలదనే బాధ లేదు.

ఈ ఉపవాసం (1943 వ సంవత్సరం ఫిబ్రవరి 10 వ తేదీ నుంచి మార్చి 2 వ తేదీ వరకు) భారత దేశంలో ప్రతివ్యక్తికి భయపేతువైంది. ఇక ప్రభుత్వానికి అన్నివైపులా అగ్ని ఆవరించినట్లయింది. మహాత్ముడు మరణిస్తాడేమో అనే భయం ప్రబలినందువల్ల అనుదినమూ ప్రజానీకం ఆయనను కన్నులారా చూచివెళ్ళే యేర్పాటు చేయవలసివచ్చింది. మొదటివారం గడచేసరికి ఆయన క్రమంగా క్షీణిస్తూవచ్చాడు. అటుపై ఇరవై ఒకటవరోజు రాకుండానే ఉపవాసకాలం లోపలనే ఆయన గతించటం సంభవమని ప్రపంచవంతా భావించటం జరిగింది. కస్తూరీబాకూడా అలాగే అనుకొన్నట్లున్నది. గాంధీజీ ఆప్తులూ బ్రిటిషుప్రభుత్వ వైద్యులూకూడా సంతకాలుచేసి యెప్పటి కప్పుడు ఆయన ఆరోగ్యంగుఱించి కరపత్రాలు పంచిపెట్టుతూ వచ్చారు. అయితే అవి ఏమీ ఆశాజనకాలు కాలేదు. భారత దేశంతో బ్రిటిషువారి సంబంధం ఇందుమూలాన చెడగలిగినంత చెడిపోయింది.

1942 వ సంవత్సరం ఆగస్టునెల, 1944 వ సంవత్సరం మేనెల మధ్యకాలంలో ఆగాఖాన్ భవనంలో, గాంధీజీకి వ్యక్తిగతంగా కలిగిన దుఃఖం ఇంతా అంతా కాదు. ఆయన సర్వకాలసర్వావస్థలలోనూ హింసను ఖండిస్తూనేవచ్చాడు కానీ, ఈ కాలంలో అది భారతదేశంయూవత్తూ ప్రబలిపోయింది పైగా అది అంతా ఆయనవల్ల కలిగిందే అని ప్రభుత్వంవారు ఆరో

పించారు. ప్రభుత్వం ఆయనను నిర్బంధించకుండాఉన్నా, కనీసం ఆయన చెప్పేది విని నిర్బంధించినా ప్రజల విశ్మంఖలవర్తనాన్ని ఆయన అరికట్టగలిగేవాడు. ఆయన శాసన ధిక్కారోద్యమాన్ని ఏరూపంలో నడపించినా అందులో హింసకు తావు ఉండేది కాదు. ఉప్పుసత్యాగ్రహమే అందుకు నిదర్శనం. అయినప్పటికీ ప్రభుత్వం వేచి ఉండలేక పోయింది; ఆయన చెప్పేది విననూ లేకపోయింది.

ఈ అనుదిన విషాదానికితోడు వ్యక్తిగతంగా ఆయనకు రెండుదుఃఖాలు ఒకదానివెంట ఒకటి వచ్చిపడ్డాయి. వాటిలో మొదటిది ఆయనకు అత్యంతప్రీతిపాత్రుడైన కార్యదర్శి మహా దేవదేశాయి మరణించటం. ఈయన భగవద్గీత విషయంలో గాంధీజీకి ఎంతో సహకరించినవాడు. ఇక రెండవది యౌవనంలో ప్రియురాలూ, జీవితపర్యంతమూ సహచారిణీఅయిన కస్తూరీబా గతించటం. ఈ రెండింటితోనూ మహాత్ముడు అనుభవించిన దుఃఖం సర్వాతీతమైనది. అయితే దానిని ఆయన గీతాభాషలో “బంధరాహిత్యం”గా అన్వయించుకోటానికి ప్రయత్నించాడు. కాని, ఆయత్నంలో ఆయన సఫలుడు కాలేదేమో! ఆనాటికి కస్తూరీబాతో ఆయన 62 సంవత్సరాలు గడపాడు. ఆమె మహా సాధ్వీ, నిరాడంబరా తియి, హైందవగృహలక్ష్మీసముచిత వర్తనతో ఆయనను సేవిస్తూవచ్చినా, సత్యవిషయమై ఆయన జరిపిన పరిశోధనలకూ, అన్నింటికంటే ప్రధానంగా కులాచార విషయాలలోనూ ఆయనతో సరితూగలేక వెనుకంజవేస్తూనే వచ్చింది. ఇంత బాధపడ్డప్పటికీ ఆయన ప్రబోధంలో విశేష

భాగం “ఎందుకు? ఏమిటి?” అనకుండానే ఆమె పరిగిగించింది; అనుభూతి స్థిరం చేసికొన్నది. మహాదేవ్ కస్తూరీబా లిద్దరికీ అంత్యక్రియలు చెఱసాలలోనే జరిగాయి. ఆ ఆనరణలో ప్రక్క ప్రక్కలనే వారిని దహించటమున్నూ జరిగింది.

ఆత్మీయమైన యీ విషాదానుభవం వెనువెంటనే మహాత్ముడు రెండు తీవ్రవ్యాధులతో బాధపడ్డాడు. మొదటిది మలేరియా; తర్వాతది జీర్ణరోగంలో జబ్బు. 1943 వ సంవత్సరపు వంగదేశపు మహాక్షామం ఆయన చెఱసాలలో ఉన్నప్పుడే తలమొత్తింది; అంతరించింది. బ్రిటిషు ప్రభుత్వంవల్ల భారతప్రజాసేకానికి కలిగిన అసంతృప్తి అంతకంతకు అధికమయింది. మహాత్ముడు చెఱసాలలోమరణిస్తే ముఠీ తీవ్రప్రతిస్థితులు కలగగలవనే సూచనలు బయలుదేరాయి. నూతన రాజప్రతినిధి వేవెల్ గాంధీజీనీ, పటేలునూ, శ్రీమతి సరోజినీదేవిని వారి సహచరులనూ 1944 వ సంవత్సరం మేనెల 6 వ తేదీన చెఱసాలనుంచి విడుదలచేశాడు.

5

ఇక పై మూడుసంవత్సరాల కథా “సజీవి విదళనం” అని తాను పేర్కొన్న దేశవిభజనంనుంచి భారతీయులను రక్షించటాకోసం గాంధీజీ కడసారి చేసిన ప్రయత్నంగుఠించిన గాథ మాత్రమే. సువిశాలమైన ఉపఖండంవంటి భరతఖండంలో ప్రత్యేక ప్రాధానానికి ఉద్విఘ్నారే సంకుచిత ధోరణులను (వీటిని ఆయన “కత్తిరింపుల అతుకులు” అన్నాడు.) ఎదుర్కొని జాతీయసమైక్యాన్ని సాధించటానికి ఎప్పుడూ కృషిచేస్తూనే

వచ్చాడు. ఇప్పుడు సరిగా దేశానికి స్వేచ్ఛ రానున్న సమయంలో, భారతీయుల ఐకమత్యానికి భంగకరమైన వాటిలో తీవ్రతమమూ, ప్రత్యేకజాతీయతను సృష్టించటమే ప్రధాన లక్ష్యంగా కార్యానికి కాలుడు స్వేదీ, అయిన ముస్లిము జాతీయోద్యమం ప్రత్యక్షమైంది.

ఆ ఉద్యమం సరికొత్తది. ఆ నవీనజాతికి పాకిస్తాన్ అని నామకరణం జరిగింది. ఆ పేరు అంతవఱకు ఎవరూ విన్నదీ కాదు; ఎవరూ ఉపయోగించిందీ కాదు. భారతదేశం అన్ని ప్రాంతాలలోనూ అప్పటికి కొన్నివందలసంవత్సరాలనుంచీ ముస్లిములూ హిందువులూ నివసిస్తున్నారు. పల్లెలలోనూ పట్టణాలలోనూ కూడా కలసిమెలసి తిరుగుతున్నారు. వారందఱూ ఒకచోట పుట్టిపెరిగినవారే. ముస్లిములలో చాలామంది కడచిన శతాబ్దాలలో కొన్ని కొన్ని సమయాలలో హిందూమతం నుంచి మహమ్మదీయమతానికి వెళ్ళినవారే. (అదిన్నీ సాధారణంగా బలవంతంచేతనే) అనగా మొట్టమొదట వారందఱూ హిందువులు మాత్రమే. దక్షిణభారతంలో నివసించే ముస్లిములకూ హిందువులకూ భాషలున్నూ ఒకవిధమైనవే. ఉత్తరభారతంలో ఉరుదూ అనీ, హిందీ అనీ రెండురకాలభాషలు ఏర్పడ్డాయి. వీటిలో మహమ్మదీయమతభాష అయిన ఉరుదూ దాని ప్రత్యేక లిపిలో పర్షియన్ భాషకు సన్నిహితంగా వాడుకలోకివచ్చింది. ఇక హిందీమీద సంస్కృతభాషాముద్ర విశేషంగా ఉన్నది. ఇలా అయినప్పటికీ ఈ రెండుభాషలూ చాలా సన్నిహితంగానే సాగాయి. ఉరుదూవారికి హిందీ అర్థ మవుతుంది.

హిందీవారికి ఉరుదూ అర్థమవుతుంది. ఆ రెంటికీ అంత వర స్పరబాంధవ్యం ఉన్నది.

ముస్లిములకు ప్రత్యేకరాజ్యం ఎందుకు అవసరమో గాంధీజీకి బోధపడలేదు. ఈసందర్భంలో మహాత్మాదాలీజన్నాకు ఆయన వెల్లడించిన ప్రశస్తభావం ఇది : “నీకు అభిమతమైతే నన్ను రెండుముక్కలుగా ఖండించు; అంతేకానీ, భారతదేశాన్ని మాత్రం రెండుచేయ్యకు.” జన్నా ఇందుకు విరుద్ధంగా ముస్లిము జాతి అనేది అప్పటికే ఏర్పడిఉన్నదని, దాని హక్కులు అది అనుభవించవలసిందే అని జవాబుచెప్పాడు. ఒకజాతిగా ఉన్న పదికోట్లమందిముస్లింలుముప్పైకోట్లమందిహిందువుల పరిపాలన లోఉండటం దారిద్ర్యదుఃఖాలలో మగ్నులైపోవటమే అన్నాడు. తర్వాత దేశస్వాతంత్ర్యం వచ్చేవఱకూ జరిగిన కథ ఈ శత్రుత్వ కథే. ఇది కొన్నిసందర్భాలలో సంప్రతింపులతోనూ, కొన్ని సందర్భాలలో సంప్రతింపులు అసాధ్యమనుకోవటాలతోనూ గడచింది.

గాంధీజీ చాలా ప్రయత్నంచేశాడు. ఆయనకు తాను నమ్మదిగా ఆరోగ్యం సంపాదిస్తున్నట్లూ తెలుసు; స్వాతంత్ర్యం చేరువైందని తెలుసు. హిందువులనూ ముస్లిములనూ సమాధానవఱచగలిగితే అది తత్క్షణమే రాగలదని తెలుసు. అప్పటికి ఎన్నోసంవత్సరాలు ముందు, అంటే ఆయన దక్షిణాఫ్రికాలో ఉన్నప్పుడే, ఈ పరిస్థితిని ఊహించి, తనకు “అతి తీవ్రపరీక్ష” యిదే అని విశదీకరించాడు. ఆ పరీక్షకు తాను నిలబడగలనని తోచగానే మహాత్మాదాలీ జన్నాకు ఒకలేఖవ్రాస్తూ స్నేహ

పూర్వకమైన సమాధానంకోసం సంభాషించుకొందామని నూచించాడు.

ఈ సంభాషణలు బొంబాయిలోని మహమ్మదాలీజన్నా సుందరభవనంలో 1944 వ సంవత్సరపు వేసగిలో జరిగాయి. పిమ్మట ఆ సంభాషణలలో అనుకొన్న విషయాలను పునరుద్ఘాటించిస్తూ ఇద్దరి మధ్యనూ ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలుకూడా నడచాయి. సంప్రదింపులు విఫలమైన తర్వాత ఆ లేఖలు సంపూర్ణంగా పత్రికలో ప్రకటితమైనాయి. వాటివల్ల ఉభయూల ఐకమత్యానికి తీవ్రవైముఖ్యం జిన్నా దే అని కనబడుతున్నది. ముస్లిము జనాభా అధికంగా ఉన్న భారతదేశప్రాంతాలనుంచి ప్రజల అభిప్రాయం సేకరించాలన్నాడు. అయితే ఆ అంగీకారం తెలియజేయవలసింది ముస్లిములు మాత్రమే అనికూడా అన్నాడు. అంటే హిందువులూ ముస్లిములూ దాదాపు సమానంగా ఉన్న కీలకప్రాంతాలలో హిందువులందఱూ నోరులేనివారుగా వడి ఉండాలన్నమాట. అప్పటికీకూడా శాంతికాముకుడైన గాంధీజీ స్వాతంత్ర్యం వచ్చినతర్వాత హెచ్చు ముస్లింజనాభా ప్రత్యేక రాజ్యం కావాలని కోరినట్లయితే అలాగే ఏర్పాటుచేద్దామని అన్నాడు. కాని, విదేశవ్యవహారాలూ, ఎగుమతి దిగుమతి సుంకాల వసూళ్లు వంటివాటిలో సంయుక్తప్రభుత్వం ఉండాలని ఆశించాడు.

జిన్నా అతిసమర్థుడూ ఆటితేతినవాడూ అయిన న్యాయవాది. ఒకప్పుడు కాంగ్రెసుపక్షంలో తీవ్రంగా కృషిచేసినవాడే. కాని లండనులో కొంతకాలం ఉండి హిందూదేశానికి

తిరిగివచ్చిన తర్వాత అంతవఱకూ కాంగ్రెసుతో సహకరిస్తున్న ముస్లింలీగు తద్విరుద్ధంగా వ్యవహరించాలనే నిశ్చయానికి వచ్చాడు. జవహర్లాల్ నెహ్రూపట్ల అతనికి కల అసమ్మతికి తోడు, గాంధీజీకి కల అనన్యసామాన్యస్థితి చూచి అనూయ పడి ఉండటమే అతని యీ విధానానికి కొంతవఱకు కారణం కావచ్చును. అతనితో ఎన్నడైనా మాట్లాడినవారికే అతని తత్త్వం గోచరమవుతుంది. అతను గర్వంకలవాడు. ఎవరితోనైనా సమానుడుగా ఉండి పనిచేయటం అనేది నచ్చకపోవటం అతని విశిష్టత అయిఉండాలి. ముఖ్యంగా తాను సర్వోత్కృష్ట పుడనని అతను హృదయపూర్వకంగా విశ్వసించిఉండాలి. అతను ముస్లిములీగునుంచి కాంగ్రెసుకు వ్యతిరేకవఱ్ఱాన్ని సృష్టించి, దానికి హింసాత్మక ధోరణిని అలవలచి (1930 వ సంవత్సరం నుంచీ) తన యుద్ధనిదంగా పాకిస్తాన్ సిద్ధాంతాన్ని అవలంబించాడు. ఈ క్రొత్తరాజ్యంలో సింధు, బెలూచిస్తానం, వాయవ్యపు సరిహద్దురాష్ట్రం, బెంగాలు, అస్సాముల్ని అప్పటికి వాటికి గల ఎల్లలతో చేర్చాలని ఉద్దేశించాడు. అందువల్ల ఆయా రాష్ట్రాలలో అల్పసంఖ్యాకవర్గాలై పోయిన బహుళ మైనదవ సంఘానికి తన భవిష్యత్తునుగుఱించి నోరెత్తే అవకాశంలేకుండా పోతుంది. పదిసంవత్సరాలలోపలనే జన్నా భారతదేశపరిస్థితులను తాటుమాటు చేశాడు. దానితో దేశంలోని రాజకీయ పరిజ్ఞానంతో వ్యవహరిస్తున్న చాలామంది భారతీయులకు భారతదేశ రాజకీయాభ్యున్నతికి అవరోధంగా నిలిచినది బ్రిటిషువారు కారనీ, మతాకమతానికి చెందిన భారతీయులే అనీ తోచింది.

చర్చిలు. ఇంకా ప్రధానమంత్రి పదవిలో ఉండగానే 1945 వ సంవత్సరం జూనెల అంత్యంలో వేవెల్ ప్రభువు నాయకులనందరినీ సిమ్లాకు ఆహ్వానించాడు. రాజప్రతినిధి సలహాసంఘంలో భారతీయులే సభ్యులుగా ఉండేటట్లు, రాజకీయపక్షాలన్నీ వ్రాసియిచ్చిన భారతీయుల పేర్ల పట్టికలోనుంచి రాజప్రతినిధి సభ్యులను ఎన్నుకొనేటట్లు ఒక పథకాన్ని ఆ నాయకులముందు ఉంచాడు. ఇంతేకాక ఈ పథకం ప్రకారం సలహాసంఘం సభ్యులలో హిందూ ముస్లిం ప్రతినిధులు సమాన సంఖ్యలోనే ఉండాలి. అయితే దేశంజనాభాలో ముస్లిములకు మూడురెట్లు హిందువులున్నారు. ఆ దామాషా ప్రకారం న్యాయంగా ఈ సభ్యులలోగూడా నాల్గింట మూడువంతులు హిందువులు ఉండవలసివచ్చినా, ఆన్యాయాన్ని గుర్తించలేదన్న మాట. అయినప్పటికీ ఇది ఒకవిధంగా స్వపరిపాలనమేకాబట్టి పాఠాన్ని సామ్రాజ్యంలో ఈ ప్రభుత్వం నామమాత్రపుభాగమే కాబట్టి కాంగ్రెసునాయకులు ఇందుకు ఒప్పుకొందామనే అనుకొన్నారుకానీ, జిన్నా ఒప్పుకోలేదు. ముస్లిం ప్రతినిధిగా వ్యవహరించటానికి తానుమాత్రమే అర్హుణ్ణి అతనిఉద్దేశం కాబట్టి, అందుకు వ్యతిరేకంగా మఱికొందలు ముస్లిములను గూడా సభ్యులుగా తీసికొనాలని రాజప్రతినిధి అనటం అతనికి సమ్మతం కాకపోవచ్చును. (చాలామంది ముస్లింసభ్యులున్న దయినా కాంగ్రెసుకు ఆ హక్కులేదని అతని అభిప్రాయం.)

తర్వాత సంఘటనలు తలుముకొనివచ్చాయి. బ్రిటను లోని ఎన్నికలలో చర్చిల్ పరాజితుడయ్యాడు. కార్మిక ప్రభుత్వం

అధికారంలోకివచ్చి వేవెలును ఇంగ్లాండుకు పిలిపించింది. ఆయన భారతదేశానికి తిరిగివచ్చినతర్వాత నూతన రాజ్యాంగ విధానానికిప్రథమసోపానంగా భారతదేశంలో అన్ని రాష్ట్రాలలోనూ కేంద్రప్రభుత్వంతోసహా శాసనసభలకు ఎన్నికలు జరపాలనే క్రొత్తవధికం ప్రకటించాడు. ఎన్నికలలో ఫలితాలు ముందు ఊహించినట్లే సంభవించాయి. హిందువులు అధిక సంఖ్యాకులయిన ప్రాంతాలలో కాంగ్రెసుకు విజయంలభించింది. అలాగే ముస్లిములు హెచ్చుగాకల ప్రాంతాలలో ముస్లిములీగు గెలిచింది. ఈ పెనగులాటను ఇంతటితో అంతరింపజేయటంకోసమై చేయదగ్గ పయత్నమేదీకూడా జన్నా అసమ్మతిమూలంగా రాణించేటట్లు కనబడలేదు. గాంధీజీ ఇందులో విఫలుడైనాడు. తన వైఫల్యాన్ని ఆయన అంగీకరించాడు. బ్రిటిషువారిదే తప్ప అనటానికి అనేకభారతీయులు సాహసించినా ఆయనమాత్రం ఆమాట అనలేదు. బ్రిటిషుప్రభుత్వం చేతులలోనుంచి భారతీయులకు అధికారం ఒప్పగింతపెట్టడానికి ఒక నూతనవధికం ఏర్పాటుచేసే అధికారంతో ముగ్గురు మంత్రివర్గసభ్యులను రాయబారివర్గంగా క్లిమెంట్ ఆట్లీ భారతదేశానికి పంపించాడు. క్రిష్నా, పెథిక్ లారెన్సు, ఎ. వి. అలెగ్జాండరు అనేవారు ఈ రాయబారివర్గంలోనివారు. వీరు క్రొత్తధిల్లీలోనూ మఱి కొన్నిచోట్లా భారతీయ నాయకులతో రెండునెలలపాటు సంప్రదింపులు జరిపారు. ఆసంప్రదింపులు ముగియగానే వాటి ఫలితాలను 1946 వ సంవత్సరం మేనెల 16 వ తేదీన ప్రకటించారు.

వీరు అప్పటిపరిస్థితులను జాగ్రత్తగా పరిశీలించి, ప్రత్యేక మహమ్మదీయ ప్రభుత్వంతోసం జిన్నాచేస్తున్న వాదాన్నిగూడా విచారించారు. వీరినివేదికలో ఈవిషయాన్ని గురించిన పరిశీలన కొంత కనిపిస్తుంది. భారతదేశాన్ని ఎలా విభజించినప్పటికీ విభక్తప్రాంతాలు రెంటిలోనూ అల్పసంఖ్యాకవర్గంగా చాలా జనాభా చిక్కిపోతుందని తేలింది. అంతేకాక అనేకరాష్ట్రాల భౌగోళికస్థితులలోనూ, ఆర్థిక వాణిజ్య వ్యవహారాలలోనూ కూడా చిక్కులు కలుగుతాయని స్పష్టమైంది. ఇందువల్ల ఈ మంత్రులు దేశవిభజనకు బదులుగా హిందూ మహమ్మదీయ ప్రజానీకాలు రెంటికీ తగినట్లుగా ఇటువర్గాలకూ ప్రాధాన్యం కల ఒక సంయుక్తప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచవలసి ఉన్నదని సూచించారు. రాజ్యాంగసభ ఏర్పాటుకు మార్గంగా ఒక తాత్కాలిక జాతీయ ప్రభుత్వాన్ని నిర్మించాలని తేలింది.

ఇతరులకు తోచినట్లే గాంధీజీకూడా ఈ ప్రతిపాదనలు తాత్కాలికాచరణయోగ్యాతే అని తోచింది. బ్రిటిషువారి ఉద్దేశాలను విస్పష్టంగా తెలిసికొన్నప్పుడు అవి వారు హృదయ పూర్వకంగా చెప్పేవే అని నమ్మటానికి గాంధీజీ ఎన్నడూ సంకోచించేవాడు కాదు. అయినా ఆ సందర్భంలో ఆయనకు అంతా అయోమయంగా కనిపించింది. ఆ కాలంలో లూయీ ఫిమర్ తో ముచ్చటిస్తున్నప్పుడు ఆయన భారతదేశానికి తాను చేసిన ప్రబోధం విజయవంతంకాలేదని అన్నాడు. భారతీయులకు అహింస బోధపడలేదనీ, అందువల్ల తాను ఏ రూపాన్నయినా శాసనసభకారోద్యమాన్ని సాగించదలచుకోలేదనీ స్పష్టీకరిం

చాడు. రాజ్యాంగసభలో పాల్గొని తాము ఆ అవకాశాన్ని సద్వినియోగంచేయటమే కాంగ్రెసునాయకులు చేయగలిగిన పని అనికూడా అన్నాడు. ఈ సంభాషణలతో భారతదేశంలో పాదుకొన్న హింసావాదంమూలంగా ఆయనకు కలిగిన విచారం విశదమైంది. అదే నాటిపరిస్థితులనుగూర్చి ఆయనచేసిన రచన లోనూ కనిపిస్తుంది.

ఈకాలంలో అడుగడుగునా ఇటుకాంగ్రెసువారూ అటు బ్రిటిషువారూ కూడా గాంధీజీతో సంప్రతిస్తూనే ఉన్నారు. ఆయన ఎన్నడూ ఒకప్రభుత్వానికి అతిథి కాలేదు; ఒకసంఘంలో సభ్యుడూ కాలేదు. అయితే ఆయన ఆమోదంకానీ, సంప్రతింపుగానీ లేకుండా భారతదేశంలో ఏ పనీ జరిగేది కాదు. చివర కాయన కాంగ్రెసుసభ్యుడుగాకూడా లేడు. కాంగ్రెసు సభ్యులు చెల్లించే వార్షికపుచందాలనుగూర్చి ముచ్చటిస్తూ నేను 'నాలుగణాల సభ్యుణ్ణిగూడా కాను' అనేవాడాయన.

1946 వ సంవత్సరంలో పరిస్థితి అంతా చంచలంగానే ఉండిపోయింది. ఈ తాత్కాలికప్రభుత్వంలో జన్నాకు స్థానం ఉండేదే. అయితే అతను అందుకు అంగీకరించలేదు. కాంగ్రెసు వతూన చాలామంది ముస్లిము అభ్యర్థులు ఉన్నారు. తాను తప్ప ఇతరులు ఎవ్వరూ ముస్లింప్రతినిధులుగా వ్యవహరించటం అతనికి గిట్టకపోవటమే యందుకు కారణం. చిట్టచివరకు రాజప్రతినిధి తాత్కాలికప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయవలసిందని నెహ్రూకు చెప్పాడు. దానితో 1946 వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు నెల 2 వ తేదీన తాత్కాలిక భారతీయప్రభుత్వం ఏర్పాటుంది.

ఈ శుభసమయంలో నెహ్రూను ఉద్దేశించి గాంధీజీ “మకుటంలేని మహారాజువూ ప్రధానమంత్రివీ” అనటం జిన్నాకూ ముస్లింలీగుకూ దుఃఖి హేతువై నల్ల జెండాల్ని ప్రదర్శనకు మూలమైంది. అంతకుముందు నెలలోనే కలకత్తాలో హిందూముస్లిం ముల మధ్య కొట్లాటలు జరిగాయి. ఆ దెబ్బలూటలలో కనీసం 500 మంది మరణించారు. 15000 మందికి పైగా గాయపడ్డారు. వీటివెంటనే నూతనజాతిస్థానంలో మతి పన్నెండు చోట్ల మతకలహాలు జరిగాయి.

ఈ మతాలమధ్య జరిగే హింసాకాండవల్ల మహాత్ముని కడుసారి యూత్రలలో మహత్తరమైనది సంభవించింది. ఈ సందర్భాన కలిగిన విచారం ఆయన హృదయాన్ని ఎంతైనా కలచి వేసింది. తూర్పుబెంగాలులో గ్రామగ్రామానికి పాదచారియై వెళ్ళాలని నిశ్చయించుకొన్నాడు. క్రొత్తఢిల్లీలో ఆయన హరిజనులపేటలో నివసిస్తుంటే నూతనప్రభుత్వ సభ్యులు అక్కడికి వెళ్ళటం ఇష్టమైనా కాకపోయినా ఆయనతో సంప్రతించటానికి వెళ్ళుతూనే ఉండేవారు. తూర్పుబెంగాలులో జరిగిన క్రూరచర్యలు అక్కడి గ్రామాలలో పర్యటించాలనే కోరిక గాంధీజీకి కలిగించాయి. ఆయన గ్రామాలలోనే పర్యటించగోరటానికి కారణం ఏమంటే, అక్కడ తరతరాలుగా ముస్లిములూ హిందువులూ కలసిమెలసి ఉంటూఉన్నవారైనా, పరస్పర ద్వేషంతో వ్యవహరించటానికి హేతువు ఏమో పరిశీలించనచ్చజెప్పి యథాపూర్వంగా జీవించేట్లు చేయాలనుకోవటమే. చిత్రవధలు జరిగిన నవకాలీ త్రిపురాజిల్లాలలో ముందుగా

పర్యటించి తాను చేయగలిగిందేమైనా ఉంటుందేమో చూడాలనుకొన్నాడు. అయితే తనప్రయత్నం నిజంగా ఫలించగలదనే ఆశ ఆయనకు లేదు. ఆ క్రూరత్వం ఆయనను నిరుత్సాహపటచింది. తనమాట వినేవారు ఇకలేరని ఆయనకు తోచింది. ఆయన చిరకాలమిత్రులూ, నూతనప్రభుత్వమూకూడా అంగీకరించకపోయినా అంతరాత్మ ప్రబోధంచేత ఆయన తూర్పు బెంగాలులో పర్యటించాలనే నిశ్చయించుకొన్నాడు.

యథాపూర్వంగా ఆయన దేశపర్యటన ప్రత్యేకపు రైలుబండిమీదనే సాగింది. ఆయన ప్రయాణానికి అదే అవసరమైంది కూడా. మామూలు రైలుబండి అయితే అక్కడక్కడ ఎక్కువసేపు ఆగవలసి రావటంతో అది నిరీ తనమయ్యానుగుణంగా వెళ్ళటం జరుగదు. ఆయనకోసం ప్రత్యేకించబడ్డ రైలుబండిలో పెట్టెలన్నీ పరిశుభ్రంగా ఉంచిన మూడవ తరగతివే. స్టేషను స్టేషనులోనూ ఆయన సందర్శనకోసం ప్రజలు గుమిగూడి వచ్చేవారు. అందువల్ల ప్రయాణం చాలా నెమ్మదిగా జరిగేది. అయినా గాంధీజీ అట్టోబరునెల ఆఖరుకు కలకత్తా చేరుకొన్నాడు. ఆయన అక్కడకు వచ్చేముందే మళ్ళీ కొన్ని మతకలహాలు జరిగాయి. వాటివెంటనే బీహారులో ఎన్నో రక్తసాతాలు జరిగాయి. బీహారు జనసంఖ్యలో హిందువులు ఏడింట ఆఱువంతులు ఉన్నారు. అక్కడి హిందూనాయకులు అట్టోబరు 25 వ తేదీ నవకాలీదినంగా ప్రకటించి హిందువుల మరణానికి ప్రతీకారంగా మహమ్మదీయులమీద పగ తీర్చుకొనటానికి సిద్ధపడ్డారు. ఆ కలహాలలో పదివేలమందికి

పైగా మరణించారు. మృతులలో హెచ్చుమంది ముస్లిములే. దీనితో భేదంతోనటా ఒకచోట జరిగిన స్వమతస్థుల హత్యలకు ప్రతీకారంగా మహాకచోట దాడులుగా హత్యలుచేయటం జరుగుతూవచ్చింది.

మొదట బీహారుహత్యలకు ప్రాయశ్చిత్తంగా ఉపవాసం ప్రారంభించాలని మహాత్ముడునున్నాడుగానీ తూర్పు బెంగాలులో పర్యటించాలనే తొందటవల్ల అదిజరుగలేదు. నవంబరు 7 వ తేదీన నవకాళీకి ప్రయాణమై గ్రామగ్రామానికి నడచి పోతూ 1947 వ సంవత్సరం మార్చి 2 వ తేదీవఱకూ ఆజ్ఞాలో నలుమూలలా పర్యటన సాగించాడు. తనతోబాటు కొందఱు స్త్రీలనూ పురుషులనూగూడా వెంటబెట్టుకొని వెళ్ళాడు. ప్రతి గ్రామంలోనూ తనతోబాటు కొంతకాలం ఆగి అక్కడిప్రజలందఱిని కలిసికొని వారి భయక్రోధాలను ఉపశమింపజేయటం వారివిధి. ఇవి చాలా కుగ్రామాలు. గంగా బ్రహ్మపుత్రానదులు కలిసి ప్రవహించే ప్రాంతంలోవి. సరిఅయిన బాటలులేవు. రాక పోకలకుఏవిధమైనసౌకర్యాలూలేవు. ఆయన ప్రతిగ్రామంలోనూ కొన్నిరోజులు ఉండేవాడు. ఒక్కక్కప్పుడు రెండుమూడు రోజులు ఒకేఊరిలోఉండి, తర్వాత ఆముందుగ్రామానికి వెళ్లేవాడు. ముఖ్యంగా హిందువులపట్ల తీవ్రమైన ద్వేషంకల ఊళ్ళకు ఎవరో ముగ్గురు సహచరుల్ని మాత్రమే వెంటబెట్టుకొని వెళ్లాడు. చాలాదూరం చెప్పలులేకుండానే నడక సాగించాడు. కొన్ని చోట్ల గ్రామాలు అర్ధశిథిలాలై ఉండేవి. దోపిళ్లు విశేషంగా జరిగేవి. భయభ్రాంతులైనహిందువులందఱోఇండ్లువదిలిపోయేవాడు.

మహాత్ముడు నిర్విరామంగా యాత్రసాగించాడు. వేలకొలది ముస్లిములు ఆయనమాటలు వినటానికి వచ్చారు. సామ్రాజ్యతం, చిత్తనైర్మల్యం, శుమఅనేవాటిని ఆయన వారికి విశదీకరించాడు. ఆయనయాత్ర ముగియటానికి పూర్వమే సవకాలీ త్రిపురాజిల్లా లలో చక్కని మార్పువచ్చింది. హిందువులకూ ముస్లిములకూ సఖ్యం కలిగింది. బీహారుకుకూడా అదేప్రబోధం చేయాలని అప్పడాయన నిశ్చయించుకొన్నాడు. “నేనుచెప్పే ప్రత్యంశమూ కులపర్వతాలవలె అతి ప్రాచీనం.” అని ఆయన ప్రకటించాడు. బీహారులో తప్పచేసినవారు హిందువులు. సహజంగా ముస్లిములపట్లకంటే హిందువులపట్ల ఆయన కొంచెంకఠినంగా వ్యవహరించేవాడు. హిందువులు ఆయన సొంతమనుష్యులు కావటమే యిందుకుకారణం. “తోడిహిందువుల దుశ్చర్యనుగానీ, మతేమానవుని దుశ్చర్యనుగానీ నేను సమర్థించినట్లయితే నా హైందవత్వాన్నే కోల్పోతాను.” అన్నాడాయన.

కాని, సమస్తభారతానికి, ప్రపంచంలోని విశేషాభాగానికికూడా కుతూహల జనకంగా ఆయన యిలా యాత్రచేస్తూ ఉండగానే భారతరాజకీయాలు ఒకగట్టుకు వచ్చాయి. లండను కార్మికప్రభుత్వం భారతదేశానికి వెంటనే అధికారం ఒప్పగింత పెట్టాలని నిశ్చయించి “1948 వ సంవత్సరం జూన్ నెలలోపల” ఏదో ఒకరోజున అధికారప్రదానం జరుగగలదని ప్రకటించింది. అయితే ఆ అధికారప్రదానమనేది 1947 వ సంవత్సరం ఆగస్టు నెల 15 వ తేదీనాడే జరిగింది. చివరి సంప్రతింపులూ, అధికార ప్రదానం క్రియాపూర్వకంగా జరపటమూకూడా రాజప్రతినిధి

ఇష్టానుసారం చేయవచ్చునన్నాడు అట్టి. సరసుడూ, ఉత్సాహీ, మేధావీఅయిన మహాత్మాబాబుస్ ప్రభువు ఈ అసమానబాధ్యతను నిర్వహించటానికి వచ్చాడు. ఆయన 1947 వ సంవత్సరం మార్చి నెల 22 వ తేదీన ఢిల్లీ చేరి వెంటనే జన్నాగాంధీజీలను తనభవనానికి రావలసిందని ఆహ్వానించాడు. స్వాతంత్ర్యం రానే వచ్చింది. అయితే దానిలక్షణాలను నిర్ణయించటంమాత్రం జరుగవలసిఉన్నది. అది చాలాకష్టమే. దానితోబాటు ఎంతో భయంకరహింసలు జరిగాయి. ఏమైనాసరే చిట్టచివరకు వాంఛిత సిద్ధికలిగింది. గాంధీజీ అనుకొన్నట్లు ఆయన జీవితంలో జరిగిన యాత్రలన్నింటిలో ఈ బీహారు-ఢిల్లీ ప్రయాణమే కట్టకడపటిది. కావలసిఉన్నది. తన సుదీర్ఘ జీవయాత్రకు ఇది అంతిమఘట్టమని ఆయన భావించిఉండవచ్చును. అప్పటికీ ఆయనమనస్సు ఎంత విషాదభరితమై ఉన్నా, స్వాతంత్ర్యభానూదయం ఆయనకు అపూర్వానందాన్ని కలిగించి ఉంటుంది.

సప్తమప్రకరణం

ఆత్మార్పణమూ, పరిపూర్ణతా

ప్రధానంగా భారతదేశ విభజనవల్లనూ, దానితోమానవ సమాజంలో చెలరేగిన దుఃఖవీచికవల్లనూ, శారీరిక హింస వల్లనూ తాను కీర్తిశేషుడు కావటానికి ముందు ఆటు లేక ఎనిమిది నెలలు మహాత్మునికి దైవికపరీక్ష చరమస్థాయిలో జరిగింది.

హాంట్ బాటెన్ శో ఇతరనాయకు లందఱివలెనే మహాత్ముడు కూడా చాలా ఉల్లాసంగా ముచ్చటించాడు. భారత దేశ విభజనకూ స్వాతంత్ర్యానికీ ముడిపెట్టడంలో హాంట్ బాటెన్ దోషం ఎంతమాత్రమూలేదు. జిన్నా ఒప్పుకోలేదు. అతని మనస్సులో పదికోట్ల ముస్లిములకు మాత్రమే స్థానం ఉన్నది. అతను కోరినట్లు దేశవిభజన జరుగవచ్చునని హాంట్ బాటెన్ అన్నాడు. అయితే పాకిస్తానులోనికి వెళ్ళగోరని హిందూ సిక్కు ప్రజానీకాలను బలవంతంగా అందులోనికి నెట్టటం మాత్రం జరుగరాదన్నాడు. పంజాబు బెంగాలురాష్ట్రాలు పూర్తిగా పాకిస్తానులో చేరిపోవాలని జిన్నా అభిప్రాయం. అయినా ఆ రెంటిలోకూడా ముస్లిము జనాభా హెచ్చుగా కల ప్రాంతాలనే పరిమితంచేసి పాకిస్తానును నెలకొల్పాలని హాంట్ బాటెన్ చెప్పాడు. స్వాతంత్ర్యం మూల్యంగా దేశవిభజనను నెహ్రూ రాజాజీ ప్రభృతులయిన కాంగ్రెసునాయకులు అంగీకరించటానికి అవకాశం కనిపించింది. దేశవిభజనకు తలబగ్గినట్లే కాంగ్రెసు నాయకుల అభీష్టాకిన్నీ గాంధీజీ తలబగ్గాడు. అంతేకానీ అందుకు ఆయన ఆమోదం ఎంతమాత్రమూలేదు. లాంఛనప్రాయంగా కాంగ్రెసునాయకుల నిర్ణయానికి సమ్మతి తెలిపాడు. ఇది 1947 వ సంవత్సరం జూన్ నెల 4 వ తేదీన ఢిల్లీ లో ఆయన జరిపే ప్రార్థనసమావేశంలో తలబింబింది. దానితో బ్రిటిషు రాచరికం అంతమైంది.

కానీ, ఆ వేసంగిలోనూ, ఆ తర్వాత శీతకాలంలోనూ కూడా మహాత్ముడు ఎంతో చిత్తసంతోషం అనుభవించాడు.

ఇక్కడా అక్కడా అని నిర్దేశించటానికి వీలులేకుండా సర్వత్రా దొమ్మిలూ, హత్యలూ, రక్తపాతాలూ సంభవించాయి. మహమ్మదీయులలో ఆయనకు చాలా పలుకుబడే ఉన్నది. మతరీత్యా హిందువులకు ఆయన అప్తుడూ గౌరవనీయుడూ గాన్పెట్టినాడు. అయినా ఇక తనమాట వినేవారు ఒక్కరూ లేరు అని ఆయనకు తోచింది. అంతిమక్షణాలు చేరువౌతున్న తనజీవితం అప్పటికి పూర్తిగా వ్యర్థమైపోయిందనీ, జీవితంలో తాను సాధించిన విజయం ఏమీలేదనీ బాధపడ్డాడు. గతం మఱచి, భవిష్యత్తును నిర్మించుకొని అన్యోన్యాయరాగంతో ఒకరినొకరు విశ్వసించి జీవితాలు గడవవలసిందని ప్రజలకు నచ్చ జెప్పటానికి పెనగులాడి చూద్దామనుకొన్నాడు. సాధుతా, వివేకమూ మూర్తిభవించిన మహాత్ముడు ఎక్కడకు వెళ్ళినా ఆ సాన్నిహిత్య ప్రభావంవల్ల ప్రజలకు ఆయన ఉపదేశం బోధ పడినట్లే కనిపించేది. కానీ, అంతలోనే శాంతినికొరకు ఆయన చేసిన విజ్ఞప్తులను ప్రజలు ఛాటించటంలేదని దేశంలోని ఇతర ప్రాంతాలనుంచి తంతివార్తలు వచ్చేవి. స్వబలం హెచ్చుగా కల అన్నిచోట్లా ముస్లిములు హిందువులను వధిస్తూవచ్చారు. అలాగే హిందువులూ ముస్లిములను వధించేవార.

ఈ అసనుభూత సామూహిక హత్యలలో ఎన్నోలక్షల మంది (70 లేక 80 లక్షలమంది వఱకూ) హతులైనట్లు అంచనా వేయటం జరిగింది. దాదాపు 1,50,00,000 మంది ఇండ్లు వాకిళ్ళు వదలిపెట్టి పాకిస్థానునుంచి భారతప్రభుత్వ ప్రాంతా

మ హాత్మ గాంధీ

లకూ, భారతభూభాగాలనుంచి పాకిస్తానుకూ ప్రాణరక్షణార్థం పాటిపోయారు.

మహాత్మునిజీవితంలో ఇంతగా హృదయాన్ని నొప్పించిన ఘట్టం మఱొకటి ఉండదు. ఈ జాతివిద్వేషాన్ని తొలగించటానికే ఆయన తనజీవితం ధారపోశాడు. ఇప్పుడు మళ్ళీ ఘోరహత్యలు పెద్దపెట్టున జరుగుతున్న కలకత్తాకు పరుగెత్తాడు. వీధివిధి తిరిగి ప్రజలందరినీ కలిసికొని సానునయంగా హితోపదేశం చేయటం మొదలుపెట్టాడు. ఇది సరిగా బ్రిటిషు ప్రభుత్వం భారతీయులకు అధికారం ఒప్పగించేరోజుకు ఆరురోజులు ముందు తటస్థించింది. కలకత్తాలో ఉన్నన్ని రోజులూ ఆయన హిందువులకూ మహమ్మదీయులకూ కల విద్వేషం తొలగించి, సామనస్యం నెలకొల్పుటానికే ప్రయత్నించాడు. ఆగస్టు నెల 15 వ తేదీన భారతదేశం స్వతంత్రమైంది. ఆ రోజంతా ఆయన మానవ్రతంతో భగవద్ధ్యానపరాయణుడై ఉపవసించాడు. ఆయన సాన్నిధ్యప్రభావం మహత్తరమైనది. కాబట్టి కలకత్తాలో తిరిగి శాంతి నెలకొన్నది. సంవత్సరంనుంచి సాగుతూవచ్చిన హత్యాపరంపర ఒక్కమాటుగా అంతమైపోయింది. అయితే మహాత్ముని కర్తవ్యం పూర్తికాలేదు. ఆయన ఉపవాసం సాగించాడు. ఈసారి “ఆమరణోపవాసం” లేదా కలకత్తా అంతటా కూడా ప్రశాంతవాతావరణం స్థిరపడేవరకూ ఉపవాసం అని నిశ్చయించుకొన్నాడు. 13 గంటలలోపల కలకత్తాలో ప్రశాంతత నెలకొన్నది. తర్వాత దానికి భంగం కలుగలేదు. భారతదేశంలోని ఇతరప్రాంతాలరిదు ఆ మఱుసటి నెలలో ఎన్నో

దురంతాలు జరిగాయి. అయినా కలకత్తాలో అటువంటివి తల ఎత్తలేదు. నగరంలో నిమ్మకు నీరెత్తినట్లున్నది. ఇటువంటి నాయకులూ మహాత్ముణ్ణి సందర్శించి తాము శాంతిని సుస్థిరం చేయగలమని శపథాలు చేశారు; ఆ మాట నిలబెట్టుకొన్నారు.

సెప్టెంబరు 7 వ తేదీన మహాత్ముడు కలకత్తానుంచి ఢిల్లీకి ప్రయాణమైనాడు. అక్కడనుంచి పంజాబుకు వెళ్లాలని ఆయన ఉద్దేశం. పంజాబులో అప్పుడు ఎన్నడూ ఎటుగని విధంగా మతకలహం ప్రజ్వలిల్లింది. అయితే ప్రభుత్వం కొరి నందువల్ల మహాత్ముడు ఢిల్లీలో కొంతసేపు ఆగవలసివచ్చింది.

ఇంతలో ఢిల్లీలోకూడా చాలా కిరాతచర్యలు జరగటం వల్ల మహాత్ముడక్కడ కొంతకాలం ఆగిపోయాడు. ఆయన తన కడపటి యత్నాలతో ఢిల్లీపంజాబుల మధ్యనే జీవితం చాలించేవాడు. అయితే ఆయనశక్తి అప్పటికి చాలావఱకు సన్నగిల్లి పోయింది.

ఆధునికచరిత్రలో బహుశః చరిత్ర అంతటిలోకూడా అతిదారుణంగా భావించదగ్గ ఒక ప్రళయం రావలసిఉన్నది. ఒక సారి సాయంకాల ప్రార్థనసభలో మహాత్ము డిలా అన్నాడు: “ఇదంతా ఎలాజరుగుతున్నదో అనే ఆలోచనతో నాతల తిరిగి పోతున్నది. ప్రపంచచరిత్రలో ఇటువంటిదెన్నడూ సంభవించి ఉండలేదు. దీనివల్ల మీమాదిరిగానే నేనూ బజ్జతో తలయెత్త లేక పోతున్నాను.” నూతనప్రభుత్వానికి రాజధానిఅయిన ఢిల్లీలో హత్యలు అనివార్యాలయినాయి. ఏఏధిలోనూ భద్రత లేదు. నగరవీధులలో రక్తం కాల్యలుగట్టి ప్రవహించేసమయాన

నేను ఢిల్లీ చేరాను. ఇక ఆహాత్మాగాధలకు అంతే కనిపించలేదు. నేను అక్కడికి వెళ్ళేసరికి ముస్లిములు చాలావఱకు సగరంనుంచి వలాయితై న్నాఱ్ఱి అయినారు; నిహతులైనా అయినారు. మహాత్ముడు ఒక్కనిమిషంకూడా అలసుడుకాలేదు. ఆయన వెళ్ళిన చోట నెల్లా శాంతి నెలకొంటూనే ఉన్నది. అయితే ఏకకాలంలో అన్ని చోట్లనూ ఆయన ఉండాలంటే అది సాధ్యమా? పంజాబులో ఇదేవిధంగా హిందువులూ, సిక్కులూ నిహతులౌతున్నారు. పంజాబుపరిస్థితులు ఘోరాతి ఘోరంగా ఉన్నాయి. తన భారతదేశపర్యటననూ, తన సిద్ధాంతప్రచారాన్ని పంజాబులో (అన్యుతనర్వద్ద) ఒకానొక ఉద్దేశంతో పెనుకప్రారంభించినట్లుగా ఇప్పుడూ అక్కడే ముగించాలని ఆయన నిశ్చయించుకొన్నాడు.

కానీ, దైవేచ్ఛ అలా లేదు. ఢిల్లీలో శాంతి నెలకొనే నిమిత్తం 1947 వ సంవత్సరం జనవరి నెల 15 వ తేదీన ఆయన తన కడపటి ఉపవాసం మొదలుపెట్టాడు. రాజధానిలో భద్రత లేనంతవఱకూ తాను మఱి ఒక చోటికి వెళ్ళటం అసంభవమని ఆయన భావం. “ఢిల్లీలోనే శాంతి లేకపోతే భారతంలో శాంతి ఉండదు; దానితో ప్రపంచ శాంతిని గుఱించి ఆశించటానికి అవకాశమే ఉండదు.” అన్నాడాయన. ఢిల్లీలో శాంతి నెలకొనే వఱకున్నూ అది జరుగనట్లయితే మరణపర్యంతమున్నూ, ఉపవసించవలసిందే అనుకొన్నాడు.

ఆరోజులు అద్భుతంగా గడిచాయి. ప్రజలలో విసాదమే తాండవించింది. ఒకప్పుడు అన్యమతస్థులరక్తంతో భాత్రి రంజిత

మైన వీధులలో ఆ బాలగోపాలంగా అన్ని మతాల ప్రజానీకమూ తమతమ అంతస్తులనుకూడా మఱచి నిలబడి మహాత్ముని ప్రాణం నిలవాలని ప్రార్థనలు సాగించారు. ఆరోజులు నేనన్నటికీ మఱవ లేను. భారతీయులే కాక విదేశీయులుకూడా ఆయన ప్రాణానికి ముష్ణవాటిల్లుతుండేమో అని భయపించుకుంటున్నారు. అసలు దేశమంతా ప్రజానీకం ఉచ్చాస్యం నిశ్వాసాలుకూడా మఱచి పోతుండేమో అనిపించింది. ఆతరుణాన పాకిస్తానులోకూడా అదే పరిస్థితి సంభవించిందని నేను విన్నాను.

ఢిల్లీలోనూ తక్కిన భారత దేశం అంతటానూ శాంతి రక్షణకు నడుము కట్టుకొంటామని హైందవనాయకులు వచ్చి వాగ్దానం చేయగా మహాత్ముడు ఆకడపటి ఉపవాసాన్ని విరమించాడు. (1947 వ సంవత్సరం జనవరి నెల 18 వ తేదీన) తన చిరకాల మిత్రుడైన మాలానా సాహెబు అందిచ్చిన నారింజ రసం పుచ్చుకొన్నాడు.

అప్పటికి 12 రోజుల పాటు గాంధీజీ ఉపసించి ఉండటంచేత తర్వాత కొన్ని రోజుల వఱకూ సాయంకాల ప్రార్థన స్థలానికి ఆయనను ఒక కొయ్యకు రీప్లో కూర్చోపెట్టి మోసికొని రావలసి వచ్చింది. తర్వాత మాత్రం శాలికలు (ఆయన మనుమరాండ్రో మనుచుల భార్యలో) ఇటువైపులా తోడురాగా నెమ్మదిగా తొటలో నడచి వెళ్ళేవాడు. అలా 1948 వ సంవత్సరం జనవరి నెల 30 వ తేదీ సాయంకాలం 5 గంటల 5 నిమిషాల వఱకూ కూడా ఆయన పాదుకలు తోడిగొని తిరుగుతూనే ఉన్నాడు. ప్రార్థన స్థలంలో నేను ఆయన కోసం నిలబడి ఉన్నాను.

మ హా త్మా గాంధీ

ఆయన నా కంటబడేసరికి 5 గంటల 12 నిమిషాలయింది. అంత ఆలస్యం ఎన్నడూ జరుగలేదు. ఆయన సరిగా 5 గంటలకే రావలసింది. 5 గంటల 5 నిమిషాలకే ఆయన బయలుదేరాడని అక్కడి ఉద్యోగులన్నారు. ఆయన తోటవివర ఉండే వేదిక ముందటిమెట్లు కొన్ని ఎక్కాడు. ప్రార్థన చేసేచోటు అదే. నాథూరాం వినాయక్ గోడ్సే అనే ఒక యువక హైందవ తీవ్రజాతీయవాది ఆయనకు పాదాభివందనంచేశాడు. దీవన అందుకొన్నాడు; ఉత్తరక్షణంలోనే పిస్తూలుతో కాల్చివేశాడు.

2

యుద్ధానికి కల ఆటంకం తొలగించటంకోసమే మహాత్ముణ్ణి చంపటం జరిగిందని గోడ్సే అన్నాడు. గాంధీజీవల్లనే భారతదేశానికీ పాకిస్తానుకూ మధ్య యుద్ధం బయలుదేరిందనీ, యుద్ధంతో భారతదేశం పాకిస్తానును సులభంగా జయించి, ప్రభుశక్తితో దేశాన్ని తిరిగి ఏకంచేయటం సంభవమనీ, గోడ్సే, గోడ్సేను ప్రోత్సహించిన ఇతర విప్లవకారులూ అభిప్రాయపడ్డారు.

అయితే గాంధీజీ హత్యవల్ల కలిగిన ఫలం శాంతితప్ప యుద్ధం కాదు. ఈ ఉపఖండమంతటాకూడా యుద్ధవైముఖ్యం ఏర్పడింది. ఇది ఎంతో అద్భుతమైనదే. కాక అక్షరాలా యథార్థమైనదికూడా. భారతదేశంలోనూ, పాకిస్తానులోనూ కూడా ఇది ఒకేవిధంగా వర్ధిల్లింది. తర్వాత కొన్ని వారాలకు నేను శాంతి అనగా ఏమిటో తెలియని పఠానులు నివసించే వాయవ్యపు సరిహద్దుప్రాంతానికి వెళ్లాను. ఈ పఠానులు జ్వాలి

అనేది యెఱుగనివారు. కొన్ని గ్రామాలలో వీరు నన్ను గాంధీజీ నిర్యాణకథను చెప్పవలసిందని అడిగారు. ఆ కథ వింటూ ఉన్నప్పుడు అతి ముష్కర సేత్రాలు కూడా ఖచ్చితమయ్యాయి. సర్వ భారతమూ సమస్త పాకిస్థానుకూడా మహాత్ముని శాంతిసందేశాన్ని విషాదంతో వహించాయి. అలా చేయటంతో ఉధయ దేశాలమధ్యా యుద్ధం అనేదే సంభవంకాని మానసిక పరివర్తన ప్రజలలో కలిగింది.

ప్రపంచంలో నేటివఱకూ శాంతి నిలవటానికి ఇదే కారణం కావచ్చును. ఈ నాడు అణుశక్తి మూలాన యుద్ధం ఎప్పుడు వచ్చివడుతుందో అనే భయం ప్రపంచపరిస్థితులు గమనించేవారి కెవరికైనా కలగటం సహజమే. అయితే ఇది ప్రపంచమంతటికీ ఇంకా తెలిసిరాలేదు. దానివల్ల కలిగే ప్రమాదం గ్రహించటానికి రెండేండ్ల మూడేండ్ల పట్టవచ్చును. 1948 వ సంవత్సరంలో భారతమూ పాకిస్థానూ అన్యోన్యం బెదిరించు కొన్నట్లు అప్పుడే కయ్యానికి సిద్ధపడిఉంటే అవి ప్రపంచమంతటినీ అందులోకి ఈడ్చి ఉండేది. అప్పుడు ప్రపంచయుద్ధానికి ఇలా వాయిదావడి ఉండేది కాదు. ఇది గాంధీజీ నిర్యాణ ఫలమే అయిఉండాలి. అందువల్ల మహాత్ముని ఆత్మార్పణం కృతకృత్యత పొందింది. ఆయన ప్రార్థించినవిధంగా ఢిల్లీకి, భారతానికి, ప్రపంచానికీకూడా శాంతి సంఘటించాడు. చరిత్ర ప్రార్థన మైననాటినుంచీ భగవదంశ సంభూతులైన మహాపురుషుల జీవితాలవలె ఆయన జీవితమునూ మరణంతో పరిపూర్ణ

తను సాధించింది. నాజరైతు ఏనుకు ఎంతమాత్రమూ తీసి పోకుండా ఆయనకూడా మానవకల్యాణంకోసం మరణించాడు. ఆదినుంచి అంతంవఱకున్నా కేవలాస్తిశ్యమూ కేవలాత్మార్పణమూ, కేవల త్యాగప్రేమలే అయిన జీవితానికి ఇంత కంటే మంచి మరణం కలగదు. తోడిమానవులందరినీ అత్మ సమానులుగా సమాదరించిన యీ మానవుడు మనకాలంలో అసమానుడు పూర్వకాలంలో సుప్రసిద్ధుడైన సోక్రటీసువలెనే యింతవఱకూ మనకు తెలిసినదానినిబట్టి మహాత్ముడు వేత్త అనీ సత్తముడు అనీ మాత్రమే చెప్పగలము.

మీరు చదివారా ?

అపూర్వమైన సాహిత్యం ! జై నేంద్రసాహిత్యం !
 మళ్ళీమళ్ళీచదువతగ్గది ! ఎన్నిసార్లయినాచదువతగ్గది !
 అధ్యయనంచేయతగ్గది ! ఆ సాహిత్యమే అటువంటిది !

సునీత	(జై నేంద్ర కుమార్)	3-75
సుఖద	..	3-75
కల్యాణి	..	3-00
రాజీనామా	..	2-00
జయంత్	..	2-50
జితేంద్రుడు	..	3-75
కామము, ప్రేమ, పరివారము	..	3-00
చంద్రయ్యలో చైతన్యం	..	2-00
త్వరలోనే సమస్త జై నేంద్ర సాహిత్యమూ పూర్తిగా ప్రచురింపబడుతుంది.		

ఇవికాక :

వస్తువు	(ప్రేమ్చంద్)	3-00
నేపథ్యము	..	3-00
నారీజీవనం	..	4-50
ప్రేమపీఠము	..	1-00
కంటిమెరమెర	(భవేంద్రనాథ్ ఠాకూర్)	4-50

సన్యాసీ	(ఇలాచంద్రజోషీ)	7-50
ప్రేతము-భాయ	..	~~4-50~~
మిత్రస్వయం	(విశ్వప్రసాద్)	1-25
కడలిమీద కోన్-టికి	(థార్ హెయెర్డ్ హాల్)	2-50
మహాత్మాగాంధీ	(విన్నెంట్ పీమ్)	2-75
ఆనందలహరి (పిల్లల నవల)	(చిన్నికృష్ణశర్మ)	0-75
భూప్రదక్షిణం (..)	..	0-75

పోస్టుఖర్చులు అదనం, అడ్వాన్సులేనిదే వి.పి.లు పంపబడవు.
 రూ. 5/- లు మించిన విలువగల పుస్తకములు ఒకేసారి
 కొనువారికి పోస్టుఖర్చులు ఉచితం.

జై నేంద్ర సాహిత్యానికి
 తెలుగుభాషలో సర్వహక్కులు పొందిన
 ప్రకాశకులు :
ప్రేమచంద్ పబ్లికేషన్స్, విజయవాడ.

